శ్రీరస్తు.

శ్రీధర్మసూరివిరచితంబును

శ్రీరామయశోఘనసారసురభితంబునగు

సాహిత్యరత్నాకరమను

అలంకారశాస్త్రము.

శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితమైన

పా. తరళమను పేరుగల వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ

సరస్వతీ తిరువేంగడాచార్యులచేత

లేఖకప్రమాదజనితదోషరహితంబుగఁ బరిష్కరింపఁబడి

శ్రీమన్మన్నపురవర్తియగు

సరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలయం దచ్చుగూర్పించి

ప్రకటింపఁబడియె.

౧౮౭౧ సంవత్సరము - ఏప్రేల్ నెల

ప్రకటన

ఏతగ్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రులవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును తెనుఁగు,గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చువేయించుస్వాతంత్ర్యమును నాకువ్రాసి యిచ్చియున్నారుకాఁబట్టి ౧౮౬౭సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౯౧సం॥
ఏప్రల్ ౧౮ తేది

స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

విషయానుక్రమసూచికా

[illegible]

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్యాగాఢముదరం పితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననో నః । యత్కుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
ర్శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కళ్యాణం కలయంతు కల్యకమలప్రాంతోత్పతద్బంభరప్రాయాః కేపి సమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాః పద్మభవాదిభిస్సకుతుకాః కాలుష్యవిధ్వంసనే కారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాః కటాక్షాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశమహితే వసనీషిమాన్యో వనోజ్ఞో జనిలక్ష్మణోసౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోగ్ధ్రీం తాం మందరాఖ్యాం వివృతిం విధత్తే॥ దుర్వ్యాఖ్యావిషదూషితాం భగవతీం శ్రీధర్మసూరేర్గిరం భావాలంకృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్శం దర్శమచేతసాం సుమనసాం సంప్రీతయే సాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాం వితనుతే సల్లక్షణాం లక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాం వివరణే కోన్యః కృతీ గౌతమాచ్ఛేషాహార్ష్ణయవక్త్రోత్రాంబుజభవాద్వా చస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవం ప్రతిభాతి మేతదపి తద్వ్యాకర్తృతా విశ్రుతా జాతా విశ్వపతిప్రసాదమహిమప్రోద్యద్వచో వైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యత్కాంతాయుతానాం విబుధప్రజానాం। సంప్రీణనాయైవ సలక్ష్మణాఖ్యః ప్రష్ఠోజ్వలం మంపరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధే నాలం హి నాకేతి విరే ముఖేకే । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాం జాతా యువత్తత్ర ముధా భ్రమంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమప్రమేయం మథానాపితాల్పానుషమంద

రేణ। గృహ్ణంతు సర్వే విబుధా యథేచ్ఛం గుణాదిరత్నాని రసామృతం చ॥ ఆశ్వత్య బుద్ధిం పరిహృత్య నాకామేతాం చ టీకాం కలయంతు కల్యాః। లోకః కరేణోరవలోకకాలే కణ్ఠాదివత్పశ్యతి దంతయుగ్మం॥ వ్యాఖ్యా హ్యసావద్యతనప్రణీతేత్యుత్సృజ్య మాత్సర్యమనార్యవర్యం। సంతస్సచిత్తాస్సదయాశ్శ్రిమజ్జ్ఞానందం తునిందంతు మమ ప్రమోదః॥ ... ...

అథ తత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీస్సాహిత్యరత్నాకరాభిధానమలంకారనిబంధనం చికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్న పరిసమాప్తిసాధనం బాలగజాననానుగ్రహాశంసనరూపం మంగళమాదౌ శిష్యశిక్షార్థం గ్రంథతో గ్రథ్నాతి॥ ఆలింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతుభూతపరిరంభాభిధాయకస్యావ్యయపదస్య భద్రాదివాచకత్వాద్వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చయః- తదుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః। తే సర్వే నైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపి వేతి- అత ఏవ మురారిశ్రీహర్షాదయోపి ప్యాదితో నిష్ప్రత్యూహమితి సిపియే త్యాద్యవ్యయపదప్రయోగమకుర్వన్- అర్ధం వామభాగో జాయాయస్య తస్యార్ధజానేరర్ధనారీశ్వరస్య పితుర్జనకస్య మహాదేవస్యోదరం గాఢమాలింగ్యోత్సంగే దక్షిణాంకే వర్తీ ఆసీనః - ఏతేన పితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయః ప్రదాపయితుం చ ప్రవీణ ఇతి ద్యోత్యతే- బాలగజాననః నోస్మాన్ పాతు రక్షతు - అత్ర బాల ఇతి విశేషణేన గ్రహణధారణపటుత్వాదస్మత్ప్రార్థనామవిస్మృత్యాఖిలశ్రేయః పరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనక్షమ ఇతి ధ్వన్యతే- యస్య బాలగజాననస్య కుంభయోర్గిరిసుతాయా అర్ధాంగభూతాయాః పార్వత్యాః కుచస్య పార్శ్వభాజౌ స్తనౌ- గుహః షణ్ముఖః- త్రిభిః- ఆననాన్యబ్జానీవేత్యుపమితసమాసః- రూపకసమాసే తూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేన పానక్రియానుపయోగాత్ - త్రిభిరిత్యస్యసాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబాధకాభావాచ్చ- తైః స్తన్యం పిపాసతి పాతుమిచ్ఛతి - ఏతేన పార్వతీపరమేశ్వరయోస్సరసల్లాపాది సంతోషసమయే సతి తాదృశానందహేతుభూతస్య బాలగజాననస్య చుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రితాశాస్యార్పణోచితత్వం వ్యజ్యతే- అత్రార్ధనారీకుచప్రాంతగతయోః కుంభయోః కుమారస్య కుచభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః- ఆననా

జ్ఞైరిత్యుపమేతితమోసంసృష్టిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిఘ్నానీత్యంతరా
యబాహుళ్యభయాత్పునఃపున్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయఇత్యాదిభి
శ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానాఆభాకాంతిర్య
స్యాస్సాతథోక్తా - సురాహారాసారస్యసుధాధారావర్షస్యనిరాసకారి
ణోమధురవ్యాహారాస్సాప్రదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హారిణీసం
తతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃస్థూలమౌక్తికస్య
పోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్మితలవోమందహాసలేశస్తస్య శ్రియా సాధ్వీస్వర
మ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా-సాధుర్వార్ధుషికేచారౌసజ్జనేచాభిధేయ
వదితివిశ్వః- నిజేనస్వకేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళ
త్వమివాంతరా। ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతఇత్యుక్త
లక్షణలక్షితకాంతి విశేషేణ- రంభాంరతించనిర్జితవతీ స్వసౌందర్యాతిశ
యాధఃకృతరంభారతిరిత్యర్థః-భారతీశారదాఅధునామేమహ్యంశ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
హారాసారనిరాసకారిమధురవ్యాహారిణీహారిణీ। ముక్తాభూ
షణపోషణస్మితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేననిర్జిత
వతీరంభారతీభారతీ॥౨॥ ననుస్తమఃకర్దమదుర్గమాంబుధిప్రణ
ష్టచేష్టాఖిలజంతుసంతతిం। ప్రసాద్యమానైఃపటుదీర్ఘరశ్మిభిర్జ

కళ్యాణంవిదధాతుపితనోతు - అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకయోస్సం
సృష్టిః- ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది। సంఖ్యానియమము
ల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితఇతి- అర్థేసత్యర్థభిన్నానాంశబ్దానాంసా
పునశ్శ్రుతిః। యమకంస్యాదతద్భాగవృత్తితద్వ్యత్యనేకతామితిలక్షణా
త్॥౨॥ ననుఇతి॥ తమోంధకారఏవకర్దమదుర్గమాంబుధిర్గంభీరమరవ
గాహోబ్ధిస్తస్మిన్ప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాతాదృశ్యఖిలజంతుసంతతిర్య
స్యాంసాతథోక్తా తాం-పంకమగ్నవన్నిశాయాంనిఖిలప్రాణినోపి నిద్ర
యానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్త్రయీంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చరశ్మిభిఃకిరణైర్దే
వపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీసుప్రగ్రహౌరశ్మీఇత్యమరః-ఉద్ధృతే
అత్యధఃపంకమగ్నానాంసముద్ధరణం దృఢైర్దీర్ఘైశ్చప్రగ్రహైరేవక
ర్తవ్యమితిభావః,అత్రతమసివిశిష్టాంబుధిత్వారోపస్యకేతేషుతాదృశప్ర

గ్రహత్వారోపస్య చ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౩॥ నిత్యమితి॥ రసోఽనురాగపవరసో ద్రవస్తేనార్ద్రీం యద్ధృదయం తదేవేంధనం తేన సంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌ దాక్షాయణీవిరహస్సతీవియోగస్స ఏవ దారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌ విషేఽపి వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- ఉద్భూతాం స్ఫుటాం ధూమకలికాం ధూమాంకురం- అత్ర క్ష్వేళచ్ఛలేనేతి ఛలశబ్దేన క్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః- రసార్ద్రేత్యాదౌ రూపకమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసి లక్ష్మీం బిభ్రత్- ఏతదగ్రే విశేషణత్రితయేప్యన్వేతి- తారే స్వచ్ఛే హారవలయే- ముక్తాశుద్ధౌ చ తారస్స్యాదిత్యమరః- తస్యాః లక్ష్మ్యాః ప్రియం సోదరం ప్రేమాస్పదసోదరభూతం శుభ్రమణిం కౌస్తుభరత్నం- తస్యా ఇత్యగ్రే విశేషణత్రయేఽపి యోజ్యం- నయనే వా

గత్త్రయీముద్ధరతే వివస్వతే. ౩॥ నిత్యం రసార్ద్రహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్భూత
ధూమకలికాముపకంఠమూలం క్ష్వేళచ్ఛలేన వహతే మహసే
నమోఽస్తు॥ ౪. లక్ష్మీం వక్షసి తారహారవలయే తస్యాః ప్రియం సోద
రం బిభ్రచ్ఛుభ్రమణిం పరం చ నయనే నాభౌ చ భద్రాసనం। ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికామిత్రాణి పంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
న్కరపంకజైరవతు నః కశ్చిన్మహాకాముకః॥ ౫॥ అనంతమత్యంత

మనేత్రే పరమన్యం సోదరం చంద్రం చ- నాభౌ భద్రాసనం సింహాసనభూతం పద్మం చ- తస్యాః పద్మాలయత్వాత్తస్య పద్మనాభత్వాచ్చేతి భావః- ఊరుభ్రూగళనాభిరోమలతికానాం మిత్రాణి తత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయుధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్యన్నాలింగన్ శార్ఙ్గమంసేనేతి బోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః లక్ష్మ్యాత్పురుషోత్తమః నోఽస్మానవతు రక్షతు- వక్షసి లక్ష్మీధారణాత్కాముకత్వం- హారాదిషు తత్సోదరాదిధారణాత్కరేషు తదవయవోపమానాయుధాకలనాచ్చ మహాకాముకత్వమిత్యాకూతం- అత్ర పదార్థానాం విశేషణగత్యా మహాకాముకత్వం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిఙ్గముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయ
పరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యం
తవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం
జ్ఞానానందమయం- నిర్గతా ఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాం
తైరప్యచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్ర
శస్తంస్వతఃస్వేనైవప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహఃఅస్తి-అత్రవృ
త్త్యనుప్రాసః-లక్షణంతూక్తం॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ -
తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్త్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅ
జామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్,
ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగ
తశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునఃప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మేత్యర్థః

విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
౬॥తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్త్వతమో
గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధౌచిరాయరేమేనిజయోగనిద్రయా॥౮॥ తతోఽస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావాదనేకకృత్వస్త్రి
మూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏక
స్మిన్కాలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంని
ఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజ
యోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేవిజహార - నిఖిలజం
తుజాలస్యాత్మోదరేనివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్ని
శ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్త
వస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్యనిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణో వృ
త్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తతఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్
యస్యసరోరుహస్య సముత్తంనిఖిలమంబరం వ్యోమఇందిందిర శాబస్య

చంచరీకశిశోః విభ్రమం విలాసం ఫలితవాన్సత్ - వ్యలీయత విలీనమభూత్ - అత్రాతిమహతోపి చంచరీక శిశుదశాపన్నతయాల్పస్యాకాశస్యాధేయత్వేన ఘనేనాధారభూతస్యారవిందస్యాధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదో ధికాలంకారః - పృథ్వ్యాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి తన్మతమితి లక్షణాత్ - ఇందిందిరశాబవిభ్రమం ఫలితవ్వదిత్యత్రానివర్ణనేతి తయోస్సంసృష్టిః॥౯॥ తత ఇతి॥ తతోనంతరం - తతస్తస్మాత్తామరసాదరవిందాత్ - జగదీశస్య నారాయణస్య శాసనాత్ - జగల్లోకాంస్త్రిస్రష్టుః స్రష్టుమిచ్ఛుస్సనామనాగపిత్ సమాధిసంపన్నం ధ్యానాయత్తం మనో యస్య స తథోక్తః అభూత్ - అత్ర తతస్తత ఇతి మనామ నాగితి చ వ్యంజనద్వయావృత్త్యా ఛేకానుప్రాసః । ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్యా నిరంతరా ।

స్సరోరుహాం సముద్యయౌ యస్య సమస్తమంబరం। ఫలితవ్వదిం
దిందిరశాబవిభ్రమం దళాంతరాళేషు చిరం వ్యలీయత॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్తద్రజసేవ రాజసః ।
జగత్సిసృక్షుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
భూత్॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాన్మనసస్తదీయాత్పుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాః ప్రభూతాః। యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాపూరితోభవదజాండకటాహగర్భః॥౧౧॥ తే
ష్వంగిరోమునివరాదుదయం ప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్శ్రుతియుతే సోయం ఛేకానుప్రాస ఈరిత ఇతి లక్షణాత్ - అన్యత్రావృత్త్యనుప్రాసః॥ ౧౦॥ తస్మాదితి॥ సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ - యేషాం మరీచిప్రభృతీనాం పుత్రాః పౌత్రాస్తదపత్యాని ప్రపౌత్రాశ్చ తేషాం పరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః - అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండభాండోదరం - మరీచిమత్ర్యంగిరసౌ పులస్త్యం పులహం క్రతుం। వసిష్ఠం చ మహాతేజాస్సోసృజత్సప్తమానసానితి స్మరణాత్॥౧౧॥ తేష్వితి॥ తేషు సప్తర్షిషు అంగిరోమునివరాదంగిరోభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాం పాపానామనుషంగేణ రహితః - అన్యత్ర దోషాణాం రాత్రీణాం - దోషస్యాన్యథాభావనైషా పేదోషా రాత్రౌ భుజేపి చేతి విశ్వః - భోగానామైహికసుఖానాం మార్గే అనుభవే భ్రాంత ఆసక్తో న భవతీతి తథోక్తః - అన్యత్ర నభోగచ్ఛ

ఇతి ప్రాప్నోతీతి నభోగస్య చాసౌ మార్గశ్చ తస్మిన్ ఖేచరమార్గే వా భ్రాన్తో
భ్రమణశీలః- నిరాకృతం తమోఽజ్ఞానం యేన స తథోక్తః- అన్యత్ర నిర్ధూత
ధ్వాన్తః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిర్దీప్రః ప్రకాశమానః అన్య
త్ర శుచేర్గ్రీష్మస్య యోగే దీప్రస్తీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధే నుపహతే శృంగారాషా
ఢయోరపి। గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః-హారితో హారితాఖ్యో మునీం
ద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావం ప్రపేదే - అత్ర శ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయేన సాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే
నోపమా ప్రతిభోత్థాపిత శ్లేషః ॥ ౧-౨॥ గోత్ర ఇతి॥ కిం చేతి చార్థః-తస్య హా
రితస్య గోత్రే-అభిజాతవంశస్సద్వంశః-అభిజాతః స్మృతో న్యాయ్యే కులీన
ప్రాప్తరూపయోరితి విశ్వః-సమభూత్సంజజ్ఞే-తత్ర వారాణశీవంశే - త

ర్హారితో మునీంద్రః। దోషానుషంగరహితశ్చ నభోగమార్గభ్రాం
తో నిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్రః॥౧-౨॥ గోత్రే చ తస్య స
మభూదభిజాతవంశో వారాణశీత్యుపపదే న భువి ప్రసిద్ధః । త
త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
శ్శ్రుతశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీనశనైశ్చ శిష్యాన్స్వ
ద్యోపదేశవిధయా పరితోషయద్భిః। వారాణశీవిహితనిత్యని
వాసదీక్షైరార్యైః పండితైర్భరతఖండమమండి పుణ్యైః॥ సర్వ
జ్ఞతశ్శమితకామరుషో గిరీశాద్భిః పార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

షో ధర్మః- శ్రుతం శాస్త్రం-శీలం స్వభావః-వృత్తం చరిత్రం చ తాని శుభాని
తపః ప్రభృతీని యేషాం తే తథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మే
లోకాంతరేపి చేతి విశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ
యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥ దేవానితి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః॥ ౧౪॥
సర్వజ్ఞత ఇతి॥ సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్- ఉభయత్ర సమమేతత్ - శమితే
కామరుషౌ కామక్రోధౌ యేన తస్మాత్-అన్యత్ర శమితః కామో యయా సా
తాదృశీ రుడ్యస్య తస్మాత్ -గిరివాదివిషయేశశౌ గ్నమథాత్ అన్యత్ర గి
రిః కైలాసస్య ఈశాదధిపతేః-శ్రీ-యుక్తాయాః పార్వత్యాః పార్వతీసంజ్ఞి
కాయా వనితాయాః ప్రియతమాత్ -అన్యత్ర శ్రీపార్వత్యాః ప్రియతమా
త్ -త్రిపురారినామ్నః-ఉభయత్ర సమమేతత్ -తస్మాత్ప్రాప్తాత్ అ

న్యత్రప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర దేవాత్-బహుభిస్సుఖైః ప్రకారైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య సతథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః షడ్భిర్ముఖైర్వదనైరుద్గతావాగ్విభూతిర్యస్య సతథోక్తః - ముఖంనిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః-ధర్మాహ్వయోధర్మాఖ్యః అన్యత్ర ధర్మేధనుష్యాహ్వయోనామ యస్య సతథోక్తః - ధనుర్విద్యాపి స్మృత ఇత్యర్థః-ధర్మో(స్త్రీ)పుణ్యసౌమ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసా యజ్ఞాచారయమేషునేతిరత్నమాలా- మహితఃపూజితః- సమమేతత్-కుమారఃపుత్రః అన్యత్రగుహః-సముదభూత్సముత్పన్నోఽభూత్ । అత్రవిశేష్యపదయోరపిశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితిప్రాంచః। ఉభయశ్లేషేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....
నాగాంబికామితి ॥ యోధర్మసుధీః-కృష్ణార్యాఖ్యయాయఅత్రిసూస్తే

రారినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితఃకుమారః॥ ౧౫ ॥ నాగాం
బికాంశుభగుణాంప్రతిగృహ్యకన్యామేకాంగృహాశ్రమనివా
సకృతేచిరంయః।అన్యప్రతిగ్రహభయోనిగమాగమానాంస
త్సంప్రదాయమకరోదనవఖండం॥ ౧౬ ॥ శంభోర్యదీయ
శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్లలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్నివాసకృతేనివాసాయగృహస్థాశ్రమధర్మాంశ్చరితుమిత్యర్థః-దారేష్వపిగృహాఇత్యమరః- ఏకాంకన్యాంప్రతిగృహ్యఅత్రైకత్వమితరప్రతిగ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థం॥ అన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహాద్భయంయస్య సతథోక్తస్సన్ - నిగమాగమానాంవేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్రఆయతావితివిశ్వః-అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయంచిరమకరోత్ - చిరంవేదశాస్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥శంభోరితి॥లలాటగళయోస్తాపః కృపీటజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైఃశంభోఃకపర్దేజటాజూటే-కపర్దోస్యజటాజూటఇత్యమరః-గంగాత్మనాపరిణతైః గంగాత్వంప్రాప్తైః- యదీయాస్యధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణనమస్తేరుద్రమన్యవఇత్యాదిరుద్రానువాకేనకృతస్యాభిషేకస్యసంబంధిభిస్తోయైరవసిక్తాజటావళయవిమలతాశ్మశినా చంద్రకాంత్యాపుష్పశోభాంసధారేసధతి

స్మ-చంద్రికావ్యాప్తా జటాలతాః పుష్పితా ఇవ భాంతి స్మేతి భావః- అత్రా ద్యపాదత్రయే తిశయోక్తిః- జటావళిలతా ఇత్యత్ర రూపకం- అభిషేకోదక సంసిక్తా జటావళిలతా శశిపుష్పశోభాం దధిరే ఇత్యత్రోత్ప్రేక్షా చేతి త యోరుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౧౭॥ యఇతి॥ యో ధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదపంచాక్షరీ నామక మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైః సుష్ఠు కృతైః పురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టాత్ ప్రసన్నాత్ -అత ఏవ వరదాత్ వరం వృణీష్వేతి వక్తురిత్యర్థః- మహేశా న్మహాదేవాత్ -ఆ సప్తమాత్ స్వస్య స్వతోఽఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్ స్వపుత్రానారభ్య సప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానామపి చ్ఛేదశూన్యోఽవిచ్ఛిన్నః విమలోఽసందిగ్ధశ్చ యోఽఖిలశాస్త్రీయబోధస్తం- వరం వరయేత్స్మ

గంగాత్మనా పరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తా నూనం జటావళిలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
ద్వరమగాన్నిజవంశజానామవిచ్ఛేదశూన్య విమలాఖిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౮ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాఖ్యసుధీస్ససం
స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవ తనయాన్నారాయణపర్వతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాచతురక్రమపదక్రమారో
హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాన్యపి । పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాప్తదిగ్రథయా చ చారబహుశశ్శిక్షితా

గాత్ప్రపేదే॥ ౨౦॥ విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితాని కర్మాణి యజనాదీని యేన స తథోక్తః- సుసంస్ఫురంతో ధర్మాః పుణ్యాన్యాచారా వా యస్య స తథోక్తః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణో నారాయణావధానీ పదక్రమజటాశ్చతురక్రమపదక్రమావారోహణావరోహౌ చ విషమక్రమాక్రమౌ చావిత్యేతే ముఖ ఆదౌ యేషాం తాని తథోక్తాని- తాదృశానియాన్యవధానాని తేషామప్యని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమజటానాం వర్ణానాం చేతి యోజ్యం - పరిక్రమణేఽనిస్పందేహసంచారే చక్రవర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయా అష్టసుదిక్షు గూఢయా ప్రసిద్ధయా సత్యా బహుశోఽనేకకృత్వః ద్విజవరజనప్రహ్మారథేన శిక్షితో చ చార - నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచిత ఏవేతి భావః ॥ ౨౦ ॥ జిత్వేతి ॥ నారాయణార్యో నారాయణావధానీ - ఉరుమరుతో మహావాయోర్వేగ ఇవ వేగో యస్యాస్సా తథోక్తా - తాదృశీయా వేదచర్చా వేదవాదస్తద్రూపయా గోష్ఠ్యా సంభాషణేన - చర్చాస్థాసక చింతయోః । గోష్ఠీ సభాయాం సల్లాప ఇతి చ విశ్వః రామావధాని ప్రవరం రామావధాని నామధేయం కంచన వైదికం సుస్వాగ్రే సరం - అత ఏవ సదసి జిత్వా బుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః - శ్లాఘ్యమానాన్యవధానాని యస్య స తథోక్తస్సన్ - గర్వేణాఖర్వా ఉచ్చాః - అఖర్వగర్వా ఇత్యర్థః - తాదృగ్విధా యే అవధానీశ్వరాస్త ఏవ శరభాస్సృగవిశేషాస్తేషాం ఘటాయాస్సమజస్య గండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకః కశ్చిత్పక్షివిశేషః స ఇతి చిహ్నం బిరుదం చ - ఆరోహణావరోహాద్యవధానాకలనసంతుష్టో ధర్మరాజశ్ఛత్రచామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదం విత

ద్విజరథేన నారాయణః ॥ ౨౦ ॥ జిత్వా రామావధానిప్రవరమురు
మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యా నారాయణార్యస్సదసి బుధశ
తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభత శిబి
కాం చామరచ్ఛత్రపూర్వం గర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
టాగండభేరుండచిహ్నం ॥ ౨౧ ॥ తస్యానుజః పర్వతనాథసూరి
రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా । ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా
నాం షడ్దర్శనీజన్మకృతాం మునీనాం ॥ ౨౨ ॥ ఏకం కో౽పి సుదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి ॥ తస్య నారాయణావధానినః - అశేషాణామాగమానాం శాస్త్రాణాం పారదృశ్వా పారదర్శీ - అత ఏవ షడ్దర్శనీజన్మకృతాం షట్శాస్త్రకారిణాం - దర్శనం దర్పణస్స్వచ్ఛబుద్ధి శాస్త్రోక్తిదృష్టిష్వితి రత్నమాలా - మునీనాం పాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యస్య ఏకాత్మతయా ఐకాత్మ్యస్య వా యా లీలా తస్యా ఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ - పాణినిప్రభృతయః షడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూపేణైక్యలీలాముపాపుః - అన్యథా కథం తస్య తాదృశం నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాతత్వమితి భావః - అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యా ఏకైకాగమపారీణేభ్యః పాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారస్య [illegible] । ష

ణాదస్యాత్తుపాదస్యదర్శనాన్నివైవహీతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ పారదర్శిత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్వే- న త్రీణిచ-భ్రమకరంభ్రాన్తిజనకం-సమ్యగబుద్ధమితియావత్ - సుదర్శనం శాస్త్రంపాణౌదధౌ - అవలోకితుంకరేచకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్య నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదర్శనంచక్రం - తథాకశ్చి త్పుమాన్కామస్యాభిలాషస్యవిఘాతుకంసమ్యక్సంసారాభావనా శకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ- సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపేఽ దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్రకశ్చిన్మహామహిమశాలీహరః-కామవిఘాతుకంమ దనదాహకంసుదర్శనంనేత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివక్షోభకంకళ్యాణ భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కాలేఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవ పదత లే బాహ్యాంకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమస్థాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్య ర్థః- అన్యత్రతుకశ్చిద్భృగుర్గోత్రోత్పన్నఃశివక్షోభకంత్రిలోచనత్రా

భ్రమకరంపాణౌలలాటేదధౌకశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిచ్ఛివక్షోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాంశివకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సుదర్శయద్రసనయాఽశుద్ధశంసీమ
ద్భుతం॥౨౩॥వాగ్మిత్వద్యుతిశుద్ధివిష్ణుభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యహిపతౌనిత్యైకతావారితా ।

సజనకంసుదర్శనంనేత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచిత్కుతూ హలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతోహరః కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్మసాత్కరో మీతివిస్తారితఫాలాక్షస్తతస్సక్రోధేసముత్క్షిప్తాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావక జ్వాలావలీఘరోదోవకాశేతస్మిన్కాంతయాసహకాందిశీకోభూదితికథా త్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ హారిణీం - రసనయానయానాన్యదర్శయదద్భుతమితివిరోధః - శాస్త్రమ ట్కమపిజిహ్వాగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకా రః- ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇత్యుక్తలక్షణాత్ - శ్లేషాను ప్రాణితోఽన్యత్రలేకస్త్రైత్యసదోషాస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి॥య స్మిన్పర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిఃపంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి ప

ర్వతి-సతి - అహిపతౌ శేషే నిత్యా వాగ్మితైవ విషయే సహజా ఏకతా వారి
తా-పుత్రా వాగ్మిత్వప్రస్తావే శేషవివాగ్రగణ్యోऽభూత్-అద్యత్వే తస్యాపి
తాదృశత్వాత్సోऽయం చేతి ద్వయోరపి గణనాయాం బహోః కాలాద్రా
ఘమహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేऽపి యోజ్యం - నిత్యేతిప
దం లింగపరిణామేనాగ్రివాక్యచతుష్టయేऽప్యన్వేతి - వారితేతిపదమప్యే
వం వాక్యద్వయేऽపి - సనకాదిషు సనకసనందనసనత్కుమార సనత్సుజాతే
షు అత్ర వాగ్మిత్వాదీనాం మహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణ సంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః - తేషు ప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్య తు నిఖిలగు
ణాశ్రయత్వమితి వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౪॥ యేనేతి॥ యేన
పర్వతాధీశేన పాణినేర్మతం తత్ప్రణీతం శాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరం యథే
చ్ఛమభాణి వ్యక్తం భణితం - స్వభ్యస్తమితి యావత్ - యేనేతి సర్వత్రా

ద్విత్వం పుష్పవతోః కృశానుషు గతం త్రిత్వం చతుష్ట్వం చిరా
దస్సన్నం సనకాదిషు ప్రశమితం పంచత్వమింద్రద్రుషు ॥౨౪॥
యేన స్వైరమభాణి పాణినిమతం ప్రాణాది కాణాదవాగ్గుం
భే స్పష్టమఘట్టి భట్టగురువాగుట్టంకితే కుట్టిమే । నిశ్శంకం నిరటంకి
శంకరమతం చాశ్మాదిచాటాంఘ్రివా ధ్వన్యధ్వన్యుదలాస్య
ఖండి ఖిలా పాషండతాండవమపి ॥౨౫॥ యో వాదేన జనార్దనా

గ్రైన్వేతి - కాణాదః కణాదసంబంధినో వాగ్గుంభస్తస్మిన్ - ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతం శాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచా
ర్యాణాం గురూణాం ప్రభాకరస్య చ వాగ్భిరుట్టంకితే నిర్మితే కుట్టిమే నిబ
ద్ధపక్షతౌ భాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టం యథా తథా - అఘట్టి ఘట్టి
తం - తయోరపి పరిశ్రమః కృత ఇత్యర్థః - శంకరమతమద్వైతభాష్యం నిశ్శం
కం నిస్సంశయం యథా తథా నిరటంకి అభేదినిర్మథితమితి యావత్ - అశ్మాం
ఘ్రిద్రితస్య వాగ్వివాదే అశ్మాదిచూర్ణితా పరిశీలితేతి యావత్ - ధ్వని
సాధ్వనిమార్గే ఉదలాసి ఉదనర్తి - అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండా ఏవ షండాటవీ శూన్యాగణ్యా ఖండిఖండితా పాషండవాదాః ప
రిహృతా ఇత్యర్థః - అత్ర స్వాభావ్యనుప్రాసః ॥ ౨౫ ॥ య ఇతి ॥ యః పర్వ
తేశ్వరసుధీః - వాదేన సరీతిపదం విరుదం స్వయః షడ్వింశత - అతుల్యా జిత్వా

దతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినామద్వైతినాం భయంకర ఇత్యాఖ్యా యస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రామానుజమతానువర్తినం విద్వాంసం ప్రచ్యావయన్ప్రచ్యుతిం నయన్ స్వకీర్తిముదంచయతి స్మ అభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనోద్భటముత్కటం నాట్యం యస్య స తథోక్తః స చాసౌ ధూర్జటిస్తస్య జటాకోటీరం జటాజూటస్తస్య కోటీష్వగ్రభాగేషు నటంత్యా గంగాయా యేతుంగతరంగాః కల్లోలాస్తేషాం రింగణభరేణ చలనాతిశయేన ప్రస్పర్ధితత్సదృశమిత్యర్థః- తాదృశం వాగ్వైభవం వాగ్రచనా యస్య స తథోక్తః- స్వస్య ప్రతిభాబుద్ధివిశేషవివదృషచ్చాణోపలస్తస్యాం నికషణేన ఘర్షణేన ప్రో

హ్వాయబుధం మధ్వే విపశ్చిత్సభం జిత్వా విందత వాదికేసరిపదం
ప్రౌఢం తదీయం స్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా తిఞ్చోదంచయతి స్మ కీర్తిమతు
లాం ప్రచ్యావయద్వైష్ణవం॥ ౨౬॥ ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః। సోయం స్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తవర్ధ
ర్మనీరత్నస్రజ్మయకంధరోయదనుజో రామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్సర్వతనాధసూరిజలధేః శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషో లసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హం ధర్మసుధీర్గవాం విలసితైః కర్తుం రసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తిం సముదంచయే యదధునా సాహిత్యరత్నాకరం॥ అత్ర కవి

ద్దీప్తాయాం వర్ద్ధర్మనీ సైవ రత్నస్రక్ రత్నమాలా తన్మయీ కంధరా యస్య స తథోక్తః- స ప్రసిద్ధః అయం రామాహ్వయః పండితః యస్య పర్వతాధీశస్యానుజః- అత్రోపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥ ౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతర్గతత్వాగుణప్రకటనపూర్వకమభిధాయ సంప్రతి స్వాభిధానం సానుబంధసూచనేన నిబంధనాభిధానేన సహమాఖ్యాతి॥ తస్మాదితి॥ ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్య వ్యాకర్త్రుభయాన్మందమనీషానుజిఘృక్షయాత్రత్రత్ర కవిరేవ వ్యాకరోతి ॥ లసంతో గుణా దాతృత్వాదైర్యధర్మాదయ ఏవ మణయో యస్య తస్మాత్- చంద్రవచ్చంద్ర ఇవ-శిష్టం

స్యాయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకవదుపాదానాత్-ఉపమా
వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్ - వత్తుల్యే-తుల్యేసాదృశ్యేఽర్థే వత్ప్రత్య
యో భవతీతిసారస్వతప్రతిపాదితప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ప్రత్యయ
స్యాప్యౌపమ్యసాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం - ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా
ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూ
ర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రం
థంసముదంచయేయంనిగ్మాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్ర
పక్షేగావఃకిరణాః -రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూ
మిః-తస్యాఅలంక్రియాయాం రత్నాకరాత్మికాయా మేఖలా
యాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకర
స్యమహీమేఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేతినైఘంటికవచ
నాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలం
కారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా।
సాచచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వత
నాథసూరిజలధేఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్య
త్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయశ్శ్లేషాలంకారాః। కిరణభూమిభూష
ణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేఽపి శ్లేషశబ్దబలే
నాభేదాధ్యవసాయాద్భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - స
ర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితేతితస్యాస్తైషాం చాంగాంగిభా
వేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంసృష్టిః। లక్షణానిచోపరిష్టాద్వ
క్ష్యంతేఽలంకారతరంగే॥౨౦॥వాక్యం॥ఏవంతావత్ప్రతిప్స

త్సితయుక్తమితికవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపా
స్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంసృష్టిః - పర
స్పరనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ ౨౦॥ ఏవంతావదితి ॥శి
ష్టాచారేణానుమితాచ సమాప్తికామోమంగళమాచరేదితిశ్రుత్యాఉ

న్వితా ప్రకటితా చ యా శ్రుతి స్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం - మంగళం శ్రుతిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణే శ్రుతి రేవ ప్రమాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః స్మృత్యన్వితత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య గ్రంథారంభాంగత్వమితిబోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనే జన్మనీత్యర్థః- కృతామనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశ గ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితాఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇత్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యా అప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేన మం

తద్గ్రంథ పరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యన్వితశ్రుతిసిద్ధతయా ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహిరపి కృతాం దేవతానుగ్రహాశంసనప్రణామరూపాం మంగళాచర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేష్వపంచసు శ్లోకేషు నిబధ్యాస్మిన్ శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచతుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తదవబోధః ప్రయోజనం- తత్కాముకోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథాసంభవమున్నేయః ॥ ౧ ॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకర్ణాంచిత

గళమాచరంత్వితిబోధార్థమిత్యర్థః- ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తేరంగభూతం సాధనభూతం-ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపత్ జ్ఞప్తిశ్చేతనా ఇత్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసంబంధానిత్యర్థః-సంబంధస్త్వితి-తదున్నయనప్రకారస్తు-గ్రంథవిషయయోః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్యసాధకభావః- గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజనయోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః- ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ప్రరోచనాం రుచిం॥ [illegible] ॥ స్వయం వ్యాకరోతి-వసరమేతి ॥ క [illegible]

రంగతస్య ప్రకారాంతర ప్రాప్తిరిత్థంభావః - సాచ మందర క్షోభాదితి మంతవ్యం - సర్వాతిశాయిత్వం వ్యంగ్యం - స్వవాచామితి శేషః ॥ ౨౯ ॥ రసేతి॥ కావ్యాస్యమృతానీవ - తైః - అత్ర కావ్యపదం నాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచ తానిహృదయాని చేతి విశేషణసమాసః - శు

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః।
జయంతిమమ మందరక్షుభిత సింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవి
నిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారసః సమృద్ధిః। సిం
ధుబంధుస్సముద్రః। భ్రమ్యా భ్రమణేన - ఇత్థంభావే తృతీయా -
భంగాస్తరంగాః। భంగీ అవస్థావిశేషః। అత్ర విపంచీస్వరధ
ర్మస్య మాధుర్యస్య తరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చ వచనేష్వసం
భవాత్సాదృశ్యాక్షేపాత్స్వీకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలౌ నిదర్శనావాంతర భేదావర్థాలంకారౌ వృ
త్త్యనుప్రాసాశ్శబ్దాలంకారాః - తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః -
సర్వాతిశాయిత్వం వ్యంగ్యం॥ ౨౯॥ రసజ్ఞానామేవాత్ర ప్రవృ
త్తిస్స్వారసికీ నసర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాః క
విగిరాం ప్రసారాః పరంముదంవిదధతే హృది ప్రదిమభాజికా
వ్యావృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణ చంద్రోపలా ద్ర
వంతి శిశిరాశ్చిరాదపి నవింధ్యవంధ్యోపలాః॥ పరమితి పదస్య కే
వలార్థవాచినో హృదీత్యనేన సంబంధః - అత్ర యథా సుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిశిలా ఏవ ద్రావయంతి నపరుషాః తథా కవిగిరో
పి సరసహృదయేష్వేవ ముదముదంచయంతి - నశుష్కతర్కక
ర్కశేష్వితి కవిగిరాం సుధాకరకరాణాం చ నిరపేక్షవాక్యద్వ
యే బింబప్రతిబింబభావేన సాధర్మ్యనిర్దేశా ద్దృష్టాంతాలంకా
రః - సచ వృత్త్యనుప్రాసేన సంసృజ్యతే॥ ౩౦॥ ఇదానీం స్వగ్రం
థవైయర్థ్యం పరిహర్తుమాహ॥ అలంక్రియాః పూర్వతరైః

షో- నీరసోయస్తర్కస్తేన తదధ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు - హృదయేష్విత్యనువర్తతే॥ ౩౧॥ నను బహుషు ప్రాచీనప్రణీతేషు ప్రబంధేషు ప్రకాశమానేషు కిం నూతన నిబంధన నిర్మాణేనేత్యాశంక్య తేషు కతిపయగు

ణవికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతరైరాచార్యైర్దండి మ
మ్మటపాదప్రభృతిభిః- అలంక్రియాః అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేనన యోజితాః- అనాయకానాం హారావళీ
నామివ తాదృశీనామపి తాసామరమ్యత్వాదనాదరణీయత్వమిత్యాశ
యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రథంతఏవే
త్యాశంక్యాహ- కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలో
లుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు- క్షోదీయసా క్షుద్రతరేణ- తర
ళీకృతకాచానాం తారహారయష్టీనామివ తాసామప్యహృద్యత్వాదగ్రా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యేతరసం
బంధమూలకత్వాచ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావసంబంధ

ప్రణీతా న యోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తు కుక్షింభరి
భిర్నిబద్ధాః క్షోదీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయాఽలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం-క్షోదీయసా క్షుద్రతరే
ణ। ఈయసుని స్థూలదూరేత్యాది నా యణాదిలోపః పూర్వస్య గు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలేగ్రహిరాత్మంభరి
శ్చేతి చశబ్దేన నిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనోత్తమ
నాయకేన ఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సద్వృత్తా కృతి

ఇతి- వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః- ఈయసునీతి - క్షుద్ర ఈయసున్ ఇతి స్థితే
స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః రేఫలోపః యణ్ ఘటితశబ్దస్వరూప
లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః- అత్ర తు రేఫలోప ఏవ- తతః క్షుద్ ఈయసున్
ఇతిస్థితే పూర్వగుణః క్షోదీయానితి రూపసిద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్యాస్య వైల
క్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనేతి ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకేన చ రామాదీనాం దివ్యో
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్య
మానేన ఉత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరేణ చ- సత్యా ప్రశస్తయా వృత్త్యా కృతిశ్చరి
త్రాకారో యస్య తేన అన్యత్ర సమ్యగుత్తమా వృత్తా వర్తులా చాకృతిర్యస్య తే
న- సత్పద్విశస్తైర్విద్యమానేన సత్యాశ్యాహీనతసాధుషిష్విపిశ్వ - విజహానేన

యావత్క్షోరుహయోః స్థాయినా తయోరాసక్తచిత్తేనేత్యర్థః - అన్యత్ర తత్ర స్థాతుం యోగ్యేనేత్యర్థః - నిస్త్రింశేన నిర్భీకేన అన్యత్ర నిర్దోషేణ - ఉదారేణౌదార్యయుక్తేన అన్యత్ర స్థూలేన॥ తదేవేతి ॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చ దుర్నాయకాశ్చ ఉత్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతి తేషు - అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషు హారేషు చ - సుదృశాం పండితానాం వనితానాం చ - ప్రత్యుత వైపరీత్యేన - కేషాంచిదనాయకత్వాత్కేషాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చ వైపరీత్యమితి భావః

నాపి దేహాతనయావక్షోరుహస్థాయినా। తత్తాదృగ్దశకంఠకీర్తి
పయసో నైల్యావహా శ్రీజుషా నిస్త్రింశేన మహేంద్రనీలమణినో
దారేణ సంశోభతే॥ తదేవ తాదృగ్యస్యేతి తాదృక్ ఉపమానశూ
న్యమిత్యర్థః॥ క్షీరమధ్యే క్షిప్తే నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్।
ఇంద్రనీలస్స విజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయక ఇత్యుక్త లక్షణల
క్షితత్వం ద్యోతయితుం తత్తాదృగిత్యాది విశేషణం । మహేం
ద్రనీలమణిపదం సాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం ॥
అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితే ష్వ
లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకార ఏవ
సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథావిధే స్వాలంకారే భూ
యానాదరో భవేత్ వైయర్థ్యశంకా తు ప్రత్యుత ప్రాచీనే
ష్వేవ భవిష్యతీతి శ్లోక తాత్పర్యార్థః। అత్ర శ్లేషానుప్రాణితా
తిశయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేన చరితార్థత్వాదితరానర్థతా తు
యా । సామగ్రీం ప్రస్థితా వన్యగ్రంథానాం కిం న జాయతాం ॥
౩౭ ॥ కావ్యామృతాకలనయా మృదుశీతలాని శ్రీరామదివ్య

అతిశయోక్తిః భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - అస్తూత్తమనాయకసంఘటితత్వం ప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాదస్య వైయర్థ్యం ప్రయాస ఇత్యాశంక్యాహ - ఏకేనేతి - చరితార్థత్వాద్వ్యర్థత్వ ప్రతీయమానత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవముపపత్తిముక్త్వా స్వగ్రంథేన సహృదయహృదయోల్లాసో భవతీత్యాహ - కావ్యేతి॥ కావ్యామృతానామాకలనయా అనుభవేన మృదూని శీతలాని మృదుశీతలాని తస్య కీర్తిపదపద్మానీత్యర్థః - [illegible]

మానితద్వద్గుణతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితా
భ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥౩౩॥ ఏవంసహృదయాంత్సం ప్రార్థ్యేదు
ర్హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి।కతిచనేతి॥ కతిచనకతి
పయేతమోభరాః-అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః - శుభానామ
దోషాణాంపదానాంసుప్తిఙంతపదానాంసరణౌరచనామార్గే దోషాఅహా
యఇవతాన్వ్యంజయంతిప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసాస్సర్దోషాయామపికవి
తాయాందుస్సహాన్దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్శమయతితథాదో
షేష్వేవంవివక్షితెగుణత్వమప్యాపతతీతిశాంతింనయతీత్యర్థః - యోవి
భూషయతివా- అతాత్రియంగుణఏవఅన్యథాత్రయోగేదోషఇత్యేవంరూ
పేణసమర్థయతీత్యర్థః-సపుమాన్పరంమృగ్యోనీలకంఠః శ్రీకంఠఏవహి-గు
ణాయంతేదోషాస్సుజనవదనేమర్జనముఖగుణాదోషాయంతేద్వయమిదమ

యశసాసురభీకృతాని। యేషాంమనాంసిఘనసారసమాన్వితే
షామేషాకృతిర్వితనుతాంకమపిప్రహర్షం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
శుభపదసరణౌతమోభరావ్యంజయంతిదోషాహీః। శమయ
తివిభూషయతివామృగ్యస్సహినీలకంఠఏవపరం॥ ౩౪॥ కావ్య
మీమాంసాయాం అనారంభణీయత్వశంకాంనివారయితుమా
హ ॥ మీమాంస్యంపునరత్ర కావ్యమమునాసిద్ధ్యంతి కీర్త్యాద

భూద్విస్మయపదం।మహామేఘుఃసారంపిబతికురుతేవారిమధురంఘణోపీత్వా
క్షీరంవమతిగరళంచుస్సహతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవవిషయేతత్తత్ప్ర
కృతివశాత్ప్రీతిభేదోభవతీతిభావః - కతిచనతమోభరాఅంధకారాఇతి
యాశ్శుభవదేవాగ్యస్థానేయానరణిస్తస్యాంకోషాహీన్సుప్తసంగాప్వ్యం
జయంతి-అంధతమసవ్యాప్తేస్సుప్తేపిసర్పభీతిర్భవతీతిభావః యశ్శమయ
తిసనీలకంఠోమయూర ఏవ-యోవాభూషయత్యలంకరోతిసనీలకంఠశ్శివ
కంఠఏవ-అత్రశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥౩౪॥కావ్యేతి॥ కావ్యమీమాంసాయాం
కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః - అ
నారంభణీయత్వ శంకాంకావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితినిషేధస్మృత్యా
పాదితాసంభవేహమిత్యర్థః-నివారయితుంయుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేనపరి
హర్తుం॥మీమాంస్యమితి॥అత్రలోకేకావ్యంమీమాంస్యం ఏసుస్సుభిః లోకే దా

హరణాదిభిర్విచారణీయమేవ-స్యాదేవంతుపునర్వేవేత్యవధారణవాచకౌ
ఇత్యపరః-కావ్యమీమాంసాయాః కింఫలమిత్యత్రాహ-అమునేతి - తర్హి ని
షేధస్మృతేః కాగతిరిత్యాశంక్యాహ-మహాకావ్యమితి॥ మహాకావ్యంహి ముఖ్యా
ర్థసాధ్యసత్కావ్యమేవ। హితాహితావవధారణ ఇత్యపరః-నిషేధభాక్
నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు- రామా
యణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్యక్షతిర్హానిః-భవేదితి శేషః-రా
మాయణాద్యుచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముచితమేవే
తిభావః-ననుశ్రుతిస్మృతిభ్యామేవకర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌకిము
నేనేత్యాశంక్యసరసోపదేశస్యకావ్యస్యతదతిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ
కాంతేతి॥ హితాహితకృతే ప్రవృత్త్యాదికంహితార్థం ప్రవృత్తి రహితా

యో మహాకావ్యంహి నిషేధభాగితరథా రామాయణాదేః క్షతిః।
కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయా నాట్యైవ కావ్యశ్రియా స్వార
స్యాతిశ్రియతే హితాహితకృతే పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం॥ ౩॥
కావ్యమమీమాంస్యమితివదతా వక్తవ్యం । కింవిషయాభావా
త్ప్రయోజనాభావాద్వా ఉత నిషిద్ధత్వాద్వా ఆహోస్విత్పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వా తత్తదర్థవ్యుత్పత్తిబోధకప్రమా
ణాభావాద్వా ౧, నాద్యః । వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవకావ్య
స్యవిషయత్వాత్ ౩. నద్వితీయః- కావ్యస్యకీర్త్యాదివివిధపు
రుషార్థసాధకతయాతన్మీమాంసాయా అపిప్రయోజనవత్త్వా

ర్థం నివృత్తిశ్చ-హితేప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతియావత్ - స్వార
స్యాతిశ్రియతే-కావ్యశ్రీః కర్తవ్యాకర్తవ్యవ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతిస్వా
రస్యమితిభావః-తతఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయ ఇత్యాశయః॥ ౩॥
కావ్యమితి॥ వక్తవ్యమితి-కావ్యమమీమాంస్యమితివదసితన్మీమాంస్యత్వే
విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకే కో వా హేతుస్త్వంవదేత్యర్థః। ఆ
ద్యం పరిహరతి, నాద్య ఇతి॥ తత్ర హేతుందర్శయతి-వక్ష్యమాణేతి॥ స
గుణాలంకృతీకావ్యమిత్యాదినాద్వితీయతరంగవక్ష్యమాణకావ్యలక్షణనిర్ది
ష్టగుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయం నిరాకరోతి-నద్వితీయ ఇతి॥
తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్యాంగ

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయా అపీత్యర్థః- నను కావ్యస్య కీ
ర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపి కథం తదంగమీమాంసాయా స్తదిత్యాశం
క్యాహ॥ అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినో యత్ఫలం తదేవ తదంగానామ
పీతి నియమాత్-యథా ప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవ తదంగ
భూతానామన్వాధానాదీనామపి-తథా కావ్యస్య ఫలభూతం కీర్త్యాదికమేవ తదం
గభూతగుణాదిమీమాంసాయా అపీతి భావః॥ నను కావ్యస్య ప్రయోజనవ
త్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య ప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణాని దర్శయతి-
కావ్యమితి॥ అత్ర భవతీతి సర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభా
వేక్ష్వంతాః-కాళిదాసాదీనామివ యశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధ
నం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివాన
ర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతం సమనంతరమేవ రసాస్వాదస

త్। అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్। కా
వ్యస్యార్థవత్త్వం కావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యం య
శసేऽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృత
యే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజ ఇతి॥ విశ్వోల్లంఘనజాం
ఘికీం వితనుతే కీర్తిం విధత్తే శ్రియం హేలానిర్జితయక్షరాజ
విభవాం చింతాకరం హంత్యఘం। ముగ్ధాస్వాదుతరాం ప్రసాన్వ

ముద్భూతం విగలితవేద్యాంతరం పరమానందం। ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధాన
వేదాదిశాస్త్రేభ్య స్సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్య
శ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయా విలక్షణం
యత్కావ్యం లోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవ సరసతాపా
దనేనాభిముఖీకృత్య రామాదివత్ప్రవర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశం చ
యథాయోగం కవేస్సహృదయస్య చ కరోతీతి సర్వథాऽత్ర యతనీయమితి
కావ్యప్రకాశకృద్భిరేవ వ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చ ద్వయోః-వ్య
వహారజ్ఞానముపదేశశ్చ సహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతి యథా
యోగశబ్దార్థః॥ విశ్వేతి॥ కావ్యం కర్తృ- విశ్వోల్లంఘనే జాంఘికీం ఝడి
తి జగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః- హేలయా నిర్జితో యక్షరాజస్య విభవో ధనసమృ
ద్ధిర్యయా తాం- అర్థైర్విభవా అపీత్యమరః. కలాసు విద్యాసు కౌశలం గ్రహ

కాదినైపుణ్యం-అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహారం॥ పరివడ్ఢఇతి ॥ ఛాయా॥పరివర్ధతఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోవ్యాప్తిత్యాహ సచేతి ॥ దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావస్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరూపఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేనకీర్తిద్వారా-అత్రముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతిశేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యంతం।యావన్నామాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయతఇత్యుక్తత్వాత్ ర

ఽరతిస్ఫారంకలాకౌశలంకావ్యంనిర్వృతిమాసహాన్యపిపరిస్పందాపహంచేతసః ॥ పరివడ్ఢఇ విణ్ణాణసంభావిజ్జఇజసో విసప్పది సఅణా । సువ్వఇసుపురిసచరిఅకిఁతజ్జేణణహరదికవ్వాళావా ॥ ఛాయా ॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్పంతిసుణాః। శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః॥ నహరంతీత్యత్రమనఇతిశేషః । నచకేవలందృష్టమాత్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తింస్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చితఇత్యుక్తత్వాత్ ర కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితిస్మృత్యాకావ్యస్వరూపస్యైవనిషిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపిమారోత్సారితత్వేతితృతీయ వికల్పోపి నావకల్పతే । నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిషయత్వాత్- అన్యథారామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగాత్ । తతశ్శ్రవణమననాదిభ్యోవిజ్ఞానకథానిర్వర్తకకావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పందూరీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యైవేత్యర్థః-తత్రాపిస్వస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదిరపి-మారోత్సారితోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు-రామాయణాదేరితి-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్- శ్రవణంప్రసిద్ధం-మననంయుక్తిభిరనుచింతనం- విజాతీయప్రత్యయనిరాకరణపూ

ర్వ్యక్తసజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపస్యనిధ్యాసనమాదిశబ్దార్థః-
ణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే। అసదితి॥ అస
[illegible]ర్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్పరివర్తనేనపాంసులాం పాప
యుక్తాం-మహారణ్యేదుర్గపథేకాంతారఃపున్నపుంసకమిత్యమరః - అపశ
బ్దోవా అశ్వేగోఅశ్వేభ్యఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంస
నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనఇతిభావః-ప్రవవృతేప్రవృత్తోభూత్ - అన్య
థాకథంవేదవ్యాసఃప్రవర్తేతేత్యాశయః॥ సైవేతి ॥ సుష్ఠుధారఃధరణమ
స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్ఠుధర్తవ్యాప్యావాణ్యేవ- యదపివాచ్యమానేసాష్ఠ
లత్వదైర్గుణ్యపదైర్విశకారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాతి

ర్నామమేవశ్రేయస్సాధనమితిమన్వానో భగవాన్వాల్మీకిర్ని
ర్మమేరామాయణమితి। అసతీర్థజనకాంతారపరివర్తన
పాంసులాం । వాచంశౌరికథాలాపగంగయైవపునీమహే ఇత్య
భిధాయవేదవ్యాసోపిహరివంశనిర్మాణాయప్రవవృతే॥ సై
వేహవాణీసనతాఘహారిణీ సుధారిణీసంసృతిసింధుతారిణీ ।
యానంతనామావళిదివ్యహారిణీస్థలత్వదైర్గ్యప్యపిసావికారిణీ
త్యాది నారదీయాదిపురాణసదనైర్విష్ణుకథాప్రతిపాదకకా
వ్యానాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ॥ తురీయమితి కల్పేఇదంవివే
చనీయం- కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
ఆహోస్విత్ క్లృప్తాదేవప్రమాణాద్వాదేహేతాపిహితప్ర

స్యహారిణీహరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం
తస్యైవవిష్ణోస్సాన్యదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్యస్య స్యత్వస్యమవి
కల్పేపినాపకల్పఇత్యనేనసంబంధః-మురారికథాసాహిత్యత్వా- వ్యవిష
యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతూసముచ్చాయకశ్చకారః ॥ తురీయఇతి॥ పు
రుషార్థాపర్యవసానాభావాన్నితివత్తృతీయకల్పే ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర
తిపాద్యమానంవికల్పద్వయమిత్యర్థః కిమితి తేషాంపురుషార్థానామవా
ప్తిసాధనత్వపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః-
అతథాపకస్యకల్పక్లృప్తప్రమాణస్య [illegible] అన్యకావ్యస్యనైయాయ్య[illegible]
తాపిపురుషార్థా[illegible]పర్యవసాయిత్వం[illegible] ఇతి [illegible]

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాభావఏవపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం॥తత్రా
ద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి॥తత్రహేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరిత
వ్యంయశసఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయఇతి॥త
త్రహేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేరస
త్యావ్యవిషయత్వకథనాత్-అస్యకావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లిష్టప్రమా
ణత్వేనావైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిద్ధ్యత్యేవేత్యాకూతం
అథేత్యాదినావైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్య
మాపాద్యమైవంసంస్థాఇత్యాదినాననిరర్థకమిత్యంతే నాతిశయంప్రతి
పాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిరూప్యథప్ర

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథావిధస్యాస్యవైయర్థ్యాదితి- నాద్యః -
తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్-నద్వితీయః- నిషే
ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లిష్టప్రమాణత్వాత్-అథ
మన్యసేఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ
కావ్యస్యతతోతిశయాభావాద్వైయర్థ్యమితిమైవంసంస్థాః-
అతిశయసద్భావాత్- తథాహి-ఉపదేశోనామ కర్తవ్యాక
ర్తవ్యయోరన్యతరబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా
వాక్యం। తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్ర
వృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపది
శ్యేతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయతఇతి-సచోపదేశస్త్రివిధః ప్రభుస

మాణ్యతరయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయర్థ్య
మితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అథాథశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళా
నంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథోఅథేత్యమరః-మైవంసంస్థాః-ఏవం
మామస్థాః-తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉప
దేశోనామేతి- కర్తవ్యబోధాదేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో
ధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేశ్చాన్యతరబోధఏవపర్యాప్తఇతిభావః- పౌ
రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతఃప్ర
వృత్తంవేదరూపంవావాక్యముపదేశశబ్దార్థఇత్యర్థః -తదేవశాస్త్రం-
తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ-ప్రవృత్తిరితి-నిత్యేనవాపౌరుషేయేణకృతకేనకృ

త్రివేణ వా యేన వా కేన ॥ ఏవమితి॥ నియోజ్యమధికారిపురుషం - అహరహ
స్సంధ్యాముపాసీత। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత। సత్యంవద । ధ
ర్మంచరేత్యాదివిధివాక్యైః కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి। నకలంజం భక్షయేత్
నసురాంపిబేత్। నపరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సుమూత్రపురీషంకుర్యాత్ -
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతిచ - విపక్షే వైపరీత్యే - ప్ర
త్యవాయంసూచయతి న ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహే అర్థస్యాజాగళస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ -
అత్రేతి ॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితి భావః॥ సత్వితి॥ ఉన్మత్త

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్ర ప్రభుసమ్మి
తో వేదః - శబ్దప్రధానత్వాత్ - యథాహి లోకే ప్రభుర్వాఙ్మా
త్రేణ పునః ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చ। అన్యథా దండమాపాద
యతి। ఏవం వేదోఽపి శబ్దప్రాధాన్యేనైవ నియోజ్యం యథాయ
థం ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చ విపక్షే ప్రత్యవాయం సూచయ
తి । అత్రార్థస్య ప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః నతు స్వరూప
త్యాగః। తథాత్వే తూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకతైవ వేదస్య
స్యాత్ । శబ్దశ్చాత్ర విధిప్రత్యయోపలక్షితం వాక్యం। తస్య
ప్రాధాన్యం ప్రవర్తకత్వం। తేన శబ్దప్రధానం శాస్త్రం ప్రభు
సమ్మితమితి లక్షణముక్తం భవతి। ననుపురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాం విదధానః ప్రత్యయ ఏవ ప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తత్కథం వాక్యం ప్రవర్తకమితి చేత్। ప్రత్యయః ప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థ
మాహ - శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః - ఉపలక్షితం యుక్తం। ననువాక్యస్య ప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషు లిఙ్
లోట్ ప్రత్యయ విధాయక శాస్త్ర మనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్య ప్రత్య
యః ప్రవర్తక ఇత్యాదినా సమాధత్తే నన్వితి॥ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో
యజేతేత్యత్ర స్వర్గకామకర్తృకాం స్వర్గఫలికాం జ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణికాం దీక్షణీయేష్ట్యాద్యితికర్తవ్యతాకాం భావనాం విదధానః
ప్రత్యయో లిఙ్ప్రత్యయః ప్రవర్తకః .. తస్య ప్రేరణార్థవిధానాన్నియ

ఘనాత్ - ప్రత్యయ ఇతి - ఆకలయజ్ఞానన్భవాన్ - విశిష్టాం కిం కేన కథం రూపాంశత్రయవిశిష్టాం భవితృభవనానుకూలవ్యాపారరూపభావనామభిధత్తే ఇతి తథోక్తః - తాదృశస్సన్ప్రవర్తక ఇతి కిం నాచకలత్ కిం నాజ్ఞాసీత్ - తథా పూర్వోక్తప్రకారేణాకలనే జ్ఞానే సతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమితి - తాదృశప్రత్యయస్య వాక్యరూపత్వాదితి భావః । అముమేవార్థం విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తత ఇత్యనువర్తతే - తథా సత్యారభ్యభవత్యంతం స్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిం దర్శయతి - కిమితి ॥ కిమాదిభిః కిం కేన కథం శబ్దైః - అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూర్ణః ప్రత్యయః లిఙ్లోడన్యతరః విధౌ సమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర - కిం స్వర్గం - కేన యాగేన - కథం జ్యోతిష్టోమాం.

వర్తక ఇత్యాకలయన్ సచ విశిష్టభావనాభిధాయీతి కిం నాచకలద్భవాన్ । తథాకలనే వాక్యమేవ ప్రవర్తకమితి కిం నాజ్ఞాసీత్ । నహి భావయేదిత్యుక్తే కశ్చిత్ప్రవర్తతే - కింత్విదమనేనైవం భావయేదితి । తథా సత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమిత్యుక్తం భవతి । ఇదముదితమాచార్యైః కారికాయాం । కిమాద్యపేక్షితైః పూర్ణస్సమర్థః ప్రత్యయో విధౌ । తేన ప్రవర్తకం వాక్యం శాస్త్రేస్మింశ్చోదనోచ్యత ఇతి ॥ అతో వేదవాక్యానామన్యథా పాఠే అపాఠే వా అన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా మహాన్ప్రత్య

గ్భూత దీక్షణీయాద్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదంశత్రయవిశిష్టస్యైవ ప్రత్యయస్య విధౌ సామర్థ్యమితి - తేన హేతునా ప్రవర్తకం వాక్యమస్మిన్ శాస్త్రే చోదనోచ్యతే - విధివాక్యస్య చోదనేతి తాంత్రికసమయః తతో విశిష్టప్రత్యయరూపస్య వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్ర శబ్దశబ్దస్య విధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అత ఇతి ॥ అతశ్శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః - అన్యథాపాఠే స్వరవర్ణానుసారేణోచ్చారణే - అపాఠే వా మంత్రైః కర్మాదిం స్సన్నిపాతయేదితి నియమాత్క్రియాకాలే యథా సమయమనుచ్చారణే వా - అన్యథానుష్ఠానే క్రియాయా అన్యథాచరణే - అననుష్ఠానే అకరణే వా - మహాన్ప్రత్యవాయః [illegible]

నను వేదస్యశబ్దప్రధానత్వే కథమపాఠాదిభిః ప్రత్యవాయ ఇత్యాశంక్యా
హ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతి
పాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలోయోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోఽవధిర్య
స్యతస్యభావ స్తత్త్వంతస్మాత్- అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వా దను
ష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం- తేనహేతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వం॥సు
హృత్సమ్మితఇతి॥ఇతిహాసపురాణాదిసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్ ।
తేనప్రభుసమ్మితో వేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః।-అర్థప్ర
ధానత్వాత్ । అత్రార్థో వాక్యార్థో నపదార్థః।తస్యా
ప్రవర్తకత్వాత్ ।తత్ప్రాధాన్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థ
వాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబ
లేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే । కింతు ప్రాచీనపురుషక
థాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదఇవ యుక్తిభిరనునీయప్రవ
ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం
శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాం
తాఃకటాక్షవీక్షణహాసభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజ
నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఏవంకావ్యవిద్యాపి
శబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ
హృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాది
వద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరసతామాపా
ద్యైనపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాది
తికావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయాననిరర్థకం ౬ నాపి
పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్కావ్యతేఽర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్త్వార్థం వదంతీ
త్యర్థవాదాస్తత్రత్యామేషాంశేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానంకా
వ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థౌగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణం
యతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదపి-అతిశయసద్భావేనానైరర్థ
క్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంవ్యక్తమిత్యాశయః ౬ పంచమవికల్పం

పరిహరతి- నాపి పంచమ ఇతి ॥ తత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమాణాభావా ద్వేత్యంతిమ వికల్పోఽపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయతి - మూలప్రమాణాభావేపీతి- కోపపత్తిరిత్యతాఽహ దృశ్యతేహీతి-పదార్థానాం షోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మా యయోస్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్య వైశేషికశాస్త్రస్య చేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య - అత్రాపి మూలప్రమాణాభావేపీత్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతి ప్రవృత్తిరితి కర్తృపదమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్ర

వృత్త్యుపపత్తేః - దృశ్యతేహి మూలప్రమాణాభావేపి పదార్థమీమాంసాత్మకన్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపలభ్యతే చ పదమీమాంసాయాస్సంచారః । తద్వదత్రాఽపి భవిష్యతి। అథ మన్యసే స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యత్రాఽధ్యయనవిధిః ప్రతీయతే- తస్య చ ఫలవదర్థావబోధపర్యంతతా న్యాయసిద్ధా। అర్థావబోధశ్చ ద్వివిధః- పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి ద్వివిధోపి విచారసాధ్యః తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్తస్య చ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వమీమాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయే పదార్థవిచారాత్మకయోర్న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోరప్యారంభస్తేనైవాపాదితః। పదవాక్యార్థజ్ఞానాయ వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారంభోపీతి నకుతోఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి - అతోఽవ్యతే-

వృత్త్యాశుఽరేవ ప్రమాణం నకావ్యమీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ - అథేతి-నకుతోఽపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసేథమన్యసేకిమితి సంబంధః- తస్య అధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధాయజనాద్యర్థానుపపత్త్యా ఽర్థావబోధావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం పదసాధుత్వపరిశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరం వ్యావృత్తానాం భిన్నానాం పదార్థానాం బోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ-వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రస్య పూర్వమీమాంసాయా ఆరంభోఽపి- అత్రాఽపి శబ్దాదధ్యయన

విధినైవాపాదిత ఇతిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా కావ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపి మూలప్రమాణం దర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కావ్యమీమాంసాకర్తవ్యతా చ న్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యా కావ్యమీమాంసావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- న తత్ర కేవలమర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంత ఇతి-కిం చేతి చార్థః - వచనాన్యుపలభ్యంత ఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య ఉత్తమశ్లోకః కీర్తిర్యస్య తస్య-పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యమరః చరితం కర్తృ ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రం వర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయా సారస్యైన కర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృత్తినివృత్తిజనకత్వాత్ కావ్యముపదేశాంతరమతిశేత ఇత్యవోచామ- ధ్వనిప్రధానం శాస్త్రం కాంతాసమ్మితమితి లక్షణం చావాదిష్మ - ధ్వనయశ్చ విచారమంతరేణ దుర్బోధా ఇతి కావ్యమీమాంసాకర్తవ్యతా చ న్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతే చ బహుతరాణి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు పుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకాని వచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్య చరితముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చ జగన్నాథం వేదం చాపి సమీరయేత్॥ క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేత వినా పశుఘ్నాత్॥ప్రతిష్ఠాం కావ్యబంధస్య యశస్సరణిం విదుః।అకీర్తివర్తనీం చైవ కుకవిత్వవిడంబనాం ॥ కీర్తిం స్వర్గఫలామాహురాసంసారం విపశ్చితః । అకీర్తిం తు నిరాలోకనరకోద్దేశదూతికాం॥తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తిం చ వ్యపోహితుం।

తి- హరికీర్తనం వేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనం నియమేన కర్తవ్యమితి భావః॥ క ఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్య గుణానువాదాద్గుణవర్ణనాత్ - పశుఘ్నాత్ సౌనికాద్వినా - యద్వా అపగతాః అసవః యస్మాత్ స పశుః తత్తమాత్మానం హంతీత్యపశుఘ్నః ఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా- కః పుమాన్విరజ్యేత విరక్తో భవేత్ - న కోఽపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాః ప్రకాశరహితాః- అంధతమసావృతా ఇత్యర్థః- యే నరకాస్తేషాముద్దేశస్య ప్రదేశస్య దూతికాం తత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే-కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్సఏవార్థోధనం-కావ్యం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రంచ కవిభిః కథనీయమిత్యర్థః । నను శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేష్విత్యుద్దిశ్య శ్రుతిరేవోదాహృతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం శ్రుతిరూపత్వమితి సమాధత్తే - అత్రేతి ౭, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః-నను పారాశర్యాదీనాం రాగాద్యుపహతచేతస్త్వం వక్తుమయుక్తమిత్యాశంక్య తత్తదుపయోగవశాత్తేపి తాదృశా భవంతీత్యాహ-రాగేతి- క్వవా

కావ్యాలంకారశాస్త్రైస్సంపాద్యః కవిపుంగవైరిత్యాదీని॥ అత్ర పురాణభారతవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం నిర్వివాదం। పురాణం పంచమో వేదః। భారతం పంచమో వేద ఇతి తయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతివచనానాం శ్రుతిమూలత్వేన ప్రామాణ్యం స్మృత్యధికరణే నిర్ణీతమేవ ౭. నను కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి స్మృతిబాధితత్వాదేతాసాం స్మృతీనాం రాగాదిమూలత్వం వర్ణనీయం।తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాదప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః। క్వ వా నోత్ప్రేక్షితుం శక్యాః స్మృత్యప్రామాణ్యహేతవ ఇతి।తతశ్చ వైసర్జనీయవాసోగ్రహణస్మృతివదప్రామాణ్యమితి చేన్నైవం।కథంచిదపి ప్రామాణ్యానిర్వాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతే తు వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యం నిర్వోఢుం శక్యతే - తథాహి-యదినిషేధస్మృతిః కావ్యమాత్రం గోచరయేదా రామాయణాదేరప్యుచ్ఛేదస్స్యాదితి న్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

త్త్వేన పుషేడుత్ప్రేక్షితుం నశక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వప్యుత్ప్రేక్షితుం శక్యా ఏవేత్యర్థః-తతశ్చ తథా సతి-వైసర్జనీయేతి అవాంతరదీక్షా విసర్జనార్థ హోమీయవాసో గ్రహణస్మృతేరివ-యథా అనురాగమూలాయా వైసర్జనహోమీయం వాసోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతి స్మృతేరప్రామాణ్యం తథైవాసామపీతి చేన్నైవం-కథంచిదితి-అప్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమితి శేషః -తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాదయతీత్యర్థః- యదీతి-కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యోఽరామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవత్త్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశేషవచనబలానుసారేణ- అశ్నువీత ప్రాప్నుయాత్. ౧. అథేతి-న పరితుష్యత్యర్థ-అత్ర పృథక్ శబ్దః ప్రశ్నే- వక్ష్యమాణేతి- గుణతరంగే వక్ష్యమాణలక్షణాః- వేదేఽర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విందతే యన్నైకాం రశనాం ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే-ఇత్యాదిషు

త్త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసత్కావ్యవిషయతయా ప్రామాణ్యమశ్నువీత। విశేషస్మృతయశ్చ స్వార్థేఽప్రతిహతతయా నిరంకుశం ప్రామాణ్యం భజేరన్నిత్యుభయీనాం ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతో న కశ్చిద్దోషః ౧, అథైవమపి కావ్యమీమాంసాయా మూలభూతప్రత్యక్షశ్రుత్యా వినా న వైదికం మన్యః పరితుష్యతి భవాన్- తర్హి తదుపన్యాసేన భవంతం పరితోషయిష్యామః। తథాహి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజక ఇతి హి త్వయోక్తం। స ఏవ విధిః కావ్యమీమాంసాప్రయోజకోఽపి భవతు। సంత్యేవ హి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి సగుణాని సాలంకారాణి వాక్యాని। గుణా వక్ష్యమాణలక్షణా అర్థవ్యక్త్యాదయః। తే చ-యదేకస్మిన్యూపే ద్వే రశనే ఇత్యాదివాక్యేషు సంభవంతి। అలంకారా ఉపమాదయః। ఆ తే గర్భో యోనిమేతు పుమాన్ బాణ ఇవేషుధిమిత్యాదిషూపమా । త్రింశదస్యాజఘ్నుసంయోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః। ప్రాణా ఉపర

ఏవమన్యత్రాపి తత్తద్గుణాః ద్రష్టవ్యాః॥ ఆ తే గర్భ ఇతి-ఇషుధిం బాణ ఇవ తే యోనిం పుమాన్ గర్భ ఏతు - అతోఽపి ఉపమానాదీనాము పాదానాదుపమా - త్రింశదస్యేతి- అస్యాజఘ్నుసంకటిపురోభాగ త్రింశద్యోజనాని తత్పరిమితమిత్యర్థః-అత్ర-సంబంధే-సంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణా ఉపరవాహనాని షవణే జిహ్వా చమశా గావో వాణోఽస్య తాః - ఆసంధీ చరణన్యాసాగ్రావటచతుష్టయముపరవాః - తే యజ్ఞపుంసస్య ప్రాణాః .. ౮

త్రోపరవేషుపాత్రిత్వారోపః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపాగ్రాహ్యాః- అధిషవణౌసోమలతానిష్పీడనసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ చర్మఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్ర రూపకం॥యస్యామితి॥యస్యాంవిషయేఉశంతఃకామయమానాః-అత్ర మేహనప్రహరణరూపానుభావేనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయకరతిప్రతీతేశ్శృంగారరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మమఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపేపరామృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయోస్తత్తత్సల్లాపాద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభోగశృంగారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥పత్యేప్రియాయ ఉశతీకామయమానాసువాసా

వాహనూఅధిషవణౌఇత్యాదౌ రూపకం। యస్యాముశంతఃప్రహరామశేపం।ఉపోపమేపరామృశ । జాయేవపత్యఉశతీసువాసాఇత్యాదిషుశృంగారరసః। తేషామసురాణాంత్రిస్రఃపురఆసన్నిత్యాదిషువీరరసః। యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్సగ్సోత్తీత్యాదౌబీభత్సరసః। కోమోహఃకస్తథాశోకఇత్యాదౌశాంతరసః।ఏవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్ర తత్రద్రష్టవ్యాః । అతస్తదవబోధనార్థంగుణాలంకారరసాదిప్రతిపాదకకావ్యమీమాంసారంభోప్యధ్యయనవిధ్యనుమతఏవేతి సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా ౯, అంగానివేదాశ్చత్వారోమీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్య

స్వాత్వస్త్రాంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయికారూపాలంబనవిభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంత్రిస్రః పురఆసన్నిత్యాదివాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యఇతి ॥ అస్యసత్రయాగదీక్షితస్య- అత్ర వపాపురోడాశాదిప్రాశనంమాంసాదిభక్షణమిత్యుక్త్యాజుగుప్సాప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కఇతి॥ అత్ర జ్ఞానోదయాన్మోహశోకయోః క్షేపవశాదభావసంభావనయాశమప్రతీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్ర తత్ర కావ్యలక్షణలక్షితేషు తేషు తేషు వాక్యేష్విత్యర్థః ౯. తస్మాదితి॥ నాస్త్యేవవిన్యాసార్థివిషయ ప్రమా

జనసద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అత్రప్రయోజనసద్భావాదిత్య
నేనైవపురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేస్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య
మదుష్టం-అనుకూలమితియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ । ఇతిహే
తుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ
ద్ధరితగోత్రంతస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌవారాణశీవంశపద్మా
కరప్రభాతభానుశ్చ తేన- పదవాక్యప్రమాణాని వ్యాకరణపూర్వమీమాం
సాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముద్రాస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా
యాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితిననశంకనీయం। తథాసతి
రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్ । తస్మాద్విషయ
ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా
ణసద్భావాచ్చకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస
ర్వమనవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస
వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర
మాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ
సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర
త్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి
భూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకుల
తిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకా
రశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనంనామప్రథమస్తరంగః॥****

పారీణః పారంగతః మహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతాచ యః పర్వ
తనాథసూరిస్సఇతిపండితమండలేశ్వరః పండితసార్వభౌమస్తస్యసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భఏవరత్నాకరస్తస్మిన్పారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యాఏ
వవిభూషణానితాన్యస్యసంతీతితద్వతా - శ్రీధర్మఇతిసంఖ్యావాన్పండిత
స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితఃకవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్యశ్రీరామ
స్యయశఏవఘనసారస్తేనసురభితేఽధివాసితేతత్ప్రతిపాదనప్రకాశితఇతి
యావత్-ప్రథమస్తరంగః-సమాప్తఇతిశేషః ఏవముత్తరత్రాపిబోధ్యం॥

ఆస్థానమందిరమితి॥ దేవస్య విష్ణోరాస్థానమందిరం తత్కథా ప్రతిపాదకత్వా
త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్ర ముఖ్యాగారభూతః - త్వంగంతః ప్ర
కాశమానాస్తుంగా మహాంతశ్చ యే తరంగాః పరిచ్ఛేదపి శేషాస్త ఏవ చలదు
న్నతతరంగాస్తేషాం రింగణభరై రాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతి
శయో యస్య స తథోక్తః - అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశ్యోఽనుప
మా నిర్మలా నిర్దోషాశ్చ యా ధర్మసూరికవితా రసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తా ప
వసోల్లాసకల్లోలిన్యః మహానద్యస్తాభిః పూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూత
శ్చ - కర్ణౌ చ మనశ్చ హరతీతి తథోక్తః - శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ -

ఆస్థానమందిరమిందిరాప్రణయినో దేవస్య రామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రో విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౮ ॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్య(స్త్రి)భువనవిదితే వారణాశ్యన్వయే యస్సంజాతః పర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తేర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రైరఘుపతివిభుకే చాదిమోయం తరంగః॥ ౩౯॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరః విజయతే ॥ అత్ర సావయవరూపకాను
ప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౮॥ ధర్మాంతర్వాణివర్య ఇతి॥ వివరణం ప్రసిద్ధం -
గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః - సాంఖ్యం సాంఖ్యశాస్త్రం చ తాని ముఖ్యాన్యా
ద్యాని యేషాం తే తథోక్తాస్తే చ తే ఆగమాశ్శాస్త్రాణి తేషాం - శిష్టం స్పష్టం -
అత్ర చకారః పూరణార్థః॥ ***************************

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే ప్రథమః ప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిఘాతరంగః — ౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితి నిర్వ్యూహ్య సంప్రతి కథానాయకస్య రఘునాయకస్య గుణాన్ప్రతివివేక్తుకామస్తానుద్దిశతి- అథేతి-అథ గ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥ మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయోమీ సప్త నాయకస్య గుణా జాగ్రతి ప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనేనైవ-మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవ ఇతి లక్షణం సిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ ఆవాస ఇతి॥ ఆవాస ఆశ్రయః - గోచర ఇతి యావత్ -త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధరః-త్రివేదీమయః తథైవ త్రయీరూపః-ప్రభవో జన్మహేతుః-కూటస్థ ఇతి

అథ కృతినాయకే రఘునాయకే నాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వముదారతా చ తథా మహాభాగ్యవి
దగ్ధభావా । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వే మమీ గుణా జా
గ్రతి నాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః
కథమస్మదాది వచసాం వంశో రఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూత
భగీరథస్య తనయా గంగా జగత్పావనీ యత్ర వ్యక్తిముపాగత
స్స భగవాన్రామాత్మనా శ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతా యథా॥ ప్ర

యావత్-స్యాజ్జన్మహేతుః ప్రభవ ఇత్యమరః-జగంతి స్వర్గమర్త్యపాతాళ లోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైః పావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణ ఇతి స్మరణాత్ - వ్యక్తిమావి ర్భావం-అత్ర స్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥౨॥ యద్విశ్రాణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తస్మి న్గద్యత ఇతి లక్షితమౌదార్యముదాహరతి-ప్రత్యాసన్నైరితి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదౌన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకురస్త స్మింత్సంలక్ష్యమాణాని సందృశ్యమానాన్యాననాని యాభిస్తాః- సర్వాసామప్యేకదా సంవర్శనాసంభవాద్గతివశేన యదా యస్యాస్తదాభిముఖ్యం భవతి తదా సా తస్మింత్స్వసౌందర్యం పశ్యతీతి భావః-ఔదార్యం కథయంతి-సంభ్రమస్సేహమాఖ్యాతి వపురాఖ్యాతి భోజనం । ఆచారః కులమాఖ్యాతి విద్యామాఖ్యాతి భూషణమితి వత్తాసాం తాదృశైవ భవనైవ తదౌదార్యమనుమీయత ఇతి భావః-అత్ర సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉదాత్తమృద్ధిశ్చరితం శ్లాఘ్యం చాన్యోపలక్షణమితి లక్షణాత్- చంద్రబింబె సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౩॥ అథమహాభాగ్యం లక్షయతి॥ సర్వేతి॥ సర్వాచ సా సర్వం సహా చ సర్వసర్వంసహా

> త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురే సంలక్ష్యమాణాననాః స్వం చ
> తాఽంచనసూత్నరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః । సుం
> దర్యో విబుధాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసే సంసక్తాః కథ
> యంతి రాఘవవిభో రౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
> హైశ్వర్యం మహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
> సుధాతలచక్రవాళం సర్వే నరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
> నీరాజయంతి రఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యా ఈశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ ఉదాహరతి॥ ఆచక్రవాళేతి॥ ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళం చక్రవాళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళ ఇత్యమరః- తచ్చ తద్వసుధాతలచక్రవాళంచ ఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళం తు మండలమిత్యమరః- అత్ర తలశబ్దస్య స్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూపయోరస్త్రీ తలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యా చక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్రాఙ్ ఙ్శ్లేషేణాదిమస్య మర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బోధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితా ఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠం నీరాజయంతి పాదపీఠస్య పురతో నమంతీత్యర్థః- ఏతేన లోకాంతరాధిపత్యప్రతీతే

ర్మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథ వైదగ్ధ్యం లక్షయ
తి॥ కృత్యేతి॥ కృత్యవస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు। ఉదాహరతి సీతేతి। ఆత్మనో లఘు
తాం దారాపహరణజన్యలాఘవం చ- శ్వేతాతపత్రాణాం రావణసంబం
ధి శ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్య చ్ఛేత్తుః- సప్తసాలోన్మూలనే శ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనేప్యేకేషుణేత్యనువర్తతే- జిహ్మాయతే జిహ్మాన్ మందానివాచరతి -
జిహ్మస్తు కుటిలే మంద ఇతి విశ్వః- అన్యేషాం కా కథేత్యపిశబ్దార్థః- అత్ర పూ
ర్వార్థే గమ్యమానస్య రావణసంహారస్య భంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తమలంకారః- పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వం యత్తైజస్విత్వం తదు

త్సదీపైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథా॥ సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యం చ మం
దోదరీకంఠే మంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణా యో లు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతే శ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్య విదగ్ధతావివరణే బ్రహ్మాపి జిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వం యథా ॥ తత్తాదృక్ప్రౌఢదోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతో విజృంభమాణస్ఫురణరఘుపతిస్ఫారతే
జశ్శిఖరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరవియన్నీరనీ
రంధ్రగర్భే బింబాః ప్రస్ఫురంతి ప్రతిఫలితతనోర్యా నమేకైక

చ్యత ఇతి లక్షణం॥ ఉదాహరతి తత్తాదృగితి॥ తత్తాదృశోనుపమాః ప్రౌఢాః ప్ర
సిద్ధాశ్చ దోషాచరా రాత్రుసాస్త ఏవ తాదృశః ప్రౌఢా గాఢా దోషాసు రా
త్రిషు చరంతీతి దోషాచరాశ్చయే తిమిరభరా అంధకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంఠనే హరణే అకుంఠశక్తేరప్రతిహతసామర్థ్యస్య- విమలతరం యద్వి
యత్తదేవ నీరం తేన నీరంధ్రః పరిపూర్ణో గర్భో యస్య తస్మిన్- తత్తద్బ్ర
హ్మాండభాండే- తేషు తేషు బ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర
తిఫలితా తనుర్యస్య తస్య- సర్వతో విజృంభమాణం స్ఫురణం యస్య తత్త
థోక్తం- తచ్చ తత్ రఘుపతిస్ఫారతేజశ్చ తదేవ ఖరాంశుస్తస్య బింబాః ప్ర
తిబింబాపన- బింబోస్త్రీ మండలం త్రిష్వితి పుంలింగతా- బింబం ఫలే బింబికా

యాః ప్రతిబింబే ఏవ మండల ఇతి విశ్వః - ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి॥ అలంకారాన్ వృణోతి అత్రేతి॥ అపహ్నవాలంకారభేద ఇతి - తత్తద్బ్రహ్మాండస్థితేషు సూర్యేషు సూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్య ప్రతిబింబత్వారోపాత్ - అతిశయోక్తి రూపకశ్లేషాశ్చేతి - ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేః దోషాచరాదిషు తిమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తాదృక్ప్రతిఘవోషాచరేత్యత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ - ఏతేషాం సంకర ఇతి అంగాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాదతిశయోక్త్యపహ్నవయోః - వియదాదిషు నీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యుపకారకత్వాద్రూపకాతిశయోక్త్యోః - తేజసి ఖరాంశుత్వారోపస్య తత్తా

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్య రఘుకులతిలక ప్రతాపసూర్యస్య గగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్ బ్రహ్మాండే ప్రతిఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న తు తదితరే సవితారస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాం సంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనం గతవతస్సంత్యజ్య రాజ్యశ్రియం కైకేయ్యామవికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేప్యనావర్తినః । యాతాయాహితసోదరాయ శరణం లంకాశ్రియం యచ్ఛతస్తస్మాద్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వన్యో న ధన్యో జనః ॥ ౭ ॥ ఉజ్జ్వలత్వం సౌందర్యం - యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్య జీర్ణమనయో వాతాంబుపర్ణాశనా ధైర్యం నార్య ఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాది శ్లేషానుగ్రాహకత్వాద్రూపకశ్లేషయోశ్చేతి బోధ్యం॥ ౬॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యత ఇతి లక్షణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥ కైకేయ్యాం విషయే అవికారిణః ముఖసంకోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః - భరతస్య ఛందే అయోధ్యాం ప్రతి పునరాగమనాభిప్రాయే సత్యపి - అభిప్రాయశ్ఛంద ఆశయ ఇత్యమరః - అనావర్తినః వనాదనివృత్తాత్ - యచ్ఛతో దాతుః - అత్ర తకారయకారాదేరేకైకస్యాసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహత్వమౌజ్జ్వల్యం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షితముజ్జ్వలత్వముదాహరతి॥ యదితి॥ వా

తాంబుపర్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధానభిజ్ఞా ఇత్యర్థః - ఇతి కామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమునయో జరదృషయః- యదితి సౌందర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్య రామార్థకత్వే తత్త్వవేత్యత్ర తచ్ఛబ్దస్య సౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్- సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషిత మివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిఘాతాగతాప్సరస్సౌందర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపిసుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవవ్రుఃకిల-అత్రకిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతా వసునయోకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అత్రాననురూపయోరామమారరూపయోర్ఘటనోక్తేర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధే పౌరాణి
కైస్తత్త్వారామస్యక్వనుకామరూపవిభవస్త్స్రీమాత్ర
నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

నాయకస్వరూపనిరూపణం.

రూప్యతే॥కీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం
ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిం
ప్రాగేవప్రాదర్శ॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచా
హ్నామలినోదర్శనోకర్శితోనైవాస్తంగతిమాన్నచాంకితత

త్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ - యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభ్రాంతింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥ ......

ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపః- సప్రభావఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్పూర్వోక్తమహాకులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్యుక్తః॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్రాస్యగిత్యాదితేజస్వితోదాహరణే ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతి॥తమసారాహుణా- గాహాంధ్యాంతేగుణేతమఇత్యమరః-నగ్రస్తోనగృహీతః- ప్రసిద్ధచంద్రస్తుగా

హుణా గృహ్యతే-ఏవమగ్రేపియశశ్చంద్రేతత్తద్ధర్మనిషేధేనైవప్రసిద్ధచం ద్రవ్యతిరేకేణతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాదిదో షేభ్యోనిర్గతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయశ శ్చంద్రమాః-అత్రప్రసిద్ధచంద్రాద్రామచంద్రకీర్తిచంద్రస్యాధిక్యప్రతి పాదనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ యోః।ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯ ॥విచ్ఛి త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ॥ఉద్వేలాదితి॥ ఉత్సృష్టోవేలేకూల కాలౌయేనతస్మాత్,ఏతేనకూలేన ఆకల్పస్థాయిత్వాత్కాలేనచనియంత్రి తాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్యశ్రీరామగుణ

సురోన్నపాక్షికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనపిధానో
పంగుభావంగతో నిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతోయశ
శ్చంద్రమాః ॥ ౯ ॥ యథావా ॥ ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
ఘుపతేర్నిర్ధూతదోషాకరాదాసీత్కోఽప్యవిపల్లవశ్శుభయశో
మందారభూమీరుహః। నానాభూధరబీజసాగరరసాన్తర్భేభి
తోబిభ్రతిబ్రహ్మాండానిఫలానియత్రబహుశస్సంక్లిష్టసం
జాగ్రతి॥ వేలాశబ్దేనకూలకాలౌద్వావపివివక్షితౌ- తేనోద్వే
లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రితాత్ప్రసిద్ధసాగరాద్రామగుణసా
గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషాకరాదిత్యత్రాపితథై
వ- అవిపల్లవః-ప్రత్యుపద్యేపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః। కీర్తిపక్షేవి
పల్లేశేనాపిరహితః- నానాభూధరాఏవబీజాని సాగరాఏవర

సాగరస్యవిశేషోదర్శితః-వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి రత్నమాలా-నిర్ధూతాదోషాకరాయస్మాద్యేనతస్మాత్-తద్గుణకీర్తనేన మరి తదూరీకరణాదితిభావః-ప్రసిద్ధసాగరస్తూదయాస్తమయయోరంగీకృత దోషాకరఇత్యాశయః-కోపివిలక్షణః-ప్రాయేణవిలక్షణాదన్యోపివిల క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా। బి భ్రతిదధంతిబహుశోబహూని బ్రహ్మాండాని ఫలానీతివ్యస్తరూపకం సం జాగ్రతిప్రకాశంతే॥ తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారం వివృ ణోతి వేలాశబ్దేనేతి॥ తథైవేతి వ్యతిరేకోదర్శితఇత్యన్వయః॥ అత్రాపి

సీమందారత్వారోపస్య విశిష్టబ్రహ్మాండేక్షుఫలత్వారోపస్య చ హేతుహే
తుమద్భావాత్పరంపరితరూపకం - అపి పల్లవ ఇతి శ్లేషస్య యశోమందారేస
పల్లవతాసంపాదకత్వాచ్ఛ్లేషరూపకయోరంగాంగిభావః - యశోమందా
రైః బ్రహ్మాండానాం సంశ్లేషాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరసంబంధే సంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః - సావయవరూపకోత్థాపితేత్యనయోరంగాంగిభావశ్చే
తి భావః - వ్యతిరేకాలంకారస్స్ఫుట ఏవేతి - తస్య శ్లేషాదీనాం చ సంసృష్టిరి
తి బోధ్యం - బిభ్రతీతి - బిభ్రంతీత్యస్యాపి విద్యమానత్వాత్ ॥ ఏవం కీర్తి
సంపత్తిముదాహృత్య లాఘవార్థం పృథగుదాహరణమంతరేణ త్రివర్గస
మృద్ధిం దర్శయతి ॥ ధార్మికత్వేతి ॥ తాతాజ్ఞేతి ధార్మికత్వోదాహరణా
ద్ధర్మః - తాదృగ్ధనసమృద్ధిం వినా తాదృశౌదార్యస్యాసంభావితత్వా
త్పరిత్యాగస్యైతదౌదార్యోదాహరణాదర్థం చ సిద్ధవత్కృత్య తత్సద్భావా
త్తస్య కామస్స్వతస్సిద్ధ ఏవేత్యాశయేనాహ - తదుభయేతి - కోటిరుత్క

ర్షః। అత్ర శ్లేషరూపకాతిశయోక్తీనాం సంకరః। బిభ్రతీత్య
త్ర-వానపుంసకస్యేతి వైకల్పికో నుమభావః । ధార్మికత్వౌ
దార్యవర్ణనాదేవ తదుభయతుల్యకోటికః కామోప్యర్థసిద్ధ ఏవ॥
౧౦ ॥ ధురంధరత్వం యథా॥ ఆచార్యవాన్పరదుబిస్త్రిపురా
రిరాసీదాకల్పవాంచ్ఛ్రియసవానపి చానవారిః। దిక్పాలకావిద

షణః - కోటిః ప్రకర్షే చాపాగ్రే సంఖ్యాభేదాంతరే స్త్రియామితి రత్నమాలా॥
౧౦॥ ధురంధరత్వముదాహరతి॥ ఆచార్యవానితి॥ దోర్దండే భుజదండే -
స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబే చ కదంబకే చ । కుష్ఠప్రభేదే
ప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదే శునిమండలే స్యాదితి విశ్వః - పరరుచిరాక్య
కారః - ఆచార్యవాంత్సద్గురులాభవాన్ - పూర్వం శేషస్య సమస్తమ ప్రతివి
ధృతభూభారత్వాద్వరదుచేర్భాష్యోపదేష్టా నాసీత్ - అధునా తు భుజభా
గవిధృతవిశ్వవిశ్వంభరాభారేరఘుపతేస్సద్గురుసకాశాద్భాష్యసంప్ర
దాయాంత్సంగృహ్ణాతీతి భావః - త్రిపురారిస్త్రిపురాంతకః - ఆకల్పవాన్
కంకణకేయూరహారాద్యాభరణధారణసమంచితవేషః - అథ ప్రియతో
న్నమితానమత్పత్రైర్ధృతేః కథం చిత్ఫణినాం గిరశైరిత్యుక్తత్వాన్మభుజంగ
భూషణస్య తస్య తపసంభవాదాభరణాభావో నాస్తిత్ - [illegible]

౬

స్యాన్న్యాయత్తత్వాత్తత్సంభవేనతల్లాభోభవదితిభావః- ఉత్తమయానై గజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్ర సంభూయధరిత్రీధారిభ్యశ్శేషాదిభ్యో సహాయధురంధరస్యశ్రీరామస్యాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యతే- లక్షణంతూక్తం॥ ౧౧॥ ....*

ఉదాహరణాంతరమాహ॥మృదుచందనేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకూర్మకర్పరస్యకూర్మపృష్ఠస్యాగ్రే ఉపరిభాగే-అత్ర వైపుల్యనైష్ఠుర్యాభ్యాం కటాహసాదృశ్యాత్కమఠపృష్ఠస్యకర్పరత్వవ్యపదేశః-కపాలేచకటాహే చభైక్షపాత్రేచ కర్పరఇతిరత్నమాలా- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః॥ ధ్వనివిశేషంవివృణోతి - అత్రేతి ॥ ౧౨ ॥ గుణాఢ్యత్వముదాహరతి॥ శేషా ఇతి॥ పురుషాశ్శేషాశ్చేత్సహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిస్తై

ర్నుత్తమయానచర్యాందోర్దండలేరఘుపతౌధరణీందధానే॥
౧౧॥యథావా॥ మృదుచందనశీతరామబాహౌకలితాభూర్ద్వి
జహాసివాసఖేదం। అతినిష్ఠురకూర్మకర్పరాగ్రేవిషనిర్ఘోషిత
శేషభోగభాగే ॥ అత్ర నిష్ఠురవిషనిర్ఘోషితపదమహిమ్నాభూ
దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనమహాన్సంతాపోజాతఇతివ
స్తువస్తునాధ్వన్యతే॥౧౨॥గుణాఢ్యత్వంయథా॥శేషాశ్చేత్పురు
షాస్త్రివిష్టపజుషస్సర్వేప్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చచతుష్పది
పరిమితాంవాచంవదేయుస్సదా।శబ్దాశ్చక్రమవర్ధితాయదిస

శ్శేషైరపికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిష్టపజుషఇతి ॥ తథాపికతిపయేత ఇత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మలతాదిపిపీలికామత్కుణమశకాదిస్థావరజంగమాశ్చేత్యర్థః ॥ నన్వేవమపిపరిమితాయుర్భిస్తైఃకింస్యాదిత్యతాహ-అనాశాయుషఇతి॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాం తేషాంతద్గుణాః కథంగోచరాభవేయురిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేతి॥ ననుతథాపివైఖరీమాత్రోచ్చారిభిస్తైఃకథంగణ్యంత ఇత్యత్రాహ- చతుష్పదీతి-చతుర్ణాంపదానాం సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమావైఖరీనామకపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిత్యర్థః - తాదృశీంవాచంవదేయుర్యది ॥ నన్వేకదావిశిష్టవాగుచ్చారణతుమత్వేపికింభవేదిత్యతాహ - సదేతి ॥ ననుతాదృగ్గణయితృసంపన్నావేపి శబ్దానాంలింగవిభక్తివచనానుసారివి

శేషణవిశేష్యభావరూపక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యా శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితా ఇతి॥ నను తథాపి తేషాం వాచకలక్షక వ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్కాలాతిపాతస్స్యాదిత్యతాఽహ - సమస్తేతి॥ అభిధాలక్షణావ్యక్తిప్రసక్తింవినా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యార్థాఖ్యానశక్తాశ్చేదిత్యర్థః॥ నన్వేవమపి తేషాం ప్రకృతోపయుక్తార్థవివక్షానుసారేణ ప్రయోక్తవ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్స్యాదిత్యతాఽహ- నాక్రాంతాశ్చ వక్షయేతి॥ వివక్షయా ఆకాంక్షయా ॥ నన్వేవం సామగ్ర్యమపి నిఖిలగుణగణగణనా స్యాద్వా న వేత్యతాఽహ- తత్రాపీతి॥ రఘుపతేస్సర్వేపి గుణా అగణ్యాః- కతిచిద్గణితా భవేయురితి భావః ॥ అత్ర కతిపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

మస్తార్థాభిధానక్షమా నాక్రాంతాశ్చ వక్షయా రఘుపతేస్తత్రాప్య గణ్యాగుణాః । అత్ర సర్వపదం యథాయథం సంబధ్యతే। తరుగుల్మలతాదయశ్చతుర్ముఖాంతా జీవాస్సర్వశబ్దార్థాః। చతుష్పదీపరిమితామితి। వాగర్థానశ్చత్వారి పదాని। తత్రపదత్రయం ప్రాణినో నోచ్చారయితుంక్షమంతే। కింతు తురీయమేవపదం వదంతి। అయం చార్థశ్చత్వారి వాక్పరిమితా పదానీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధః। వదేయురితి సంభావనాయాం లిఙ్। వదనం సంభావితం చేదిత్యర్థః। సమస్తేతి- లక్షణాదివృత్త్యా అర్థబోధకత్వే విలంబాపత్తేరితి భావః। తత్రాపి తథాపీత్యర్థః। అతిశయోక్తయః। గణనాసామగ్రీమేళనేపి కార్యానుత్పత్తిర్విశేషోక్తిశ్చ । సా

మలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథం యథాయోగం- పురుషశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే- తస్య పురుషవిశేషణత్వే కోలాభ ఇత్యతాఽహ- తరుగుల్మేతి॥ అయంచేతి । చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని। తాని విదుర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః । గుహా త్రీణి నిహితా నేంగయంతి । తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతీతి శ్రుతిప్రతిపాదితః॥ లక్షణాదీతి। లక్షణాయా వాచ్యార్థబాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చ శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వాచ్చేతి భావః ॥ అతిశయోక్తయ ఇతి ॥ పురుషాదీనాం శేషత్వాదిసంభావనాయాశ్శశవిషాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తయ ఇత్యర్థః- గణనాసామగ్రీతి- విశేషోక్తిశ్చేతి-

కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతివిభావనాలంకారణ ఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి- అతి
శయోక్తీనాంకారణపౌష్కల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః -
సంకరః- అంగాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః॥ తేషామితి॥అలంకారత్వాభిప్రా
యేణపుంలింగనిర్దేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపం నిరూ
ప్యతద్భేదప్రదర్శనపూర్వకంతద్విశేషానాహ- సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్తం
లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నఃశారీరబలాఢ్యః-సారోబలేస్థిరాం
శే చేత్యమరః - కృపావాన్ పరదుఃఖాసహిష్ణుః - అవికత్థనఆత్మశ్లాఘావి
ముఖః- పరకీయాంచ్ఛత్రుసంబంధినోగుణాన్గృహ్ణాతీతితథోక్తః ॥ అన్యే
షాంసుగ్రహత్వాద్గాంభీర్యమాత్రంవివృణోతి॥గాంభీర్యమితి ॥ వికారా
ముఖవికాసతస్సంకోచాదయః ॥ఉదాహరతి-రాజ్యస్థఇతి॥తుల్యఃవక్త్రప్ర-

చాతిశయోక్త్యనుప్రాణితేతితేషాంసంకరః॥౧౩॥సచనాయ

ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషానిరూప్యన్తే

కశ్చతుర్విధః। ధీరోదాత్తోధీరోద్ధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చేతి॥
గంభీరస్సారసంపన్నఃకృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీ
ధీరోదాత్తోనిగద్యతే ॥ గాంభీర్యంహర్షామర్షాదివ్యంజకవికార
శూన్యత్వం॥యథా ॥రాజ్యస్థోవావనస్థోభవతిరఘుపతిస్తుల్యవ
క్త్రప్రసాదఃశైలాసోద్ధారిణీపాదీన్ప్రకటయతిగుణానద్వ్యాత్రా
వణస్య।సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిగళవిపినేన్యస్తశస్త్రఃకృపావా

పాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశఛత్రచామ
రాదిమహారాజలక్షణోపభోగసమయేకంటకాద్యావృతకాంతారభాగ
కందమూలాద్యన్వేషణవేలాయాంచాప్యైకలక్షణ్యముఖలక్షణఇత్యర్థః-ఏతే
నలోకోత్తరంగాంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం-శైలాసోద్ధారిణీ- పుష్పకా
పహారకస్యరావణోత్క్షేపణాదయఆదిశబ్దార్థః- ప్రకటయతి - రావణనామకప
ప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురతో గుణదోషాబుధోగృహ్ణాన్నిందత్యాశ్లాఘావి
శ్వరః శిరసాశ్లాఘతేపూర్వాంపరంపంతేనియచ్ఛతీతిన్యాయమనుసృత్య
ప్రథయతీత్యర్థః - ఏతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్వంనైమిత్యసిద్ధమితిభావః-
సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపీతి అరిశత్రుశ్చేద్వ్యపీత్యపిశబ్దార్థః - న్యస్తశస్త్రః
కృపావానిత్యనేనపరదుఃఖాసహిష్ణుత్వంవ్యజ్యతే- ఏన్మశైర్యమానస్స

ర్నవనతవదనో భవతీత్యనేనాత్మశ్లాఘాశ్రవణేపి లజ్జితస్యావికత్థనత్వమర్థాత్సిద్ధమితి సూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమో రఘూత్తమ ఇతి భావః॥ ౧౪॥ అథ ధీరోద్ధతం లక్షయతి-చండ ఇతి॥ చండోతికోపశీలః-చండస్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః-వికత్థనః ఆత్మశ్లాఘాపరః-దృప్తో గర్వితః, బలీ శారీరబలాఢ్యః ఉదాహరతి-రే రే ఇతి॥ రావణం ప్రతి లక్ష్మణవాక్యం- రే రే ఇతి కోపాతిరేకవశాద్ద్విరుక్తిః-ఏతేన చండత్వం దర్శితం- నీచసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః- రామం కిమితి మృగయసే రే తిష్ఠ-త్వాదృశస్య రామపర్యంతపర్యటనమనపేక్షితమితి భావః-ఏతేన దర్పస్సూచితః- బాలస్య తవ మయా సహ యోద్ధుం కుతశ్శక్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠురా ఇతి-నిష్ఠురాః తీక్ష్ణాః-మే కాండా బాణాః-కాండోస్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః-పూర్వం ప్రథమం ప్రౌఢప్రాయాః ప్రౌఢతుల్యాః - ప్రాయస్త్వనశనే మృత్యౌ తుల్యబాహుళ్య

న్లజ్జాసింధౌ నిమజ్జత్యవనతవదనః కిన్నరైర్గీయమానః॥౧౪॥ చండో వికత్థనో దృప్తో బలీ ధీరోద్ధతో మతః॥ యథా॥ రే రే లంకేశ రామం కిమితి మృగయసే తిష్ఠ రే నిష్ఠురా మే ప్రౌఢప్రాయాతికాయక్షతజరసఝరైస్సమ్యగాచమ్య పూర్వం। నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవాయూన్కాండాస్త్వత్కాలఖండాచలకబళవిధౌ వ్యగ్రభావం భజంతే॥౧౫॥ స

యోరపీతి విశ్వః-యోఽతికాయస్తస్య క్షతజరసస్య రక్తోదకస్య ఝరైః - రుధిరాసృగ్లోహితాస్రరక్తక్షతజశోణితమిత్యమరః- శృంగారముఖ్యమధురాదిసువర్ణరేతోనిర్యాసరాగగరళద్రవపారదేషు। ఆస్వాదనధ్వనిసుధాంబురసాంత్యధాతుష్విష్టో రస ఇతి రత్నమాలా - సమ్యగ్యథేచ్ఛమాచమ్య-ఏతత్పానస్యాప్యుపలక్షణం-త్వత్సంబంధినః కాలఖండాచలస్యాచలసదృశమాంసవిశేషస్య కబళవిధౌ భోజనే-కాలఖండయకృతీ తు సమే ఇమే ఇత్యమరః-వ్యగ్రభావం త్వరితత్వం- ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరమభ్యవహారం ప్రతి త్వరాసముచితైవేతి భావః- ఏతేన వికత్థనత్వం జ్ఞాపితం-అత్ర బాణస్యాచమనాదనాదిలౌకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వం సా సమాసోక్తిరిష్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౧౫

అథధీరలలితం లక్షయతి - సఇతి॥ నేతా నాయకః - ఉదాహరతి - రాజ్యేతి - రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ - రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ ఏవేత్యర్థః - శిష్టం స్పష్టం॥౧౬॥ అథధీరశాంతం లక్షయతి - ధీరశాంత ఇతి॥ ఉదాహరతి - గంగాదీనామితి॥ మహితం పూజితం - అహితానాం శత్రూణాం కామక్రోధాదీనంతశ్శత్రూన్ హరతీతి తథోక్తం - జాపం జాపం జప్త్వా జప్త్వా - అత్రాలంకారాన్వివృణోతి - అత్రేతి - సంతస్సంతో జాపం జాపమితి వ్యంజనద్వయావృత్త్యా ఛేకానుప్రాసః - మహితమహితేత్యత్ర స్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితో నేతా నిశ్చింతో భోగలంపటః॥ యథా॥ రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ రామేణ సాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీః। శత్రుఘ్నలక్ష్మణముఖైరుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్యభోగనిరతో భరతో బభూవ॥౧౬॥ ధీరశాంతశ్శాంతిధైర్యాదిపో విప్రోఽభిగద్యతే॥ యథా॥ గంగాదీనాం నదీనామమలినపులినే హంససంసేవ్యమానే స్నాతాః పూతాః ప్రశాంతాశ్శుభసితభసితస్యస్తశస్త్రిపుండ్రాః। సంతస్సంతోషవంతో మహితమహితహృద్రాసనామాభిరామం జాపం జాపం మురాపం నిలయమకలయన్నాసురాభూసురేంద్రాః॥ అత్ర శబ్దాలంకారాణాం సంసృష్టిః। ఏతే నాయకాస్సర్వరససాధారణాః ॥౧౭॥ అనుకూలో

శృంగారనాయకాస్తత్సహకారిణశ్చ

దక్షిణశ్చ శఠో ధృష్ట ఇతి స్మృత ఇతి చత్వారశ్శృంగారరసనాయకాః। ఏకాయత్తోఽనుకూలస్స్యాత్॥ యథా॥ ధమ్మిల్లం దరఫుల్లమల్లికదళైరుల్లాస్య ఫాలస్థలే కస్తూరీతిలకం కపోలకుచయోర్నిర్మాయ పత్రాంకురాన్। ఉత్సంగే వినివేశ్య భూషణగణై

వృత్త్యా యకః కం సర్వత్ర వృత్త్యనుప్రాసశ్చేతి త్రయాణాం సంసృష్టిః॥ ఏత ఇతి॥ ధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారో నాయకాస్సర్వరసేషు సాధారణాః. అనుకూలాదయస్తు శృంగారమాత్రవిషయాః॥౧౭॥ అనుకూలం లక్షయతి - ఏకేతి॥ ఉదాహరతి ధమ్మిల్లమితి॥ దరఫుల్లానామీషద్వికసితానాం మల్లికానాం దళైర్ధమ్మిల్లం కేశపాశముల్లాస్యాలంకృత్య - కపోలకుచయోః కపోలయోః కుచయోశ్చేత్యర్థః - స్వయం స్వహస్తేనేత్యర్థః కామకార్ముకలతా

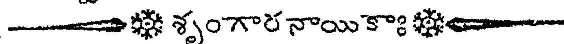
మౌర్వ్యైవవిపంచీతస్వారవైః - అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా స్స్వత్వసంగోపవేశనేనావసరాన్వేషిణీశంబరద్వేషిణిధనుర్లతామౌస్వా ల్యసంతర్జయతిసతిచుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితిభావః-అత్రాద్యపా దేవృత్త్యనుప్రాసః-చతుర్థపాదేరూపకం॥౧౮॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తు ల్యఇతి॥అనేకత్రానేకాసునాయికాసుతుల్యస్సఖుస్నేహానువర్తీదక్షిణనా యకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషు ప్రౌఢాంగనాత్వాద్యారోపాద్రూపకాలంకారః-ఆరోపవిషయస్యస్యాద తిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతమితిలక్ష

సీతాం స్వయంభూషితాం రామః క్రీడతి కామకార్ముకలతా
మౌర్వీవిపంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనేకత్రదక్షిణః ॥యథా॥ వి
ద్యాప్రౌఢవిలాసినీభిరనిశం కంఠే గృహీతస్స్వయం భూదే
వ్యాసతతావలంబితభుజోరాజ్యశ్రియారంజితః। కాంతైః కీ
ర్తివధూజనైః పరివృతస్సత్కాంతిసీమంతినీరత్నైః శ్లిష్టతను
ర్విదేహతనయాం కాం కేవిధత్తే విభుః॥ ౧౯॥నాయికామాత్రవి
జ్ఞాతవిప్రియశ్శఠఉచ్యతే ॥యథా॥ గూఢంత్వయా నాయక
గోపితాయా మృగేక్షణాసీన్మకరేతడీయే। దృష్టా మయా సా
ద్యహి మత్సమానా శాఠ్యం తవజ్ఞాతమభూత పూర్వం॥ ౨౦ ॥
వ్యక్తాపరాధోఽనర్భకోధృష్టఇత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రియో
వపుషి తేపరిభోగచిహ్నం సంలక్ష్యతే క్షమమిదంనహిసంవరీ
తుం। సర్వం మయాహి విదితం చరితం త్వదీయం తత్కిం ప్రతా
రయసి మాం వినయైరలీకైః॥౨౧॥ ఏతేషాం నాయికాసుకూలనే

ణాత్॥౧౯॥శఠంలక్షయతి-నాయికేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥ అద్యహి-అ ద్యైవ-అత్రాపర్శ్వదృష్టేస్వప్నేన్నైవనాయికాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాం తిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రియ ఇతి॥ వీరశ్రియోవీరలక్ష్మ్యాః నాయికాయాశ్చేతి ప్రతీయతే- పరిభోగచిహ్నం పరశస్త్రప్రహారవ్రణంనఖక్షతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అలీకైరస త్యైః-అత్రవీరశ్రీనాయికయోరభేదాభిసంధిః ॥౨౧॥ ఏవంశృంగారనా యకాన్నిరూప్యతత్సహాయాన్నిరూపయతి-ఏతేషామితి॥ నాయికానామను

కూలనే ప్రణయకలహాదినా వ్యవధానే సతి పునస్సంయోజన ఇత్యర్థః-కించిదితి - ప్రధానేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కించిదూనశబ్దేన వివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తు తద్గుణైరితి-స చ సుగ్రీవమకరందాదిః-కళాసు నాయకోపయోగిగీతాదిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినా హాస్యకారీ విదూషకః॥ పీఠమర్దముదాహరతి- శ్రీరామేతి-కోపివిలక్షణః - అతఏవాద్భుతః-వైలక్షణ్యాద్భుతత్వేవర్ణయతి-య ఇతి-శ్రోత్రభూమిం శ్రోత్రప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గత ఏవేత్యవధారణే-న కించిదపి వక్తీతి సూచితం- లోకే తావత్పీఠమర్దో నాయికాసమీపే సంఘటనోచితం మధురరచనం కిమపి వచనం సముపదిశ్య తద్వారా సంయో

క్రమాత్పీఠమర్దవిటచేటవిదూషకాస్సహాకారిణః ॥ కించిదూనః పీఠమర్దః కళాసు కుశలో విటః। సంధానకుశలశ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః॥ తత్రాద్యో యథా॥ శ్రీరామభూపతవ చాపగుణస్వనాత్మా కోప్యద్భుతో జయతి సంయతపీఠమర్దః। యః శ్రోత్రభూమిగత ఏవ నయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్త్వదిరాయవశంవదత్వం॥౨౨॥ ఇతరేషాం స్పష్టముదాహరణం॥ అథా

ష్టవిధాశ్శృంగారనాయికా నిరూప్యంతే॥ స్వాధీనపతికాహ్వా కా తథా వాసకసజ్జికా। విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవ తథా ప్రోషితభర్తృకా। తథా

జయతి-అస్యాచరణం త్వస్యథేతి బోధ్యం-అత్ర ప్రకృతే చాపగుణస్వనేఽలక్ష్యమాణస్య పీఠమర్దత్వస్య ప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూపనాయికావశంవదత్వప్రాపణరూపకార్యోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్ ॥౨౨॥ విటాదీనాముదాహరణేష్వుదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి॥ లక్షణాదేవ తత్స్వరూపం సుబోధమితి భావః ॥ అథ సంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీ నాయికేతి సామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్య తద్విశేషాః సవిలక్షణోదాహరణాభ్యాం నిరూప్యంతే॥ అథేతి॥ స్వాధీనపతికాం లక్షయతి- స్వాధీనేతి ॥ స్వస్మిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభే నాయకః పతిర్యస్యాస్సా

స్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి-డోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధర
ణేనోపవేశ్య - మంటపలసైరతిభీరుత్వాదీషచ్చలసైః - ఆందోళయన్ధృ
త్యైవచాలయన్ - కేళీకాననే క్రీడోద్యానే యే మంజువంజులారమ్యావకు
ళాస్తత్సంబంధిషులతాకుంజేషు-అత్రలతాగ్రహణమతిసాంద్రతాద్యో
తనార్థం- అథ కేసరే।వకుళో వంజుళస్తృత్యమరః- లాలయతే క్రీడయతి- అ
త్రస్వభావోక్తిరర్థాలంకారః,వృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసౌ శబ్దాలం
కారౌ చేతి తేషాం సంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథ వాసకసజ్జికాం లక్షయతి- కేళీగృ
హమితి ॥ వాసకే వాసవేశ్మని సంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వా

భిసారికా చేతి నాయికాస్త్వష్టధా స్మృతాః॥ స్వాధీనపతికా సా
స్యాద్యా పత్యా నిత్యలాలితా॥ యథా॥ డోలాయామధిరోప్య
మంటపలసైరాందోళయన్సాదరా త్కేళీకాననమంజువంజుల
లతాకుంజేషు సంచారయన్। స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం
త్కారేన శాంతిం నయన్ప్రేమ్ణా లాలయతే విదేహతనయాం ము
త్సంగసంసంగినీం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహం తథాత్మానమలంకృత్య
స్మరాతురా। ప్రతీక్షతే యా దయితం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
యథా ॥ కేళీసద్మని సజ్జితే స్థితవతీ స్వాంగం ముహుర్భూషితం
పశ్యంతీ ముకురే భవిష్యతి రతే సంకల్పయంతీ క్రమం । పృచ్ఛంతీ
దివసావసానసమయస్యాస్య సన్నభావం ముహుర్బాలా మేభవ
తః ప్రతీక్షణపరా రామాగమజాడ్యం కృథాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
కృతోత్కంఠా విరహోత్కంఠితా మతా॥ యథా ॥ హస్తన్య

సకసజ్జికా- స్త్రీణాం వారస్తు వాసక ఇతి పత్యౌ వాసకే వారదినే సజ్జయతి
సజ్జీకరోతి హర్షేణ కేళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరతి॥ కేళీ
సద్మనీతి॥ శ్రీరామం ప్రతి సీతాసఖీవచనం - సజ్జితే సంభోగోపకరణైస్స
జ్జీకృతే - ముహుః పశ్యంతీ క్రమం చాతుర్యవిశేషం సంకల్పయంతీ సమా
లోచయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సఖీరితి శేషః- మే బాలేతి సముదాచారోక్తిః-జా
డ్యమాలస్యం॥ ౨౪॥ అథ విరహోత్కంఠితాం లక్షయతి- విరహేణేతి॥
కృతా ఉత్కంఠా-సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్ర స్త్రీత్యభిమన్యతే। త
త్ప్రాప్తిస్పృహా సంకల్పాం [illegible]

ఛ్చావిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ఉదాహరతి - హస్తేతి॥ సాపి తావత్త్వయ్యే
వవర్తతే తద్వర్తనం త్వన్మాత్రానుబద్ధమితి భావః - అత్ర స్వభావోక్తిరలం
కారః॥ ౨౫॥ రాగేత్వలబ్ధవిషయే వేదనా మహతీ చ యా । సంశోషణీ చ గా
త్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధాః ఇతి పత్యుమనుస్మృత్యోదాహరణాంత
రమాహ - కందర్ప ఇతి॥ హే మమ సఖి త్యాతిప్రవశాత్సంబోధనం - త్వం వా
సత్వరం గత్వా సమానయ ఇత్యాకూతం - చైత్రానిలైర్మలయమారుతైః ఉ
ద్దీపయతి ప్రజ్వాలయతి - ఇతః పరం కిం కరిష్యతి వేతి భావః - హంతేతి ఖేదే - హంత
హర్షేనుకంపాయాం వాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితి వేద
నాతిశయోక్తిః - అత్ర విరహే అనలత్వారోపస్య చంద్రకిరణేషు ఖండనైక

స్తముఖాంబుజా నపరతం ద్వారే విధత్తే స్థితిం త్వన్మార్గే చలితం స
ఖీజనవచస్త్వామేవ సా మన్యతే । ఏకాం ప్రేషితవత్యపి ప్రియ
సఖీమన్యాం పునః ప్రేషయత్యాహో రాదిపరాఙ్ముఖీ రఘుపతే
త్వయ్యేవ సా వర్తతే ॥ ౨౬ ॥ యథా వా॥ కందర్పో విరహానలే
మమ సఖి క్షిప్త్వా చకోరాంగనా చంచూఖండిత చారు చంద్రకి
రణ శ్రీఖండకాండచ్ఛటాః । చంచన్మ్లానతనచూతరేణుపికిరై
శ్చైత్రానిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియో రఘుపతి
ర్నాయాతి కా మే గతిః ॥ ౨౭ ॥ ప్రియేణ వంచితాక్షేయా విప్రల
బ్ధా స్మరాతురా॥ యథా॥ శ్వసితమ్ముదిత మేతత్స్మ సంకేతితం మే
శిశిరయతి హి చంద్రోనిత్వచూరా వ చంద్రః। అజనిరజనికా
లస్సాంప్రతం యాతయామ స్సభవనమయి సఖ్యస్సత్వరం

నత్వారోపం ప్రతి హేతుత్వాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥ ౨౭ ॥ అథ వి
ప్రలబ్ధాం లక్షయతి - ప్రియేణేతి॥ వంచితా అనాగమనేన ప్రతారితా॥ ఉదా
హరతి - శ్వసితేతి॥ శ్వసితైర్వేదనావశాత్సంతతప్రసృతముష్ణనిశ్వాసైర్మ్ల
దితం పరిభ్రమణాత్పరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్శిశిరయతి హి జాలమార్గ
ప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతి ఖలు - విభావర్యాః ప్రభాతప్రాయత్వాదితి
భావః - రామచంద్రస్తు న శిశిరయతి - అగమనాసంపాదనేనేతి భావః - అహో
ఇతి విషాదే - అహో అధిగర్భః ఖేదే విషాదకరుణార్ఘయోరితి రత్నమాలా
యాం తాగతా మామాయస్వ సత... [illegible]

సంప్రతియామోగచ్ఛామః- యాతేత్యనేనాద్యాప్యాగమనాభిలాషః కిం చిదస్తీతిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥ అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరసన్నిధౌ ॥ ఉదాహరతి- నీతశ్చపఇతి॥ వివస్వాంస్తుసూర్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో రుత్తరభాగేనాయికాంతరసన్నిధౌచ- నీతశ్చపోయాపితరాత్రిః - అతపి వాథఃకృతంజీవనంజల యస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంవ్యర్థీకృతం జీవనంప్రాణధారణంయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఆరుణ్యయుక్తః- అన్య త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంముంచతీతితస్యాః - అ న్యత్ర తుహినబిందుసదృశాశ్రుకణాన్ముంచతీతితస్యాః - కించ-లీనాపద్మ సంకోచాత్తిరోహితాశ్రీర్యస్యాంతస్యాః- అన్యత్రవిలీనశోభాయాః- అ

యాతయామః॥ అహో ఇతిఖదే॥ ౨౮ ॥ క్వచిన్నీతక్షపేకాంతే
ఖండితేర్ష్యాకషాయితా॥ యథా॥ మమైవవ్యోమోగే ॥ నీతక్ష
పః క్వచిదధః కృతజీవనామారాగాన్వితస్తుహినబాష్పముచో
నలిన్యాః। లీనశ్రియోవిగళితాళిగిరోవివస్వాన్పుష్ణాతిపాదపత
నేనపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౯ ॥ నిరస్యదయితంకోపాత్పశ్చాత్తా
పముపాగతా। కలహాంతరితానామకళావిద్భిరుదాహృతా॥ య
థా॥ ప్రాణాఃపంచవిరించినామమకృతాబాణాశ్చతన్మారణాః
పంచైవాత్మభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంకితం। షష్ఠం
ప్రాణమహంనరాఘవమయంయత్ప్రాగ్వినాసంస్థితాకోపా

తఏవవిగళితాఅళిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగళితాఆళిగిరస్సఖీసల్లా పాయస్యాస్తస్యాః- నలిన్యాఃపద్మిన్యానాయికాయాశ్చపాదపతనేనకిరణ ప్రసారేణపాదయోఃపతనేనచ-పునఃప్రహర్షంవికాసంఆనందంచ-పుష్ణాతి అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో క్తిరలంకారః॥ ౨౯॥ అథకలహాంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యేతి ॥ దయితం ప్రణామాదినాప్రసాదనపరంప్రియం-కలహోనతిసుఖనాంతరితా॥ ఉదా హరతి- ప్రాణాఇతి॥ తేషాంప్రాణానాంమారణాఅపహర్తారః - యద్య స్మాత్ ప్రాగ్రాఘవమయంషష్ఠంప్రాణంవినానసంస్థితాతస్మాత్తేభ్యో భయంనాశంకితం-పంచబాణస్యపంచభిర్బాణైఃపంచానాంప్రాణానామ

పహారణేపి రాఘవరూపపాత్రిణ సన్నిధౌ సముహిమాన్నసభీతిరభూదితి భావః-
కోపాన్తరం విధూయాస్య స్మరశరా ఏవ (గ్రా) హాస్తైః కథం న గృహ్యా గృహీ-
తాః కథం న భవేయం - తదధీనా భవిష్యామీతి భావః. అత్ర రాఘవే ఆరోప్యమా-
ణస్య పాత్రిణత్వస్య భయాభావోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః- స్మరశ
ర (గ్రా) హైరితి రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథ ప్రోషితభర్తృ
కాం లక్షయతి- దేశాంతర ఇతి॥ కాంతే - కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైరోఘై
రైశ్చ సర్వదా । ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్సకాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- రామ ఇతి॥ గచ్ఛతి సతి- సతు గతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దద్యాదిఘూయతం స్మరశర (గ్రా) హైర్నగృహ్యే కథం॥ ౨౯ ॥ దే
శాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా॥ యథా ॥ రామే
గచ్ఛత్యసురవిజయం కర్తుకామే వనాంతం భూనందిన్యాదినశశిక
లాపాండురః కాంతిపూరః। కందర్పాగ్నిర్దహతి వపుషి స్పష్టమం
గారభంగీమంగీచక్రే భసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥ అత్ర
కందర్పాగ్నిరితి పంచమీ। అసురాః ఖరాదయః॥ ౩౦॥ అనురక్తా స్వ
యం కాంతం యాతి యా సాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జాత్ర రాఘవం మదనాతురా। ప్రతిపేదే నిదాఘార్తా వ్యాలీవ
మలయద్రుమం ॥ ౩౧ ॥ యథా వా॥ ఘోటీతీక్ష్ణఖురక్షతక్షితిర
జస్సాంధకారావృతే సంయద్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
మాలీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరా శూరై
కభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీరభిసారికా రఘుపతేవంగం సమాలింగతి॥

సానలాత్ - అంగారభంగీం దహతి దధానే - భసితపటల్యా భస్మపుంజస్య
రూపణాటోప ఆచ్ఛాదనాతిశయస్తస్య ముద్రాం చిహ్నం ॥ ౩౦ ॥ అథా
భిసారికాం లక్షయతి- అనురక్తేతి- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వా
భిసారికే తద్ద్వివిధమభిసరణం - సారయేదితి-దూత్యాదిముఖేనేతి శేషః- త
త్రాద్యపక్షావలంబనేనోదాహరతి- రావణేతి॥ రావణస్యావరజా స్వసా-
అత్రోపమాలంకారః॥ ౩౧.॥ ....*
ఉదాహరణాంతరమాహ- ఘోటీతి ॥ శుండాలానాం ద్యుతిడంబరః కాం
త్యాడంబర ఏవాంబరం వసనం తన్నపటం ధరతీతి తథోక్తా - శత్రుశ్రీరేవాభి

సారికా - అత్ర రూపకాలంకారః ॥ ఏవం నాయికాస్సామాన్యతోఽష్టవిధా నిరూప్య తాసామేవ ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యా భవతీత్యాహ - ఏతాశ్చేతి - ముగ్ధాస్వాధీనపతికా మధ్యాస్వాధీనపతికా ప్రౌఢాస్వాధీనపతికేత్యేవం ప్రకారేణావస్థాత్రయయుక్తాశ్చతుర్వింశతిసంఖ్యాకా భవంతీతి భావః - తాః పునరితి - తాః పునస్స్వాధీనపతికాద్యష్టవిధనాయికా ఏవ - పద్మిన్యాదీతి - పద్మిన్యాదయో జాతిభేదాః - నావస్థాభేదా ఇతి భావః - తాసామితి - నేహ ప్రపంచ్యత ఇతి - తత్స్వరూపస్య బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రాన్యైరుక్తత్వాచ్చ నాత్ర ప్రోచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవం నాయకస్వరూపం ని

ఏతాశ్చ ముగ్ధామధ్యాప్రగల్భాభేదేన త్రివిధా భవంతి - తాసాం స్వరూపం రసతరంగే వక్ష్యామః - తాః పునః పద్మిన్యాదిభేదేన చతుర్విధాః - తాసాం లక్షణం కామశాస్త్రప్రసిద్ధమితి నేహ ప్రపం

అథ కావ్యసామగ్రీ ప్రతిపాద్యతే.

చ్యతే ॥ ౩౨ ॥ అథేదానీముక్తగుణవిశిష్టస్య నాయకస్యైకథాశరీరనిర్వర్తకం కావ్యం లిలక్షయిషురాదౌ తత్సామగ్రీం దర్శయతి ॥

బీజం హి తస్యాః కవితాలతాయాః ప్రాంచో వదంతి ప్రతిభావిశేషం । సతాం చ శాస్త్రవ్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీరయంతి ॥ ప్రాంచ ఇతి నాంచేః పూజాయామిత్యుపధానకారస్య లోపప్రతిషేధః - ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామితి కరణార్థతా ప్రతిభాంత్యనయేతి ప్రతిభా - స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాత్కాలి

రూప్యకావ్యస్వరూపనిరూపణం చికీర్షుస్సంప్రతి తదుత్పత్తిహేతుం ప్రతిపాదయతి - అథేతి ॥ ఉక్తైర్గుణైర్ధర్మపాలనశీలత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవ శరీరం తస్య నిర్వర్తకం నిష్పాదకం ॥ బీజమితి - స్వయం వ్యాకృతం ॥ ప్రాంచ ఇతి - ప్రకర్షేణాంచ్యంతే పూజ్యంత ఇతి ప్రాంచః - ప్రతిభేతి - ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్ - అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గే ఉపపదే సత్యాదంతాద్ధాతోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సంజ్ఞావిషయే చేత్ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయః - ఇతి కరణార్థతా - ప్రతిభాంత్యనయేతి భానం ప్రతికరణత్వాత్ - కారకాణితు - కర్తా చ కర్మ కరణం చ సంప్రదానం తథైవ చ । అపాదానాధికర

ణముత్యాహుః కారణమీషదితి - ప్రాచీనేతి-శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సం
స్కారవిశేష ఇతి కావ్యప్రకాశకృతః-ఏతేన ప్రతిభాశబ్దో వ్యాకృతః - ప్ర
సృతా ఏతి-అత్ర యాం వినేత్యనువర్తతే- ఉద్బోధః స్ఫూర్తిస్సమ్ముఖత్వం -
యథేతి-అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ ఏవం కవితాకారణాదికము
క్త్వా సంప్రతి కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీ ఇతి॥ కావ్యమి

కీర్షైర్యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా । ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలి
నీం ప్రతిభాం విదురిత్యుక్తలక్షణా ప్రాచీన జననకృతసుకృత వి
శేషసముత్పాదితా శక్తిః । యాం వినా కవితైవ న ప్రసరేత్ ।
ప్రసృతా వాఽపహాసనీయా స్యాత్ । తస్యా విశేష ఉద్బోధః ।
తం కవితాలతాయా బీజం ప్రధానకారణం ప్రాంచః ప్రా
హుః । కావ్యాని రామాయణాదీని । శాస్త్రాణి కాణాదపాణినీ
యాదీని । ఆదిశబ్దేన గజతురగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాం పరిగ్రహః ।
తేషామవబోధనం సమ్యగర్థపరిచ్ఛిత్తిః । ద్వితీయేనాదిశబ్దేన
కావ్యవిచ్ఛిత్తయా కావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం
వివక్ష్యతే । అనవరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషూపా
కోదయదర్శనాత్ । ఏతత్సర్వం తస్యా జలావసేకాదికం ప్రా
హుః । అత్రాదిశబ్దేన దోహదాదిపరిగ్రహః । యథాహి క్షితి
పాథః పవనాదీనాం కారణత్వేఽప్యంకురోత్పత్తావంతరంగత్వా
త్ప్రాధాన్యం బీజస్య । ఏవం ప్రతిభాశక్తేరపి కవితోదయేఽంత
రంగత్వాద్వ్యుత్పత్తిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభ
విష్ణుత్వాచ్చ ప్రాధాన్యమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ అధునా కావ్యసా

కావ్యలక్షణం.

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థౌ దోషవ
ర్జితౌ ॥ గుణాదీనాం లక్షణాని తత్తత్తరంగేషు వక్ష్యామః । ఏ

తిలక్ష్యనిర్దేశః-శిష్టం లక్షణం- అత్ర గుణాలంకారాదియుక్తస్య శబ్దార్థయుగ
ళస్యైవ కావ్యత్వప్రతిపాదనాత్పదార్థావితి ద్వంద్వనిర్దేశాచ్చ కమనీయ
శ్శబ్ద ఏవ వా అర్థ ఏవ వా కావ్యమితి పక్షద్వయం నిరస్తమితి బోధ్యం - నను గు
ణాదీనామబోధే తత్స్ఫుటితలక్ష్యపరిజ్ఞానం కథమిత్యత్రాహ - గుణాదీనామి

తి-నిర్గుణయోరనలంకారయోస్సదోషయోశ్చాతివ్యాప్తివారణాయవిశే
షణవైశిష్ట్యం- నన్విదంలక్షణమసంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిఙంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
రాదివైశిష్ట్యాసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయుక్తిమాహ-తత్రైవేతి- వా
క్యఏవేత్యర్థః-పదంలక్షయతి-పదమితి - సుప్తిఙన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాక్షిపతి- సుప్తిఙంతమితి -
అయంభావః-సుబంతంపదమిత్యుక్తేతిఙంతేతివ్యాప్తిః- తిఙంతంపదమిత్యు
క్తేసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేసతితిఙంతత్వంపదత్వమిత్యుక్తేఅసం
భవఇతి ౧. పదవిభాగమాహ- పదమితి॥ వాచకమితి॥ తత్పదమిత్యర్థః- త్రి
ధేతి- విభాగాదేవత్రైవిధ్యసిద్ధేస్త్రిధేత్యనేనవ్యంగ్యజీవితకత్వాత్కావ్య
స్యవ్యంజకస్యాత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥ వాచకంలక్షయతి-సాక్షా
దితి॥ సాక్షాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోర్థస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాత్రపదసందర్భాత్మకంవాక్యంలక్ష్యతే-తత్రైవకావ్య
లక్షణసంభవాత్ - పదంవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిఙంతం
పదమితిపదలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోరవ్యాప్త్య
సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదంవిభజతే ॥ వాచకంలక్ష
కంచైవవ్యంజకంచేతి తత్త్రిధా ॥ ఆద్యం లక్షయతి ॥ సా
క్షాత్సంకేతితార్థస్య బోధకం తేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసాక్షాత్త్వంపదార్థాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం-లక్షణాయాముఖ్యార్థ
బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసాక్షాదితి-
ముఖ్యార్థబాధాదిత్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ కారో
క్త్యాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యార్థబోధకత్వాన్నసాక్షాత్త్వం-యస్యశబ్దస్య
యత్రావ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సతస్యవాచక ఇతి మమ్మటపా
దాః-యస్సాక్షాత్సంకేతితోర్థస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యత్వ
ర్థఇతివరదరాజార్యాః - తస్మాదవ్యవధానేనసంకేతితస్యార్థస్యబోధకం
వాచకమితినిష్కర్షః - ఏతేనసాక్షాదర్థప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్ష
ణం సంకేతితార్థప్రతిపాదకశబ్దత్వంచాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
ణద్వయంతాత్పర్యమితిలక్షణద్వయపక్షే [illegible] తేతద్విశేషఇతిచ స్తం

ప్రమాణాపరిజ్ఞానాసంభావితార్థోపపాదనావశ్యకార్థాప్రతిపాదనా
యతనంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం-సంకేతశబ్దార్థంవివేక్తుంసంకేతితశ
బ్దార్థమాహ- సంకేతితఇతి-సంకేతోఽస్యగృహీతస్సంకేతితః-అతఏవగృహీ
తస్సంబంధో యస్యసఇత్యాశయేనగృహీతసంబంధఇత్యర్థఇత్యుక్తం - శ
బ్దార్థయోర్నిశ్చితసంబంధదార్ఢ్యాపాదనాయ కతిచిత్సంబంధాభావాన్ప్ర
తిపాద్యనిరాకరోతి నన్విత్యాదినాతస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇత్యంతే
న- అయంసంకేతపదవాచ్యశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధః కః కిమభిధాన ఇత్యర్థః
శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదద్వయమగ్రే నతావదిత్యాదివాక్యేష్వనువ
ర్తతే-ననుశబ్దార్థయోర్మిలితత్వంశ్రవణాదిక్షేపోఽస్తీత్యాశంక్యనిరాచష్టే
నతావదితి-తాదాత్మ్యమభేదః నతావన్నైవ-భవతీతిశేషః- తత్ర హేతుం
దర్శయతి-విలక్షణతయేతి-అయంభావః- శబ్దస్యవర్ణాత్మకతయార్థస్య
ద్రవ్యాదిరూపతయాచవైలక్షణ్యాదభేదోనసిద్ధ్యతీతి - ననుశబ్దప్రయో
గస్యార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభవత్విత్యాశంక్య పరిహ

గృహీత సంబంధ ఇత్యర్థః । నను కోఽయం శబ్దార్థయోస్సం
బంధః - నతావత్తాదాత్మ్యం-విలక్షణతయా ప్రతీతేః- నాపి
కార్యకారణభావః - శబ్దస్యనిత్యత్వే గగనకార్యత్వే చ సత్యర్థే
న సహ కార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావినాభా
వః- భిన్నదేశకాలత్వాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్య[illegible]స్య

రతి-నాపీతి - తత్ర కారణమాహ-శబ్దస్యేతి-శబ్దస్యనిత్యత్వమితి మీమాంస
కాః- గగనజన్యత్వమితి నైయాయికాః- అయంభావః-కార్యమాత్రస్యా
నిత్యత్వనియమేనానిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాత్ గగనజన్యస్యతస్యగగ
నకార్యత్వే నాన్యకార్యత్వాయోగాచ్చ ఉభయథాపి శబ్దార్థయోః కార్య
కారణభావసద్భావసంభావనాశశవిషాణాయితైవాల్పనాకల్పేతి - నను
యస్మిన్దేశే కాలేచశబ్దస్తస్మిన్నేవార్థోఽపీతి దేశకాలావినాభా
వోభవత్విత్యాశంక్యసోఽపినసిద్ధ్యతీత్యాహ -నాపీతి - తత్ర హేతుమాహ
భిన్నేతి॥ అయంభావః - లంకాయాం రావణోఽభవదితి రావణశబ్దస్యైత
ద్దేశేవర్తమానకాలేచశ్రూయమాణత్వా[illegible]
సభూతకాలే[illegible]

ననువాగర్థావివసంపృక్తౌ ఇత్యభియుక్తోక్తేస్సంయోగోఽస్తీత్యాశంక్య సోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ - నాపిసంయోగ ఇతి ॥ తత్ర హేతుందర్శయతి-శబ్దస్యేతి- శబ్దో ద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణ ఇతినైయాయికాః - ద్రవ్యత్వపక్షేస్వార్థేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్వార్థేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ - అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య రూపశబ్దస్య గుణభూతస్యశుక్లాదిరూపతదర్థస్యచ - గుణత్వమితిమతేచగుణభూతస్య ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణినోస్సమవాయఇతిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనసిధ్యతీతి ॥ ననుశబ్దోచ్చారణాదర్థస్మృతేరనుభూయమానత్వాదర్థస్మృతిజననశక్తిరస్త్విత్యాశంక్యసాప్యయుక్తైవేత్యాహ- నాపీతి- అర్థస్మృతిజననశక్తిరపిసంబంధో నైవ-నభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తోవాగృహీతో వేతిద్వేధావికల్ప్యంహృదినిధాయవికల్పద్వయపరిహారరూపేణతత్రహేతు

త్వేగుణత్వేవాస్వార్థేనగుణేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ । నాప్యర్థస్మృతి జననశక్తిరేవసంబంధః । అగృహీతస్య తస్యకార్యానుపయోగాత్ । అన్యథాఽవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దాదర్థప్రతీతిప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాంస్వజన్యార్థస్మృత్యైవ స్వానుమానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగాత్ । నచపూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేఽనుభవవైరుధ్యందర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపికార్యోపయోగిత్వోక్తావిత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంస్కారరహితస్యాపి - గ్రహణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాద్గృహీతత్వపక్షాకాంక్షాయామిత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానజన్యయాఅర్థస్మృత్యాస్వస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యాను మానాదన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాత్ -అయంభావః- సిసాధయిషితస్యసందిగ్ధదశాపన్నస్య విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యద్జ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయైవార్థస్మృత్యా నిర్వహణేసత్యహమర్థస్మృతిమాన్ అర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహమర్థస్మృతిజననశక్తిజ్ఞానవాన్ - అర్థస్మృతేరిత్యుభయథాప్యనుమానప్రసంగాదర్థస్మృతింప్రతివిశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్మృతిశ్చ సాధనమి

త్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్తస్మాద్గృహీతత్వపక్షోప్యనురూపఇతి - నన్వ ర్థస్మృతిజననశక్తిర్గృహీతైవార్థస్మృతింజనయతీత్యత్ర పూర్వస్మృత్యావి శిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యుపపత్తికల్పనమప్య యుక్తమిత్యాశయేనాహ- నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమా నాదిత్యర్థః - అయంభావః- శబ్దశ్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనప దార్థస్మృత్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్పునః పదార్థస్మృతావభ్యుపగతా యాం పూర్వస్మృత్యా శక్తిజ్ఞానానుమానాదన్యోన్యాశ్రయ పరిహార స్సంభవతీత్యుక్తిరప్యయుక్తేతి। తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమా శయః - అన్యోన్యాశ్రయేపరిహృతేపిపూర్వస్మృత్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానాను మానాంగీకారేపూర్వస్మృతేఃకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపు నఃపూర్వస్మృతిరపేక్షితా - తస్యాఃపునశ్శక్తిజ్ఞానమితిపూర్వపూర్వమా కాంక్షాయాం అవిశ్రాంతేరనవస్థాఖ్యదోషాపత్తేః పూర్వస్మృత్యనుమితే

ర్వస్మృత్యాతదనుమానాదుత్తరోత్తరస్మృతిజన్మ। అనవస్థా ప్రసంగాత్। కించ యత్రసంబంధిదర్శనాత్సంబంధ్యంతర స్మృతిస్తత్రసాదృశ్యవిరోధాదిరేవసంబంధోనియతః సచప్ర కృతేనాస్తి। తస్మాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధఇతి చే, అత్రో చ్యతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలఏవ

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానేనోత్తరస్మృతిర్భవతీత్యస్యసాంప్రతమితి- పదార్థానా మనేకత్వాత్పూర్వపూర్వేతివీప్సోక్తిః - జ్ఞాతాజ్ఞాతవికల్పాసహత్వాదర్థ స్మృతిజననశక్తిరపినైవసంబంధఇతిపూర్వేణసంబంధః - సాదృశ్యాదేర త్రానవకాశమేవేత్యాహ-కించేతి - సంబంధిదర్శనాద్గవయాదిదర్శనాత్సం బంధ్యంతరస్మృతిర్గవాదిస్మృతిః-గజాదిదర్శనాత్సింహాదిస్మృతిశ్చభవతిత త్రసాదృశ్యంవిరోధశ్చసంబంధః - ఘటాదిదర్శనాద్రాజాదిస్మృతేస్స్వ స్వామిభావాదిరాదిశబ్దార్థః సచప్రకృతేశబ్దార్థస్థలేనాస్తి - తస్మాదితి - సంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్ఛబ్దార్థయోస్సంబంధఏవనాస్తీతిపూర్వపక్ష తుః చే. అథనిశ్చితసంబంధ నిర్వహణాయ ప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యత ఇతి॥ వివక్షితస్సంబంధఃక ఇత్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధాపర పర్యాయాః సంకేతపదవాచ్యాయాశ్చ శక్తిస్సంబంధోభవతు - నత్వత్రాస్తి

త్యనేనవిశిష్టశక్తివన్మాత్రదోషగంధఇతిసూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధ స్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీత స్యైవోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్ర హణకాలేఅస్యపదస్యాయమర్థోనురూపఇతిసందర్భజ్ఞానసమయఏవ- య దాసంగతిర్గృహ్యతేతదైవాస్మిన్పదఇదమర్థాభిధాయినీశక్తిరస్తీతిగృహ్య తఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సఇతినిర్దేశః - అస్త్వేకదాశక్తిగ్రహ స్తతఃకథంసమయాంతరేఽర్థస్మృతిరిత్యతఆహ- తదితి- తేనసంగతిగ్రహణ కాలీనశక్తిగ్రహేణ జనితస్సంస్కారశ్శబ్దదర్శనేనసముద్బుద్ధస్సంస్మా ర్తః - అత్రదర్శనంశ్రవణస్యాప్యుపలక్షణం- సతోభావస్సత్తా విద్యమాన త్వం- తన్మాత్రేణస్వసత్తయైవేత్యర్థః- సంస్కారశ్చాదర్థస్మార్తిర్భవ తీతిసర్వానుభవః- ననుశక్తిరూపసంబంధవిశిష్టశబ్దజ్ఞానాదేవార్థస్మృతౌ కింపృథగ్భూతేనసంస్కారేణేత్యాశంక్యతత్సత్త్వంవినానార్థస్మృతిరిత్యా

గృహ్యతే - తజ్జనితసంస్కారశ్శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధస్సత్తామా త్రేణార్థస్మృతింజనయతి - నత్వర్థప్రతియోగికసంబంధవిశి ష్టశబ్దజ్ఞానమర్థస్మృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే- తథాసతిసంబం ధస్యాపికారణకోటినివేశేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసం గాత్ -అర్థస్యాపిసంబంధవిశేషణతయాప్రథమమవగతత్వేన

శయేనాహ- నత్వితి- అర్థఃప్రతియోగీఆధేయోయస్యసోఽర్థప్రతియోగి కః- అర్థాచ్ఛబ్దానుయోగికశ్చేతిలభ్యతే- తాదృశోయస్సంబంధశ్శక్తిరూ పసంబంధస్తద్విశిష్టోయశ్శబ్దస్తస్యజ్ఞానంకర్తృ అర్థస్మృతేర్హేతురితినా భ్యుపగమ్యతేనాంగీక్రియతే- తత్రహేతుందర్శయతి- తథేతి-సంబంధస్య శక్తిరూపసంబంధస్యాపి కారణకోటౌనివేశేన కారణపరంపరాంతఃపాతి త్వాత్సంబంధరూపంవిషయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సం బంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిరూప్యరూపస్యశక్తిరూపసంబం ధస్యాన్యథాత్వేనశబ్దార్థయోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తేరిత్యర్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అర్థస్యేతి - సంబంధవిశేషణతయా కారణ కోటౌ ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధవిశేషణత్వేన ప్రథమం శబ్దజ్ఞానా త్పూర్వమవగతత్వేనవిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియమబాధాపే

పజ్ఞాతత్వేనపునస్తస్యార్థస్యావగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింవినైవార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్ఛబ్దస్య వైయర్థ్యప్రసంగఇతిభావః - తతస్సంస్కారస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతీతిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృశ్యాదిసంబంధకోటింసింహావలోకనన్యాయేనవిమృశ్య తత్ర త్రేధావికల్ప్యతృతీయం ద్వేధావికల్ప్యక్రమేణపరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదినా స్వవచనవ్యాఘాతాదిస్యం తేన - ఉక్తేతివితర్కే - శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరివ - అన్యత్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యం-ఉక్తేత్యాదివికల్పద్వయేపివివక్షితమితిపదస్యాన్వయపూర్వకంకాక్వనుసంధానేన ప్రశ్నస్సముల్లేయః ॥ తత్రాద్యంపరిహరతి - నాద్యఇతి॥తత్రనిమిత్తందర్శయతి-

పునస్తదవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తమన్యత్రసాదృశ్యాదిరేవసంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దార్థయోరపిసాదృశ్యాదినాభావ్యమితివివక్షితం- ఉతశబ్దార్థవదన్యత్రాపితన్మాభూదితి- కింవాతదభావాత్ప్రకృతేపిస్మృత్యభావఇతి- నాద్యః-శబ్దార్థయోస్తదసంభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - తృతీయేపిశక్తిసంబంధమంగీకృత్యస్మృత్యభావఆపాద్యతేహ ఉతసంబంధపవనాస్తీతివా - నద్వితీయః-కార్యగమ్యత్వాచ్ఛక్తిలక్షణసంబంధస్య-నాద్యః - మాతామేవంధ్యేతివత్ స్మృతిజననశక్తిరస్తిస్మృతిర్నాస్తీతిస్వ

శబ్దార్థయోరితి॥ ద్వితీయంనిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసద్భావాద్వ్యక్త్యంతరస్మృతిరిత్యన్వయేన తదభావాత్స్మృత్యభావఇతి వ్యతిరేకేణచసిద్ధత్వాదన్యత్రాపితన్మాభూదితినోపపద్యతఇతిజ్ఞేయం-తృతీయేపీతి-తదభావాదిత్యత్ర తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్స్మృత్యభావాదిత్యేకోర్థః - తస్యైవాభావాదిత్యన్యోర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి- నద్వితీయఇతి-తత్రహేతుముపపాదయతి-కార్యేతి-అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - ఆద్యంనిరాకరోతి-నాద్యఇతి-తత్రహేతుందర్శయతి-మాతేతి- స్వోక్తేర్వంధ్యాత్వదూరీకరణాన్మాతామేవంధ్యేతివచనవద్వ్యాహతమితిభావః- నిగమయతి-

తస్మాదితి-అనవద్యమదుష్టమిత్యర్థః ౩, ఏవం వాచకం నిరూప్య తద్భేదనిరూపణకర్తవ్యే వాచ్యభేదావగతిమన్తరేణ తద్భేదస్య దుర్గ్రహత్వాత్ప్రథమం వాచ్యభేదనిరూపణావసర ఇత్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-జాతిరితి-సాంకేత్యం సంకేతార్హమితి సామాన్యే నపుంసకలింగనిర్దేశః -జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేన చతుర్విధస్సంకేతవిషయ ఇత్యర్థః- జాతిరేవ-వేతి పక్షాన్తరం - సాంకేత్యమిత్యనేన సూచితం సంకేతావశ్యకత్వం ప్రథయతి - తత్ర తావదితి-తత్ర తావత్తథా సతీత్యర్థః-సమయగ్రహే సంకేతగ్రహే సంకేతగ్రహసహకృతః సంకేతగ్రహసహకారవిశిష్టః -ఏతేన సంకేతగ్రహవిలంబాద్బోధవిలంబ ఇతి జ్ఞాపితం- యథా చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయబోధసామర్థ్యలక్షణశక్తౌ సత్యామపి సన్నికర్షాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథాశ

వచనవ్యాఘాతాత్ -తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధ ఇత్యనవద్యం ౩. వాచ్యభేదముఖేన వాచకభేదం వివక్షన్వాచ్యభేదమాహ ॥ జాతిర్గుణః క్రియా ద్రవ్యం సాంకేత్యం జాతిరేవ వా ॥ తత్ర తావత్సత్యేవాస్య శబ్దస్యాయమర్థ ఇతి సమయగ్రహే శబ్దాదర్థవిశేషప్రతీతిరన్యథా నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సంకేతగ్రహసహకృత ఏవ శబ్దోऽర్థం బోధయతీతి సర్వసంప్రతిపన్నం - సంకేతగ్రహశ్చ జాతిగుణక్రియాద్రవ్యేషు జాతావేవ జాత్యాలింగితవ్యక్తౌ వా అన్యాపోహే వా మతభేదేన భవతి ౪ , నను వ్యక్తీనామర్థక్రియాకారిత్వాత్తత్రైవ సంకేతః కిం న స్యాదితి చేత్త

బ్దస్యాపి సంకేతగ్రహవ్యవధానాద్బోధవ్యవధానమితి భావః- సంకేతగ్రహశ్చేతి- చస్త్వర్థః- మతభేదేనేతి- వైయాకరణమీమాంసకనైయాయికసౌగతమతానాం భేదేన ౪

నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన వ్యక్తిశక్తిపక్షముపన్యస్య పర్యాయత్వప్రసంగ ఇత్యంతేన పరిహరతి - అర్థక్రియాకారిత్వాదానయనాదిక్రియాకారిత్వాత్ -ఆనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాదితి యావత్ -అయం భావః - గామానయ సర్పోऽయం నివర్తస్వేత్యాది వాక్యేషూత్తమవృద్ధేనోదీరితేషు మధ్యమవృద్ధస్య గవానయనాదికం పశ్యన్బాలో వ్యవహారవిషయీభూతాయాం వ్యక్తావేవ శక్తిం గృహ్ణాతి న తు జాత్యాదావతద్విషయ ఇతి తత్రైవ

సంకేతస్సముదితఇతి। ఏవంచేత్తర్హిపృచ్ఛామః ఇత్యాలంకారికః పృచ్ఛతి - కిమితి-తత్రాద్యంపరిహరతి. నాద్యఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యంవ్యక్తిబాహుళ్యం- అయంభావః సర్వాశ్చవ్యక్తయస్సర్వాకారేణార్థశ్చేదేకైకస్యాంవ్యక్తౌశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వాసువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహోవాచ్య సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన వ్యక్తీనాముపస్థిత్యసంభవేనచ శక్తిగ్రహాసంభవాత్సామాన్య ప్రత్యాసత్త్యాచమానాభావాచ్చసర్వాస్వితికల్పనావకల్పతఇతి। ద్వితీయంపరిహరతి- నేతరఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి-ఇతరవ్యక్తావితి-అసంకేతితవ్యక్తావిత్యర్థః-అయమాశయః- యద్యేవంతర్హిశక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

త్రపృచ్ఛామః-కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉతైకదేశే - నాద్యః- ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తౌగోవ్యవహారదర్శనేనవ్యభిచారాత్ - కించవ్యక్తిసంకేతపక్షేగౌశ్శుక్లశ్చలోడిత్థఇత్యర్థభేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫. యాతువ్యక్తిస్స్వసమానవ్యక్త్యంతరబాహుళ్యరహితా యథాఆకాశవ్యక్తిస్సా తాదృశీవ్యక్తిరేవశబ్దార్థోస్తు- ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావాత్ -ఇతరాస్తువ్యక్తయోజాత్యాలింగితాఏవశబ్దార్థాః - కేవలజాతేరర్థక్రియాశూన్యతయా పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాభావాత్ కేవలవ్యక్తేరానంత్యవ్యభిచారాదిదోష గ్రస్తత్వాచ్చప్రత్యేకమసంకేతార్హత్వేపిమిళితయోః ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యతే-ఉక్తవిధయావిశిష్టస్యైవశబ్దార్థత్వప్రామా

శ్శక్తిగ్రహావిషయస్యాపి శాబ్దబోధవిషయత్వ సంభవా ద్గోపదాదిశాదశ్వాదిభానప్రసంగశ్చేతి - దోషాంతరమాహ-కించేతి-అయంభావః - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యత్వేనవిషయవిభాగాభావా త్పాణిహస్తాది వత్పర్యాయతాచేతి-తస్మాద్వ్యక్తిసంకేతపక్షోఽనుపపన్నఇత్యాశయః ౫, నైయాయికాస్సమాదధతే యాత్వితి-కేవలజాతేరితి-అర్థక్రియాభిరానయనాదిభిశ్శూన్యతయా- కేవలవ్యక్తేరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశబ్దార్థః-మిళితయోర్జాత్యాలింగితవ్యక్తేరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపపద్యతే ఉపపన్నంభవతి- జాతేరనుగత

త్వ సంపాదకత్వాద్వ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాచ్చానంత్యాది దోషగంధాభావాదితిభావః - నను విశేషణే విశేష్యే వా శక్త్యభావ్యం విశిష్టేతు గౌరవంభవేదిత్యాశంక్యాహ-ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టస్యైవ జాత్యాలింగితవ్యక్తేరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్య నవిశేష్యస్యేత్యవధారణార్థః-శబ్దార్థత్వేనతి-ప్రామాణికే ప్రమాణసిద్ధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనుచితత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతఇతి - ఏతదగ్రే యదప్యుక్తం నైయాయికైరిత్యాదినానూద్య నిరాకరిష్యతి ౬. మతాంతరమాహ-బాహ్యాఇతి-బాహ్యాః పునర్బౌద్ధాస్తు - సర్వస్య సమస్తవస్తుజాతస్య క్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్ -కల్ప్యమానస్యేతి - జాతిః కల్పితేతి తన్మతసమయః-తథాత్వేన క్షణికత్వేన-అన్యాపోహఇతరవ్యావృత్తిః - శబ్దసం

> ణికే గౌరవమపి న దోషమావహతి, తతో జాత్యాలింగితావ్యక్తిశ్శబ్దార్థ ఇతి నైయాయికాః ప్రాహుః ౬. బాహ్యాః పునః క్షణికత్వాత్సర్వస్య సామాన్యస్యాపి కల్ప్యమానస్య తథాత్వేనాన్యాపోహశ్శబ్దసంకేతనికేతనమిత్యాహుః ౭, శాబ్దికాస్తు జాత్యాది చతుష్టయమపి యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తమాచక్షతే- ఉక్తం చ భాష్యకారైః - గౌశ్శుక్లశ్చలో డిత్థ ఇతి చతుష్టయీ హి శబ్దానాం ప్రవృత్తిరితి- తత్ర గవాది శబ్దా జాతివాచకాః జాతిర్నామభిన్నేష్వనుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకో వస్తునః ప్రాణప్రదో

కేతసంకేతనం శబ్దశక్త్యాశ్రయః - శబ్దార్థ ఇతి యావత్ - ఏతదపి యదుక్తం బాహ్యైరిత్యాదినానూద్య పరిహరిష్యతి ౭, వైయాకరణమతమాహ- శాబ్దికాస్త్వితి-యథాయథం జాతిగుణక్రియాద్రవ్యభేదేనేత్యర్థః-ఏతన్మతస్య బహుసమ్మతత్వాద్భాష్యకృత్సంమతిమాహ-ఉక్తం చేతి, గౌరితి. చతుష్టయీ చతుర్విధా-తత్రేతి-చతుర్విధేషు శబ్దేషు, గవాది శబ్దాః-అశ్వాదిరాదిశబ్దార్థః-జాతిస్వరూపం నిరూపయతి-జాతిర్నామేతి - భిన్నేష్వన్యోన్యవిలక్షణేష్వవ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధేరనుగతత్వబుద్ధేః- తత్ప్రమాణకోనుగతత్వబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునః వ్యక్తిరూపపదార్థస్య ప్రాణప్రదః ప్రాణప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్ర హరిసంమతిమాహ- ఉక్తం హీతి-గౌరితి-స్వరూపేణ వ్యాఖ్యాన్ నాస్వలక్షణేన స గౌః గోత్వజా

త్యనాక్రాంతత్వాత్సర్వస్యాపిగోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతి భావః- నాప్యగౌః-మహిషత్వాదిజాత్యంతరానాలింగితత్వాదితి భావః-కింతుగోత్వాభిసంబంధాదేవగౌరితి-తస్యతత్ప్రాప్తిప్రదత్వాదితి భావః॥ ఏవంజాతింనిరూప్యగుణంనిరూపయతి-శుక్లాదయఇతి-నీలపీతాదయఆదిశబ్దార్థః - గుణఇతి-లబ్ధసత్తాసద్భావోయేనతస్య-విశేషాధాయకోవైలక్షణ్యసంపాదకః - యతోజాత్యాలబ్ధసత్తాకంవస్తు శుక్లాదినావ్యావర్త్యతే తతోవిశేషాధాయకత్వంరూపస్యేతి భావః-క్రియాస్వరూపంనిరూపయతి- పాకాదయ ఇతి-గమనాదయఆదిశబ్దార్థః- క్రియేతి- పూర్వాపరీభూతాః పౌర్వాపర్యేణవర్తమానాఅవయవాయస్యావయవకల్పాశ్చ్యాప్లిసమ్యాగ్జనాద్యవసానాంతాయస్యసతథోక్తః-ద్రవ్యస్వరూపంనిరూపయతి-డిత్థాదయఇతి- దే

ధర్మః-ఉక్తంహివాక్యపదీయే-గౌఃస్వరూపేణనగౌర్నాప్యగౌః
కింతుగోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి-శుక్లాదయశ్శబ్దాగుణవాచకాః
గుణోనామలబ్ధసత్తాకస్యవిశేషాధాయకోరూపాదిర్ధర్మః-పా
కాదయశ్శబ్దాఃక్రియావాచకాః క్రియానామపూర్వాపరీభూ
తావయవోధర్మః-డిత్థాదయశ్శబ్దాద్రవ్యవాచకాః-ద్రవ్యంనా
మవక్త్రాయదృచ్ఛయాడిత్థాదిషూపాధిత్వేనసన్నివేశితం డిత్థాది
శబ్దానామంత్యవర్ణబుద్ధినిర్గ్రాహ్యం సంహృతక్రమం స్వరూ
పం చ. నన్వానంత్యవ్యభిచారభియా వ్యక్తిసంకేతంః సాయి

వదత్తయజ్ఞదత్తచైత్రమైత్రాదయఆదిశబ్దార్థః-ద్రవ్యమితి - వక్త్రా వ్యవహర్త్రాయదృచ్ఛయానిర్నిబంధనతయా- డిత్థాదిషు-అర్థవిశేషేషు- ఉపాధిత్వేనశక్తిగ్రాహకోపాధిత్వేన-నివేశితంప్రయుక్తం - డిత్థాదిశబ్దానామంత్యవర్ణబుద్ధ్యానిర్గ్రాహ్యం- పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటగ్రాహ్యమితి భావః - తచ్చాభివ్యంజకవర్ణానాం క్రమవత్త్వేపినస్వయంక్రమవదిత్యాహ - సంహృతక్రమమితి- సంహృతఉపసంహృతః అవిద్యమానఇతియావత్-క్రమోయస్యతత్ - స్వరూపండిత్థాదిస్వరూపం చ, ననుజాతేరేకత్వాదనుగతత్వేపిగుణాదీనామనేకత్వాన్నానుగతత్వా భావాస్య స్యశుక్లఃపటస్యశుక్లః-గుడస్యపాకస్తండులానాంపాకః - డిత్థస్యయదృచ్ఛాడపిత్థస్యయదృచ్ఛేత్యానంత్యాదిదోషపరిహారాయఇత్యాశయేనశంకతే

నన్విత్యాదినా చేదిత్యంతేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాం వ్యక్తిభిన్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తోదోషఆనంత్యాదిః - సా అవస్థా యస్య స తథోక్తః - వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్మతేప్యానంత్యాది దోషోఽపరిహార్యఇతి భావః - పరిహరతి - నైవమితి - గుణాదీనామపీతి - అయం భావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాం భేదాద్గుణాదీనాం భేదఇవలక్ష్యతే వస్తుతో న భేదస్తేషామైకరూప్యమేవ స్వభావో భేదస్త్వౌపాధికఇతి - అత్రాపిశబ్దేన జాతేరివ గుణాదీనామప్యేకత్వమితి జ్ఞాప్యతే - తత్ర గుణస్యైకత్వం దర్శయతి - శుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైకత్వాదితి భావః - తత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతే హీతి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌ సంకేతస్స్వీకృతః - తత్ర జాతేరనువృత్తత్వేపి గుణక్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్స దోషస్తదవస్థ ఇతి చేన్నైవం । గుణాదీనామప్యేకైకత్వాంగీకారాత్ । శుక్తిస్ఫటికాదిషు శుక్లగుణస్య భేదేన ప్రతీతిస్తు భ్రాంతిరేవ। దృశ్యతే హి బహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపి తత్తదాశ్రయభేదేన భేదాధ్యారోపః తస్మాదేవం జాత్యాదిచతుష్టయమపి యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తమితి స్థితం ॥ అన్యే పునరుక్తపక్షేష్వపరితుష్యంతస్సర్వత్రాపి జాతిరేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమితి మన్యంతే। అపరితోషశ్చేత్థం। న తావజ్జాత్యాదిచతుష్టయం యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమిత్తస్య వైవిధ్యాపత్తేః । ఏకస్యాపి జాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయా డిత్థాదినిష్ఠస్వరూపస్యాప్యైకత్వమూహ్యం - నిగమయతి - తస్మాదితి - ఏవముక్తప్రకారేణ - స్థితం స్థితః ॥ సంప్రతి స్వాభిమతం మతమాహ - అన్యే పునరితి - పారిశేష్యాన్మీమాంసకాస్త్విత్యర్థః - సర్వత్రాపీతి - గవాదిశబ్దేష్వివ శుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకారం దర్శయతి - న తావదితి - తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - ప్రవృత్తినిమిత్తస్యేతి - వైవిధ్యం నానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్ - ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వమనుపపన్నమితి భావః - తర్హి తద్వైవిధ్యాపగమోపాయః క ఇత్యత్రాహ - ఏకస్యేతి - సంభవతీతి - తస్యైకధ్యాభ్యుపగమస్య

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవ స్తస్మాత్-సర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్ద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంసర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సముదాయోపపాదనపూర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బాహుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామేకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాంగీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడిత్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తతోఽపిద్రవ్యస్థలేపీత్యర్థః -డిత్థత్వాదావేవేతి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - మమ్మటపాదైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృద్ధశుకాద్యుదీరణ భేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయౌవనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధవ

త్వే సంభవతితద్ద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగవాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వాదౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంవైశేషికాదిమతేనాహారథాశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తతోఽపిడిత్థత్వాదావేవేతి యుక్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాదన్యాపోహశ్శబ్దార్థఇతి । తదసత్ । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేమానాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ। నచాన్యాపోహస్యశబ్దార్థతా । ఘటప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతేః । తత్ప్రతీతౌతదప

రిమాణవైలక్షణ్యవశాద్ద్రవ్యభేదఇత్యర్థగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాంగీకృతా- ధర్మసూరిణాత్వర్థగతైవేతివేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసక సంతతసర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగతమతముపాకర్తుమనువదతి- యదుక్తమితి॥ పరిహరతి- తదసదితి-అసత్త్వే హేతుంప్రతిపాదయతి-సర్వస్యాపీతి॥ మానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుతస్థాయిత్వంచ సిద్ధ్యతీత్యాహ- ప్రత్యభిజ్ఞయేతి-సోయమిత్యాకారయేత్యర్థః-అనిష్టాంతరమాహ ఘటప్రతీతావితి- ఘటస్యప్రతీతౌజ్ఞానేతదపోహస్తద్భేదోరూపంయస్యాస్సాతథోక్తా - అఘటస్యఘటేతరస్యప్రతీతేః - అపేక్షితేతిశేషః తత్ప్రతీతౌ చఘటేతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఘటేతరభేదరూపాఘటప్రతీ

రపేక్షితేతి - అయంభావః- ఇతరభేదస్యశబ్దార్థత్వేన ఘటజ్ఞానే ఘటేతర జ్ఞానస్య ఘటేతరజ్ఞానే ఘటజ్ఞానస్య చ విషయత్వాపేక్షావశాదన్యోన్యాశ్రయ ఇతి ॥, నైయాయికమతముపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అత్రాపిశబ్దేనైతదపి బాహ్యమతవదసమంజసమితి సూచితం - తత్రేతి-సర్వ ఇతి - ప్రాతిస్వికేన విశేషేణ - వేద్యతే జ్ఞాయతే హి- విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటితస్సన్నేవ ధర్మీ జ్ఞాయత ఇతి సర్వానుభవ ఇతి భావః - భవతు కింతత ఇత్యాశంక్య విశేషాకారేణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి- చస్త్వర్థః - ఇదం వ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గోశబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్ -గోవ్యక్తిః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా నైల్యారుణ్యాదివిశేషధర్మసహితా న ప్రతీయతే- తత్ర హేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

హరూపా ఘటప్రతీతిరితి పరస్పరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ ॥, యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితా వ్యక్తిశ్శబ్దార్థ ఇతి। తత్ర బ్రూమః। సర్వో హి ధర్మీ ప్రాతిస్వికేన సామాన్యేన వా కేనచిద్ధర్మేణ ఘటితో వేద్యతే। గోవ్యక్తిశ్చ న గోశబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా ప్రతీయతే। నహి ప్రత్యక్షేణేవాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానం శబ్దాద్భవతి। కింత్వాకృతిధర్మికతయైవ। తతశ్చ। విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇతి న్యాయేన విశేషణభూతా జాతిరేవ శబ్దార్థః। నచ జాతేరుపల

న్యవిలక్షణజ్ఞానం పరస్పరవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హిర్హేతౌ - యథా వ్యక్తిదర్శనాన్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానం భవతి తథా శబ్దోచ్చారణాన్న స్యాదిత్యర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితా న ప్రతీయత ఇతి యోజ్యం-తర్హి కథం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ - కింత్వితి-ఆకృతిర్జాతిర్ధర్మో యస్యాస్సా తథోక్తా తస్యా భావస్తత్తా తయా జాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-గోవ్యక్తిశ్శబ్దాత్ప్రతీయత ఇతి పదత్రయమనువర్తతే, - గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గోత్వఘటితైవ ప్రతీయత ఇత్యర్థః - అస్తు కింతత ఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్యమితి - అభిధా ముఖ్యార్థాభిధాయినీ శక్తిః విశేషణే జాతౌ క్షీణశక్తిః సమాప్తసామర్థ్యా సతీ విశేష్యం న గచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాం వ్యక్తిం స్ప్రష్టుం న శక్నుయాత్ - ఇత్యాంగ్రోక్తప్రక్రియయాపి విశేషణభూతా జాతిరేవ

శబ్దార్థో ముఖ్యార్థ ఇత్యర్థః - అత్రావధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దార్థ ఇతి మతమపాస్తమితి బోధ్యం - నను ఉపలక్షణభూతాయా జాతేః కథం విశేషణత్వం కథం వా శబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావర్తకత్వసామ్యేపి తస్యాముపలక్షణలక్షణం నలక్ష్యత ఇత్యాహ - నచేతి - జాతేః - విశేషణభూతాయా ఇతి భావః - తర్హ్యుపలక్షణం కిం లక్షణమిత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యం లక్షయితుముపలక్షణం లక్షయతి - ధర్మిణీతి - ధర్మిణి ధర్మవిశిష్టే కస్మింశ్చిత్పదార్థే ధర్మాంతరేణ ప్రతీయమానధర్మాపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ వ్యావృత్తతయా ధర్మ్యంతరభిన్నతయా ప్రతీతే జ్ఞాతే సతి ప్రతీయమానం ధర్మాంతరం వ్యావర్తకధర్మాదన్యో ధర్మః - ఉపలక్షణం - భవతీతి శేషః - నన్వేతాదృశలక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః క ఇత్యత ఆహ - యథేతి - కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్ర గృహే ధర్మిభూతే దేవదత్తగృహే స్వనిష్ఠోత్తృణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహాభి

క్షణత్వం శంకనీయం ధర్మిణి ధర్మాంతరవ్యావృత్తతయా ప్రతీతే ధర్మాంతరం ప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహే ప్రతీతే కాకః। ఇహ తు న శబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణ పూర్వం వ్యావృత్తతయా ప్రతీతిః । కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

న్నతయా ప్రతీతే సతి కాకః ప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః ఏవం లక్షణలక్షితముపలక్షణం లక్షయిత్వా జాతావుపలక్షణత్వం నలక్ష్యత ఇత్యాశయేనాహ - ఇహ త్వితి - అత్ర తుశబ్దేన వైలక్షణ్యం ద్యోత్యతే - ధర్మాంతరేణ జాత్యపేక్షయాఽన్యేన ధర్మేణ - అయం భావః - శబ్దోచ్చారణాజ్జాతిం వినా కేనచిద్వ్యావర్తకధర్మేణ ప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్జాతిరుపలక్షణీభవితుమర్హతీతి - తర్హి కేనధర్మేణ వ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్యత ఆహ - కింత్వితి - ఆకృతిధర్మికతయైవ జాతిఘటితతయైవేత్యర్థః - అత్ర వ్యక్తేః ప్రతీతిరిత్యనువర్తతే - అస్తు కిం ఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి - విశేషణమేవ - నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వే సతి వ్యావర్తకస్య విశేషణస్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితి భావః - తస్మాద్విశేషణభూతా జాతిరేవ శబ్దార్థ ఇతి పర్యవసన్నం - నను గౌరనుబంధ్య ఇత్యాదావ్యక్తావేవ శ్రుతిచోదితానుబంధనక్రియాన్వయపర్య

నాత్తస్యాపివశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ - నన్వితి-వ్యక్తిమాత్ర
స్యవ్యక్తేరేవ- నజాతేరితిభావః- సమాధత్తే- ఆకృతీతి- ప్రాణప్రదత్వా
జ్జాతిఘటితైవేత్యర్థః-అన్వయధీఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణా
కృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః
కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతానసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్య
థాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః
తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాఇ
త్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యా
ప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రే వ్యాపారవత్త్వాభావేనయ
త్రకారణత్వంతత్ర వ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణము
నుపపన్నమితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

> షణమేవ। నను కార్యాన్వయోవ్యక్తిమాత్రస్యేతి సైవశబ్దార్థఇ
> తిచేన్న।ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తి రన్వయినీత్యాకృతావేవాన్వ
> యధీః। నచనిర్వ్యాపారాయాఆకృతేర్నక్రియాసాధనత్వ
> యోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవ
> త్త్వనియతం । వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగ
> మేనానవస్థాపత్తేః।కింతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। త
> జ్జాతావస్త్యేవ । బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధీ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదు
త్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనత
తాప్రీతిప్రతీతాప్రతీతికృదనవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్య
త్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యనియతంవ్యాప్యం-కార్యని
యతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రని
యతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్
నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భావాదాకృతావేవా
న్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- ననునీరూపాయాజాతేః - కథంక్రియా
సాధనత్వ మిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధ్యేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాజాతి
ఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్యామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః

సాధ్యత్వే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సా
ధనత్వంక్రియాసాధనత్వం- నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యై
మేవకథంపతుపాత ఇత్యాశంక్యసమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ
ఉక్తోత్తరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశ్నస్యేతిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్మారయతి - శ
బ్దాదితి - వ్యక్త్యాధీః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పాసహత్వా
త్తస్యాంవ్యక్తిధీహేతుత్వంనసిద్ధ్యతీతిశంకతే - నన్వితి - ఏతత్-ఆకృతి
ర్వ్యక్తిధీహేతురితివచనం - కుత ఇత్యత ఆహ-కిమితి-ఆద్యంపరిహరతి-నా
ద్య ఇతి-తత్ర హేతుమాహ-ధీభేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాం
గీకారేఽనుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతతీతిభావః ....

ద్వారాస్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యోరేక
ధీవేద్యత్వేఽప్యాకృతేరేవశబ్దార్థతా నవ్యక్తేరితిన । ఉక్తోత్తర
త్వాత్ ।శబ్దాద్వ్యక్త్యాధీరాకృతిధర్మేణైవజాయతే । న ప్రాతి
స్వికేనధర్మాంతరేణాస్యాస్ఫూర్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతద
యుక్తం। కిమాకృతిః ప్రతీతా వ్యక్తిధీహేతురుతాప్రతీతా వా ।
నాద్యః । ధీభేదాపత్తేః।నద్వితీయః। హేతుత్వాసంభవాత్ ।త
థాచ।శబ్దధీవిషయత్వమపికథంవ్యక్తేః। అన్యవ్యావృత్తవిశేష
రూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాత్తథాప్రతీతిరితిచేన్నైవం । నహ్య
జ్ఞాతాజ్ఞాతా వా ఆకృతిర్వ్యక్తిధీహేతుః। కింతుజ్ఞాయమానావ
స్థైవ। ద్వివిధాహిలోకేపదార్థాః స్వతంత్రాః పరతంత్రాశ్చ

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయ ఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసం
భవాదితి - బద్ధస్య పలాయనవదబుద్ధస్య హేతుత్వంనసంభవతీతిభావః-
నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞానవిషయత్వంకథమిత్యత ఆహ - తథాచేతి -
తథాచ జాతౌవికల్పాసహాయాంసత్యాం - వ్యక్తేరితి - అతోఽపిశబ్దే
నాకృతేర్వ్యక్తిధీహేతుత్వందూరాపాస్తమేవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తేస్స్వ
రూపనిరూపణపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వమేవప్రతిపా
దయతి-అన్యేతి-నచేతి - తథాఅన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః -ప్రతీతి
ర్న-వ్యక్తేరితిపరిణామేనానువర్తతే-గోవ్యక్తిశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాతిస్వికధ
ర్మఘటితాప్రతీయత ఇతిత్వయైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - నైవమి

త్యాదినా సమాధత్తే-నహీతి-కింత్వితి-ద్వివిధా ఇతి - ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-స్వతంత్రా ఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః-తేత్రేతి-ప్రాతిస్వికం రూపం విశేషాకార ఇత్యర్థః-పరతంత్రం జాతేర్వ్యక్త్యవినాభూతత్వాదితి భావః,భవతు కిం తత ఇత్యత్రాహ-తదితి-పరతంత్రభూతగోత్వాదీత్యర్థః-కర్తృ-శబ్దాత్ స్ఫురంతీ అంతర్భావితా స్వస్ఫూర్తావంతర్భావం ప్రాపితా చ ధర్మిభూతవ్యక్తిర్యస్మింస్తత్తథోక్తం - తథావిధమేవ స్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యథా వ్యక్తిస్ఫూర్తింవినా - అత ఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితి శేషః - వ్యక్తేరితి- అత్రాస్యత ఇత్యనువర్తతే- నన్వాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రమిత్యుక్తం కిం రూపం పారతంత్ర్యమిత్యాశంక్య తద్దర్శయతి- ఇదమితి - అపర్యవసానం పర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితి యావత్ -తదపి - ఇదం వక్ష్యమాణ

తి। తత్ర స్వతంత్రాణాం జ్ఞాతానామేవ హేతుత్వం । పరతంత్రాణాం తు జ్ఞాయమానతయైవ । తత్రాకృతేః ప్రాతిస్వికం రూపం పరతంత్రం। తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తికమేవ స్ఫురతి । నాన్యథా।అతో న ధీభేదాపత్తిః। వ్యక్తేశ్శబ్దధీవిషయత్వం చ సిద్ధం।ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భావితధర్మికా ధర్మధీరితి।అత ఏవాక్షేపాదనుమానాదర్థాపత్తేర్వా వ్యక్తిధీరితి నిరస్తం । నన్వేవం వ్యక్తేరపి శబ్దజన్యధీవిషయత్వే త

మేవ-యదితి- ధర్మధీరాకృతిరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితో ధర్మీ యస్యాం సా తథోక్తా-తథావిధేతి యత్ ఇదమేవేతి సంబంధః- జాతిస్ఫూర్తేస్స్వాంతర్వ్యక్తిస్ఫూర్తిం వినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితి భావః-అత ఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదేవ-అస్య నిరస్తమిత్యనేన సంబంధః - ఆక్షేపాదితి - వాచ్యభూతయా జాత్యా వ్యక్తిరాక్షిప్యత ఇతి కేచిత్ - అనుమీయత ఇత్యన్యే - వ్యక్తిం వినా జాత్యన్యథానుపపత్త్యా వ్యక్తిః కల్ప్యత ఇత్యపరే - ఏవంమతభేదేన వ్యక్తిధీరితి నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ వాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్త్యావేవ వ్యక్తిస్ఫూర్తేరపి జాయమానత్వాదితి భావః - తర్హి జాతేరివ వ్యక్తేరపి వాచ్యత్వాపత్తిరితి శంకతే-నన్వేవమితి-వ్యక్తేరపి జాతేరివేత్యపి శబ్దార్థః శబ్దజన్యధీవి

యత్వేశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతాపత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయేనపునర్జాత్యాలింగిత వ్యక్తేరేవవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతిరూపస్యధర్మస్యస్వభావా దేవ-యత్నాంతరంవి నేత్యవధారణార్థః - వ్యక్తేరంతర్భావః-భవతీతి శేషః - గోత్వాదాగవాదేరంతర్భావస్యనైసర్గికత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ నన్వాభయోరవ్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోఽశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయోర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శక్తీతరాలభ్యోయఆకృత్యంశ స్తస్యస్ఫూర్తౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్యత్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేసతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్తౌకల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం । యస్మాదేవమాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగవాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్తౌశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యంశా । ఆకృతిరేకోంశో వ్యక్తిరన్యః । అత్రానన్యలభ్యాకృత్యంశస్ఫూర్తౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశ స్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీయతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః। ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణకస్స్యాదితిచోద్యంచనిరస్తం। నాంతరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్యవాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యోఃసత్వామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్య మాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభియోగావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః తత్రహేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయస్య యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణవిశక్త్యానిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-ననుమహాస్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవతీత్యాశంక్యపరిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతవదు [illegible]

షు శాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినా మిళి
తయోః ప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యత ఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ
యోరుభయాపేక్షైతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్యశ
బ్దశక్తివిషయత్వస్య స్వీకారశ్చ నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తేరి
తి-ఏవేతి-అత్రాపి స ఏవ హేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వం జాతౌ
శక్తినిర్వాహకం యుక్తిజాలం- అవదాతం పరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ
త్ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం - చతుష్టయీశబ్దానాం ప్రవృ
త్తిరితి వైయాకరణమతే చాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇ
తిమీమాంసకమతే జాతేరేవ శబ్దార్థత్వాత్ -వ్యవతిష్ఠతే వ్యవస్థితం భవతి- త
ద్వాచక ఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతే వాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోరుభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరనన్యలభ్య
విషయత్వాదేవేతి సర్వమవదాతం ౧౨, తదేవం మతభేదేన
జాత్యాదిచతుష్టయస్య జాతేరేవ వా సంకేతనికేతనత్వే స్థితే
వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవ వా వ్యవతిష్ఠ
తే తద్వాచకశ్శబ్దోఽపి తథైవ వ్యవస్థితో భవతి ౧౩, అథాభిధాం
లక్షయతి॥ ముఖ్యార్థగోచరా తస్య వ్యాపృతిః కథ్యతేఽభిధా ॥ త
స్య వాచకస్య। ఇంద్రియాణామివ శబ్దానామపి పదార్థప్రతీతి
జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణో వ్యాపారోఽంగీక

మతే తదేకవిధత్వం చ యుక్తమేవేతి భావః ౧౩, అథేతి - వాచ్యవాచకని
రూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితో యోఽర్థస్స
గోచరో యస్యాస్సా తథోక్తా-శక్తిరేవాభిధేత్యభిధానం- సాక్షాదిత్యాది
నా నిరూపితస్య వాచకస్య వ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- నను
శబ్దేషు వ్యాపారః కథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పం
దశ్చలనక్రియా-పరిణామో రూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాం విలక్షణః-చక్షు
రాదీని పరిస్పందేన ఘటపటాదివిషయేషు ప్రవిశ్య తత్ప్రతీతిం జనయంతీతి కే
చిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయా తత్ప్ర
తీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తు తద్విలక్షణః - అస్తు తద్వైలక్షణ్యం కిం
రూపోఽయమిత్యత ఆహ-స చేతి-చస్త్వర్థః- కోష్ఠగత్యా అంతర్జ్ఞానేనని

శ్చలది త్తైనేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయెకుక్షౌరంతర్గృహస్యచ। గతిర్మార్గేదశాయాంచజ్ఞానేయాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాఽపివి శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సంబంధస్యపర్యాలోచనమాత్మాస్వ భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా రత్వనిశ్చయఇత్యత్రాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్బుద్ధ త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహారఇత్యాశయః - ఇతి ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యావికల్పాన ర్హత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః-తాంవిభజతే-సేతి-ద్వైవిధ్యం దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪. ఆద్యాముదాహరతి- శ్రీరామేతి- అత్ర శ్రీరామయోఃక్వచిదంశేఽభేదా భిసంధిః-చరణపవారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధనసాధ

రణీయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి
యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి
కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభగవతశ్చ
రణారవిందే రేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యద్రేణు
నా మునిరవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ - రే ణునాఅగ్రాత్పాదపద్మపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరందధా రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపేఃకళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తృశా పాచ్ఛిలారూపిణ్యాహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శవిధూతపాతకా పునర్భర్తారమాపేతిరామాయణీకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనిందయా స్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతి భ్యాం స్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్-చరణేఽరవిందత్వారోపస్యతన్నిష్ప త్తాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచహేతుహేతుమద్భావా త్పరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావాదంగాంగి భావేనసంకరః - అత్రరత్నాకరోరత్నాకరఇతియోగోస్త్యే [illegible] ఛాపిరూఢిర్యోగమపహరతీత్యస్య [illegible]

హ-అత్రైతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరాః బాణాః ఆప వజలాని వర్షతీతి తథోక్తే-శరోదధ్యాద్యగ్రసారే బాణే కాండే తృణాంతరే - శరం తు నీర ఇతి రత్నమాలా-నాదో జ్యాఘోషో గర్జితం చ- యద్యపి నభోభాగస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయే స మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపి తచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోష నీరంధ్రగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూతం-అత్ర రూపకోపమయోరంగాంగిభావేన సంకరః - అత్ర కార్ముకాదీనాం కేషాంచిద్యోగరూఢత్వే పి కకుదితిష్ఠతీతి కకుత్స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యం పు

విందత్ ॥ అత్ర సర్వే శబ్దా రూఢాః ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయా యథా ॥
కాకుత్స్థకార్ముకాంభోదే శరవర్షిణి నాదిని । నృత్తవంతః క్ర
తుభుజః కలాపిన ఇవోన్ముఖాః ॥ అత్ర సర్వే పి యౌగికాః ॥ ౩౫ ॥ *
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహారితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణ శ్రీమదుపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకర నామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామ ద్వితీయస్తరంగః- ******
ఆస్థానమందిరమిందిరా ... విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాంతరాత్మనీ... రఘుపతివిభుకే౽యం ద్వితీయస్తరంగః.

మానాక-కుత్స్థ ఇతి శరాన్బాణాంచ్ఛరాణి జలాని వర్షతీతి చ ప్రాయో యౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేన యౌగికా ప వేత్యాశయేనాహ- అత్ర సర్వే పి యౌగికా ఇతి-శబ్దా ఇత్యనువర్తతే ॥ ౩౫ ॥ ఇతీత్యాదిగద్యం వ్యాఖ్యాతం - నామేతి ప్రసిద్ధౌ - నామ ప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సన ఇత్యమరః ॥ ఆస్థానమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపి వ్యాఖ్యాతం ॥ ....*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర

వ్యాఖ్యానే నందరాఖ్యే ద్వితీయః ప్రస్తావః .

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - ౩

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాలిలక్షయిషురుత్తరతరంగప్రారంభాయసం
గతిందర్శయతి-ఏవమితి॥ తా వాచ్యవాచకాభిధా మూలంయయాసాం తాసాం
భావస్తత్తా తయా-వాచ్యార్థమూలో లక్ష్యార్థః- వాచకమూలో లక్షకః-
అభిధామూలా లక్షణేతి వివేకః-శబ్దం లక్షకశబ్దమిత్యర్థః-య ఇతి-లక్షణస్య ల
క్షకలక్షణస్యార్థ ఇత్యర్థః-వాచకాదీతి-ఆదిపదేన వ్యంజకస్సంగృహ్యతే ౧,
ఏవం లక్షకం నిరూప్య లక్షణానిరూపణాయావసరం దర్శయతి - నన్వితి -

ఏవం వాచ్యవాచకతద్వృత్తీర్నిరూప్య సంప్రతి తన్మూలకత
యా లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నపూర్వకత్వాత్పూర్వం శబ్దం నిరూపయతి ॥ యోఽర్థం లక్షణ
యా శబ్దో బోధయేల్లక్షకో హ్యసౌ । లక్షణయాఽర్థప్రతిపాద
కశ్శబ్దో లాక్షణిక ఇతి లక్షణార్థః। లక్షణమేతి వాచకాదివ్యావృ
త్తిః ౧, నను కేయం లక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్య లాక్షణికతే
త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యార్థబాధే తద్యోగే రూఢితో వా ప్రయోజనాత్ ।యయాన్యం
బోధయేచ్ఛబ్దో వ్యాపృత్యాసాస్య లక్షణా॥ అన్యమర్థం । అస్య

అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - నను లక్షకనిరూపణానంతరం లక్ష్యమని
రూప్య కథం లక్షణాయా లిలక్షయిషేతి చేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
దుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవ తన్నిరూపణమపి భవతీతి బోధ్యం- వాచ్యా
ర్థబాధ ఇతి - వాచ్యార్థే ముఖ్యార్థస్వీకారే బాధః ప్రమాణపరాహతత్వం త
స్మింత్సతి-ఇమమేవార్థమగ్రే సిద్ధాంతత్వేన కవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యోగ
తేన ముఖ్యార్థేన లక్షయితుమభిమతస్య సంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యోగా
సాధారణ్యేన-రూఢిః ప్రయోజనం వా వికల్పేన లక్షణాబీజం - లక్షణాసం

గ్రహస్తూత్తరార్థేనేతిజ్ఞేయం- ఏతేనరూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణాచేతి
ద్వైవిధ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨.
ఆక్షేపిలక్షకత్వం ప్రతిపాదయితుంశంకతే-నన్వితి - నాద్యఇత్యాద్యంపరి
హరతి-తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దైఽభిధయా
ఽభిధేయమభిధాయఉపరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తి ద్వయ
మర్హతీతినిషేధాత్పున స్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యా నంగీకార్యత్వా
దితి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తత్ర హేతుందర్శయతి- అర్థస్యేతి-
అయమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమప్యనుపప
న్నమితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోత్తరమితిశేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపితఇతి-
ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోఽర్థవ్యాపారశ్శబ్దేత్వారోపితఇతి భేదావగ

శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షక
త్వమర్థస్యవా । నాద్యః।తస్యస్వార్థప్రకాశనమాత్రేణోప
రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ
యః।అర్థస్యలక్షకత్వేశబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
దితిచేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపారఏవలక్షణా వాచకేస
మారోప్యతే ।. నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ్శ
బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
కథమజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధాభావః। కేవ

మాన్నవిరోధగంధఇతి ౩, నన్వర్థఏవలక్షకశ్చేత్కథంచిద్బాధతేతత్పరి
హారఃకథమితిశంకతే - నన్వితి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థ
స్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాన్యార్థప్రతిపాదకత్వేసతిఅ
జహత్స్వార్థాయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ-స్వస్యకుంతశ
బ్దస్యయోర్థస్తద్రూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి
ద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
భావఃపరిహారఃకథమితిపూర్వఃపక్షః-అయంభావః - తథాసతిలక్షకస్య
కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుష రూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ
కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్వృత్తి

విరోధప్రాప్తౌ తత్పరిహారః కథం భవతీతి। సమాధత్తే- కేవలేతి-అయంభావః - కేవలస్యార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యలక్షకభేదస్య సద్భావాదప్రవృత్తివిరోధో న ప్రసజతీతి జానీహీతి - ప్రతిపాదకతాసంబంధేన లక్షకే విషయతాసంబంధేన లక్ష్యే చ లక్షణాయాః స్థితిరితి వివేకః - కేచిత్తు వృత్తివిరోధ ఇత్యతోఽభిధాలక్షణయోర్విరోధ ఇత్యామనంతి-తదసత్ - అతోఽర్థస్య లక్షకత్వే న శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయా అభిధాయాస్తత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాదివిరోధపరిహారగవాక్యే చ లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యనేన కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వమితి లక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థే లక్షణాద్వయాప్రవృత్తిరితి పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- నను యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయో

లసముదాయభేదేన లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి। నస్వార్థధర్మస్య శబ్దాధ్యారోపే కింనిమిత్తమితి చేచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యైవార్థస్య లక్షకత్వాదితి వదామః। నహి శబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమంతరేణార్థోఽర్థాంతరం లక్షయితుమీష్టే। అన్యథా ప్రమాణాంతరోపనీతానామర్థానాం లక్షకత్వప్రసంగాత్ । అతోఽర్థవ్యాపారోఽపి శబ్దమహిమ్నాఽఽప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యుచ్యతే-అతఏవ సాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యాశ్రియతే ౪

వాచ్యార్థబాధ ఇత్యనేన వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యా

పరతవ్యాపారస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవ లక్షకత్వముపపద్యతే-తథా సత్యర్థవ్యాపారభూతాయా లక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యారోపోఽనుపపన్న ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే-నస్వేతి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి అతోఽవధారణేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాం ప్రవాహాదిరూపార్థానాం లక్షకత్వం న సంభవతీతి జ్ఞాప్యతే-ఇతి నిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదితార్థమేవ ప్రథయతి-నహీత్యాదినా- నను లక్షణాయా ఉభయవ్యాపారత్వే సిద్ధే కిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణ వ్యవధానేన సహితస్సాంతరస్స చాసావర్థశ్చ సాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తస్మిన్నిష్ఠా తాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠోఽభిధావ్యాపారోఽపీతి సూచ్యతే ౪. ఏవం లక్షణాం విమృశ్య సంప్రతి తల్లక్షణం విమృశ

తి - వాచ్యార్థబాధ ఇతి॥ వివక్షితార్థమాహ - వాచ్యార్థస్వీకార ఇతి - అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ - నత్విత్యాదినా - వాచ్యస్య ముఖ్యార్థస్య అర్థేన వాక్యార్థేన బాధస్సంబంధానుపపత్తిః - అర్థాంతరమాహ - నాపీతి - న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితి భావః ౫, అవ్యాపకమేకం లక్షణాలక్షణం దర్శయతి - వాచ్యస్యేతి - తత్సంబంధవశేన వాచ్యార్థసంబంధవశేన - ప్రాప్తస్య - తీరాదేరితి శేషః - క్వచిదవ్యాప్తిం దర్శయతి - నహీతి - హి యస్మాత్ - తల్లక్షణం నాస్తీతి సంబంధః - అత్రాపి శబ్దేన గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదావస్తీతి సూచ్యతే - ద్విషదన్నం హి భోక్తుం ప్రవృత్తం ప్రతి సుహృదా విషం భుంక్ష్వేతి ప్రయుక్తత్వాద్విషపదస్య ద్విషదన్నే భుంక్ష్వేత్యస్య మా భుంక్థా ఇత్యర్థే చ వాచ్యార్థ హానపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే న తు వాచ్యస్య వాచ్యేన వాక్యార్థేన సంబంధానుపపత్తిః । వాపి ముఖ్యార్థస్వీకారే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధో వా వివక్ష్యతే ౫, అత ఏవ తదుభయవివక్షయా ప్రవృత్తం కైశ్చిదుక్తం లక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిమూషితం । తథాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తితః । తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యత ఇతి యల్లక్షణం తదవ్యాపకం । న హి విషం భుంక్ష్వేత్యాదావపి తల్లక్షణమస్తి । సర్వేషాం పదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

ర్వకం ప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా - అత్రాదిశబ్దేన - ఉపకృతం బహు యత్ర కిముచ్యత ఇత్యాదిర్గృహ్యతే - అవ్యాప్తిహేతుమాహ - సర్వేషామితి - లక్షకత్వేన హేతునా - వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్య తన్మతే సంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేన సంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః - అయం భావః - గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌ తు సర్వపదానామలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థే సంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్ర తు సర్వపదానాం లక్షకత్వేన వాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్మత్పక్షావలంబనే తు వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరస్తీతి వ్యజ్యతే - సుహృద్వచనే విషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౬, ద్వితీయమప్యవ్యాపకం లక్షణమాహ - యదపీతి - ఏతత్పదస్యాన్వయః [illegible]

న్వేతి- మానాంతరేతి- మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధే సతి- ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయకప్రతీతిః - ఇతియదపిలక్షణాలక్షణం తదవ్యాపకం - కుత్రావ్యాప్తిరిత్యత్రాహ - కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుణాన్యాశ్ఛమసాస్తైస్సోమంపిబంతీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేషే-మాసం కృత్స్నేపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతిద్వితీయా - అగ్నిహోత్రంజుహోతికరోతి- సుబంతతిజంతయోరేకార్థత్వేతిజంతస్యకరోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదవ్యాపకమితిపూర్వేణసంబంధః- అగ్నిహోత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి తథాహీతి-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర- విషయవాక్య ఇతిశేషః - నిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వం నిత్యాగ్నిహోత్రనామపరత్వ

యదపి। మానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహే। ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతదవ్యావ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రలక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి । యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్యనిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంతత్ప్రఖ్యనయేనసిద్ధం- అయంచాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మాంతరేనిత్యాగ్నిహోత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యనయేనతత్ప్రఖ్యాధికరణన్యాయేన- తద్విచారేణేత్యర్థః- తదుక్తం-విషయోవిశయశ్చైవపూర్వపక్షస్తథోత్తరః । తయోఃఫలం చపంచైతేశాస్త్రేఽధికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యంచాన్యశాస్త్రమిత్యస్య యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిషయవాక్యం- విషయవాక్యస్థాగ్నిహోత్రపదమగ్నయేహూయతేఽనేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాఽగ్నిర్హూయతేఽస్మిన్నితికర్మనామపరంవేతివిశయః - గుణవిధాయకమితి పూర్వఃపక్షః-తంచదధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యం- అన్యశాస్త్రం శాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్నిహోత్రరూపకర్మనామపరం భవతీత్యుత్తరః పక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫలంతుతదర్థప్రతిపాదనేనైవప్రవ్యక్తం అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యన్యా

యానుగృహీత ఇత్యర్థః-చ స్త్వర్థః-కర్మాంతరే నిత్యాగ్నిహోత్రసదృశే
సత్రయాగాంగభూతేకస్మింశ్చిత్కర్మణి - సాధ్యవసానలక్షణయాసా
దృశ్యమూలత్వాద్గౌణ్యేతిశేషః-ప్రకరణాంతర ఇతి-ప్రకరణాంతరే అగ్ని
హోత్రప్రకరణాద్భిన్నే సత్రయాగప్రకరణే-ప్రయోజనాన్యత్వం ఫల
భేదః-ఇత్యత్ర నిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహోత్రశబ్దార్థముక్త్వా అవ్యాప్తిం ద
ర్శయతి-నహీతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్య కర్మరూప
స్యాగ్నిహోత్రశబ్దార్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనా
మివ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
స్తు మాస మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్య ని

సాధర్మ్యేత్యాసాధ్యవసానలక్షణయా ప్రవర్తత ఇతి ప్రకరణాం
తరే ప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్ర నిర్ణీతం । నహ్యత్ర మానాం
తరవిరోధః । తదర్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ । తస్మాన్ము
ఖ్యార్థపరిగ్రహే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీ
జం ౭, ఉక్తంహి ॥ వాక్యప్రామాణ్యభంగస్స్యాత్స్వాభిధే
యపరే పదే । లక్షణాత్ర విజ్ఞేయా వాక్యే లౌకికవైదిక ఇతి । అ
స్తి చ గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతి ఆదిత్యో యూప ఇత్యాది
లౌకికవైదికవాక్యేషు । ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్య ప్రా
మాణ్యానుపపత్తిః । యద్యపి తత్ర వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తి
రప్యస్తి । తథాపి లోకే । సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వంతి పురుషా

త్యాగ్నిహోత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్య తత్ప్రఖ్యాధికరణేన యా
వజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యే విహితస్య సత్రయాగే పునర్విధానాయోగా
ద్గుర్నివారేతి తత్త్వం-తస్మాత్-ప్రకారాంతర ప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యా
పకత్వాదిత్యర్థః ౭. ఏవం ప్రతిపాద్య వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్ర స్వాభిమతా
ర్థం విస్రంభాయ కారికారూపేణ నిశ్చినోతి-వాక్యేతి - ఉక్తమర్థం క్రమేణ
లోకవేదయోః ప్రదర్శయతి-అస్తి చేతి-అస్య వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
రిత్యనేన సంబంధః- కైశ్చిద్వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాం ని
రాకర్తుమాహ- యద్యపీతి-తత్ర వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్రేత్యర్థః - తథాపి
వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపాం[illegible]

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యా
ఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యు
క్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయ
నరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాశీ
ఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనై
కాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౮. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమా
హ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్యా

స్త్రయః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యా
దౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యా
సంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వా
క్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదో హేతురితి ధ్వనినాసూ
చ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యే
వవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణ
యా కర్మణః ప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీ
తం। తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి
సూక్తం ౮, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షి
తం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అ
త్ర రూఢితో వా ప్రయోజనాద్వేత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శి
ష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీ
ణో భవతోరామకృపాణో యుధియన్నిజం । కోశంచర్మమ
యంహిత్వాఽగృహ్ణాద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇ
త్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాద్రూఢితః ప్రసిద్ధే

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యం
తఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్రా
ప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గపి
ధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుడ్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్యమ
రః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి-ప్రకృష్టా వీణా
యస్యసప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయోగా

న్ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వో
పాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణాస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వేవిరోధాద్వివక్షి
తార్థమాహ- ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- నను ప్రవీ
ణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వాత్ తదర్థంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్య
తే- యద్యపి ప్రవీణశబ్దేప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణా
శాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వ రూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగ
రూఢిః- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతు ప్ర
థమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా । తత్రాద్యా
జహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రి
విధా।ఇతరేతుప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధే।ఇతిఫలతో లక్ష
ణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణో
దాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థం
హిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్ ॥ యదాగంగాది
శబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వసిద్ధయేస్వార్థంహి
త్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగా
జ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్ర
యస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రీవ్యాశ్చ మధ్యమయు
తాభరతేనదాతాః । రామేణతూన్నతధనాశ్శతశోమహార్హాః
పిత్ర్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశా
స్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యైవరూఢ్యర్థేవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్ష
ణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః -
సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా
శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసా
నాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణంవ్యాకరోతి-య
దేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామా ఇ
తి ॥ స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రసా

తత్కరణమేవశోధనం- స్వైరితి-స్వోజ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోఽస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- సంప్రదానే ప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి- స్వరహితా ఇత్యత్ర జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దస్యైవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః - అన్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయోః

ణాం సందోహా గ్రామ ఇత్యభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్ । దాతాశ్శోధితాః - దైప్ శోధన ఇతి ధాతోరూపం। అత్ర శ్లేషమహిమ్నా భరతేన రాజవిశేషేణ జనపదవిశేషావితీర్ణా ఇత్యపిధ్వన్యతే। తే చ త్రయ ఏవ। షడ్జగ్రామస్తత్రైవైకో మధ్యమగ్రామ ఏవ చ। గాంధారగ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమిత్యుక్తత్వాత్। నాపరిమితా ఇత్యపిధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్నిషాదాదిభిస్సంఘీభూతైర్హితాః ప్రియా ఇతి స్వరూపకథనం । స్వైర్ధనైరహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే । క్వధృతాః క్వాపిధృతాః। స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వాన్నైకత్రధృతా ఇతి స్వభావోక్తిః । యత్ర క్వచన దేశే సంప్రదానే చ నిహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। సదైవ శ్రావ్యా నిత్యం శ్రోత్రగ్రాహ్యా ఇతి స్వభావోక్తిః । అన్యత్ర గ్రామాదత్తా ఇతి నిత్యం వాఙ్మాత్రసిద్ధాః న తు దర్శనయోగ్యా ఇతి వ్యజ్యతే । కించ। మధ్యమయుతా మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః । అన్యత్ర న త్రయోఽప్యుత్కృష్టా ఇతి ధ్వన్యతే । ఏవం భరతదత్తగ్రామేభ్యో రామదత్తగ్రామాణామతిశయ ఉత్తరార్ధే ప్రతిపాదితస్స్ఫుట ఏవ। అతఏవాత్ర శబ్దార్థశ్లేష ప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితో వ్యతిరేకాలంకారః । అత్ర నదీనాం స్రోతోరూపాణాం గ్రామాధికరణతా న సంభవతీతి నదీశబ్దస్తస్మిన్కాముఖ్యార్థే గృహీతే వాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తం త్యక్త్వాఽధిక తరశైత్య

ప్రతిభయా శక్త్యోత్థాపితయాఽసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యాఽనుప్రాణితః ॥ అత్రేతి ॥ వాచకశబ్దప్రయోగే ఫలప్రతిపాదనాభావం లాక్షణికపదే తత్ప్రతిపాదనం చ దర్శయన్నాహ- నదీశబ్ద ఇతి - తత్సంబంధినితీరే స్వాత్మానమర్పయతీతి - అయంభావః- స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగేష్వ

వాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేఘునిహితా ఇతిప్రయోక్తవ్యేనదీఘునిహితాఇతి ప్రయోక్తుర్నదీగతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాణాంస్తదవినాభావసంబంధేనతీరేప్యపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అలంకారాః కేచిదభిధామూలాః- కేచిల్లక్షణామూలాః- కేచిద్వ్యంజనామూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్రస్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తత్సంబంధినితీరేస్వాత్మా నమర్పయతీతీయంజహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలంకారస్యమూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామన్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాత్తేషామేవాన్యతమస్యప్రతియోగినఃప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవకథనమనుపపన్నంసత్స్వార్థత్యాగేనప్రస్తుతమాక్షిపతీతియుక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥ యదాపునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థంలక్షయతి తదాసాజహత్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సురాసురచమూనదమర్దనతీక్ష్ణదైత్యః పరార్థచతురంగచమూసహాయః। జయ్యఃకథంవదవిభీషణరావణేనస్థానచ్యుతేనమనుజేన పదాతినాచ ॥ ఇదమింద్రజిద్వచనమభిధేయావిపరీతమర్థం లక్షయతి। రామరావణయోర్ముఖ్యార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః। విరోధస్సంబంధః। రామస్యసుజయత్వం రావణస్యదుర్జయత్వంప్రయోజనం। ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్రవాచ్యయానిందయాస్తుతిస్తుత్యావాచ్యయానిందాచగమ్యతే సాహివ్యాజస్తుతిః। తత్రవిపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినఃఅభిధేయభూతస్య - తత్రఅప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహత్స్వార్థాయాఃప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ పరార్థసంఖ్యాకా శ్చతురంగచమ్వస్సహాయాయస్యసః - జయ్యఃజేతుంశక్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యార్థబాధాదీనిదర్శయతి- అనుపపత్తిరితి- వాక్యప్రసాపాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్యలక్ష్యయో

రితి శేషః ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాం లక్షయతి- శబ్ద ఇతి॥ వ్యాకరోతి - యత్రేతి ౧౧. ఉదాహరతి-దయేతి॥ దాక్షిణ్యం మిత్రశాత్రవసమభావః-ధర్మో విధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం-వైదుష్యాదయ ఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణం లగయతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేవమపివృత్తివిరోధస్సంభవతీత్యాశంక్య సమాధత్తే-నచేతి-తత్ర-స్వార్థ ఇత్యర్థః- శబ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశే లక్షణా చేత్యేకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితి- పరిహరతి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వార్థాయామివేతి జ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వార్థాం లక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా
సిద్ధ్యై స్వార్థాత్యాగేన లక్షయేత్ । అర్థాంతరం స్వార్థయుతమ
జహత్స్వార్థికా భవేత్ ॥ యత్ర శబ్దేన స్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే
స్వార్థాత్యాగేనైవ తద్విశిష్టమర్థాంతరం లక్ష్యతే - యథా కుం
తాః ప్రవిశంతీత్యత్ర కుంతప్రవేశాయ తద్వంతః పురుషాః-సా
అజహత్స్వార్థా లక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥ దయాదాక్షిణ్య
దాతృత్వధైర్యధర్మాదయో గుణాః । విశంతి భవతో రామ
సుధర్మాసన్నిభాం సభాం ॥ అత్ర దయాదిగుణానాం స్వత
స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయే దయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపా
దానేనైవ తత్సంబంధినః పురుషాన్ లక్షయంతి । నచ స్వార్థాప
రిత్యాగే-తత్ర శబ్దస్యాభిధా అంశాంతరే లక్షణా చేత్యేకశబ్ద
స్యైకదైవ వృత్తిద్వయాపత్తిరితి వాచ్యం । అత్రాపి స్వార్థం
హిత్వైవ స్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే సృష్టిన్యాయేన లక్షణాస్వీ

న్యాయేన లక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితి న వాచ్యమితి పూర్వేణ సంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్య కేవలసృష్టిష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థ బాధే సతి ఏకయాస్తువత ప్రజా అధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టిష్టకాసముదాయే యథా లక్షణా స్వీక్రియతే తథాత్రాపి వాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషు లక్షణేతి- నను స్వార్థత్యాగే కథమజహత్స్వార్థేత్యాశంక్య సమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతి హర్షే - స్వవచ

నవ్యాఘాతోఽత్ర హర్ష కారణం- నహీతి- అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్య లక్ష్య త్వాదభిధాయాఽపరిత్యాగోనత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థతేతిభావః-న నుకథమభిధాయాస్త్యాగో నాభిధేయస్యే త్యాశంకాం పరిహరతి - గంగా యామితి- వికృత్యవికృతింనీత్వాలక్షణాయాలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్ - సమాసోక్త్యాదేరితి- ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిందర్శయతి తత్రేతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగేనేతి యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్మతాంతరే సం జ్ఞాంతరమిత్యాహ- అనయోరితి-జహదజహత్స్వార్థఇతిలక్షితయోః- జహత్స్వార్థాయాలక్షణలక్షణేతి- అజహత్స్వార్థాయాఉపాదానలక్ష

ణాకారాత్ -హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్। నహ్య భిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషఇ త్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేనస్యాభిహితార్థమేవార్థాంతరవైశిష్ట్యే నవిక్రుత్యపునర్లక్షణాయాస్స్వీకారాదితిసంతోష్టవ్యం।సభాస చామత్కార్షద్యోతనంప్రయోజనం। ఇయమజహల్లక్షణాస మాసోక్త్యాదేర్బీజం। ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్యగ మ్యత్వేహిసమాసోక్తిః। తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దనై వవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారకావ్యప్రకాశకారః ౧-౨ జ హదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యవహారప్రకార స్తు॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః- పరార్థంస్వసమర్పణం- ఉపాదానం లక్షణం చేతి ॥ ఆద్యాస్స్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా- ద్వి తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షీకృత్యాన్వయయో గ్యమర్థంతత్సంబంధినంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతఇతితద్వ్యాఖ్యాతా రః- ఉపాదానలక్షణాయాఅజహల్లక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాజహల్లక్షణే తిచతాంత్రిక వ్యవహారః ౧-౨, జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి అంశభే దమితి ॥ ఉపాదాయోపలభ్యస్వార్థంజహాతీతితథైవనజహాతీతిచయది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాఖ్యాతం॥ అత్రేతి-యయోర్దేశకాలయోర్వైశిష్ట్యం-నజహాతి- ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యావిద్యమానత్వాదితి భావః॥ ౫॥ ననుశబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వనియమాదత్రపదద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయామివ-నాపీతి- అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి -

తినజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహత్సాస్వార్థలక్షణా॥
యథా ॥ సముద్రకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవసతింపితేనే। సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధివసత్యయోధ్యాం॥ అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేఃపూర్వమభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర తత్తాంశేస్వార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహదజహత్స్వార్థాలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపదద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేకపదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాత్ అతఏవకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహారనాప్యన్యేః పరీక్షక ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తీతిపవక్షయాపరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపదాంతర్భవతీతివా। నాద్యః। విచారాసహత్వాత్। తథాహి। యావతాశబ్దేనయావానర్థఃప్రతీయతేతావానేవతస్యార్థోనన్యూనోనాధికశ్చేతిస్థితిః। సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తేదంతావిశిష్టం దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశబాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్యఇతి- తత్రోపపత్తిందర్శయతి-విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమానత్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్నఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్పష్టం- సోయమితి- తత్తేదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహితం ఇదందేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోఽయంశబ్దస్యార్థోనభవతి - ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్స్వార్థమభిధాయ-

అస్యార్థంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోऽయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటి
తంచ దేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం -
ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం
చదేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః-తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభి
ధాయాఃకుంఠనాద్వైయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్యతత్తాంశస్యబాధా
దభిధాయాఃకుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయ ఇతి-
తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థానతావ
త్-జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుందర్శయతి - ఇ
యంహీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపినాంతర్భవతీ

మానంచతద్వ్యాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనత
త్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుం
ఠనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి
కథమత్ర నాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహ
త్స్వార్థా। ఇయంహితత్తాంశమాత్రమేవజహాతి। నతులక్షణ
లక్షణావత్పరార్థంస్వార్థంసకలమపిసమర్పయతి। నాప్యజహ
త్స్వార్థా।స్వసిద్ధయేపరాక్షేపాభావాత్ - కింతుస్వార్థస్యైక
దేశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయవైలక్షణ్యాత్కోట్యం
తరమిత్యన్యైవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలో
కవేదయోః।అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేది । విషంభుఙ్క్ష్వే

త్యర్థః-తతోऽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయ ఇతి - కోట్యంతరంపక్షాంత
రం ౧౩, ఏవంతదావశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాశ్వా
ప్యదర్శనాదిత్యతోऽత్తరమాహ- దృశ్యతే చేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాత
స్థితింవేదేదర్శయతి-అర్థమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖతి-
అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్యయూపస్యయతాऽర్థ
మంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః-అత్రఘటత్వప
టత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్స్వాగా
దవిరుద్ధప్రదేశమాతాऽపరిత్యాగాచ్చభాగత్యాగలక్షణా-లోకేపిదర్శయ
తి-విషంభుఙ్క్ష్వేతి- సుహృద్వాక్యేవిషభక్షణోపదేశరూపవాచ్యార్థస్య

బాధాజ్జహద్వాచ్యా - లక్షణామాలోక వేదయోః పదసంఘాతస్థితిందర్శ
యిత్వాజహదజహత్స్వార్థాయాః అవశ్యకతాప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ- బ్రహ్మవాదిన ఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్య మహావాక్యస్య తత్త్వమసీ
త్యస్యార్థం-వ్యవస్థాపయంతి నిశ్చిన్వతే- వరం తూభయేషామభిప్రాయభే
దోఽస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్మతభేదమేవ ప్రతిపాదయతి-ఆలంకారికా ఇతి-
తత్తాంశస్య తద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి -
తుశబ్దోఽత్ర వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి - దృష్టాంతేతి-సోఽయం దేవదత్త ఇతిదృ

త్యాదౌ పదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్య మహావాక్యార్థం వ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తు విశేషః। ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవహాన
మిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహానమితి జహదజహత్స్వా
ర్థామాచక్షతే। వేదాంతినస్తు దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైక
రూప్యాయ సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి తత్తేదంతాంశయోర
న్యోన్యవిరుద్ధయోరపి త్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్ర పరి
త్యాగేన చ ద్వయోపలక్షితం స్వరూపమాత్రం లక్ష్యత ఇతి జ
హదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
క్యేపి తత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రో
పాదానేన చోభయోపలక్షితమేకమఖండం వస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయా ప్రతిపాద్యత ఇతి వర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
కోక్తమార్గేణ పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేఽపి సంభవత్యేవ తయోరభేదప్రతిపాదనమితిచేన్నైవం। కిం

ష్టాంతః-తత్త్వమసీతి దార్ష్టాంతికం- అవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం-
ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్ర తత్ప
దేన సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ - త్వంపదేన కించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టో జీవశ్చ ప్రతి
పాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించిద్
జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉభ
యోపలక్షితం సర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయా జ
హదజహల్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతమపాకర్తుమాశంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య - తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శుద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యత ఇతి న్యాయాత్సంభవత్యేవేతి చేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్య కిమిత్యస్యోచ్యత ఇత్యనేన సంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆక్షేపం పరిహరతి- నాద్య ఇతి-తతోఽనుపపత్తిం దర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయోరిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యత ఇతి న్యాయస్యౌసర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారే తు శుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చ భేదాభావప్రసంగేన పథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్న ఇతి - కించానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్ - వర్తమానకాల

> పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్యత ఇత్యుచ్యతే। కిం పూర్వకాలోపలక్షితస్య వర్తమానకాలవైశిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిద్ధ్యతీతి। నాద్యః। విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్। తథా సతి వర్తమానకాలవిశిష్టస్య ప్రాగపి సద్భావప్రసంగాత్। నాపి ద్వితీయః। సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనే సంభవతి పరంపరయా తత్ప్రతిపాదనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్। ఉభయపదలక్షణాశ్రయణే శక్తికల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రీయత ఇతి చేన్నైవం। పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనే బుద్ధిలాఘవస్యాద

వైశిష్ట్యేన విద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదో న సంభవతీతి నిష్కృష్టః-ద్వితీయం పరిహరతి-నాపి ద్వితీయ ఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనే సంభవతి సతి - తత్తేదంతాంశయోస్త్యాగేనేతి భావః - పరంపరయా వ్యవధానేన - నను వేదాంతిమతావలంబనే శక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకార ఏవోపపన్న ఇత్యాశంక్య పరిహరతి-ఉభయేతి- అయం భావః - సోఽయం పదయోరభిధయోః కుంతనమంగీకృత్య లక్షణాశ్రయణే శక్తికల్పనాగౌరవం స్యాదితి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం- నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- నను శక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాం పక్షద్వయే తుల్యబలేపి వైదాంతిమతే కః పక్షపాత ఇత్యాశఙ్క్యత
న్నిమిత్తం దర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయే తుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనా
యాం వేదాంతిమతావలంబనమేవ-ఏకత్ర పక్షపాతినీయుక్తిర్వినిగమనేత్యు
క్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్య బోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేద
రూపస్య- ఇతి హేతురితి బ్రూమః-ఏవమితి - పరేషాం కావ్యప్రకాశకారా
దీనాం-అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథా కథం నోదాహరేయురితి
భావః ౧౫. ఏతా ఇతి॥ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారో నామేతి-ఉపచార
స్త్విత్యర్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః- అన్యథా ప్రతిపాదనే

> ర్శితత్వాత్ । తథాపి వినిగమనాయాం కో హేతురితి చేద్బుభు
> త్సితార్థస్య సాక్షాత్ప్రతిపాదనలాభ ఏవేతి బ్రూమః । ఏవం వే
> దాంతివర్ణితమార్గేణ పదద్వయ లక్షణాపక్షావలంబనేప్యాలం
> కారికమతే జహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్యేవేతి పరేషాం తదనుదా
> హరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్తిస్రోపి శుద్ధా ఏవ।ఉ
> పచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారో నామ గుణయోగః। తద
> భావాదేవాసాం శుద్ధత్వం। భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయోరై
> క్యారోపణముపచార ఇత్యుక్తే సింహోయమితి వక్ష్యమాణ
> సాధ్యవసానాప్రభేదే గౌణవిషయస్య విషయిణి గీర్ణత్వేన భిన్న
> త్వేన ప్రతీత్యభావాత్తత్రాపి శుద్ధత్వమేవ స్యాత్ ౧౬ నను
> ప్రాభాకరాస్సర్వత్ర జాతిశబ్దార్థవాదినో వ్రీహీన్ప్రోక్షతీ
> త్యాదావుద్దేశ్యస్థలే వ్యక్తిలక్షణామాహుః సా కుత్రాంతర్భవ
> తీతి చేదజ్ఞానవిఘాంతర్భవతీతి వదామః । న హ్యత్ర లక్షణాప్ర

దోషం దర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వ
ప్రయుక్తమితి శేషః- తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచార ఇతి యుక్తం ౧౬. నను
ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావ ఇత్యాశఙ్క్య
సోపహాసం పరిహరతి-నన్వితి- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి జాతిరేవ శబ్దార్థః వ్యక్తి
స్తు లక్ష్యత ఇతి తన్మతసమయః-ఉద్దేశ్యస్థలే ప్రోక్షణసంస్కారస్థలే-అజ్ఞానవి
వేతి-నలక్షణాస్వీత్యవధారణార్థః-తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణేతి
వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః -వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్రాపూర్వవిధిః -

వ్రీహ్యవదానానన్తరకర్తవ్యస్యాశ్వాప్యదృష్టత్వాత్-వ్రీహీనవహన్తీత్యత్రనియమవిధిః-నఖవిదళనావహననయోరవహననస్యపాక్షికత్వాత్ - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్రపరిసంఖ్యావిధిః - ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యపూర్వఆయుషీత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమనాత్ -తదుక్తం-విధిరత్యన్తమప్రాప్తౌనియమఃపాక్షికేసతి। తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తౌపరిసంఖ్యేతికథ్యతఇతి-నను వ్రీహిత్వస్యప్రోక్షణాసంభవాద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిశ్రుతేఃకాగతిరిత్యాశఙ్క్యసమాధత్తే-తర్హీతి-అవినాభావినీవ్యక్తిః-జాత్యావాచ్యభూతయా-అయంభావః- అస్మత్ప్రతిపాదితదిశా జాతిస్ఫూర్త్యనన్తరభావివ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం- పక్షాన్తరావలమ్బ

యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభవతి। తర్హిప్రోక్షణశ్రుతేఃకాగతిరితి చేత్తత్రజాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వయానుపపత్త్యావ్యక్తిరవినాభావిన్యాక్షిప్యతేజాత్యా। యథా భూయతామిత్యత్రకర్తా పశ్యతీత్యత్ర కర్మ క్రియయాక్షిప్యతే। యథావా గ్రామమిత్యత్రకర్మకారకేణగచ్ఛతీతిక్రియాక్షిప్యతే। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్రతత్రపదార్థప్రతీతిప్రదృష్టత్వాత్।రూఢిప్రయోజనేవినా కుత్రాపిలక్షణాయాఅప్రవృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాదితిసంతోష్టవ్యం॥అత్రాయం లక్షణాసంగ్రహః॥ స్వార్థత్యాగేసమానేపిసహతేనాన్యల

నేనాపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి- వ్యక్తేరాక్షేపలభ్యత్వేదృష్టాన్తందర్శయతి-యథేతి - ఆక్షిప్యతఇత్యనువర్తతే- వాక్యత్రయేపిక్రమేణకర్తృకర్మక్రియాక్షేపాద్రష్టవ్యాః- కిఞ్చార్థాపత్తేరపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవతీత్యాహ-ఏవమితి-అనుపపద్యమానార్థేనార్థాన్తరకల్పనమర్థాపత్తిః-ఆపత్తిఃకల్పనమిత్యర్థః-తన్మహిమ్నాపి - తత్రతత్రపీనోదేవదత్తోదివానభుఙ్క్తే-ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివద్వ్యక్తిలక్షణాప్యంగీక్రియతామిత్యత్రాహ-రూఢీతి-వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్టందర్శయతి - అన్యథేతి-అతిప్రసఙ్గాదితి- బహ్వీనాంవృత్తయఃకల్ప్యాభవేయురితిభావః - ఏవంజహదాదిష్వథాస్తిస్రోపిపృథక్ఛూన్యబోధసాకర్యాయ . షు

ణాత్రితయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేతుల్యేపి - ద్వయోరితిశేషః - యత్ర తేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్ స్వార్థః విశిష్టార్థాం తరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్రతంస్వార్థం-వినాహిత్వా అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థా చ॥ స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారోపాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్షణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతో వైలక్షణ్యందర్శయతి - ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేన

క్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాచతంవి
నా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతేయత్ర।సాజ
హదజహత్స్వార్థాతత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాంత్రివిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవి
భాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవినా । వి
షయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమా
ణారోపవిషయా యదాఽనపహ్నుతభేదా సామానాధికరణ్యేన
నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః । ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేదఉ
క్తః।ఇయంతుద్వివిధా।శుద్ధాగౌణీచేతి।తత్రగౌణీగుణసాదృశ్యని
మిత్తా।శుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబం
ధనా। ఏతేనలక్షణాయాః పృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రిక
సమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహి।ప్రాభాకరాస్త్వే
వాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదప్రయో

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భేదప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః - తాంత్రికసమయః భాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్ ౧౮. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్షణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి- గౌణేఅగ్నిర్మాణవక ఇత్యాదౌ - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర

యోగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్ప
ర్యంహి - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతి
పత్తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే- లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే
ప్రాప్తే-పదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగం
గాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - ప
దప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్ష
ణయోర్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేదఇతి. ౮౯, నను వివ
క్షావశేనసమత్వాదభేదోఽస్త్విత్యాశంక్యమైవమిత్యాదినాభేదంప్రతిపా
దయిష్యతి-నన్వితి-నోపపద్యతఏవ-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సం
బంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రే కేవలేతీరే- అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాంతు పదార్థోపల
బ్ధేసంబంధిపదతాత్పర్యమితి ౯౦ నన్వయమేవభేదోనోపప
ద్యతే। యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోఃస్మృతయో
రపిసంబంధిమాత్రేన్వితేఽర్థేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా
గౌణేపిముఖ్యస్యానన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయో
రపిసదృశమాత్రఏవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్ని
శబ్దాత్స్వార్థేస్మృతిః-తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వా
ర్థాత్స్వసదృశేఽర్థాంతరేస్మృతిః- సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్య
తిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతిశ్చాస్త్యేవ- తత్రనతావత్సదృశ

న్వితేఅధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే-అర్థే- వాక్యతాత్పర్యంగంగాయా
మిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే- తథాముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూ
పముఖ్యార్థస్యానన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమా
త్రఏవకేవలసదృశఏవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం -
అయంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకే
వలేసదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిధ్యతీతిభావః -
అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్స్వార్థాత్ - తంస్వార్థంవిహా
యేత్యర్థః-సదృశస్మృతిశ్చేతి-ననుసదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కింసాదృశ్యే
నేత్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

వః-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సదృశమాత్రార్థకత్వే సదృశస్య మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతి పౌనరుక్త్యం స్యాదితి-తర్హి యథా లక్షణాయాం కేవలే సంబంధిని తాత్పర్యం తథా గౌణ్యాం కేవలే సాదృశ్యే తాత్పర్యమిత్యేవం రూపేణ తయోరభేదోఽస్త్వి త్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస్య సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర ధర్మివాచకపదప్రయోగం న కుర్యాదితి భావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి-తత్రైవ సాదృశ్యవిశిష్టసదృశ ఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ-సా త్వితి - సాదృశ్యవిశిష్టసదృశప్రతీతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతో మహద్వైలక్షణ్యమస్త్యేత్యాశయే నాహ-అత ఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్యవిశిష్టసదృశప్రతీతేరిత్యర్థః- గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టే సాదృశ్యవిశిష్టరూపే అన్వి

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాప
త్తేః- నాపి సాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగా
నుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశప్రతీత్యా తత్రైవ వాక్య
తాత్పర్యం- సా తు సమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అ
తో గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టేఽన్వితేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏ
వ పదస్యోపయోగః- లక్షణాయాం త్వపేక్షాక్రమవశేన సంబం
ధిమాత్రేఽన్వితేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

తేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః- అత్రావధారణేన లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబంధిమాత్రేఽన్వితేఽర్థే పదస్యోపయోగ ఇతి సూచ్యతే-అయం భావః- గౌణే పదతాత్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయాత్తదైవాగ్నిపదస్య సాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాం తద్వైలక్షణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాం త్వితి-తుశబ్దోఽత్ర భేదం ప్రతిపాదయతి - అపేక్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్ప్రతీతో రూపముఖ్యార్థస్ఫూర్తిః- తతస్తద్బాధాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశేనేత్యర్థః-సంబంధిమాత్ర ఇతి-అయం భావః - లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయపూర్వకం పదతాత్పర్యావధారణనియమాద్వాక్యతాత్పర్యానురో

థేనసంబంధరహితేతీరే గంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న సంబంధోపేత ఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్య క్రియాయోగాద్విమృశతి- ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణే మాణవకపదప్రయోగవశాదగ్నిపదస్య సాదృశ్యవిశిష్టపరత్వం తథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే నాపి ససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దాద్గంగాపదేన విశిష్టతీరప్రతీతిర్నాభవదేవేతి సూచితం,తత్ర హేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతిస్తీరప్రతీతిరర్థః ప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణ ఇత్యర్థః-తస్య ప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతి రేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్రతీతిరర్థో యస్యతస్య తాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్ర ప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్యర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిపదతాత్పర్యాణి తేషామంతర్భావే మానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివసతిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - ససంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
యోగోపినసంబంధవిశిష్టే। సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్ర
తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరధీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకో ఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతాత్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేఽన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వేణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్ర లక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్రయోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకో ఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవిష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్యేస్యాదిత్యాశూతం- తస్మాన్మహతో భేదస్యవిద్యమానత్వాద్యథేత్యాదిపూర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధికరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయోగరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లక్షణాయాం కేవలసంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి తయోర్భేదోస్త్విత్యాశూతేనా

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తత్రైవసాదృశ్యోపేతపరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితాత్పర్యతౌల్యేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్శయతి- యథేతి - కామ్యే-జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత - రాజాస్వారాజ్యకామోరాజసూయేనయజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామీతత్తత్కర్మఫలాభిలాషీయోనియోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నన్వయఃఅర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వేకాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేనలోడాదిగృహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - యజమానే తత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూప మదృష్టాపరపర్యాయమపూర్వముత్పద్యతఇతిలిఙాదేస్తాత్పర్యమితితాంత్రికసమయేసతి కామ్యస్థ

దౌతత్రాపిసాదృశ్యోపేతపవపదతాత్పర్యం।పదప్రయోగసహితస్థలేతథైవతాత్పర్యావధారణాత్।యథాకామ్యేకామినియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వేలిఙాదేస్తాత్పర్యమితినిత్యేపితథా ౨౨. ననుయదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయేనపదప్రయోగాపేక్షా కథంతర్హి-తత్ర పదప్రయోగధీరితిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రతీత్యైవహిపశ్చాత్తత్ర పదప్రయోగధీస్సంభూయకారితావ్యుత్పత్తేః । యతఏవంగౌణేపదప్రయోగతాత్పర్య నిరూపణపూర్వకమేవవిశిష్టేఽర్థే వాక్యతాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వంపదస్య । లక్షణాయాంతుప

తేనియోజ్యస్యశబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వేయథా తాత్పర్యమవధార్యతేతథాఅహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపిశబ్దోపాత్తస్యకర్తురభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠాతర్యపూర్వ ముత్పద్యత ఇతి౨౨, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయేపేక్షితస్యతీరపదప్రయోగస్యకదాతదాకాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి-ప్రతీత్య జ్ఞాత్వైవ- పదప్రయోగధీః- తీరాధికరణకోఘోషఇతితీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారితారూపాయావ్యుత్పత్తేస్తస్యాః తాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమాసాదితసామర్థ్యాదిత్యర్థః-భవతీతిశేషః-ఫలితార్థముక్త్వానిగమయతి - యతఇతి-పదస్థేతుపరత్వేనవాక్యద్వయేప్యన్వేతి-ఏవంపూర్వోక్తప్రకారేణ .. అ

తపవేతి- జఘన్యత్వంన్యూనత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితిభావః- వృత్తిత్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రో వృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవం ప్రా
భాకరమతంప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతంమతమావిష్కరోతి - ఆచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్ -తత్కారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠ
పైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్పైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితిశేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవవాక్యతాత్పర్యేజ్ఞాతే పశ్చాత్తత్రప
దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణాల్లక్షణాయాఇతివృ
త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే। తథాచోక్తం॥
అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్పైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. తాః పృచ్ఛామః
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖలులక్షణాబీజాని। తానీహా
పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేషాందురపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసం
బంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
వోనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
హిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్బంధః। కార్యకారణ
భావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
సామ్యాత్ — మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీవృ
త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంపృచ్ఛతి - తాన్పృచ్ఛామఇత్యాదినా-
సాదృశ్యంత్వితి॥అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యాత్సమవాయతః। వైప
రీత్యాత్క్రియాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేతిసాదృశ్యస్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదితిభావః - ఏవంచసతి - సంబంధప్రయోజనయో

స్తుతోరిత్యర్థః - అన్వయానుపపత్త్యాముఖ్యార్థాన్వయానుపయోగేన - పరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథాతీరేగంగాపదప్రయోగస్తథా సదృశేఽగ్నిపదప్రయోగ ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్ద ప్రయోగతౌల్యేవిద్యమానేపి - యత్కించిదవాంతర వైషమ్యా వలంబనేన- లక్షణాయాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాంతత్సద్భావః తత్ర కేవల సంబంధిప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిః. తత్ర వాక్యతాత్పర్య జ్ఞానానంతరంపదప్రయోగజ్ఞానమత్రతువాక్యతాత్పర్య జ్ఞాన సమయప వతదుపయోగఇత్యాదిసూక్ష్మాంశన్యూనాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః- గౌణీతిపదార్థః- గౌణీత్వమితిజాతిః - గౌణ్యాఖ్యోవృత్తిభేదఇతిపదార్థజాతిభేదానామంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమీషద్వైషమ్యాశ్రయణేనబ

తాహ్మప్యప్రతిపత్తేః। ఏవంచసత్యన్వయానుపపత్త్యాపరత్ర
పరశబ్దప్రయోగసామ్యేవిద్యమానేపియత్కించిదవాంతరవైష
మ్యావలంబనేనపదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాది
తియత్కించిదేతదితి ౨౫. ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥భి
న్నేంద్రారిశిరోరసాద్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైశ్చరస్పృధా
రాతైలఘృతైస్తవా సిరగదంకారస్స వృద్ధోబభౌ।కింబ్రూ
మోరఘురామవీరశుచినాదత్తేనయేనాద్భుతందుర్వారోదశ
కంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥ అత్రపూర్వార్ధేఅ

హావఃపదార్థాదయఃకల్ప్యాభవేయురితిభావః-ఇతిహేతోః-ఏతత్- లక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితివచనమిత్యర్థః - యత్కించిత్ అసమాలోచ్యోక్తత్వాదనాదరణీయం-ఇతిపరిహృత్యేతిశేషః ౨౫. ద్వయీంద్వివిధాంసారోపాం॥భిన్నేతి॥ భిన్నానీంద్రారీణాంరక్షసాంశిరాంస్యేవరసాద్రవటకాస్సద్యఃకృతవటకాస్తైః-తేషామింద్రారీణాంకంధరాసంబంధిన్యోయాఉచ్చైశ్చరస్పృధారాస్తాఏవతైలానిఘృతానిచతైస్సవృద్ధః - తవాసిరసిరూపఃఅగదంకారః - రోగహార్యగదంకారభిషగ్వైద్యచికిత్సకా ఇత్యమరః - కింబ్రూమః - అస్యగదంకారసామర్థ్యంకింవర్ణయామః- త్రైలోక్యస్యతాపజ్వరస్తాపహేతురిత్యర్థః - నను విసదృశయోరస్యాగదంకారయోర్విషయవిషయిభావాభావాత్కథం సారోపాత్వమిత్యా

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదంకారశబ్దేన అసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః - లక్ష్యమాణాస్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాంసద్యః కృతవటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వర నివర్తకత్వంచాదౌయేషాంతేతేచతేవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయస్యాస్సాతథోక్తా-లక్షణాసారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్రవృత్తా-అత్రసమ్మతిందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవాచ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠేఅభిధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణతాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్ర సంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తిజ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణా గౌణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే । లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వపరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః। అన్యథాస్వార్థగతానామర్థాంతరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః । పరగతానాంతుస్వార్థాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః। సాధారణ్యేతున

దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావా న్మంచాః క్రోశంతీత్యాదౌలక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి - లక్షణీయాద్రష్టవ్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఏవసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథాపక్షద్వయాన్యతరావలంబనేత్విత్యర్థః- స్వార్థగతానాంతల్లక్షితానాంచగుణానామితిలభ్యతే-అర్థాంతరస్యపరార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్పక్షావలంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తద్రూపోదోషః - స్వార్థగతానాంగుణానాంపరార్థేఅవిద్యమానానామపి పరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వోక్తావన్యగుణానామన్యనిష్ఠత్వాపాతాత్ -ద్వితీయపక్షేపిదోషందర్శయతి - పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః ప్రాథమికపక్షాద్భేదంద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తిః· తాదృశేషులక్షణాయాఅప్రవృత్తేః స్వాధారణ్యాత్తుసాధా
రణగుణాశ్రయణపక్షేత్విత్యర్థః-అత్రమమ్మటపాదాః-గౌర్వాహీకోఽగా
రయమిత్యత్రచేత్యుదాహృత్య-అత్రహిస్వార్థసహచారిణో గుణాజాడ్య
మాంద్యాదయోలక్ష్యమాణాఅపిగోశబ్దస్యపరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమి
త్తత్వముపయాంతీతి కేచిత్ - స్వార్థసహచారిగుణాభేదేనపరార్థగతాగు
ణాఏవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోఽభిధీయతఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే
నపరార్థఏవలక్ష్యతఇత్యపరే-ఇతి- తద్వ్యాఖ్యాతారో వరదాచార్యాస్తు-గౌర్వా
హీకఇత్యత్రగోశబ్దో గోత్వసహచారిణో జాడ్యమాంద్యాది గుణాన్లక్షణ
యాప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యవాహీకమభిధత్తే -
నతువాహీకం లక్షయతీత్యేకంమతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేనవా
హీక గతజాడ్యాదయో గోశబ్దేనలక్ష్యంతే - నతు వాహీకోఽభిధీయత
ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకే చ వర్తమానానాం గుణానా మాశ్రయ
ణేన పరార్థో లక్ష్యతఇతితృతీయం - తత్రప్రథమపక్షేగోశబ్దస్యైవజ

కశ్చిద్దోషః। ఉత్తరార్ధే తాపహేతౌ దశకంధరే తాపజ్వరశబ్ద
స్యప్రవృత్తినిమిత్తంః కార్యకారణభావసంబంధ ఇతిశుద్ధాలక్ష

డిమాదిగుణేషులక్షణా- వాహీకశబ్దార్థేపునరభిధేతియత్నగౌరవమసంకే
తితార్థే పునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితిచాస్వారస్యంబోధ్యం - ఇదంచల
క్ష్యమాణాఅపీత్యపిశబ్దేనపరార్థాభిధానఇత్యనేనచద్యోతితం- ద్వితీయేతు
పక్షేజడిమాదిగుణపరార్థప్రతీతిరనిబంధనాస్యాదిత్యస్వారస్యంబోధ్యం -
ఇదంచగుణాఏవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోఽభిధీయతఇత్యనేనద్యోతితం - స్వా
ర్థో గోత్వంతేనసహచరితుంశీలమేషామితితాచ్ఛీలికోణినిః - పరో వాహీక
శబ్దస్తదర్థో వాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యోయోఽభేదస్సజాతీ
యత్వాదభేదోపచారస్తేన- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-నతుపరార్థఇతి -
సాధారణేతి- గవివాహీకేచవర్తమానానాంగుణానామాశ్రయణేనపరా
ర్థఏవేతినతుజడిమాదయోగుణాః-లక్ష్యతఏవేతినకదాచిదభిధీయతఇత్యుభ
యతోముఖమవధారణం - ఏవంచపూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశఇ
తిధ్వనితమితి- ఏవంపూర్వార్ధేగౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధేశుద్ధ
సారోపాందర్శయతి-ఉత్తరార్ధఇతి-శుద్ధత్వహేతుమాహ- తాపహేతావి

తి-సారోపతాం ప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి-ప్రయోజనం ప్రతిపాదయతి-ఖడ్గ ఇతి-ఇయం కస్యాలంకారస్యోపయుజ్యత ఇత్యత్రాహ - ఇయమితి-రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయా అపి రూపకోపకారకత్వం దర్శయతి-ముఖమితి- ముఖం చంద్ర ఇత్యత్ర ముఖనిష్ఠానాం చంద్రనిష్ఠానాం చ పర్తులత్వాదీనాం సాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానందశ్చంద్ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావ ఇతి శుద్ధసారోపాత్వమితి బోధ్యం ॥౬॥ నను నేత్రానందహేతౌ చంద్రే నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి. కార్యకారణయోరభేదోపచారః కుతః కృత ఇత్యాశంక్య తదాదినిమిత్తవశాదుపచారాః పంచధా భవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి- త్రైలోక్యతాపజ్వరోదనకంధర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావాదభేదోపచార ఉదాహృత ఇతి భావః- ద్వితీయ

ణా । ఉభయత్రాపి విషయనిగరణాభావాత్సారోపతా। ఖడ్గే రావణే చత్రమాద్వైద్వ్యత్వేన తాపజ్వరత్వేన చ ప్రతీతిః ప్రయోజనం। ఇయం ద్వివిధాపి రూపకాదేర్బీజం । ముఖం చంద్రో నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపి రూపకస్యోక్తేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వస్వామిభావావయవావయవిభావతాత్కర్మ్యరూప నిమిత్తానాం పాంచవిధ్యేన పంచధా భవతి । తత్రాద్య ఉదాహృతః తాదర్థ్యేన యథా ॥ ఇంద్రార్థా స్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామిభావేన యథా। రాజకీయః పురుషో రాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్ర అర్థః ప్రయోజనం యస్యాస్సా తథోక్తా స్థూణా స్తంభః- ఇంద్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవం కర్తుం నిఖాతే స్తంభవిశేషే తాదర్థ్యనిమిత్తవశాదింద్ర ఇత్యుపచారః కృతః అత్ర తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి-స్వేతి-స్వం పురుషస్స్వామీ రాజా తయోర్భావస్తద్రూపస్సంబంధస్తేన రాజకీయ ఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చానతిలంఘనీయశాసనత్వధీశ్చ ప్రయోజనం॥ తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తో వద్యతీత్యత్రావదానస్య హస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్త ఏవ హస్త ఇత్యుపచారః కృతః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సామర్థ్యాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం॥ అంతిమము

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మ యస్య స తత్కర్మా తస్య భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్షేతి- మూలతస్తక్షా యూపమష్టాశ్రింకరోతీత్యత్ర తత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం జ్ఞేయం, ఏవం ప్రాసంగికముపచారనిరూపణంకృత్వా ప్రకృతంసాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీతే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి-అన్యేనారోప్యేణ విషయో నిగీర్ణః కబలితో యది సాధ్యవసానికా-సా సాధ్యవసానా పూర్వవత్ సారోపేవ ద్విధా - గౌణసాధ్యవసానా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి ద్వేధా భవతి- తేన హేతునా -

భావేన యథా। అత్ర హస్తో హస్తః॥ తాత్కర్మ్యేణ యథా। అ
తక్షా తక్షా॥ ఏషు క్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్య
కౌశలవిశేషాః ప్రయోజనాని వ్యంగ్యాని జ్ఞేయం సాధ్యవసా
నాం లక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయోఽన్యేన యది సాధ్యవసా
నికా । సా పూర్వవద్ద్విధా తేన లక్షణాస్సప్తలక్షితాః ॥ అ
న్యేన విషయిణా - విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసా
యః - తేన సహితా సాధ్యవసానా। తత్రాద్యా యథా ॥ అ
యం కామధేనురిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వగుణసాదృ
శ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వదైవాభిన్న
త్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయా యథా ॥ అయమభ్యుద
యో లోకానామిత్యత్రాభ్యుదయహేతుత్వాద్రామేఽభ్యు
దయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణ కార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి
ప్రయోజనం। అత్రోభయత్రాప్యయంశబ్దో నరామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి-అయం కామధేనురితి - శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్యవసానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితి గుణసాదృశ్యస్య సిద్ధాంతితత్వాదితి భావః - కామధేనురూపతయాఽధ్యవసానమభేదప్రతిపాదనం-ఫలం దర్శయతి-సర్వదైవేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అయమితి-అవ్యభిచారేణ నియమేన - ననూభయత్రాప్యయమితీదంశబ్దేన విషయోపాదానాత్కథం సాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-అత్రేతి-కింత్వితి- అత్రాయమిత్యనువర్తతే. విషయిణశ్శబ్దార్థమాహ . ఆరోప్య

మాణామితి- పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా
యస్తేన - ఇదంతయా విశినష్టి ఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాం కరోతి - ఏవం
చేత్యేవమిత్యత ఆహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చ నిగీర్ణ
విషయతయా హేతునా- స్వేన తాదాత్మ్యమభేదస్తేన ప్రతీయతే- స్వతా
దాత్మ్యం వినా కథం విషయస్య నిగరణం భవేదితి భావః- శుద్ధసాధ్యవసానా
యామేవం యోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయం కస్యాలంకారస్య కారణమి
త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా
న్యేతు సిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్యర్థః-లక్షితానాం లక్షణానామభి

యపరామర్శః। తదా సారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతు తద్గతే
దంతామాత్రం పరామృశ్య విషయిణీమారోప్యమాణాం కామ
ధేనుమేవ పురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయా విశినష్టి। త
ద్విశిష్టా చ విషయిణీ కామధేనుర్నిగీర్ణవిషయతయా స్వతాదా
త్మ్యేన ప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయ ఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ
యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యే త్వతిశయోక్తి
రితి లక్షణం॥సప్తేతి॥జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్ష
ణా శుద్ధసారోపా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి పంచ శుద్ధాః । గౌణ
సారోపా గౌణసాధ్యవసానా చేతి ద్వే గౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో
గాదేవ శుద్ధాభ్యో భేదః । శుద్ధత్వం చ తాసామగౌణత్వమేవ ।
ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవ గౌణ్యోర్మిథో భేదః । సారోపా
ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చ తాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

ధానాఖ్యానపూర్వకం వైలక్షణ్యం దర్శయతి-సప్తేతీతి॥ జహల్లక్షణేతి-పం
చ శుద్ధా ఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితి భావః - ద్వే గౌణ్యావి
తి-సప్తాప్యభిహితా ఇతి భావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోః- శుద్ధాభ్యః జహదాదిభ్యః పంచభ్య ఇత్యర్థః- కింరూపం శుద్ధత్వమి
త్యత్రాహ - శుద్ధత్వం చేతి - అగౌణత్వం గుణయోగరాహిత్యమేవ శుద్ధ
సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి- తా
భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః- జహదాదిశుద్ధాభ్యః కథమిత
రయోశ్శుద్ధయోర్భేద ఇత్యత్రాహ- జహదాదీతి - కార్యకారణభావాది

తి-తాదర్థ్యాదిరాదిశబ్దార్థః- జహదాదిశుద్ధాస్సుతిసృషుయథాక్రమమవి
నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంనిరూ
పితాయాంలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యా
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికాఇతిశేషః- సంకరేణేతి-అలం
కారైర్ధ్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితిశేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి ౨౭

దాదిశుద్ధాభ్యస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాద్భేదఇతినకుత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫల
తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయాఅపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ
సంసృష్ట్యాచమేళనేప్రత్యేకంచాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా
భవంతి।శుద్ధభేదైరపిమేళనేనసప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ
త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చసంకలనేతు సంఖ్యాతుమేవనశ
క్యంతే। తత్ప్రకారాః।యథాహుః॥సంకరేణత్రిరూపేణసం
సృష్ట్యాచైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమష్టావింశతిరీ
రితాః॥పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమంపునః।స్వైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చసంగతాః ॥ వితన్వంతిచమ
త్కారంసంఖ్యామత్సరిణీమతేతి।శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
స్వైఃప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీఅసంఖ్యేత్య
ర్థః ౨౮ సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షణాను
ప్రవేశేనచేతిత్రిరూపః।తత్రాద్యోయథా॥సంవర్ధయంతంనిజ
జీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం । వినాశ్యరామస్యశ
రస్త్రపావాన్నిషంగగర్భంనిభృతోధిశేతే॥జీవనేనజలేనప్రా
ణేనచ - శుచింబాడబంబడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణంచ । అ
త్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రదర్శనార్థంకతిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసం
కరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్రశుచిం
పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః॥ కతిపయశబ్దవ్యాకరణపూర్వక మలంకారా
న్ప్రతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిభావందర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రేతి -
శ్లేషేతి- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదతిశయోక్తేశ్శ్లేషాంగం

ఉత్ప్రేక్షయోః అతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగిభావ ఇతివివేకః - లజ్జాయా ఇతి- తచ్ఛేషతయా శయనాంగతయా తదంగత్వం నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతు కిమిత్యత ఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కా-ర్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రాణాం శోషణరూపం యదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతోఽపపత్తిం దర్శయతి-లజ్జిత ఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తద్వినా
శనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగ
కోటరశయనే హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సా చ వాచకపదాభా
వాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాం సంకరః। లజ్జా
యాః క్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేన తచ్ఛేషతయా తదంగత్వం। ల
జ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనే రామబాణేఽసంభ
వాల్లజ్జాశబ్దేన తత్కార్యభూతా సముద్రాంతరశోషణరూపా
నుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోఽపి నివ
ర్తతే। శయనశబ్దేన చ తత్కార్యం నిర్వ్యాపారత్వం లక్ష్యతే। శ
యితో న వ్యాప్రియత ఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరం
గాంగిభావేన సంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేన యథా ॥ సచేతనా
కాంచనపుత్రికా వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా। సౌదామినీ స్థైర్య
వతీ కిమేషా కా వా నజానే రఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచన
పుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్య గు
ణనిమిత్తా గౌణీ లక్షణేతి తావదవివాదం। తత్రైషేతి సర్వ
నామ్నా పతత్తా విశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయితఇతి- ఇతీతి-అత్ర త్రపాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయా అనుచితకర్మాంతరాచరణనివృత్తేశ్శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతం నిర్వ్యాపారత్వం ప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి భావః॥ ౭ ॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥ అత్ర సందేహసంకరం వివృణోతి- అత్రేతి-తావత్తావత్పర్యంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్తావితి యావత్ -అవి

వాదంవివాదోనాస్తి- సందేహసంకరఇతి-గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసాన
యోరితిభావః॥౮॥ఏకలత్తు కానుప్రవేశ సంకరముదాహరతి॥సంవర్తేతి॥సం
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్య తేజస్స
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అలౌ

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతత్తామాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానావా
స్యాత్ ।అత్రాన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషేత్యేకస్మింత్సందే
హజ్ఞానేవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః ॥
౮॥ ఏకలత్తుకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకోప్యద్భుతః । భూమింద్యామపికౌశికోత్సవవ
తీంచక్రేద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పారస్త్యదేశేతమః॥ కోప్యలౌకికః - అలౌకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః। భూమింకౌశికోత్సవవతీంవిశ్వామిత్రోన్న
తయజ్ఞవతీం-ద్యాంస్వర్గం - కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవ
తీం-ప్రసిద్ధతపనోదయేకౌశికానాంఘూకానాముత్సవోనాస్తి-
అస్మింస్తునతథేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపతౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి- ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుపౌరస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయోరభేదాత్పాలస్త్యదేశేతత్కరోతీతి సర్వత్రశ్లేషా
నుప్రాణితోవ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనఇతివిషయనిగరణంవినాప్రతాపేచోరత్వారోపణా
త్సారోపేయంలక్షణాగౌణీ-సర్వస్వపదేనచాత్రతత్తేజస్స
మృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భీకారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదైకత్వాత్తద్గతత్వే

కికత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరితిభావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకా
రేణేతి- తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః గౌణసారోప
గౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి-ఆమ్రేడితమితి -

ఆమ్రేడితమామ్రేడనం పౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామ
ధేనోః - సురభిర్గవిచ స్త్రియామిత్యమరః - అతౌఽదార్యగుణయోగాదాఽ
మస్సురతరోరామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయో
స్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా - ఏవముత్తరత్రాఽపి తత్త
ద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్ర సప్తానాం గౌణసారో
పాణాం పరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ - శిష్టానామితి ॥ జడిమకఠినతావక్రతానాం జడ

నైకల్లత్తుకానుప్రవేశేనాయం సంకరః ॥ ౯ ॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
ఆమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోశ్ఛేదస్సువర్వసుర
భేర్ద్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వం రవేః పరిణతిః ప్రసవాయుధస్య
మూర్త్యంతరం మురరిపోర్జయతీహ రామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
వా ॥ శిష్టానాం పారిజాతో జడిమకఠినతావక్రతాస్పర్శశూ
న్యో దుష్టానాం కాలవహ్నిర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
మూర్తిః । సీతాయాః పంచబాణో హరనయనశిఖాప్లోషశూ
న్యః ప్రజానాం పూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతి విజయతే రామ
చందోఽమహీంద్రః ॥ అతోఽభయత్రాపి గౌణసారోపాణాం
సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥ ౧౧ ॥ సజాతీయానాం శుద్ధసా
రోపాణాం యథా ॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాం కౌతూ
హలం కిమపి కంజవిలోచనానాం । కీర్త్యుద్గమః కమలబంధుకులో
ద్భవానాం కస్యోత్సవం నకురుతే భువి కోసలేంద్రః ॥ అత్ర కళ్యా
ణాదిపదానాం తద్గతౌ రామే విషయనిగరణం వినాపాద్యశ్యే తప

త్వకాఠిన్యకౌటిల్యానాం స్పర్శేన సంబంధేన శూన్యః - జలభయేన భసితా
చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః -
అత్రాఽప్యౌదార్యగుణయోగాద్రామచంద్రః పారిజాత ఇతి గౌణసా
రోపా - ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వ మూ
హ్యం - అత్ర చతస్రాణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము
మేవార్థమాహ - అత్రేతి ॥ ౧౧ ॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి - క
ళ్యాణేతి ॥ కళ్యాణానాం కేళయో లీలాస్తాసాం కలనా ప్రాప్తిః - శిష్టం స్ప
ష్టం ॥ సజాతీయసంసృష్టిం వివృణోతి - అత్రేతి - తద్గతావితి - కళ్యాణాదిహే

తావిత్యర్థః॥ ౧౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి - సతామితి॥ అత్రా ప్యౌదార్యగుణయోగాదాశ్రితస్సురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్సుపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాతుసా నాంవిపదితిచతద్ధేతౌతమపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి చతసృణాంసంకల నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ మూహ్యానీత్యాశయేనాహ-ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థామందిరమితి॥తాదృశో నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాం వేల్లనై

> కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧౨॥ సజాతీయవిజా తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ హీధరః।సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥
> ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీ ద్రష్టవ్యే॥ .... *
> ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తి నిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
> ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధ ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణఃకర్ణమనోహరోవిజయ తేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ లంపర్వతేశస్యభాగ్యం। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ యంతృతీయస్తరంగః ॥ ....*

మేళనైః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతకస్య ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వంసా దివ్యాయోగాదీనాంచ ప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ****************

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే.

మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రస్థః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—౪

ఏవంలక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్రవ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి నిరూపణాయసంగతిందర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాఃప్రయోజనశూన్యాయాఃలక్షణాయాఃఅభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్వితిశేషః తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః సఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకి మిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్ఛబ్దస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రయోజనలక్షణాభావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిత్యపేక్షాయాంతస్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోఽర్థంయచ్ఛబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదార్థేషుయోఽస్యార్థాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్థితౌసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్॥వ్యంజనవ్యాపారవాన్శబ్దోవ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు
వాక్యార్థోపస్థితేరర్థమర్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యుచ్యతే।సత్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన।శబ్దశ
క్తిమూలోద్వివిధః।అభిధామూలోలక్షణామూలశ్చేతి। తత్ర

ఆద్య మాహ - అన్వితేష్వితి ॥ అన్వితేషుపదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణా వ్యావృత్తిః- అర్థాంతరగోచరఇత్యనేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యార్థోపస్థిత్యామిత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి-వ్యంజనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదార్థేష్వితి- వాక్యార్థస్యోపస్థితేరర్థంశాబ్దం-ఇదముత్తమకావ్యనిష్ఠవ్యంగ్యవాచ్యాదిక- అవ్యంగ్యమధమంస్మృతమితిచమత్కారాహ్లాదోఽస్తీనతదుపస్థి [illegible] స్సము చితమితిభావః - తంవిభజతే-సఇతి-త్రైవిధ్యం [illegible] శబ్దేతి - తత్రే

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్యసతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రే
ష్వవాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్ర
యోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వ_ర్త
నీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి। ఇ
దంతావత్ -వ్యంజనమ్మంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగా
యామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రే
తి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ-శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయో
జనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారితయే
త్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ- అస్తుకింత

యః పూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీ
తికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇ
దం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ తీరగ
తాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । త
త్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీ
త్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహ్యయంకంచనవ్యాపారమనవలం
బ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే। తత్ర కిమభిధయాబోధయతి లక్షణ
యావా కింవా తాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । త
స్యాస్సంకేతితార్థైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపా
వనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః। నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి-త
త్ర తేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా
ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి-
నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నా
పీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతఇ
త్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి-అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యే
తే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్ర గంగాపదస్యేతిప్రకర
ణాల్లభ్యతే- తటంముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిర్గమ్యోఽర్థో-భవేదితిభావః

తుష్యతుదుర్జనఇతిన్యాయేనగంగాపదస్యతటంముఖ్యార్థోఽప్యస్తు- తస్య తటరూపముఖ్యార్థస్యబాధః-నవా నైవ-ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితిభావః వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయఇత్యమరః - అస్తుకశ్చిద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినాతద్రూపలక్ష్యార్థేనసంబంధఃఅవినాభావసంబంధోపిన-అస్తుయఃకశ్చిత్సంబంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి- అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యలక్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వస్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతాఆత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిః-తర్హిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యేతి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతావశాల్లక్షణైకాశ్రయతయె

నాపితస్యాత్యంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనలక్ష్యతాయాం కించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వే తస్యాపిలక్షణామాత్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేన ప్రాచీనప్రయోజనాపేక్షాయాం పరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే తు తస్యాపిలక్ష్యత్వేన ప్రథమాపేక్షణే చక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

త్యర్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామాకాంక్షాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యన్యోన్యాశ్రయః - తర్హి తతోప్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్యతఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు - ప్రథమస్యపావనత్వాదేరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకాపత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్యద్వితీయమతిక్రమ్యప్రథమాకాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేననాభిస్థానీయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనాతీత్యతృతీయాకాంక్షిత్వేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తర్హి ద్వితీయమేవాపేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతత్రాపిదోషాపత్తిర్భవతీత్యాహ-ద్వితీయేతి - అన్యోన్యాశ్రయతా - అవ్యవహితయోస్తయోస్తథావిధత్వేనపరస్పరా

కాంక్షితత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హి స్వస్యైవప్రయోజనత్వమస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః - పావనత్వాపేక్షయా తృతీయస్య ప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్య స్వస్యైవప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచేత్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హి చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమపేక్ష్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణే ప్రయోజనత్వేనాకాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే- ప్రథమప్రయోజనస్యపావనత్వాదేః ప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరాసంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేః ప్రథమప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికా ప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

> యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణే ఆత్మాశ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరాకాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచిదప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తిప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, నను గంగాపదేనసప్రయోజనమేవతటంలక్ష్యతాం - మైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్రయోజనస్యప్రమాణస్యహి ప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః- ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తిః ౩. తర్హి లక్షణయైవపావనత్వాదివిశిష్టతటప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణయా ప్రతిపాద్యతాం-కిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-మైవమితి - విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణవిషయాభ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్రమాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్పార్థక్యేనభావ్యమితిభావః- తదేవద్రఢయతి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థంప్రయోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోఽనుమానరచనా- గంగాయామితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాధ్యః - ఫలత్వంహేతుః - యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావఇతి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణీయఃనయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్యదుదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్షణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాత్ మత్వా స్యాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వరూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థ సమూహ

> ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తైనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయుక్తమేవేతికేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయం భావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - ననుకైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాంకేషాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తైనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వంసర్వానభ్యుపగతంతథైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతితస్యతత్క-

ల్పనమనుచితమితి – ఉపసంహరతి– తదితి॥ ఏవంప్రతిపాదితప్రకారేణ తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి – తత్ర వ్యాపారపవ– ధ్వననేతి– వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనరూపం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః। విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యా సా ధాటీతినిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రోద్యమే- చిరాన్నిద్రాణా– చిరాదున్నిద్రాజాగ్రతీ–ముద్రణంసంకోచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥ యోజయతి-అత్రేతి

తేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వక్తనీయత్వేన తదర్థం వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యంభవతాపి - వయం తుతత్రైవధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాంనివేశ్యవ్యవహరామః ౫, తచ్చవ్యంగ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం చ॥ గూఢంయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితంద్రైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుముద్రణమగాదతుద్రనిద్రాకృతం॥ అత్రనిద్రాజాగరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసంభవాత్తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే-తేనసకలసురాసురరక్షణశిక్షణేవ్యజ్యేతే॥౧॥ అగూఢంయథా ॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్టపస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకోదండేచేతనధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయాతత్కార్యంజ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః– కార్యకారణభావస్సంబంధః– ప్రయోజనమాహ తేనేతి– సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్రవ్యంగ్యయోర్విదగ్ధమాత్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం-లక్షణాతుశుద్ధసాధ్యవసానా ॥ ౧ ॥ అగూఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ త్రుట్యదితి॥ త్రుట్యత్ భంగేనద్విధాభవత్-చండీశస్యకోదండంకర్తృ– వ్యాచష్ట వ్యాఖ్యాతిస్మ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదఃపదార్థశ్చసమాసోవిగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్యసమాధానంవ్యాఖ్యానంపంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అత్రా

విశుద్ధసాధ్యవసానాలక్షణా ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలాలక్షణామూలశ్చే త్యుద్దిశ్యతత్క్రమోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూల స్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యేత్యా శయేనాహ- అథునేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసం బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైరర్థ త్వమాఖ్యైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వే కృ తఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపా రః - అయంభావః-అనేకార్థకశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తైఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే- తేనచపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వాచ్యాయమానతయాఅగూఢం తదే వంలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అథునాఽభిధామూలాంని రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా చకత్వేనియంత్రితే।సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సం యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రథితాః ॥ సంయోగోవిప్ర యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యా న్యస్యసన్నిధిః॥సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాద యః।శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి ౬, తత్ర సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకౌస్తుభభూషి తఇతి।కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే।నార్జునే।కృష్ణఃకౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేనా న్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవతత్రప్రమాణ మితి- సంయోగాదీనాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సం యోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేస ర్వస్యాప్యవిశేషేణస్మరణేసతిసంయోగాదయః విశేషస్యైకార్థమాత్ర స్యస్మృతేర్హేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమనంక్రమేణో దాహరతి- కృష్ణఇతి ॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్యకౌస్తుభసంబం ధేనవాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవఇతి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నార్జునఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణఇతి॥ అయంభావః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభభూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ - రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సౌమిత్రిసాహచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావితి- విరోధిత్వంనామసహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావో వా-ద్వితీయస్యోదాహరణమిదం - దినంనిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణస్యనిశాశబ్దస్యాత్ర రాత్రావభిధానియమనం॥అర్థేనాహ- అర్థఃప్రయోజనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్మోక్షరూపాత్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రకరణం శ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవఇతి॥లింగేనాహ- లింగం నామస్వవాచ్యా

వర్జితఇతివిప్రయోగాత్తత్రైవ । రామలక్ష్మణావితి సాహచర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ । రామం మోక్షాయచింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ। దేవఃప్రమాణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే।కుపితోగరుడధ్వజఇతి కోపచిహ్నస్యాచేతనేధ్వజాదేఽసంభవాద్విష్ణౌ। దేవస్యరమాపతేరితి శబ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ। మధునామత్తఃకోకిలఇతి సామర్థ్యాద్వసంతే । పాతువోదయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సామ్ముఖ్యే।భాత్యత్రపరమేశ్వరఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి।వి

ర్థాంతరవ్యావృత్తైకమాత్రనిష్ఠోధర్మః- కుపితఇతి ॥ శబ్దాంతరసన్నిధినాహ- దేవస్యేతి॥సామర్థ్యేనాహ-సామర్థ్యమత్ర కారణత్వం-మధునేతి మకరందాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యేనవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ -అత్రౌచిత్యమన్వయయోగ్యతా- పాత్వితి-పారక్షణఇతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదుభయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యదయితాముఖరూపేణసుఖసమర్పకత్వాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సామ్ముఖ్యరూపే సమభివ్యాహృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనాహ- అత్ర దేశోనగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణః॥ కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహరాదిః - విరోచనఇతి-అత్ర దినరూపేణ కా

లేనచంద్రాగ్నిసాధారణస్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రాత్రావితి- చంద్రాగ్న్యర్కా విరోచనాఇత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్యక్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రనపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యభిధానియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదపవ న లౌకికఇతిసంయోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకాక్వాదిః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి తస్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయితృర్థకః - తథాచేంద్రశత్రుపదేయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహువ్రీహిరింద్రస్య శాతయితృత్వం - యద్యకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్ర వృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతి ధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌ ప్రకృ

రోచనోఽహ్ని దీప్తే దివాకరే। రాత్రౌ చంద్రే వహ్నౌ వా। మిత్రం దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపమావ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో దృశ్యతామితిరవౌ ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః । ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశబ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాత్పూర్వపదమింద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్రస్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య-అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషాభావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ద్వాదశేతి- తిస్రఏవసాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్యయజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యోదాత్తత్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదం ప్రకృత్యాద్వంద్వఇతిద్విశబ్దస్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వే చదశ చేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - నద్విరావృత్తాశ్చ త్వారశ చేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖఇతివిహితస్యఖస్యాయ నిత్యాదినాఈనాదేశే - ఆద్యుదాత్తత్వేతి ప్రత్యయాదేరీకారస్యోదాత్తత్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాద నేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతురహీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతినఞ్తత్పురుషార్థ ఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదపవేత్యవధారణార్థమాహ- నకా

వ్యఇతి॥ స్వరాదయఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రోపదేశనిర్దేశాదయఆదిశబ్దార్థాః ౮

ఏవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవార్థాంతరప్రతీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - ననుకథంవ్యంజనవ్యాపారఏవేతిలక్షణాతాత్పర్యయోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాదిత్యాశంక్య తయోర్నాత్రావకాశ

యోऽవేదఏవ నకావ్యే।ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

౮. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనేకార్థస్యశబ్దస్యార్థాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి తత్రవ్యంజనవ్యాపారఏవప్రకల్ప్యతే । లక్షణాతాత్పర్యయోస్సామగ్ర్యభావే నాన్యోన్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృతేऽనవకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్వరామోరాజతిరాజఘః॥ అత్ర దాశరథిపక్షేऽత్యర్జునోతిథవళోయశోరాశిర్యస్యేతివిగ్రహః-జామదగ్న్యపక్షేత్వర్జునఃకార్తవీర్యస్తస్యయశోరాశిమతిక్రాంతవాన్నాశితవానితివిగ్రహః। కృతసంరక్తతర్పణః।కృతంసంరక్తానాంస్వస్మింత్సహ్యగనురాగవతాంతర్పణంప్రీణనంయేనేతిప్రకృతే।అన్యత్రకృతంసమ్యగ్రక్తతర్పణంశోణితేననివాపోయేనేతి। సమ్యక్త్వంచయథాశాస్త్రంయథాప్రతిజ్ఞంవానుష్ఠితత్వం। ఏకవీరఃఅపతాపఇతిపదద్వయంప్రకృతే।అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీతి।రాజ్ఞోహంతీతిరాజఘః।రాజఘశ్చేతినిపాతనాత్సాధుః।అత్రదాశరథిరామఏవాభిధాయాఃప్రకరణాదినానియంత్రితత్వాదప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనరూపసామగ్ర్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనంతరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్యభావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అతీతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి- వృత్త్యర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతి న ప్రకృతాప్రకృత యోరిత్యలంకారతరంగే వక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజన వ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషేణయి

త్రైవా। నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితి చేన్న। శ్లేషస్య ప్రాకరణికగతత్వేన వాఽప్రాకరణికగతత్వేన వా నియమనాత్। తదేవం ద్వివిధోఽపి శబ్దశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో నిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలో యథా ॥ అభిషేణయి పౌరఘుపుంగవే ముదమవిందత దేవవరూథినీ। క్షితిసుతాభయమంబుధిమేఖలాకలశసింధుసుతేతు తదోభయం॥ అభిషేణయిపౌ సైన్యైస్సహ శత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతి సతి। యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్ర సురసేనామోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారణభూతో దైత్యానాశత్యయో భవిష్యతీతి ద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యాతు తద్ధేతుభూతా రామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజనన్యాఖ్యావిన్యాప్తిరితి వ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలాక్షీరాబ్ధిసుతయోః ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాం రామచమూచరణరజసా సాగరశోషణే సతి భువో భూషణహానిస్సపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేదమోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తు ఖేదమోదహేతూ నిజపితృహానిస్సపత్న్యాభువో భూషణహానిశ్చేతి ద్వే భవిష్యత ఇతి ధ్వన్యత ఇత్యర్థశక్తిమూలో వ్యంజనావ్యాపారో దర్శితః॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలో యథా॥ పరశుగతిభీషణాత్మా సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం। సోఢా రామో రేమే పితృభక్తో విప్రన్యస్తభూవలయః ॥ అత్ర ప్రకృతే దాశరథిరామే పరశుగతిభీషణాత్మా- పరేషాం శిష్టానాం శుచో దుఃఖస్యాతిభయంకరం స్వరూపం యస్యేతి విగ్రహః। సంగరలీలాసు బాహుజక్షోభం సోఢా యుద్ధకేళ్యాం సు

షావితి॥ దేవవరూథినీ దేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యాని వివృణోతి- అత్రేతి॥ వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయో నాశః- శిష్టం స్పష్టం॥౪॥ ఉభయశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతీతి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ అత్ర ప్రా

ర్వార్థ ఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణః భంగమవలం
బ్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-ఏక
వాక్యావలంబిఫలవత్పదభంగమంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశక్తి
మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ
ర్వత్రాభిధామూలోదాహరణే చ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్యు
చ్చయ ఇత్యాశయః,౫॥ నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావపి శబ్దశక్తిమూలధ్వనావ
పృథగర్థస్యైవ వ్యంజకత్వోక్త్యా లాఘవం స్యాదిత్యాశంక్య పరిహరతి. నచేతి॥ అ

బాహుజక్షోభం సుబాహునామకాసురజనితవిమర్దం సోఢా -
శమితవానిత్యర్థః। అత్ర సోఢేత్యస్య తృన్నంతత్వాన్న లోకేత్యా
దినా షష్ఠీప్రతిషేధ కర్మణి ద్వితీయేతి వేద్యం। జామదగ్న్యరామ
పక్షే। పరశుగత్యాకుఠారవ్యవహారేణ భీషణాత్మా। సంగరలీలా
స్వితి సప్తమ్యంతం భిన్నం పదం। బాహుజాః క్షత్రియాః। ఉత్త
రార్ధముభయతాత్పర్యవిశేషం। అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశక్తిమూలః
ఉత్తరార్ధేఽర్థశక్తిమూల ఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనా
వ్యాపారః। అత్ర పూర్వత్ర చ రామో రామ ఇవేత్యుపమాలం
కారో వ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచ శబ్దశక్తిమూలధ్వనావపి శబ్దస్యార్థ
వ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవ వ్యంజకత్వమస్త్వితి వాచ్యం । త
త్ర శబ్దస్యైవ ప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ ।
యథాహుః ॥ అర్థోపి వ్యంజకస్తత్ర సహకారితయా మత ఇతి।
ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపి శబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వం ద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దో న వృత్తిద్వయమర్హతీ
తి నిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభిధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిం దర్శయతి-యథాహు
రితి-మమ్మటపాదా ఇతి శేషః-ఏవమేవేతి-అయం భావః-యథా శబ్దశక్తిమూ
లధ్వనౌ శబ్దస్య ప్రాధాన్యమర్థస్య సహకారిత్వం తథైవార్థశక్తి మూలధ్వ
నావర్థస్య ప్రాధాన్యం శబ్దస్య సహకారిత్వమితి - నను తత్ర తత్రోదాహ
రణేషు లక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చ కథమేకత్ర సమావేశ
ఇత్యాశంక్య తయోస్తయోశ్చ న విరోధ ఇత్యాహ- సకృదితి-ఏత ఇత్యతా

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి -అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయత్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వముపపాదితత్వాత్-ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్త్తనీయత్వేనేత్యాదినా ప్రతిజ్ఞాయాత్యర్ధ్యనేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషు వీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వాత్-తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతానిరూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయస్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి -బోద్ధవ్యో

ర్వ్యాభవతి। సత్స్వభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వా
స్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షక
యోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వా
త్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపా(స్త్రి)విధాశ్శబ్దా స్త
ద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యం
గ్యరూపా స్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకార
స్తుసర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృ
బోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశ
కాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోఽర్థస్యాన్యార్థధీహే
తుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజ
కత్వేశబ్దోఽపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినా
మానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- (శ్లో) తేతియావత్- అయంసార్థకారికార్థః - వాక్యార్థజ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సవ్యక్తిర్వ్యంజనైవ-అత్రావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదినిరాసః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హి వాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాంతరధీర్నస్యాత్-తత స్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః-శబ్దస్యాపివ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మానాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాం,నావగతచరంనక్వా

తత్పూర్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితిశబ్ద
స్యాపివ్యంజకత్వమస్త్యేవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వంకావ్యప్రకాశేద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥ రాజధా
నీవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపితృష్యతీత్యస్మాభిస్తాస్య
త్రక్రమేణపరిలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ అ
ఇపిహుళజలకుంభ ఘేత్తూణసమాఅదమ్హిసహీతురిఅ । సమసేఅసలి
ళణీసాసణీసహావీసమామిఖణ॥ ఛాయా॥ అతిపృథులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రా
మామిక్షణం॥ ఇదముపపతి నానదీతీరేసద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్ర వాచ్యార్థేనతాదృశవక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాంప్రతిభావ
తాంచౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉణ్ణి
ద్దదోబ్బల్లంచిందాఅళసత్తణసణీసిఅం।మహమదబాఇణీఏకిదెసహీతుహవి
అహహపరిహవఇ॥ ఛా॥ ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వసి

రం। ప్రపంచితంచైతదుదాహరణముఖేనతేనైవస్వగ్రంథే।

తం। మమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామప్యహహపరిభవతి॥ ఇదంస్వ
నాయకాభిలాషిణీంమాతీంప్రతి నాయికావచనం-అత్ర తాదృగ్దూతీరూపబో
ధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాందూత్యా నాయకోపభోగోవ్యజ్యతే॥ కాకువైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవనే
వ్యాధైస్సార్ధంసుచిరముషితంవల్కలధరైః। విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితా
రంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదే
వంప్రతిసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం- ఖిద్యతేనేనేతిఖేదోమన్యుస్తం। అత్ర
మయికురుష్వితిపదద్వయంకాకుస్థానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమ
భివ్యజ్యకాకౌవిశ్రాంతాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖిన్నేకోపస్యాయు
క్తత్వాత్ఖిన్నఇతిపదార్థేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషు కురుషుకోపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తఇఆమహగణ్డత్థళణిమిఅందిట్ఠింణాణేసిఅణ్ణత్తో।ఏణ్హింస

చ్ఛేఅహం దేఅకవోలేణసాందిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాం దృష్టిం నానైషీరన్యతః। ఇదానీం సైవాహం తౌచకపోలౌ నసాదృష్టిః॥ ఇదం ప్రత్యక్షదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యం నాయకం ప్రతి నాయికావచనం। అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తే దృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలితాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యాహో ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం తవేతివ్యజ్యతే॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ ఉద్దేశోయంసరస కదళీశ్రేణిశోభాతిశాయీ కుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమోనర్మదాయాః। కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వితే వాంతివాతా యెషాం పురస్సరతి కలితాకాండకోపో మనోభూః॥ ఇదం నాయికాం ప్రతిసౌందర్యాభిమానినో నాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాద్రతార్థం ప్రవిశేతి వ్యజ్యతే॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ ణోల్లేఇఅణద్దమణా అత్తా మంఘరబరమ్మిసఅళమ్మి।ఖణమేత్తం జఇసంఝాప కేవళో హోఇ ణహోఇ వీసామో॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వశ్రూర్మాం గృహభరే సకలే। క్షణమాత్రం యదిసంధ్యాయాం కేవలం భవతి న భవతి విశ్రామః॥ ఇదం తటస్థం కాముకముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం- అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం ప్రకృతవాక్యార్థేన సంధ్యాసంకేతకాల ఇతివ్యజ్యతే॥ ప్రకరణజ్ఞానస్యయథా॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుజ్ఝప్పిఓఅజ్జప్పహారమేత్తేణ। ఏవ్వంఅకిత్తిం చిట్ఠసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జం॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతి తవప్రియోద్య ప్రహరమాత్రేణ। ఏవమేవకిమితి తిష్ఠసి తత్సఖి సజ్జయ కరణీయం॥ ఇదం సఖీం ప్రతి సఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞానవతాం ప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతిం ప్రత్యభిసరణనివారణం వ్యజ్యతే॥ దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ అన్యత్ర యూయం కుసుమాపచాయం కురుధ్వమత్రాస్మి కరోమి సఖ్యః। నాహం హి దూరం భ్రమితుం సమర్థా ప్రసీద తాయం రచితోంజలిర్వః॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాత్ర స్థితేతి సమాశ్వస్తాం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిద్వచనం- అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం- అత్రవాచ్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవ సఖ్య ఇతి బహువచననిర్దేశః- వ్యంగ్యా

ర్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః- తథాచైవంవిధేనవాక్యార్థేన వివిక్త
దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోఽత్ర ప్రేషణీయ ఇతివ్యజ్యతే॥ కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుఅణపరవసప్పిఅకింభణామి తుహమందభా
ఇణీఅఅహం।అజ్జప్పవాసంవచ్చసివచ్చసఅంఏఅముణాసికరణిజ్జం॥ గురుజనపర
వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం। అద్యప్రవాసంవ్రజసి
వ్రజస్వయమేవజానాసికరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
తతశ్చతత్పారవశ్యాభావేప్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం నభ
వామితవతునజానామిగతిమితివ్యజ్యతే॥ ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయి తయాసౌందర్యసారశ్రి
యాప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆనీతంపుర
తశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనేవాచస్తత్రనివారితంప్రసరణం సం
కోచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయోవాచామగో
చరోఽనురాగోవ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవవక్త్రాదీనాంమిథోద్వయోర్యోగేద్విక
వైశిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవైశిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్తాఎత్థణిమజ్జఇఎత్థఅహందివసఏవ్వపులోఏసు। మాప
హిఅరత్తిఅంధఅసిజ్జాఏమహణిమజ్జిహిసి॥ ఛా॥ శ్వశ్రూరత్రనిషీదతిఅ
త్రాహందివసఏవవిలోకయ। మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయాంమావయో
శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాఃప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజా
తకామంశయనప్రదేశంప్రార్థయమానంపథికంప్రతివచనం - అత్రవా
చ్యార్థేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంనిశ్శం
కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతే॥
వక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥దృష్టింహేప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహేదాస్యసిప్రాయేణాస్యశిశోఃపితానవిరసాఃకౌపీరపఃపాస్యతి।
ఏకాకిన్యపియామితద్వ నమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమాలి
ఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యార్థేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్ర్యాః క్షణమితికాలస్యైకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకేతదేశకాలజ్ఞ

జ్ఞాసుం కాముకం ప్రతీదానీమేవ తస్మిన్వనే సమాగంతవ్యం తత్ర నలగ్రంథి లేఖనే నాన్యథాసిద్ధి సంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముప భోక్తుం శక్యత ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ఏవం లక్ష్యవ్యంగ్యయోరపి వ్యంజకత్వముదా హార్యం-తత్ర లక్ష్యస్య వ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయో యథా ॥ వత్సమాగ చ్ఛసహసాహాలికస్య నివేశనం । తత్ర దృష్టివిషా కాపి ఫణి న్యాస్త ఇతి శ్రు తం॥ అత్ర హాలికబాలికాయాం ఫణీనీతిలక్షణయా నిర్దేశః- తతశ్చ మాతు ర్వక్త్ర్యాః పుత్రస్య బోధయితవ్యస్య తద్గేహం ప్రత్యభిసరణ ప్రస్తావస్య చ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం సర్వథా తస్యాః పరిహరణీయత్వం వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్య స్య వ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయో యథా ॥ ఫలాని దిశ భవ్యాని నివేశ్యమణి బంధనే । బింబోష్ఠి చుంబనైరేవ మాళిలాలయ మాశుకం॥ అత్ర బింబఫల

అస్మాభిస్తు తత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతి న పృథ క్సంభ్రమః క్రియతే ౧౧. ·····················*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర···శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘు నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తి నిరూపణం నామ చతుర్థస్తరంగః, ··· *

ఆస్థామందిరమిందిరా···విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణి···రఘుపతివిభుకేఽయం తురీయస్తరంగః॥

భ్రాంత్యాశుకస్తవాధరం ఖండయిష్యతీతి వ్యంగ్యం - తేన సఖ్యా వక్త్ర్యా నాయికాయా బోధయితవ్యాయాశ్శుకలాలన ప్రస్తావస్య బింబోష్ఠీతి వాచ్య స్య చ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తే పత్యురన్యథా ప్రతీతిర్న భవిష్యతీతి వ్యజ్యతే ॥ నన్వతాదృశవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేన చరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్త ప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్య తత్సర్వమపి ధ్వనితరంగోదాహరిష్యమా ణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్ర మః ఉదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇత్యాది॥···············*

ఇతి శ్రీ ··· లక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే చతుర్థః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః —

ఇత్థంశబ్దార్థౌనిరూప్యసంగతిప్రతిపాదనపూర్వకంగుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే-తత్రేతి॥తత్రతస్మిన్-స్వరూపిషాతాంనిరూపితావభూతాం- తత్రాపీతి-ఉపస్కారకాణాంశోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రాధాన్యాత్ ౧ నను కేషాంచిన్మతేరమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్యత్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కింగుణా

> తత్ర। సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థౌదోషవర్జితావితికావ్యసామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయాప్రధానత్వాత్తరంగత్రయేణపదార్థౌన్యరూపిషాతాం - తదనంతరంతద్విశేషణానాంగుణాలంకారదోషాభావరూపాణాంత్రయాణాం మధ్యే గుణాలంకారయోర్భావరూపత్వాదాదౌతయోరుపాదానం- తత్రాపిరసేసమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాంగుణానాంసంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోఽంతరంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృతఇత్యుద్దేశానుసారేణ గుణాస్తావదాదౌనిరూప్యంతే ౧, ననుసగుణాలంకృతీతివిశేషణమనుపాదేయమితిచేత్కుతోనుపాదేయతా - తత్కిమవ్యావర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా- నాద్యః।నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యోవ్యావర్తకత్వాత్-నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేనశంకతే॥నన్వితి॥ నన్విత్యాదినాచేదిత్యంతేనశంకాగ్రంథః - కుతఇత్యాదినాకృతకరత్వాభావేనద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధమిత్యంతేనపరిహారగ్రంథః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి - కుతఇత్యత్రాహ-నిర్గుణేతి-అయంభావః-తస్యగుణాలంకారరహితయోశ్శబ్దార్థయోఃకావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి-ద్వితీయంపరిహర

తి-నద్వితీయ ఇతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తత్రా
లంకారిక సమ్మతిం దర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధ
గుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యం యువతేస్తరుణ్యారూపం కర్ణపత్రకం
కణహార కేయూరాద్యలంకార రాహిత్యేపి మనోహరం సౌందర్య మివస్వ
దతే- సహృదయేభ్య ఇతి శేషః- తత్సగుణం కావ్యం నిరంతరాభిరలంకార
వికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యు
క్తం సదతీవస్వదత ఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచః కవివా
క్యం వపురివ భవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితానీష్టాన్యపి అలంకరణాన్యుపమా
ద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతి భావః - దుర్భగత్వమశోభావహ

తీయః। తేషాముభయేషామపి కవితాకామినీకామనీయకకార
ణతయోపాదేయత్వే వివాదాభావాత్। ఉక్తం హి। యువతే
రివ రూపమంగ కావ్యం స్వదతే శుద్ధగుణం తదప్యతీవ। విహితప్ర
ణయం నిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥ యది భవతి వ
చశ్చ్యుతం గుణేభ్యో వపురివ యౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అ
పి జనదయితాని దుర్భగత్వం నియతమలంకరణాని సంశ్రయంత
ఇతి ౨. తృతీయేపి కిముభయోరభేదాదన్యతరవైయర్థ్యం। కృత
కరత్వాద్వా। ఆద్యేపి చారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదః। పర
స్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః। యత్కించిద్ధర్మసా
మ్యేనాభేదే సర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః। న ద్వితీయః। అసిద్ధేః। త
థాహి। అత్ర కేచన భోజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తం హీతి పూర్వేణ సంబంధః ౨ తృతీయం ద్వేధా విక
ల్ప్య తత్రాద్యమపి తథా వికల్ప్య పరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించి
దితి-అభేదే-అభేదాంగీకారే సతీత్యర్థః-అయం భావః- గుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదాభ్యుపగమే పార్థివత్వసామ్యాద్ఘటపట
యోః శృంగిత్వసామ్యాద్గోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తా
దాత్మ్యం న సిధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోర
న్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదో న సంభవతీతి - తద్విధయోః కిం
వ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ-తథాహీతి తదితి- తద్భోజాదివచ

నం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతత్రాప్యనుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తహి త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకం హేతుం ప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతంతేషాంభోజరాజాదీనాంమతం- అస్తు కింతతఇత్యత్రాహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాకల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచాల్యోస్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్నఇతి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-కుతఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతోతివ్యాప్తిరిత్యత్రాహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదాప్యత్రప్రజ్వ

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మమాహుః । తన్నోపపద్యతే । తత్కింసర్వేగుణాస్తత్ప్రవర్తకాః కతిపయేవా।నాద్యః।రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం । రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః। తాశ్చతిస్రః।గౌడీవైదర్భీపాంచాలీచేతి।తత్ర సమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః। తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాంచాల్యోరవ్యాప్తిః।నద్వితీయః।అతివ్యాప్తేః।యత్కించిద్గుణసత్త్వామాత్రేణయత్రకుత్రాపికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్।ఏవమలంకారలక్షణమపిదూషణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। సమవాయవృత్త్యారసోపస్కారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం ।

లత్యగ్నిగుచ్ఛైః ప్రాజ్యైఃప్రోద్యన్మల్లిసత్యేషధూమైఃఇత్యాదావోజఃప్రభృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహార ప్రసంగాత్కతిపయానాం తత్ప్రవర్తకత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వేప్యలంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః-తత్రతత్రకతిపయాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః- నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స్ఫులింగఇవభానురయంవకాస్తి-చండాంశైరివయుష్మాభిస్సహాసంపరమంకృతమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. తర్హిగు కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ-వయమితి-సమవాయవృత్త్యేతి-

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః । ఉత్కర్ష
హేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః। ఆత్మనఏవశౌర్యాదయో నాకారస్య
యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వం
తితంసంతంయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రా
సోపమాదయః । యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసం
సంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శ
రీరిణోప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్త
త్రోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమ
వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపస్కా
రకత్వమిత్యుపస్కారకత్వేప్యేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాం
వ్యావృత్తేస్సిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతి
ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతి ౮ నన్వస్తురసోపస్కారకత్వం తేకతికిం

సంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వమలంకారసామాన్య లక్ష
ణం। సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పర
స్పరవ్యావృత్తిస్సిద్ధా ౮, గిసాశ్శృంగారాదయోనవక్ష్య
మాణలక్షణాఃతద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపస్కారకత్వమిహలక్ష
ణద్వయేవివక్షితం। నన్వత్రసర్వేషాంగుణానాంరసోపస్కార

స్వరూపాఇత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారిసా
మగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్ష
ణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
స్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోప
స్కారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి-తేభ్యశ్శృంగా
రాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిరిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయ
స్తదుపస్కారకత్వమితిభావోపస్కారకత్వ వారణాయతద్భిన్నభిన్నోపస్కార
కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుప
స్కారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్ -నద్వితీయః- అతివ్యాప్తే
రిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభో
గవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోవీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవక్ష్యమాణత్వాదాద్యవికల్పేఽసంభవః-కతిపయానాంరసోపస్కారకత్వోక్త్యాచిత్రకావ్యగతేష్వపి తేషుతదుపస్కారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతిభవతాప్రదర్శితః కుమార్గోఽభవంతంబాధతఇతిచేదితి-పరిహరతి- నైవమితి-తత్ర హేతుమాహ- రసాతిరిక్తేతి-అయంభావః-నీరసకావ్యేగుణాప్రసక్త్యారసోపస్కారకాశ్చేదతివ్యాప్తిర్భవేత్ రసరహితస్థలేగుణానామవర్తనాన్నాతివ్యాప్తిరితి-తతోఽపపత్తిమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోస్సమవాయ ఇతి నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినోరసాన్విహాయాన్యత్ర సమవాయోనదృష్టఇతి-ఏతేనతత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియమాదేవా

కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాంతత్తద్రసప్రతీతినియతేర్వక్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాంత్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయపవబాణోఽభవంతంప్రహరతీతిచేన్నైవం। రసాతిరిక్తేగుణానామవర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్ । నహిగుణాగుణినంవిహాయాన్యత్ర సమవయంతీతిదృష్టం ౫౫. ననుమాధుర్యాదయోగుణావర్ణేషు ప్రతీయంతే యత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్ర మాధుర్యప్రతీతిరన్యత్ర నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మత్వావగమాత్ అతోఽసంభవఇతిచేన్నైవం । తత్ర మాధుర్యవిశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేషు సమారోప్యత్వప్రతీతేః । తత్పరిశీలనశాలినాంతు రసికానాం రససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధ ఏవేత్యూహ్యం ౫౫ ననుమాధుర్యాదయోరసధర్మా ఇత్యనుపపన్నం తేషాంవర్ణమాత్రధర్మత్వాత్సమవాయసంబంధేన రసోపస్కారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శంకతే-నన్వితి - పరిహరతి-నైవమితి - కుత ఇత్యత ఆహ - తత్రేతి - యత్ర వర్ణధర్మతా ప్రతీతిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః - విశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేనవర్ణానాంవ్యంజకత్వేనచవ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేషు వర్ణసమూహే సమారోపః వస్తుతస్తు రసధర్మత్వమేవేత్యతో నాసంభవ ఇతి-తత్రానుభవమేవప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీలనే

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః
మాధుర్యాదీనాం వర్ణధర్మత్వభ్రాన్తిం వారయతి- యదీతి-గుణాః గుణ
శబ్దవాచ్యాః కావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాం గుణత్వవ్యవహార ఇతి
భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యం విశదయతి- నహీతి-అయం భావః- య
థాత్మధర్మాణాం శౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోఽనురూపో న శరీరమా
త్రసంసర్గిణాం హారాదీనాం తథైవ రసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామే
వ గుణత్వవ్యపదేశస్సముచితో న వాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి-
ననుకథం తర్హి రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాం వ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అత ఏవ తేషాం గుణత్వవ్యవహారః।
యద్యేతే రసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మా ఏవ స్యుస్తర్హి న గు
ణాస్స్యుః। న హ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయ ఇవ శరీరమాత్రసంస
ర్గిణోఽలంకారా గుణత్వేన వ్యపదిశ్యంతే। తే హారాదయ ఇవ
కంఠాదిషు సంయోగితయైవ శబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్క
ర్షాధానద్వారాఽఽత్మన ఇవ రసస్యోపకారిణః ౬, ననుగుణా
స్సమవాయవృత్త్యాఽంగినిరస్థితాః। అలంకారాస్తు సంయో
గవృత్త్యాఽంగమాత్రగతా ఇత్యయం విభాగః కుత ఇతి చేత్। ఆ
త్మభూతరసం ప్రతి వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం తథానుభవవ్య
వస్థాపితత్వాదితి బ్రూమః। మాధుర్యాదీనాం వర్ణైర్వ్యజ్యమానా
నాం యదేవావ్యవధానేన రసపోషకత్వం తదేవ తేషాం రససమ
వాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాం తు వాచ్యవాచకోపస్కారకా
ణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవ తేషాం సం

నాం రసోపస్కారకత్వమిత్యాహ-తఇతి- తే ఉపమాదయః-అయం భావః
యథాకంఠావయవస్థితానాం హారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయ
సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వం తథా వాచ్యవాచకగతానాముప
మాదీనాం తదుత్కర్షాధానముఖేన రసోపస్కారకత్వమితి, ౬
నను కేయం విభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యాదినా అనుభవ
సిద్ధేయమితి సమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగ ఇతీత్యర్థః- ననుభవత్వేవమ
పి తేషాం రసేషు సమవాయవృత్తిత్వం సంయోగవృత్తిత్వం చ కిం రూపమి

స్యత్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారికాణామతమిత్య
ర్థః ౭. నను కథంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాం మాధుర్యాదీనాం సగుణా
లంకృతీ ఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోఽయం వ్యవహార ఇతి
సమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాం సహ సంబంధాభావా
త్- అత్ర దృష్టాంతమాహ - దృశ్యతే హీతి - అన్యేషామచాంధర్మాణాస్తే
షాం- వర్ణవిశేషణత్వం కకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థో వాస్తవికో
యో వ్యవహారః కకారస్య దీర్ఘో గకారస్య దీర్ఘ ఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వం తత్సం

యోగవృత్తిత్వమితి రహస్యం ౭, నను యది గుణా రసధర్మా ఏవ
న శబ్దధర్మాః కథం తర్హి తద్విశేషణత్వమసంబంధాదితి చేద్రసధ
ర్మాణామపి తేషాం శబ్దేష్వారోపేణ సంబంధోపపత్తేః । దృశ్య
తే హ్యన్యధర్మాణామేవ హ్రస్వత్వాదీనామారోపిత సంసర్గే
ణ వర్ణవిశేషణత్వం యథార్థవ్యవహారజనకత్వం చ । అతోఽన్య
ధర్మాణామపి గుణానాం వర్ణవిశేషణత్వం న విరుధ్యతే ।కించ లో
కే పృథులభుజత్వ విపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క
స్యాపి శౌర్యమవగమ్యాన్యత్రారోపితమేవాకారమవలో
కయంతస్తత్రైవ శౌర్యం వ్యవహరంతి సరసాస్స్వాయమాకార
శ్శూర ఇతి।అతో వ్యంజకే వ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యా
దేర్వర్ణనిష్ఠతాప్రతీతేరౌపాధికత్వాదుక్తం రససమవేతా
గుణా ఇతి ౮ నాపి కృతకరత్వాదితి తృతీయే ద్వితీయః గుణకృ
తచారుతాయా అలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వే న కృతకర
త్వాభావాత్ ।తథాహి।అలంకారా హ్యంగినిరసే విద్యమానే త

పాదకత్వం చ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అత ఇతి - వ్యంజకే ఆకా
రే - వ్యంగ్యభూతస్య ధర్మస్య శౌర్యస్యారోపదర్శనాత్ -ఔపాధికత్వా
త్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకా
రాణామేవం వ్యావృత్తిసద్భావాత్పరస్పరవ్యావర్తక ధర్మాభావాద
భేద ఇతి ద్వితీయవికల్పోఽప్యనుపపన్న ఇతి పూర్వేణ సంబంధః ౮, తృతీయే
ద్వితీయం పరిహరతి-నాపీతి-కృతం కరోతీతి కృతకరస్తస్య భావస్తత్త్వం త
స్మాత్ - కుత ఇత్యత ఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థం విశదయతి-తథాహీత్యాది

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-
హారాదయః- కంఠాద్యవయవశోభావహాఇతి శేషః- తథేతిపూర్వేణసం
బంధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్-నన్వవిద్యమానేపిరసేశబ్దార్థసై చిత్రీ
జననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషురసాయోగసంబం
ధేనరసోపస్కారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం
క్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యా
దిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యోరసః-
వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యగతాలం

దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోప
స్కారకాః।యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశ
యాధానద్వారేణాంగినోతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానే
రసేశబ్దార్థౌ చిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచి
త్రే ప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచై
తావతాసంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వరూపస్యాలంకార
సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా
శంకనీయా । తథావిధస్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ
యోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్య
మానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే ।
రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇత్థంగుణాలంకారయో
శ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్పృథక్కరత్వాభావేన
ద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపస్కారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపస్కారకత్వస్యాపివిద్యమా
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వప్యేవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమి
తి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేనాన్యా
న్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యక
త్వేననిరూపణీయత్వేనత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయితుంమత
భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌ కా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపిక్రమే ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య ప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః-తద్వ్యంజ్యత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి కిమాశ్రయం తదిత్యత్రాహ-ఇదం చేతి-ఓజోలక్షయతి-ఓజ ఇతి-దీప్త్యాత్మ కస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపో యశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్వ్యాత్రీన్గుణాన్పర్యజీగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్స ప్రభోజాద్యా స్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్త్రయ ఏవ గుణా ఇతి కావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపి శ్లే షసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్స ప్రభో జరాజాదయః। తాన్దశ చాన్యాంశ్చతుర్దశ విద్యానాథాదయః॥ శ్లే షః ప్రసాదస్సమతా మాధుర్యం సుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదా త్తత్వం తథా కాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సౌశబ్దతాప్రేయఊర్జిత్యమ థవిస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపో భావికం తథా॥ సమ్మితత్వం తథా ప్రౌఢిరుక్తీరీతిస్తథా గతిరితి। తత్ర మాధుర్యాద యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః। ఆనందనిష్యందిత్వం మాధు ర్యం-తస్య ప్రాచుర్యేణ పృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మో వ్యంజకః। ఇదం చ సంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజః పునర్దీ ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః। తద్వ్యంజకం సమాసభూయ స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషు చైతత్ప్రయోజ్యం॥ య శ్చిత్తంహ్యాశ్నుతేహ్నాయశుష్కేంధనమివానలః। స ప్రసాదో మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః। తస్య ప్రసిద్ధార్థత్వం వ్యంజకం

౧౦. మాధుర్యం యథా॥ రామేభిముఖసీతా వ్రీడాద్విముఖీత మే వమణిభిత్తౌ। దృష్ట్వా తతోపి విముఖీ సమందహాసం ప్రియేణ పరిరే భే॥ ౧॥ ఓజో యథా॥ శుంభచ్చుండాలశైలావిరళపరిగళద్దా

స్యహేతుః - ప్రసాదం లక్షయతి - య ఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము దాహరతి॥ రామ ఇతి॥ పరిరేభే పరిరబ్ధా-అత్ర సంభోగశృంగారో రసః- పృ థక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వం చాస్తీతి మాధుర్యం॥ ౧॥ ఓజ ఉదాహరతి శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టచాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడిత రాడుచ్చండాశ్చయె

కాండప్రకాండాబాణశ్రేష్ఠాస్త ఏవ జ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయం కరః రఘూరాఘువ ఏవ శిఖీ దావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా ఏవ శైలాస్తేభ్యః అవిరళం యథా తథా పరగళంత్యో దానధారా ఏవ ఝరాః ప్రవాహా యేషు తాని-భ్రామ్యంతి కూజంతి చ రథాంగాని చక్రాణ్యేవ భ్రామ్యత్కూజద్రథాంగాస్తాదృగ్విధ చక్రవాకా యేషు తాని - అసుతాపవహారయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాః ఖడ్గినః ఖడ్గధరా ఏవ తాదృశా మృగవిశేషాస్తైరావృతాని- వైరిసేనా రావణసైన్యాన్యేవ వనాని దహతి - అత్ర సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకం- రౌద్రో రసః- సమాసభూయస్త్వం చాస్తీతి సమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగా ఇత్యమరః- అహీనా మహాంతః వైరిణశ్శత్రవః- అహో బాణదర్శనమాత్రేణ తే స్వపురాణి పరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

> నఘారాఘురాణి భ్రామ్యత్కూజద్రథాంగాన్యసురహరియు
> తాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరో
> చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ
> వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదో యథా॥ చరంతమంబరే దృ
> ష్ట్వా రామేణ ప్రేరితం ఖగం। అహీనా వైరిణో భీత్యా ముంచం
> తి నగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతే త్రయో భావరూపాః-ఇతరేషు
> కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః-ఉభయేషామపి గుణ

ఆకాశే భ్రమంతం గరుడం దృష్ట్వా మహోరగా గరళాని న ముంచంతీతి వ్యజ్యతే- అత్ర కేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరం పరితం-భయానకో రసః-ప్రసిద్ధార్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతి ప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథ గుణానాం భావాభావరూపతాప్రతిపాదనపూర్వకం కేషాంచిత్తేషు చిదంతర్భావం దర్శయతి - ఏత ఇతి- త్రయో మాధుర్యౌజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి-కేచిద్గాంభీర్యాదయః భావరూపాః-స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాదితి భావః- కేచిదితి- కేచిత్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపా దోషాభావస్వరూపా ఇత్యర్థః - యథాహ విద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం-కేషాంచిత్స్వత ఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యం సమ్మతం- గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిః స్వస్ప

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణాయసమ్మితత్వంమతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయోర్జిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయసమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయోమతమితిచ॥ నన్వస్తుభావరూపాణాంగుణత్వందోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపాణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగతమిత్యాహ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం। నహికాణాదతంత్రఇవగుణత్వంభావత్వనియతమలంకారశాస్త్రేసర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమాత్రేణగుణత్వావాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్తార్థాడిత్యవబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః। ఇయంప్రసిద్ధార్థవత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- వికటాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్తతా- గాఢబంధత్వమార్జిత్యం।ఏతేత్రయఓజస్యంతర్భూతాః పరిపాకవత్యుక్తిఃప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణార్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సాంక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపాణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థోపస్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తుం శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాంకేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి ॥ ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌఢిరుక్తేఃపరిపాకఇతివిద్యానాథః- పరిపాకోవైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థేతి- యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతేనవిగ్రహః - తదుక్తంహరదత్తేన- యావదిత్యవ్యయంచాస్తితద్ధితాంతశ్చవిద్యతే। అతోనిత్యసమాసే

పితద్ధితాం తేనవిగ్రహాఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావ
దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తా సాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా
యత్రైకమపిపదంనన్యూనం నాప్యధికం తత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రౌ
ఢ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఅంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణాముదా

స్త్వోక్తిః ప్రేయః - ఆరోహావరోహాభ్యామతిరమ్యాకీర్గతిః అ
వైషమ్యేణపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా
ముక్తిరూపత్వాద్వైదగ్ధ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టా
నామేకత్వం- అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అ
స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనే
కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లే
షేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతా కాంతిః - శబ్దసా
ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావా
గ్వృత్తిస్స్వాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి
పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతా సుకుమారతా - ఇ
యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాద మాధుర్యా
ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాంభీర్యంభావికంరీతిమూచుః కేచి
ద్గుణాన్నవ ౧౩. తత్ర కాంతిర్యథా ॥ తారాహారహరాచ
లాంబరసరిన్నీహార హీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరి
న్యక్కారభారోద్ధురా । కీర్తిః కార్తికచంద్రమూర్తిర్విజయి
స్ఫూర్తిస్త్వదీయాగుణారామశ్రీరఘురామరామ మకరోద్దీ
ప్రాదిశః ప్రాయశః॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాక
విపుంగవానాంకౌతూహలంకిముపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాన్ షడప్యయథాక్రమముదాహర్తుకామః ప్రథమంకాం
తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరః సచాసౌకరీచ సౌవరకరీచ
తేషాంన్యక్కారేన్యక్కారరూపేభారేఉద్ధురాఅనర్గళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ తద్వదతిధవళేతియావత్ - గుణానా
మారామాశ్రయభూతా- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి - అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ క్షోణ్యానగ్నంకరణః అంబరభూతస్యార్ణవస్య పహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకోయః క్షురప్రః బాణవిశేషస్తేనదీప్రా ప్రకాశమానా - కావ్యనిర్వాచ్యా-కలావ్యక్తిః॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్వ

ర్గమహఃకమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికో సలేంద్రః॥ అత్రప్రకాశితస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహ ణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్క- టవృష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా ।క్షోణీనగ్నంకరణక్షురప్రదీప్రా ప్రభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్ర త్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాదుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయ థా ॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభబహుళం మమ భ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం।మహోదారేధీరే భువనభరధౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థప్రవర్తనీయోచేతసిప్రియరూప భావనావశాద్భావితరితివాగ్వృత్తిరితిభావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీ ర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గణైరామోనామశారీ నమీమ రత్। ఛిత్వాంగాన్యకరోత్క్రంతుఫలాయనపరాయణాన్॥ అ త్రనిజకులకూటస్థస్యమార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండల భేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్మకస్యామరద్విషదమారణకా రణస్యార్థస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యే వసౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిద్రష్టవ్యాని ॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంమయా । మాధుర్యోజః ప్రసాదా స్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః ॥ గుణాశ్చత్వారఏవైతే మమసూ

క్తం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ సమార యామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘవార్థముదాహరణమంతరే ణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌ జఃప్రసాదైస్సహైతే షడపిమిళిత్వానవగుణానిరూపితాః॥ అథస్వమతం

ప్రతి[illegible]దయన్నిగమయతి - ఏవమితి ॥ త్రయపి వేతిమతంవాఅత్యర్థంమన
సేరోద్భత ఇతి సంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ .... *

త్మృతరేక్షితుః। త్రయపి వేతి వాత్యర్థం మనసేరోచతే మతం ౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రవతంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే గుణనిరూపణం నామ పంచమ
స్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధ
ర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజా
తః పర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కావ్యా
లంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకార
శాస్త్రే రఘుపతివిభుకే పంచమోయంతరంగః ॥ .... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే పంచమః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంగుణాన్నిరూప్యానన్తర్యాదలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం॥తత్రేతి॥ తత్రనిరూపణే- ప్రాగ్గుణతరంగఏవ॥ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణెయుక్తిమాహ- తత్రేతి॥తత్రద్వివిధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌశబ్దపౌనరుక్త్యమూలంఛేకానుప్రాసంలక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుక్మయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరా అవ్యవహితా- రసాద్యనుగతఃప్రకృష్టోన్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహియః । సోఽనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృ

అథాలంకారానిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్షణంప్రాగేవావాదిష్మ- తేచాలంకారాద్వివిధాః - శబ్దగతా అర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ

ఛేకానుప్రాసః

మంశబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుక్మయోర్యానిరంతరా। ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోఽయం ఛేకానుప్రాసఈరితః ॥ ఛేకావిదగ్ధాస్తదభిమతోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥రాజరాజసమైశ్వర్యశ్శ్రీభాసురధీరధీః।రాజరాజద్యశారేజేరామోదాశర

త్త్యుపాధిగతోద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనకుబేరేణసమమైశ్వర్యంయస్యసతథోక్తః- అత్రరాజరాజశబ్దేన*భోభానోభణవారిధేభజసికింపూర్వాపరౌ వారిధీసప్తార్వాహముతోనుకిం హరిహయోరుంధేర్వతస్సర్వతః। శత్రుస్త్వంనహితద్రిపుక్షితిపతేర్వారంనభీరంగతేపుత్రాస్తన్నికటేమనుష్యాదికరేకర్ణః కృపాణాంతకఇత్యత్రమనుకర్ణాంతకశబ్దైర్ధర్మివాచకైస్తద్ధర్మభూతానినీత్యౌదార్యశాసనానీవధర్మభూతమైశ్వర్యముచ్యతే- శాస్త్రిషుభాసురాధీరాచధీర్యస్యసతథోక్తః-

రాజాచంద్రస్తద్వద్రాజస్యశోయస్యసతథోక్తః- అత్రపాదచతుష్టయే
పినైరంతర్యేణవ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాసఇతిబోధ్యం॥ ౧॥అథ
సంఖ్యానియమరహితంవృత్త్యనుప్రాసంలక్షయతి॥ఏకేతి॥అత్రైకస్యవ్యం
జనస్యసకృదావృత్తౌవైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్య
తే- ద్వయోస్తుసకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్ -వ్యవ
ధానేత్వసకృదావృత్తావపినవిరోధః- త్ర్యాదీనాంతుసకృదసకృద్వావ్య
వధానేనావ్యవధానేనవాఆవృత్తిర్గ్రాహ్యా॥అస్యాన్వర్థతాందర్శయతి-
తత్తదితి॥వృత్త్యాకైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ననురాజరాజేత్యాదౌచ్ఛేకాను
ప్రాసేకృష్ణాముష్ణాతీత్యాదౌవృత్త్యనుప్రాసేచస్వరపౌనరుక్త్యస్యా
పివిద్యమానత్వాత్కథంవ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్యపరిహ

వృత్త్యనుప్రాసః

ధీరథీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది।సం
ఖ్యానియమముల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితః॥తత్తద్రసస
ముచితవర్ణవిన్యాసాత్మికయావృత్త్యోపలక్షితత్వాద్వృత్త్య
నుప్రాసత్వం।అత్రపూర్వత్రచస్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్యతుయమకప్రయోజకత్వంవక్ష్యతే॥
యథా॥ మమైవకృష్ణాస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతుసిష్ణాస్వభిజనవృ
జినాన్యాశుదుర్వారవారావారాశేరాదిదారారుచిరరుచిర
హీంభేనభేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాంశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

రతి- అత్రేతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తద్రహితముభయసాదృ
శ్యంతుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్ణేతి ॥ వారాంజలానాంసమూహోవారందుర్వారంవారం
యస్యాస్సాతథోక్తా-అహయశ్చేభాశ్చాహీంభాస్తేషామినాశ్శేషైరావతౌ
తౌచ భేనశ్చంద్రశ్చతేతద్వదచ్ఛఃఫేనోయస్యాస్సాతథోక్తా-శుభ్రాని
మ్నగాః- ఆశుశీఘ్రంభ్రామ్యంతఊర్మిభ్రమకరాశ్చయేమకరగ్రామ
ణ్యాస్తేషాంగ్రామస్యసమూహస్యనీడంనివాసస్థానభూతమగాధంగాం
భీర్యంయస్యాస్సాతథోక్తా-గాధమున్నతమరమత్రిర్యస్యతత్తథోక్తంతా
స్పృశంయద్రోధఃకూలంతస్యవివరభువిప్రవాహప్రతీరయోరంతరావకా

శైవలంతస్సంచరమాణాధీవరౌఘాదాశసంఘాయస్యాస్సాతథోక్తా- వగః శ్రేష్ఠౌఘః ప్రవాహో యస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణా కృష్ణానదీ- సిష్ణాసూనాంస్నాతుముద్యుంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపాపాని ఆశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్రపాద చతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణానామావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధేతి॥ యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమ విగణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబోధాభాధానభిజ్ఞాః- రూక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతిహ

మకరగ్రామణీగ్రామనీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధాబాధావిబోధారఘు
ధరణిభుజాభిన్నదోస్సంధబంధాః। లంకాలంకారభూతాది
విజవిజయినో రాక్షసా రూక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సమరసమరసాఃప్రీతతాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్రప్రథమార్ధేఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నంస్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా।తయోర్యాపునరుక్తిస్స్యా
ల్లాటానుప్రాసఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చమేరురపిమేరుః। ఔదార్యగాంభీర్యధైర్యైచనరా
ఘువేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

షే-శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌనరు
క్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥తాత్పర్యమేవభిన్న
౬ మిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోర్నభిదేత్యనేనయమకవ్యా
వృత్తిః - లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి
మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధర్మవిశి
ష్టపరాస్త్రీరామాడపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి లక్షణస
మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశదీకరణాయోదాహరణాంతరమాహ ॥

దిక్పాలా ఇతి॥ రావణేఽసహతే సతి- దిక్పాలా ఇంద్రాదయః దిశః పాలయంతీతి దిక్పాలా ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా జాతా ఇతి తాత్పర్యభేదః- ఏవం భూపాలా ఇత్యత్రాపి బోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారం లక్షయతి-పునరుక్తవదితి॥ యత్రార్థః పునరుక్తవదాభాతి - అన్వయవేళాయామన్యథాభవతి యది స పునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః-అర్థాలంకారత్వేప్యస్యశబ్దపౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావే లక్షణం కృతం-ఆమ్రేడితశబ్దవత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వస్యాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపౌనరుక్త్యం బోధ్యం॥ తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥ చతురాణ్యాననాని వచనాని యస్య

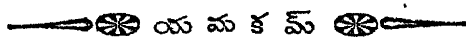
లాస్సాంప్రతం హి భూపాలాః । త్రైలోక్యహ్రాసయశస్త్యేర

పునరుక్తవదాభాసః-

ఘుకులతిలకేన రావణేఽసహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతి యత్రార్థో న తు తత్త్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్స నామాఖ్యాతగో ద్విధా॥ నామగో యథా ॥ కృష్ణాచ్యుత పురుషోత్తమ చతురానన వాగధీశ లోకేశ। సర్వజ్ఞేశ్వర శంకర రామ శ్రీరామ పాలయ క్షోణీం ॥ శ్రీః రామా యస్య తస్య సంబుద్ధిః-శ్రీరామ ॥౬॥ యథా వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశో దాశరథిర్వ్యాతిభువనజీవనదః। సోయకశరేష్వభిజ్ఞో హరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆఖ్యాతగో యథా॥ రాజతేఽద్రౌ సుధాబ్ధౌ చ శ్రియమాహృత్య రాజతే। రాజతేజోనిధే కీర్తిస్త్రైలోక్యే రఘురాజ తే॥౮॥ ఆవర్త్యతేఽర్థభేదేన సస్వరా వ్యంజనావళిః। యదా తదా స్యాద్యమకం బహు

తస్య సంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్ర పాదత్రయేప్యాదౌ తత్తత్పదార్థపౌనరుక్త్యప్రతీతౌ శ్రీరామపరత్వే నాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అత్రాపి పర్యాయపదప్రయోగేణ ప్రథమం భాసమానస్య పౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్యథాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ ద్వితీయముదాహరతి-రాజత ఇతి- రాజతేఽద్రౌ కైలాసే సుధాబ్ధౌ క్షీరసింధౌ చ- స్థితామితి శేషః-శ్రియం శోభామాహృత్య స్వీకృత్య త్రైలోక్యే రాజతే - అత్ర రాజత ఇత్యాఖ్యాతస్యాపాతతః పునరుక్తవదవభాసనాదాఖ్యాతగతత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి-ఆవర్త్యత ఇతి॥ యదావర్త్యత ఇత్యర్థః- ఆవర్త్యత ఆవృత్తిమత్ క్రియతే॥ కావ్యాదర్శ కావ్యప్రకాశాది గ్రంథేషు యమకభేదాః ప్రపంచితాః అస్మాభిస్తు విస్తరభయాన్నేహ ప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-తత్ర దిఙ్మాత్రమితి॥ ఉదాహరతి॥ అర్థిన ఇతి॥ ప్రాప్తా అనేకపానాం ద్విపానాం రాజయః పఙ్క్తయో యైస్తే తథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తా అనేకపరాజయా యైస్తే తథోక్తాః- అత్ర యమ్యమానయోరుభయోరపి సార్థకత్వం-సమరసమరస ఇత్యత్రైకస్య సార్థకత్వమన్యస్యానర్థకత్వం-దుహితరోహితరోపితమార్గణమిత్యత్ర ద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవం సర్వత్ర

థాద్యంతమధ్యగం॥ స్వరవ్యంజనసముదాయస్య సాదృశ్యేన గ్రథనే యమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేన పాదార్ధశ్లోకగతత్వేన చ బహువిధం। తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ అర్థినో రామ భవతః ప్రాప్తానేకపరాజయః॥ ప్రత్యర్థీ చాభవద్యుద్ధే ప్రాప్తానేకపరాజయః॥౯॥ జనస్థానం వనే రామః ఖరదూషణవర్జితం। రాజ్యం చ క్రే స్థితో రాజ్యే ఖరదూషణవర్జితం॥ అత్ర రాజ్యపక్షే ఖరేష్వత్ర రలయోరభేదాత్ ఖలాః పిశునాః। పూర్వశ్లోకే ప్రథమైకవచనబహువచనయోః శ్లేషః॥ ౧౦ ॥ దధత్సరామో యుధి భూరి పౌరుషం చకార భూమేరధి భూరి పౌరుషం। విహాయ గోష్ఠీమితరాం రసాదరం వ్యధత్త తస్మిన్నితరాం రసాదరం॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోః షట్ షడక్షరాణామావృత్తిః॥ భూమేరధి భూర్నా

ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవ భంగ్యంతరేణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామః వనే స్థితస్సన్ జనస్థానం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే-రాజ్యే స్థితస్సన్ రాజ్యం ఖరదూషణవర్జితం చక్రే - అత్ర జ్ఞేయాంశం వివృణోతి-అత్రేతి - పూర్వోదాహరణే వైలక్షణ్యం దర్శయతి - పూర్వశ్లోక ఇతి-అత్ర తు ద్వితీయైకవచనయోరితి భావః ॥౧౦॥ భేదాంతరముదాహరతి- దధదితి ॥ అత్ర ప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్య ద్వితీయపాదద్వితీయార్ధే యమనాదేకం - తథా తృతీయపాదద్వితీయార్ధస్య చతుర్థపాదద్వితీయార్ధేన యమనాదేకమిదం యమకద్వయస్యోదాహరణమిత్యా

శమేనాహ-అత్రేతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకోనేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాఙ్లిలక్షయిషుస్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషుతత్రతత్రవర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదాఇతి- నిష్కంఠ్యాదీనాంవర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపితన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావఇతిభావః-నన్వ
స్యశబ్దాలంకారతైవనయుజ్యతఇత్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపౌ
రుషంచకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీంవిహాయ-అరంశీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాంవ్యధత్తేతిసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నావర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాపవనిష్కంఠ్యనిస్తాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేనగోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేననిర్దంత్యనిరోష్ఠ్యాంత
స్థాపికాదయః।ననుకథమస్యశబ్దాలంకారతా।చక్రాద్యాకార
తాయారేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ ।సత్యం। వర్ణానుమాపకరేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయంశబ్దాలంకారతావాచోయుక్తిరితివదామః॥ తత్రచ

చక్రబంధః

క్రబంధోయథా॥దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియోవిష్ణుర్మన్మథమన్మథస్థిరశివం భాను క్షపాకృత్త్రి
ఖాః। దత్తాంసూనృతగుర్విపద్ధరవిధస్స్ఫాతిఃప్రహేతిఃపరం ర

థత్తే-వర్ణేతి-అయంభావః-కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖాణాంచక్రాది
బంధరేఖాణాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాంవర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణ
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణోయంశబ్దాలంకారతేతియహాక్తికో
యంవ్యవహారఇతి॥చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధాఅవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారాయేషాంతేషామసురాణాంస్థిరమదంప్రాణంశక్తించప్ర

కణ్ఠేణహారతీతిప్రహారిణీత్యాదృశీ క్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్మథమన్మథో
తిసుందరః-భానుతుపాకృతౌరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః- శి
ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః- ఉ
ద్ధారస్తు॥బధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాత్తురం । త్రయాణామపి
పాదానాందశమంకర్ణికాత్తురం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయఃపా
దాశ్చతుర్థగాః।వర్ణాఃషష్ఠాంత్యయోరభ్యాసంవదంతేంతిమాత్తురైః । మ
ధ్యేద్వ్యాద్వౌవిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణై

ర్మోక్ష్యామేదయయావిరాధదమనోయోగీంద్రభాష్యశ్చిరం॥భా
నుతుపాకృత్ప్రిభా ఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం । సూనృత
గుస్సత్యవాక్ ।విపద్ధరవిధాఆపన్నివర్తకప్రకారాస్స్ఫాతిస్స్ఫు
రణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగీంద్రైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయి
మంగళం। విరాధాసురహంతారామేదత్తామిత్యన్వయః । అత్ర
తృతీయెవలయెధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమే
రథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్ । అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

——* గోమూత్రికాబంధః *——

త్రికాబంధోయథా ॥ సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాప
తిః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః ॥ మణీశబ్దఈ
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్॥౧౩॥నాగబంధ

——* నాగబంధః *——

స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకేబింబవర్ణనప్రస్తావేకథితః ॥ బింబం
ధ్వాంతవ్యధాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణమ్యదాత్తం పద్మా

ర్వర్ణసంకవివర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥ తత్త
స్సంధలిఖితాన్యన్యతో గ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨ ॥ గో
మూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్రం
థాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ఉదా
హరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్తం

శోణద్యుదాప్తం శోణప్రభం అర్చిషాం కదంబో యస్మిం స్తత్తథోక్తం - ఆ
మయాంధానకల్పాన్యం రోగావాప్తిజన్యాం- క్షీణతాం కార్శ్యం-ఆరోగ్యం
భాస్కరాదిచ్ఛేదితి స్మరణాదితి భావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రా
ణి చతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరా భేస్యాద్యథాకోష్ఠక
హోష్టకం।విదిక్కుకుండలీకుర్యాత్తదేఖాగ్రైర్యథాక్రమం । దిగ్రేఖాగ్రా
ణిబాహ్యేనియోజయేద్దిక్రియోమిథః।ఏకత్ర తుఫణాపుచ్ఛమేళనంకల్పయె
త్తథా।అంతరాణ్యక్షయాకుర్యాత్సందంశాస్స్యుర్యథామిథః। వర్ణావృత్తి
స్థలాన్యత్ర కోష్ఠకోణానిషోడశ। సందంశానాంచతుర్ణాంచకంఠశ్చైత్యేక

ధిపేరిమనోఽవక్షతదమురుముదః కర్తృకవ్యూహహారి । శేము
ష్యాదాత్మదైత్యాధిపతుదతులకర్మా మయాంధానకల్పా న్యంక
స్యాహా క్షీణతాముష్టి పతుపటుపరం దైవమర్చిః కదంబం॥ పద్మే
ష్వధికం పేరిః యస్యతత్తథా । కవ్యూహంజలవ్యూహం హరి
తీతితత్తథా । దైత్యాధిపాంక్షోదతీతితత్తథా। అతులం కర్మ
యస్యతత్తథా। కస్యసూర్యస్య। శిష్టం స్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః

ళపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణనేకథితః॥ యాంధానతాఽరిణర
క్తాతతిరినహారితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాజేరశ్రీసమ
గ్రాయదరితతిరసక్తాసరచ్ఛాజరాయా యారాజచ్ఛారసక్తా

వింశతిః।ఆవృత్తిర్యక్ష్మవర్ణానాం నేతరేషామిహక్వచిత్ । అరేకాణాదళ
ప్రహ్మావర్ణాః పాంచచతుష్కగాః।ఆవర్తేఽరనైర్గృతాదికుండలేష్వప్రదక్షి
ణం। యథైవం స్యాత్తథావర్ణాన్ఫణాతో విన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చ షడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగ
ళాంతరే।సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతం మహోష్మ
కుండలితం స్వమంగం స్వైనత్రిరావేష్ట్య విభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళేపుచ్ఛ
మహిస్థితస్యపార్శ్వే ఫణాతః ఫణిబంధవమిఇతి॥ ౧౪
అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి-యేతి॥యాంతతిఃఆజేర్యుద్ధాత్ -అజేయాజే
తుమశక్యా-అసక్తాఅప్రతిబద్ధా-అఘనమః ఖేనముక్తాసంతతగమనేప్యత్ర

మేత్యర్థః-దుఃఖైనోవ్యసనైర్వాఘమిత్యమరః - ఉద్ధారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖేద్వ
ర్ణాన్ క్రమాద్దిక్షువిదిక్షు చ। సకర్ణికాంత్యస్తదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికాన్-
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదిక్షు తేన్యుశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతాన్యాద్యేదళే
ష్వత్రత్వనంతరాణితి॥౧౫॥షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి॥
మనామ ధ్యాయేమ॥౧౬॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭॥

నిశమియమఘముక్తారణతాసదాయా॥ అత్రయేతిప్రతిపిశే
షణంసంబధ్యతే। జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
ష్టోతుమర్హా। అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
యయాసాతథోక్తా।మా స్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా। యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీ:సమగా ఆశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః।రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచఅసరదిత్యన్వయః। ఇనహా
రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపఙ్క్తిరనభిజ్ఞాన్మందానవత్వి
త్యన్వయః।శిష్టంస్పష్టం॥ ౧౫ ॥ షోడశదళపద్మబంధోయథా॥
మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహామతిమ్।మనామరామమ
మలంమహాహామయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధోయథా॥

——* మురజబంధః -*——

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః। తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిఃకలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనస్సుతిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం-ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ ఛురికాబంధోయథా॥హా

——* ఛురికాబంధః *——

రహీరవరస్తంభాభూరిభూభాగభోగభా। భాసతేవిభురామే
శమనోహారాభువితేసభా॥శమేరా శాంతెర్యూ్యమిః- సంసారసం

ఛురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥హే-ఈశ- హారవదతిధవళాఃహీరవర
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయో-భూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చయ
స్యాంసాతథోక్తా-విభుభీరామామనోహరా-రామఃపశౌజామదగ్న్యహ
రిదాఘవయోశ్చనా। సితాసితమనోజ్ఞేష్వితిరత్నమాలా- అత్రస్యేయి

పాదవివ్రతీపోచ్చారణేచతుర్థపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౮॥పాదార్థభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమిం

తాపనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అత్రోత్తరార్ధేపాదభ్రమకం ॥
౧౮॥ పాదార్ధభ్రమకంయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార
రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోననతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః ।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి
మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్- పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధీనానావభాసోనవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణఊనై
శ్శూన్యైర్నతః - సరామోమమాధీశస్స్వామీ-యద్వాధియ
బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ
శోధీవిభామమభావిధీ । సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభామాతాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ
విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్యావిధఃప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ర్థః- విధశ్ విధావితికవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః - తస్మాద్ఘఞ
ర్థేకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి
తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్మమాణాం నామేమునమసాః-రేషు మన ·ల
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్ష్వపాదేష్వక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥ఖ

టి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధియేతి॥౨౦
ఖడ్గబంధముదాహరతి-శ్యామమితి॥శ్యామంనీలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమా అతిశయో యస్య తత్ - సారసస్య పద్మస్య దాస్యం దాసత్వం ప్రదమాస్యం ముఖం యస్య తత్ - ఆశ్రయత్సు దయా యస్య తత్ - ఆశ్రయంతీ దయా యత్తదితి వా - యంతృ జగన్నియంతృ - మంత్రితం నిఖిలలోకధ్యాతం - త్రిలోచనస్య శస్యం స్తుత్యం - ధామ తేజః - వయ మంజసా శీఘ్రమామనామ ధ్యాయేమ - అత్ర భీమ భూమధామేతి సామస్త్యేన విశేషణతయా రామనామేతి విశేష్యతయా చ యోజయిత్వా రామనామేత్యత్ర శ్రీరామమితి సంజ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితి చకశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ ॥ ౨౧ ॥ హలబంధముదాహరతి - వితథేతి ॥ వితథేతరనారాచ అమోఘబాణ - హే రఘుపతే - త్వం - నవిద్యతే భ్రమో యస్య సః అభ్రమః సః - భ్రాంతిం నివారయంత్సన్ - అ

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

డ్గబంధో యథా ॥ శ్యామమామనామభీమ భూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయద్దయం వయం యంతృమంత్రితం త్రిలోచ
నస్య శస్యమంజసా ॥ ౨౧ ॥ హలబంధో యథా ॥ వితథేతరనా
రాచ చరానారతమభ్రమః। మన్మానసే రఘుపతే ధీరసారరసా
రధీః ॥ అభ్రమో భ్రాంతిరహితః ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధో యథా ॥ సీ
తాపతి యశోలేశో జిత్వా దిటయోస్థితోస్తు సు। కుందచందననీహారసీ
రపాణిద్యపాదపాన్ ॥ ౨౩ ॥ గుచ్ఛబంధో యథా ॥ హారహీర
హరస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ ॥ ౨౪ ॥ మత్స్యబంధో యథా ॥ రాఘవాగ్నిభిర్యాభి

చంచలస్సన్నితి యావత్ - అభ్రమో భ్రాంతిరహిత ఇత్యన్వయమేవార్థః - అనారతం సతతం - మన్మానసే చర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదాహరతి - సీతాపతీతి - స్పష్టం ॥ ౨౩ ॥ గుచ్ఛబంధముదాహరతి - హారేతి ॥ హార

ంస్ఫూర్తిరివ మూర్తిర్యస్యాస్సా తథోక్తా - తద్వదతిధవళేత్యర్థః - తాదృశీయా కీర్తిః సా పురస్సరా యస్య తస్య సంబుద్ధిః - హారహీరహరస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తి పురస్సర - క్రూరాయే దానవాస్తేషాం - యద్వా - క్రూరాణాం చ దానవానాం చ అనవనం సంహారపపక్రమో యస్య తస్య సంబుద్ధిః - హే వీరవర - చర సర్వోత్కర్షేణ వర్తస్వ ॥ ౨౪ ॥ మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాపలాయితా-సింధుబంధుంసముద్రం- జీవనం-జలంప్రాణధారణంచ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోక్తరీత్యాఽర్థానుసారేణో దాహర్తుమాహ-ఏకాచక్రమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవావోష్ఠ్యాః ఉపధ్మానీయౌఓదౌతౌవకారశ్చేత్యేతే-తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణయుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాఏవగహనవరణ్యంతస్యదహనభూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిరచిత్తాయేనతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తదప్యజీవనవతీపరవీరచమూరఘూ

——— నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః ———

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచక్రంసర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహరణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర । అతరళనతరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ నిస్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండధరపాణౌ । గౌతమసుభగంకరణాద్భుతపదరేణౌమనోస్తుపురుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిష్కంఠ్యంయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్మూర్తిశ్శ్రుతిస్మృతినిధిశ్శుచిః । నిరీతిర్వ్యధిసిద్ధిర్విష్ణుశ్శూలివిభూతిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యంనిరూష్మగ్రస్యంనిరంతస్థంనిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాంతాల్వితియుక్తత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్ ॥ఉదాహరతి॥వసుధేతి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబరభూతాగ్నావాపహరణేనసగ్నత్వాపాదకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చయేకాండాబాణాస్తాన్ధరతఇతితథోక్తౌతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభ

ల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅద్భుతాశ్చపదరేణవఃపాదపంకజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిష్కంఠ్యమితి॥విసర్జనీయవ్యతిరిక్తకంఠ్యశూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనిధిఃతత్ప్రతిపాదితేత్యర్థః-నిరీతిఃఈతిబాధాపరిహారిణీ- విష్ణౌశూలినిసర్వేవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతి శేషః॥౨౯॥ నిర్దంత్యమితి-శుకులసానాందంతాః- ఋౠటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః - శషసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి- కేకీతి ॥ కేకినఃకలాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాంకస్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఏవ పంకజంగచ్ఛతిప్రాప్నోతీతితథోక్తా-కాప్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా-సౌందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్సితాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యవ

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

——— ద్వ్యక్షరైకాక్షరాదయః ———

ద్వ్యక్షరంయథా॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద నందనః । నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఏకాక్షరంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకాకాకోకుకాకికా । కోకాంకకాంకాంకికాకుఃకాకుకేకాంక.కేకికా ॥ కోకీనాంచక్రవాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకానాంచ-ఓకఃఆశ్రయభూతా - ఇదంకోకాదిగ్రహణంహంసాదీనాముప్యుపలక్షణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః కుత్సితవాయవః- తత్ప్రతమకందుఃఖంకుకాకం-తస్యాస్యాం నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్స్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థాదిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయానందనగంధవాహాస్పందనవతీత్యర్థః।కోకాంకకాంకా- కస్సూర్యః - ఓశ్చంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకౌకేతాభ్యాంకౌకాదేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం ౦శ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యుక్తత్వేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదఇత్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్ ॥ ౩౦ ॥ఏకాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉదారఃక్షత్రియేనేత్రైహారవత్కాళ్యోహశేషః

రావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదా
హరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్ర ప్రథమపాదస్యపాదత్రయేపియ
మనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం ॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంసర్గళితం-అంకగతిలక్ష్మణయోరితిధాతుః క
వికల్పద్రుమకారేణోక్తో ద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకోకాంకకాంకా ।
కాకుకేకాంకకేకికా।కాకవశ్యోకభిత్త్యాదికృతాధ్వనివికారాః।
తైస్తద్వ్యక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకాయే
షాంతేకేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కా
కుకేకాంకకేకికా । ఏవంవిధాకాచిత్కుటిఃపృథివీ - అంకి అగ
మి । అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోక
యమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసం
పన్నతమోహితేషు । ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమఃపదోఃపాదయోర్నతా
మాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స
రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు । ససారయాసబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహి
తామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామ
దాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు। ససారతమైస్సత్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితాస్తరికా శ్లాఘ్యమానా
ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు । సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వ
స్త్రుషు । సారసం-అరసంరాగాభావః తేనసహితం [illegible]మం

సారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహి
తేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏ
వంపదవిభాగః - నతాఉత్కటాఇత్యత్రవిపరీతలక్షణా ॥ ఏవంవిధాసభి

తాన్యంతరాణియథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩-౨ ॥
ఇతీత్యాది ॥ .... *

యథాతథా ససార।శత్రూన్ జ్ఞాతుంయయావిత్యర్థః । ఏవమ
న్యేపిశబ్దాలంకారభేదా ద్రష్టవ్యాః॥ ౩-౨॥ .... *

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహారితగోత్రావతంస వారాణసీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విర
చితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయే యస్సం
జాతః పర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కా
వ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రే రఘుపతివిభుకే షష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥......... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారతరఙ్గప్రారంభః - ౨

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానన్తరం - సాధర్మ్యమితి ॥ ననూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేష లక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్య సర్వత్ర విశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజన నిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-పశ్వితి ॥ సజాతీయేభ్యో విజాతీయేభ్యశ్చ వ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్య చ సిద్ధేః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యా రసోపస్కారకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాం లక్షయతి॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యంలోకసిద్ధనభిన్నైనకవిసమ్మతం। యద్యైకవాక్య వాచ్యంస్యాత్ప్రకృతస్యతదోపమా॥ పముశబ్దాలంకారేషుచప్రాతిస్వికలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహార సిద్ధేర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షేతి విశేషలక్షణానామేవోక్తిః। ఇహ కేచిదుత్ప్రేక్షాదయోలంకారాః అధ్యవసాయమూలాః। విభావనాదయోవిరోధమూలాః। పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూలా

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ తత్తద్విశేష లక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయోస్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్య లక్షణమిత్యాద్యవాంతర (ల) ణాపేక్షానాస్తీతి। ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణేనిమిత్తంప్రదర్శయితుంపీఠికాః ప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ ఉత్ప్రేక్షాదయ ఇతి- అతిశయో[illegible]క్త్యాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయ ఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రసంగ[illegible]న్యవ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషా ఆదిశబ్దార్థాః - పరిసంఖ్యాదయ ఇతి -

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థః- న్యాయమూలా
వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయ ఇతి-ప్రత్యనీకతద్గుణసమా
ధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయ ఇ
తి-అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏ
కావళీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తిమీ
లనే ఆదిశబ్దార్థః-పరికరాదయ ఇతి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాద
య ఇతి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహో
క్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహ
భ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయోప

లాః॥ పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్కన్యాయ
మూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కా
రణమాలాదయః। అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశే
షణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః। సాధర్మ్యమూలా ఉప
మాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం। భేదప్రధానమభేదప్రధా
నం భేదాభేదప్రధానం చేతి । తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా
వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-
భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః। అత ఏవోప
మామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయ
ప్రధానత్వాచ్చోపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగ
త్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం న దోషమావహతి విధా

మేయోపమాస్మరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణే నిమి
త్తమాహ-అత ఏవేతి-అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వ
యం॥ నమూత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూప
స్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుత ఇత్యత ఆహ- విధావి
--అయం భావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతానిఖిలా
లంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమావశ్యకం తథా
వాఙ్గౌరవావహమితి జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తథైవ
త్తల్లక్షణాపి చేషణావ్యావర్త్యత్వాది పశ్చాన్నిరూపణే లాఘవమపి చ - ఏపి.ప

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూరయన్నుపమాలక్షణం వ్యాచష్టే-ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజనాన్యాహ-అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆహ-తత్రేతి-తతోత్ప్రేక్షాయాం- అయంభావః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేన తస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘువాదితి॥ ప్రకృతస్య వదనాదేస్తతో౽భిన్నేన రాకాసుధాకరాదినా లోకప్రసిద్ధేన చైక్షవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయసమ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసంబంధస్సోపమా । అత్ర లోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షా వ్యవచ్ఛిద్యతే। తత్రోపమానస్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ ।భిన్నపదేనానన్వయాలంకారనిరాసః । తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావాలింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేన గమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవచ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివ వదనం కారణమివ కార్యమిత్యాదీనాం హీనోపమాదీనాం చ నిరాసః । నహి తత్రోపమానోపమేయభావః కవిసమ్మతః । నచ కార్యకారణయోస్సాధర్మ్యమేవ నాస్తీతి శంకనీయం - కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంత ఇతి న్యాయేన తత్రాపి సాధర్మ్యస్య సంభవాత్ । తచ్చ సాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవ కాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీయం॥ అభిధేయతయా విభాతి కాంతే వదనం తే శరదీవ శుభ్రభానుః। అపి సుందరి చంద్రికేవ ధత్తే దరహాసస్తవ సత్తయా ప్రకర్షం ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావో న సహృదయహృదయాహ్లా

ది। వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యాశ్రితే రూపకాదయశ్చ తేషాం వ్యవచ్ఛేదో నిరాసః-సందేహభ్రాంతిమత్తుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతసహోక్తివ్యతిరేకనిదర్శనా ఆదిశబ్దార్థాః-కవిసమ్మతమితి-హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాదయ ఆదిశబ్దార్థాః- కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయ తత్సమ్మతముదాహరతి॥ అభిధేయతయేతి॥ స్పష్టం॥ అత్రోపమానోపమేయయోస్సంప్ర[illegible]

నయోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామందహాసయోస్సత్త్వారూపశ్చ సాధా
రణధర్మోనసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిప
దార్థవృత్తిత్వాత్సత్త్వాయాశ్చ ద్రవ్యాదివృత్తిత్వాచ్చ॥ ననుతస్య శ్లిష్టపదేన
స్వీకారే శ్లేషశంకాస్యాదిత్యతాహ- శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతఇత్యతఆహ
స్వతఇతి॥ఏకత్వధీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
యానుగత ఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసౌధర్మశ్చ-తత్త్వేన ౧. ఏవ
ముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ -

దాయ। ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార
వ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తచ్చైకేనైవ
శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం। శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్ట
శంకాతంకః। స్వతోభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపా
దానేన భేదేనత్యభేదరూపాతిశయోక్తి లాభాదేకత్వధీపథ
పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా
త్। తథాచైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్య
నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే. ౧, తాంవిభజతే॥ పూర్ణాలుప్తా
ప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్వివిధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయ
సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాంప్రయోగే
పూర్ణా। ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంవిభజతే ॥
శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా॥ సాక్షాత్సాదృశ్య వాచకయథేవ
వావతీనాంప్రయోగే శ్రౌతీ। ధర్మివ్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకా
నాంనిభసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్వర్థచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమానం
చంద్రాది-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధార
క్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయథేవాదయః - ఏతే
షాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాత్రయస్యాస్వారసిక
శ్చ॥తత్రాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రౌత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనా
చ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ॥శ్రౌతీంలక్షయతి-సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి - ధ
ర్మివ్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥ [illegible]

థేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతేస్తేషాం సాదృశ్యవిశిష్ట
పరత్వమేవేత్యాశంక్య సమాధత్తే-నైవమితి-కుత ఇత్యత ఆహ-శబ్దశక్తేరి
తి-యథేవాదిశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వా
దిత్యర్థః-తత్ర దృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయం భావః - రాజ్ఞః పురుష ఇత్య
త్ర గుణభూతస్య రాజ్ఞో విశేషణభూతా షష్ఠీ యథాఽనుశాసనబలాత్ప్ర
ధానభూతం సంబంధినం పురుషమాక్షిపంత్యుభయనిష్ఠం సంబంధమపి జ్ఞాప
యతి తథైవోపమానవిశేషణత్వేన సదృశపరా అపి యథేవాదిశబ్దాః శబ్దశక్తి
స్వాభావ్యాత్సాదృశ్యమపి బోధయంతీతి- ఏవం చ యథేవాదిశబ్దానాం సా

క్షై। నను యథేవాదిశబ్దానాముపమానవిశేషణతయా న సాదృశ్య
ప్రతిపాదనపటీయస్త్వమితి చేన్నైవం। శబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్।
యథా రాజనియోగతా షష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తముభయనిష్ఠ
సంబంధబోధనే హి న పర్యనుయోగార్హా। తథా యథాదయో
పి। వతౌ తు విశేషః। తత్ర తస్యేవేతి సూత్రోక్తవతి సాక్షాత్సా
దృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్। తేన తత్ర శ్రౌతీ। తే
న తుల్యమిత్యత్ర వతిస్తు తుల్యం ప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయ సా
దృశ్యమాక్షిపతీతి తత్రార్థ్యేవ। తాం పునర్విభజతే। ద్వి
విధా సా పునస్త్రిధా। ద్వివిధాపి సా వాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేన త్రిధా సతీ పూర్ణోపమా శ్రౌతీ ఆర్థీ చ భవతీతి షట్ప్రకారా
౬. క్రమేణోదాహరణాని ॥ వక్త్రాబ్జవద్బహువాహినీజుషి రణ
క్షౌణౌ రఘూణాం ప్రభోర్యాత్రిస్సంభృతసర్వతోముఖబలా

క్షాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సా
దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగే త్వార్థీతి వివేకః - ఉక్తం చ మమ్మటపా
దైః-యథేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతిరితి-యద్యప్యు
పమానవిశేషణాన్యేతే - తథాపి శబ్దశక్తిమహిమ్నా ప్ర ... ఉపమ-
బంధం ప్రతిపాదయంతీతి తత్సద్భావే శ్రౌత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదా
దుపమాభేద ఇత్యాహ-వతౌ తు విశేష ఇత్యాదినా-తస్యాః పునర్విభాగమాహ
తామితి॥ తయోః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి-౬, క్రమేణేతి-ప్రథ
మం శ్రౌత్యాస్తత ఆర్థ్యా ఇత్యేవం మాషేణేత్యర్థః-వక్త్రాబ్జవదితి - శ్లేషయా

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్య ఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ఇవేననిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తికబలేన - హరిభిరితి-అత్రయథాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్రౌతీచ- అత్రపూర్ణార్ధేసంకరోభ్యుచ్చయఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥ దో

విభాఽజతిస్మాభఽవత్ । తత్సింహధ్వనిరస్యగర్జితమివపాఽదు
ర్బభూవోర్జితందైత్యేందైఽర్హరిభిర్యథాపృథుబలైః పోఽత్యాస
హిభిశ్శత్రువె॥వాహిన్యోనద్యస్సేనాశ్చ।సంభృతసర్వతో
ముఖబలా । రామమూర్తిపక్షే సంభృతంసర్వతోముఖంస
ర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మెఘప
క్షే। సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసా
తథోక్తా।వర్షావద్వర్షాస్వివ।అభ్రవదభ్రేస్వివ। ఉభయత్రాఽ
పితద్ధితగాశ్రౌతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యైవేతివిభక్తిద్వ
యార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం । గర్జితమివేత్య
త్రసమాసగతా। ఇవేనసహానిత్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసి
ద్ధత్వాత్। హరిభిర్యథేత్యత్రవాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగత
యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థా
పితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥
౧॥ దోర్దండస్తవకుండలిప్రభునిభఃపాఽచండ్యవాన్హిండతే
శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతితన్నిర్మోకవన్నిర్మలా । తత్కా
ద్రవేయకవల్లరీచతరళశ్యామాతిభీమాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ
తత్ప్రపనయాసంశోభతేసన్నిభా ॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యత్ర
సమాసగతాఆర్థీపూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్రతద్ధిత
గతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యార్థవతేర్విధానాత్। తత్స
న్నిభేత్యత్రవాక్యగతా । ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ర్దండఇతి॥హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికాచందనచర్చా- కాద్రవేయకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం ॥ అతోఽపమావివృణోతి- కుండలిప్రభునిభ ఇత్యాదినా-ఆర్థీతి-ధర్మివ్యవధానేనసాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధితగతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్రచార్థీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమనువర్తతే - ఏ

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విత్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః పూర్వవద్ద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య ర్థః-తత్రార్థీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్వై విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- ననుసా క్షాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్షడప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధాచ సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా చకలోపేధర్మోపమానలోపేవాచకోపమేయలోపేధర్మవా చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను పాత్తధర్మాపంచప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ రాజసిరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌతతిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధర్మోపాదానవివాన్వయసాక క్ష్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ స్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమస్ఫుటపాదాః [illegible]త్వంతరమా హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహిత దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మివ్యవధానేనైవసాదృశ్య ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః ౩. ధర్మలుప్తాముదాహరతి॥త్వమితి॥ కాండస దృశౌశాఖాతుల్యౌ- ప్రతత్యోయథాలతా ఇవ - అత్రధర్మలోపందర్శయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దైర్ఘ్యాదిరాదిశబ్దార్థః-సత్ర శ్రౌతీత్యత్ర వార్థీ-త్యతార్థీ॥ అతేర్థీతి॥ సమాసగతా-ఇవేన సహ సమాసవిధానాత్ - వాక్యగతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథలుప్తోపమానాం విభజతే లుప్తోపమానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణ వతేః కల్పబాదీనాం చ ప్రయోగాభావాదుపమానలుప్తా తద్ధితగా న సంభవతీతి తథైవ యథేవాదీనాం తదర్థే

తుల్యా ప్రవాళపటలేన యథా వ్రతత్యో ముక్తాలతా స్మితము దంచతి పుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుక్తేరియం ధర్మలుప్తా। అత్ర పారిజాత ఇవేత్యత్ర శ్రౌతీ సమాసగతా। యథా వ్రతత్య ఇత్యత్ర వాక్యగతా చ దర్శితా। ఆర్థీ తు కాండసదృశావిత్యత్ర సమాసగతా। ప్రవాళపటలేన తుల్యేత్యత్ర వాక్యగతా। పుష్పకల్పమిత్యత్ర తద్ధితగతేతి విభాగః॥ ౩॥ లుప్తోపమానా ద్వివిధా వాక్యగా చ సమాసగా॥ యథా॥ వీరాః పరే పరివృతాశ్చతురంగసైన్యైశ్శత్రూన్ జయంతి న జయంత్యథవా మ్రియంతే। ఏకస్త్వమేవ సుబహూనవధీః ఖరాదీన్ వీర రఘూద్వహ సమం భవతా న విద్మః॥ లోకే వీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరివృతాశ్శత్రూన్ జయంతి। అన్యే పరాజయంతే। అపరే స్వయమేవ మ్రియంతే। త్వం త్వలౌకికః। యత ఏకోఽసహాయోఽవధీరేవ। త్వమేవ న త్వాదృశోఽస్య ఇతి త్రివిధవీరేభ్యః ప్రాగుక్తేభ్యోఽతిశయో దర్శితః। తత్ర వశ్చ సుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకాస్తే చ ఖరాదయః। ఆదిశబ్దేన ప్రకారవాచినా [illegible]రతుల్యపౌరుషా ఏవ సర్వే పురుషాదా ఇతి ధ్వనితం। ఇయం లుప్తా లుప్తోపమానా వాక్యగతా। నత్వియం లుప్తగుణా। వీరపదేన గుణోపాదానాత్ ... రఘూద్వహ భవత్సదృశం న విద్మ ఇత్యుపాంశత్వే ...భవిష్యతి। అనయోశ్చ నోపమానస్వరూపప్ర

సిద్ధిస్తస్య వలేశ్చ ప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతీ రూపిణ సిద్ధ్యతీతి చ బోధ్యం॥ ఉపమానలుప్తాముదాహరతి॥ వీరా ఇతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి। లోక ఇత్యాదినా॥ లుప్తః గుణో ధర్మో యస్యాం సా లుప్తగుణా॥ లోపవాంస్తం తత్రైవ [illegible] భేదావలంబనేన సమాసగాం చ దర్శయతి॥ వీరేత్యాది॥ [illegible]

లుప్తాయాః కో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలుప్తయోః- ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో న క్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ కింత్వితి॥ అయం భావః- భవతా సమం న విద్మ ఇత్యత్ర సమో న్యో వా వయం న విద్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః- ఇందురిందురివ శ్రీమానిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య నాన్యస్సదృశో స్తీత్యుపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధ ఇతి మహాతో వైలక్షణ్యస్య విద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్యశంకా న కార్యేతి॥ ౭॥ వాచకలుప్తాం విభజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యం దర్శయతి సమాస ఇత్యాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావక ధనురేవ ధారాధరో మేఘస్తస్మాదుదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిష్పతన్ యః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భయంకరా- అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోష

> తి షేధః క్రియతే। కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నానన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥ ౭ ॥ భవేద్వాచకలోపే యాలుప్తా సా షడ్విధా మతా। సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్యచి కర్తృక్యజి కర్మణములి కర్తృణములి చ భవంతీ లుప్తా వాచకలుప్తా షోఢా భవతి ॥ యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావక ధనుర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్పర్జన్యభీమా తవ। క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాల జాలాయతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనైః

వా స వేగర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా- కాండమయీ బాణమయీ జలమయీ చ వృష్టిః- తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి - ప్రాగ్వాతానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః- కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం [illegible] అంగారీయతి అంగారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్ని[illegible] ష్టి స్తాన్ని స్తేజసా నరోతీతి భావః- మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశం - అనంతం సుస్వవర్త్మ ఖమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివాచరతి - శ్రీరామశరాసారనిపాతితే శత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదస్త్రజ్వాలస్యాకాశస్యేంగాలజాలసాదృశ్యలభనమితి భావః॥ అత్రోపమావిః [illegible] -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సా మాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమా సే వాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్మక్యచివాచకలోపః । ఉప మానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థేక్యచ్స్యాత్ - అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి- అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి । ఇంగాలజాలా యతఇత్యత్రకర్తృక్యఙివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితివిహితేసమాసేపఙ్క్త్యఇవోదారేతివాచకలోపవతీ।పూ ర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షా యా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచ కలోపవతీ । అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివ క్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్య చి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాల జాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతివిహితేక్యఙి వాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిక్షుకాండభంజం బభంజాద్భుతబాహుదండః । రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీ చారంచచారేంద్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేక్షుకాండవద్భఞ్జే తి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరితేతిచవి వక్షితేణములివాచకలోపవతీ॥ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణ కర్మార్థే చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మ వాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్బాసమాసగా । ధర్మోపమానలోపే తువాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ పశ్యంతియేశామముఖం

వాచకాత్కర్త [illegible] త్పరమాచారార్థేక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం [illegible]వాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణములోరుదా [illegible]రతి - చండేశతి॥చండీశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం ॥ వాచకలోపంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేక ర్మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్ స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలు ప్తాముదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

మేణేతి॥ చతసోఽప్యుదాహరతి-పశ్యన్తీతి॥ నసంప్రతీ మోనజానీమః ॥ స
మాసేక్విపిచధర్మవాచకలోపందర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యఃపరమాచారార్థే వాపద్యాంతరేణక్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవద
ధాతురప్రత్యయఃప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతిప్రాతిపదికాని -
క్విపిసతి-తస్యక్విపః-విశేషతఃపార్థక్యాదిత్యర్థః - ధర్మస్యనాశరూపస్యా

దుఖింబందుఃఖానితేషాంతిమిరంతిసఖ్యః। చిరంచరంతోఽపినతే
నతుల్యఖమత్రాప్యహోబాసంప్రతిసంప్రతీపః॥ అత్రరామ
ముఖెందుబింబమిత్యత్రరామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసేధర్మవాచకలోపవతీ।తిమిరంతీత్యత్రతిమిరాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచారఇత్యర్థేసర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్విబ్వాక్తవ్యఇతివచనాత్క్విపితస్యసర్వాపహారిణిలోపే
సతిసమానధర్మస్యాచారస్యవాచకస్యైవశబ్దస్య చలోపాది
యంలుప్తాధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషతోధర్మానుపాదా
నాచ్చ। ననులుప్తప్రత్యయాప్రకృతిఃప్రత్యయార్థమపిబ్రూత
ఇతిన్యాయేన క్విబ్లోపేపిప్రకృతిమహిమ్నైవాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతిసదృశధర్మేకథంలుప్తధర్మేతిచేత్సత్యం-త
థాపివాచకప్రత్యయలోపాద్వాచ్యలోపఇత్యుపచర్యతే।అథ
వాప్రకృతివ్యతిరిక్తస్యధర్మవాచినోలోపాద్ధర్మలోపఇత్య
దోషం। ఉత్తరార్థేసమానధర్మాణాముపమానస్యచానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానావాక్యగతా । నతత్సదృశమితి
పాదేనైవసమాసగా॥ ౭॥ వాచకేచోపమేయేచలుప్తాయా
నైకథామతా।సర్వేష్వపిచలుప్తేషుయాసాప్యే — మతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్రన్యాయానుగృహీతేధర్మే ...
త్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- ఉపచర్యతేగౌణేనవ్యవహ్రి
యతే - కింగౌణవ్యవహారేణముఖ్యవ్యవహారపవసంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషందోషోనాస్తి- ఉత్తరార్థేధర్మోపమానలుప్తేదర్శయతి - ఉ
త్తరార్థఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తాత్రిలోపలుప్తాశ్చైకైకేత్యా

హ-వాచక ఇతి॥ ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవ గహనమరణ్యం త
స్మిన్ - గహనే మత్తగజాన్మృగేంద్ర ఇవ సంయుగే రాక్షసానామిమ బాణ
స్తత్ప్రాణాన్ హరంతీతి భావః॥ లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంత పూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్య చ బహువ్రీ
హేర్వాచ్యః- వాపఠాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికార్థః- ఫలితా
ర్థస్తు- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం- ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమా
సస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద
స్య చ లోప ఇతి- అయం భావః- అత్రోపమాన శబ్దేన ముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాశ్రయో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసార ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా సారశబ్దేన బహు

> యథా ॥ యదా తు సంయద్గహనే కుమారాదితేర్న్యమంతి ద్విర
> దేంద్రసారాః। తదా రఘూణాం ప్రవరస్య బాణాః కంఠీరవీయత్య
> పి వాక్ప్రాణాః ॥ అత్ర ద్విరదేంద్రస్య సార ఇవ భూరిస్సారో యే
> షామితి సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో వా
> చోత్తరపదలోపశ్చేతి వచనేన సమాసే సతి లుప్తవాచకధర్మోప
> మానా। కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాదాచార ఇతి
> క్యచి ఆత్మనస్స్వరూపస్య లోపాల్లుప్తవాచకోపమేయా జ్ఞేయా।
> ఏవమేకోనవింశతిస్లుప్తాభేదాః పూర్ణాభేదైస్సహ షడ్భిః పంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసార ఇవ భూరిస్సారో యేషామితి - తతః పూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్య లోప ఇతి-లుప్త
వాచకధర్మోపమానేతి - అత్ర సారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్య ధర్మ
స్య వాచకేన సహ లోపాత్ ॥ ననూపమాః కతీత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ఉదా
హృతా ఇతి॥ సా [illegible] త్యముపమాభేదే పూర్ణా లుప్తా చ సాగ్రిమా। శ్రౌతార్థీ
హా సే తద్ధితే తథా॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే స్యాన్న శ్రౌతీ
తద్ధితే పునః। ఉపమానానుపాదానే వాక్యగాథ సమాసగా ॥ వాదేర్లోపే
సమాసే సా కర్మాధారక్యచి క్యజి । కర్మకర్త్రోర్ణముల్యాదేర్లోపే ద్విస
మాసగా॥ ధర్మోపమాన[illegible]లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే। క్యచి వాద్యు
పమేయాసేత్రిలోపే చ సమాసగా॥ మమ్మటపాద ప్రతిపాదిత [illegible]

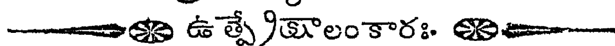
యాప్రదర్శితా ఇతి బోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్యఇతి॥ గణానాంచాక్షిణ్యాదీనా మోఘాస్సమూహాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వాశబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావంలక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్రేణకరవాలశ్రేష్ఠేనమం

శతిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానో
పాదానేమాలోపమా ॥యథా॥నద్యస్సముద్రమివరశ్మిగణాఇ
వార్కంతారాస్సుధాకరమివత్రిదశాఇవేంద్రం। రామంత్రి
లోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతికమనీయతరాగు
ణౌఘాః॥౯॥ ఇయంచోపమావస్తుప్రతివస్తుభావేనవాబింబప్ర
తిబింబభావేనవాసంభవతి। ఏకస్యైవధర్మస్యోపమానోపమే
యగతత్వేనపదద్వయేనోపాదానంవస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏ
కేనైవపదేనైకస్యైవధర్మస్యద్విరభిధానేపౌనరుక్త్యప్రసం
గాత్। బింబప్రతిబింబభావస్తుభిన్నయోరేవధర్మయోర్ద్వయో
రుపాదానం॥యథా॥భాతిరామభుజోభీమమండలాగ్రాగ్ర్యమం
డితః॥ఉచ్చండకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర
భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయతాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యో
పాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్య
లక్షితంరాఘువాననం। పరివేషాంతరాళస్థంబభౌబింబమివైం
దవం॥అత్రచక్రీకృతశరాసనపరివేషయోః తుల్యాసయోరఘు
నందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభా
వేనోపమా॥౧౧॥పునరస్యాస్సైవైవిధ్యంసంభవతి। సమస్తవ
స్తువిషయైకదేశవర్తినీచేతి ॥ ఆద్యాయథా। ప[illegible]రిజాతఇ
వరాజసిరామబాహుదండౌచకాండసస్పృశౌ [illegible]

డితః॥౧౦॥బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥ స్పష్టం॥ ౧౧॥
తస్యాఃపునరపిద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥ [illegible] వస్తూ[illegible]
వాశ్చవిషయాయస్యాంసా సమస్తవస్తుః [illegible] నో
[illegible] ఆద్యా [illegible] త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైస్స్వచ్ఛహారైః-తారో మూక్తాదిసంశుద్ధౌతరళేశుద్ధమౌక్తిక ఇత్యమరః॥ అత్రైకదేశవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాన్స్వయమూహ్యా ఇత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం ప్రస్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపాసతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూపత్వమేవదర్శయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రముదాయసోపసర్గా ఉపేత్యుపసర్గయుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితా సతీ - సనూపమాయాసోన్న

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము దంచతిపుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయాయథా॥జ్యోత్స్నాలేశైరివపరిచితా ప్రస్తపాటీర పత్రైస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తారహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్లాంఛితా లక్తకాంకై రేజే సీతారఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥అత్ర కేళిశయ్యాంబరస్థలీ వేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తినీ॥౧౩॥ ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదా స్స్వాత్మ్యాః ప్రేక్షావద్భిర్వివక్షణీయాః॥విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రముదాయసోపసర్గాగరుడాంకస్యముదేగతోపసర్గా । అపకారవతీప్రియాయ శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ ఉభోపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః.

లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వరూపం నిరూపయతి॥ అన్యతాదాత్మ్యవసాయో యః ప్రకృతస్యగుణాదినా।ఉత్ప్రేక్షా కథితా సాస్యాద్వివ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వే ఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేనవాభావ్యం- తథాసత్యసమంజసం ... శిచేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవప ... దతోపసర్గశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్యస్యవాభిప్రేతత్వాద్గతోపసర్గేత్యత్ర తస్యైవోపసర్గత్వేనావలంబ్యతత్పరిత్యాగేన శ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః- లోకసిద్ధేనైవ ... విశేషణవ్యావర్త్యాయా ... ॥ అన్య ...

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥తత్రసమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశాదప్రకృతత్వాధ్యవసాయస్సోత్ప్రేక్షేత్యర్థః। సంభావనమధ్యవసాయస్తర్కోభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః। గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా। తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవన్ స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి। ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి। తేచప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే వృష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః।సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరిష్యత ఇతి। తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వారాశ్యప్రత్యేకంద్విధాభూతాష్షోడశసంపద్యంతే। నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యాద్వాత్రింశద్భవంతి। హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః।అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః। తద్వాచకాస్తు। మన్యేశంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః। ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశ ఇతిపరిగణితాః। ఏతచ్ఛబ్దాప్రయోగేతుగమ్యాః॥ నన్వధ్యవసాయమూ[illegible]విశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేద [illegible]పుం లింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వారాశ్యసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి- సత్యస్మాదయఆదిశబ్దార్థః॥ననూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకింవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాత్తయో

ర్థైః ఇతివస్తునోఽధ్యవసాయం లక్షయతి- ఇత్థమితి-ఇత్థమేవం సతీత్యర్థః-తం
విభజతే- సఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయం లక్షయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య
ధర్మో గుణక్రియాన్యతరస్తత్సంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ
సంభావనం ॥ ఉత్ప్రేక్షాయాం సాధ్యాధ్యవసాయమూలత్వే సమ్మతిం ద
ర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అప్రకృతత్వేనేతి॥ యథా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృత
స్య వదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయం లక్షయ
తి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధనైర
పేక్ష్యేణేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యత ఆహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదితి- ప్రౌ
ఢోక్తేరేవ-విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేన వదనాదిగతత్వేనారో
పణే విషయస్య స్వశబ్దోల్లేఖనం వినా విషయివాచకేనైవ గ్రహణే సతీత్యర్థః

త్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః కథం భేదః। ఇత్థం విషయవిషయిణోరన్య
తరనిగరణేనాభిన్నత్వేన ప్రతిభానమధ్యవసాయః। స ద్వివిధః।
సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి। యత్ర ప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తద
ధ్యవసాయస్సాధ్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా। తదుక్తం॥ అప్రకృతత్వేనా
ధ్యవసాయో హి గుణాదిసంబంధాత్। సాధ్యః ప్రకృతస్య యదా
కథితోత్ప్రేక్షా తదా తద్జ్ఞైః॥ యత్ర పునర్గుణసంబంధానాస్థ
యా ప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోప
ణే భిన్నస్యాపి విషయనిగరణేన ప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతే ర

నను విషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యత ఆహ - భిన్న
స్యాపీతి- విషయిణ ఇత్యనువర్తతే- విషయస్య నిగరణేన కబళనేన - అత్రే
త్థం విభాగః - యదా విషయిణోఽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- య
దా విషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి- తథాహి - యదా చం
ద్రాదివిషయి ధర్మ్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధం ము
ఖం ... న్నవమానమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుజ్యేత తదా విషయీ
చంద్రోఽముఖత్వేనాసత్యో నిగీర్ణః ప్రతిభాతి-విషయస్తు పరమార్థసత్య ఏ
వ- ఏవం చ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్మానమావిశద్భి
ర్విషయిణోఽపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత ఆహ్యవసాయ
సాధ్యత్వం - యదా తు ముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోఽయమితి ప్రయుజ్యేత

తదా వస్తుతో౽సత్యస్యాపి విషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వే నిమిత్తస్య ముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్య వస్తుతస్సత్యస్యాప్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్య నిగీర్ణత్వాన్నధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి సాధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౭, అత్రేతి ॥ కియంతః కతిపయే- విస్తరభయాదితి భావః ॥ త్వదితి ॥ హే రామ క్షోణీపతే తవ నాసీరే సేనాముఖే యే వసుంధరాధరాస్సపత్నభూపతయస్తేషాం మిథశ్శ్లిష్యద్దోః భుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలః పద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపశైలా

ధ్యవసాయసిద్ధస్తత్రాతిశయోక్తిరితి వివేకః ౭, అత్ర చ మతాంతరాతిశయశాలినః కియంతో భేదా ఉదాహ్రియంతే ॥ తత్రోపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకేయూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షోణీపతే ప్రతాపతపనాద్యుద్గతవో దేవ్యాః పూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతే॥ అత్ర సుషమాశబ్దో జాతివచనః।ఆరుణ్యగుణో నిమిత్తం। ప్రతాపతపనప్రాచీనానూరుదేహాదిష్వైరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా।అత్ర ప్రవాళారుణ ఇతి గుణవాచకపదస్థానే స్ఫురన్నంబర ఇతి క్రియావాచిపదప్రక్షేపే త్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయా ఉదాహరణం ద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితిపదోపాదానే త్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షోదాహరణం ద్రష్టవ్యం। అతో౽ప్యుత్ప్రేక్షాత్రయమపి సుషమేతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రతయా హేతు ఫలభావోల్లే

ధరాధరావళిరత్నమాలా-యుద్ధైరుద్దేవ్యతః-తవత్వ ... ధినః ప్రతాపతపనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహ స ... ష్మణాణాం సందోహవత్సందోహ ఇవ ద్యోతతే ప్రకాశతే॥ అతో౽ప్యుపమానస్యాప్రసిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థం పాఠభేదావలంబనేన భేదాంతరోదాహరణత్వం దర్శయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వే సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్రయమపీతి- హేతుఫలభావాభావాదుల్లే

ఖస్యాప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవ
తీతి॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యానీవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ - శూ
న్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః
౧౬ ॥ నిర్మలయేతి॥ అత్ర-ఇవనిష్ఠః-సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సు
రసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ-అత్రేవశబ్దస్సంభావనాపరః-తదుక్తం-
యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి - తదోపమైవ యేనేవశబ్ద
స్సాధర్మ్యవాచకః। యదాపునరయంలోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

క్షాభావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం॥౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్త
జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ భవతీర్త్రిప్రతాపా
ఖ్యాం రఘురాజన్యపుంగవ । భువనానివిభావ్యంతే ప్రసిద్ధా
ర్కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ
ఉత్ప్రేక్షితః ॥౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్మల
యాఽనర్గళయా శీతలయా రామభద్ర తవకీర్త్యా । పరితస్సుర
సరితేవ త్రయమత్ర పవిత్రితం జగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జా
తిహేతుత్వం ॥౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా। కరాళః కర
వాలస్తే సత్యం రామ రణాంగణే । జహౌ చర్మమయం కోశం ర
త్నకోశాయ వైరిణాం॥ కోశత్వం జాతిః॥౧౮ ॥ గుణస్వరూపో
త్ప్రేక్షా యథా ॥ యే చింతయంతి రఘునందనపాదపద్మం తే
షాం మనస్సు చిరస్థిరపవరాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతి మానస
నైమినో చేదేవం క్వ తేష్వనుగతో గళితోపి రాగః॥ అత్ర రాగ
గుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా య

త్రైవ యేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ అత్ర హేతూ
త్ప్రేక్షాయాం— త్రయపవిత్రీకరణరూపం ఫలం నిమిత్తం॥౧౭॥ కరాళ
ఇతి॥ కో ం-రత్నకోశాయ రత్నరూపధనాయ - రామస్యాగా
మసంహారః తత్రాసక్తత్వేనాఫలేరత్నకోశఫలత్వసంభావనాత్ఫలో
త్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ య ఇతి ॥ రాగో విషయాభిలాషో రక్తిమా చ -
యోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే - పపంనో చేత్ - తేషుమనస్సు
అనుగతో రాగః క్వ గళితోపి - అత్రాపి సంభావనాం ॥ ౧౯॥

గనాదితి - భయేన - మహోకుచమండలమాశ్రితానాంహారాణామప్యే వముత్ప్రాస్తత్రతాజాతా కృశంవలగ్నమాశ్రితాయా మమకావార్తేతి సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానా మసురసంబంధినాం కుంభినాంకుంభేభ్యోవిగళంతీసంసక్తాచయాముక్తావళీమౌక్తికసంహతిస్సైవగంగాతత్సంగీ భవతఃకృపాణఃఖడ్గస్సవిషయము నాధారాజలస్రోతోయస్యాంతస్యాం- సంగరకంఠసీమని రణరంగే - కంఠోవాచకశబ్దేస్యాత్సన్నిధానేగళేధ్వనావితిరత్నమాలా- నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ ఆలింగనాద్రఘుపతేరవనీసుతాయాహారేషుభూరికుచమండలమాశ్రితేషు । ఉత్ప్రాస్తతాముపగతేషుభయేనమానంక్షీణంవలగ్నమముచత్స్వతవివసీవీ॥ అత్రనీవీగళనేభయగుణస్యహేతుత్వం॥౨౦॥గుణఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥నిర్భిన్నాసురకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిభవత్కృపాణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యంసంగరకంఠసీమనిజహుర్దేహాః ప్రతీపానృపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమెశరీరత్యాగస్య సితాసితేసరితావిత్యస్యాం శ్రుతిప్రసిద్ధం ముక్తిహేతుత్వం। అత్రసౌఖ్యగుణస్యఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా॥ ఖడ్గేన్యస్తాత్వయారామత్వంగతాసమరాంగణే।రిపుక్షోణీభృద్వేణీదృడ్స్పృశాంతరళతాధ్రువం॥ అత్రతారళ్యంక్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షాయథా॥పునఃపునఃకృతారాతితరళప్రాణపారణైః। మానంరా

విరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగాస్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేరి- సితాసితేసరి త్రసంగతేత త్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి, యెవైతన్వాఅంవిసృజం జనాసో అమృతత్వంభజంతఇత్యస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గఇతి॥ హేరామత్వయాసమరాంగణేఖడ్గేన్యస్తాత్వంగతాచంచలతారిపుక్షోణీభృద్వేణీస్పృశాంయాదృశస్తాసాంతరళతాచాంచల్యమేవ- నోచేదుగత స్త్వన్యకాపేతాంగస్యగంధోపీతిభావః ఎతేన కూర్మ్యాహాన్యతో వ్యాప్యాపాదితా ఇతి వ్యజ్యతే॥౨౨॥పునఃపునరితి॥

మండలాగ్రప్రవమ హారగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ॥కుసుమేతి॥ఛాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥ యోజయతి॥అత్రేతి-సాధ్యవసానలక్షణయా-గౌణ్యేతి శేషః॥౨౪॥నివిశ్యేతి॥మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్ ॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలాగ్రమహారగః ॥ అత్ర తారళ్యక్రియాయా హేతుత్వం॥౨౩॥యథా వా॥ కుసుమాఉహతుహాకణిమ్ముత్తా సత్తీహరిణో హిఅపసత్తా। మారసుహారసనహాఅఖుజదో జీవత స్సణ సాహరదితదో॥ ఛా ॥ కుసుమాయుధతవకరని ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయే సక్తా।మారసుధారససహజాఖిలు యతో జీవంతస్యన సాహరతితతః॥ అత్ర శక్తిపదం సాధ్యవసానలక్షణయాలక్ష్మ్యైం ప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజనన క్రియాయా జీవనే హేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా - మత్స్యేతేబాలభాగవతేవ హేకాద్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజమధ్యమానమీ సమీరాస్సహసా ససంభ్రమాః। నశక్నువంతీహపునర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం ॥ అత్రాలింగన క్రియాయాః ఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥పాతాళకోటరకుటీరతలేవిలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే కేనాప్యనాకలిత ఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషోరఘూద్వహభుజాకృతిమాపనూనం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్య శేషత్వేనాధ్యవసాయాద్ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ అస్యతాస్త్య్రాదివాహీనాభీతాస్సితాపతేశ్శరాత్ । నగరాణివిముంచంతి నాకులీనాః కిరోధినః॥ శత్రుపక్షే అకులీనా నభవంతీతి నాకులీ [illegible] కులప్రసూతా ఇత్యర్థః- సర్పపక్షే నాకుమ్మువ ల్మీ [illegible] ః। శ్లేషోత్థాపితేయం హేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౭ ॥

తాళేతి॥ పాతాళకోటరం పాతాళగర్భ స్తజ్జేనకుటీరం తస్యతలే - భోగభాగేఫణాగ్రే- అనాకలితః అనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥అహీనాః మహాంతస్సర్పత్రేస్థాశ్చ-నగరాణిస్వపురాణి-అన్యత్ర గరాణిగరళాని-గరో వ్యాఘేస్స్యాదవి హేప హే పకరణోపవిషవిశ్వే ః ॥౨౭ ॥ [illegible]

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతిఏవమితి॥౭౮॥ఇత్థంసాధ్యా ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం నిరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశ యోక్తింససంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి ॥ పూర్వమితి॥యత్రాంకద్యం

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ యేశృణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతదీయంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులసీంజి
ఘ్రంతినాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యా
యంతివాత్తేనుంసంజ్ఞాయైజననీజనస్యజఠరాజ్జాతాజనాస్తే
ధ్రువం ॥ పాదత్రయేషడింద్రియాణాంవైఫల్యముక్తం। అ
త్రసంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర
యేపిశేషతాగ్రస్యసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమన్యేపిభేదాఊహ్యాః। విస్తర
భయాద్విరమ్యతే ॥౭౮॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్సాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్త
తాబోధదార్ఢ్యయాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాంని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా। అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ। షడ్విధాతిశయోక్తిర్హిస
మ్మతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితికేచిద్బభాషిరే। కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదద్వయంనిహ్నువ
తే।అభినవగుప్తాస్తుతయోరప్యతిశయోక్త్యంత ... త్వే
కైవకవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః।అత ర్వాచీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోః కా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయఃపౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదితి-కేచిద్విద్వాం
నాథాదయః - నిహ్నువతేఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీచక్రురిత్యర్థః ౫. ౭౩

ద్యాముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహాన్న
తాః - యద్వా మహాంతశ్చ తే ఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః -
ఉత్తాలః కర్మఠసువ్యగ్రౌ ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాణే
షుభటేషు చ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాక్కాలీనాస్సర్వే భుజాదయః గ
తాః- ఇమే ఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమేరామే విషయే ధ్రువం నిశ్చి
తం పూర్వే అభవన్నాభవన్- అమానో నాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥
ఇహేతి- అసమస్తం- అస్యైవ పదద్వయమితి వివరణం- సమస్తత్వే త్వపూ
ర్వా ఇతి స్యాత్ - అతాద్యతనానాం ప్రాక్తనానాం చ భుజాదీనామభేదే
పి మమ పునరపూర్వ ఇత్యాదినా భేదః కల్పిత ఇత్యాహ- అత్ర భుజాదీనామి
తి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న-, స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌ

నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీనప్రబంధ్యభావాపరిజ్ఞాననిబం
ధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహో
త్తాలా హేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమ పు
నరపూర్వే ధ్రువమిమేఽభవన్ భీమే భీమే రణశిరసి కామేజయ
కథా॥ ఇహాపూర్వా ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం । ఇదం రా
వణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదః కల్పితః ॥ ౬ ॥ భే
దేఽభేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్నత్వం నహి న చపలాశబ్ద

థోక్తిసిద్ధయోస్సాదృశ్యయోః ఫలభూతయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో
త్ర వివక్షితః- నపునః ఫలినాం- తేషాం వాస్తవికభేదే సత్యభేదాధ్యవసా
యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం- అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే తిశయనా
దిహ। నపునః ఫలినోస్తత్ర భేదేఽభేదో న సిద్ధ్యతీతి ॥ ౭ ॥ భేదేఽభేదో
క్తిముదాహర షధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హే రఘుపత త్వం జడధియోమందబు
ద్ధేరుత్పన్నః - .ఏరతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరంతు లడయోరభేదాజ్జ
లధ్యుత్పన్న ఇతి- తథా త్వం చపలా ఆశా యస్యాం సా సా చ సా ప్రకృతి ర్య
స్య స తథోక్తః- తాదృగ్విధశ్చ న- సతు తాదృశః- కింతు పలాశానపత్రా
ణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య స తథోక్తః- తే భిద్రాణ్యపాయా న సంతి- త
స్య తు సంతి - పరంతు ఛిద్రాణి కోటరాణి- అపికించ- భవతః పక్రమగుణాః

కౌటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో గస్సంబంధోనాస్తి- తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి యోగోనాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తైకంప్రత్వంభీరుత్వంన-తస్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయానసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫలభూతవదాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాన్యపినభవతోవక్రిమగుణః । నవానిత్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్నవాతేకంప్రత్వం తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయోర్భేదేవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతిరేకోపిప్రతీయత ఇతిచేతాదృశమంప్రతీయతాం నతావతాతిశయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తిర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాండప్రకాండైర్దైతేయైః ఖండితాంగైర్విదళితమసకృన్మార్గితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రైఃప్రచండైః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్యస్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచతదోబ్ధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥········ ౩౧ సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవదపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుర్లగాత్ ॥ నన్వతాలంకారాంతరప్రతీతేరోన్నదాహరణత్వేత్యాశంక్యాభ్యాచ్ఛ్యఇతిసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ ౩౦॥ అస[illegible]ంబంధోక్తిముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాండైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూత్కృతానాంగణైః-అత్రస్వాతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః ౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అతాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయమూహ్యాః- స్వస్వోపజ్ఞపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వాత్తౌల్యేప్యుదాహృతానాం చతస్రాణా మేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ॥ ౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవపుషొఽతిపుష్టాత్ - అత్రయదాతద్దైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా ౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహారవా

థః॥తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం విసంతభవనే స్థితింవితనుతేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీపతేస్సింధుబంధుసంబంధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥ ౩౨॥ కార్యకారణయోరేకకాలతా యథా ॥ తవదాశరథేశరధగళితాస్తులితా నలాయదావిశిఖాః। అతివిభవపుషోవపుషోనిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥ ౩౩॥ కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయో యథా॥ ప్రయాణపటహారవాత్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రవ గోచరీచరికరీతిభూభృద్దరీః। బుధేనమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవిదధతేథతేనృపదృశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥ సంప్రత్యుపమా

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేతివిశేషణవ్యావర్త్య మనన్వయాలంకారం లక్షయతి॥ ఐక్యేప్యనన్వయఃప్రోక్త ఉపమానోపమేయయోః। యత్రసదృశవస్త్వంతరనిషేధద్యోతనాయైకస్యైవోపమానోపమేయభావఃప్రతిపాద్యతే తతాఽనన్వయాలంకారః। స్వయోఃఖలూపమానోపమేయభావయోగ్యత్వేనాన్వయఃసవాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వర్థం॥యథా॥ఉన్మూలనేవమష్టానాం శిష్టానాం ... పాలనే। రామోరామఇవక్షోణీమండలాఖండ

భృతాజై(...)తాఽభేరీనినదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీకరోతి-పశ్యతీతియావత్ - హేనృపఅథకృపాసంస్పృశస్సదయాస్తే దృశః పదంవిదధతఇతిపదద్వయమనువర్తతే - అత్రపూర్వోత్తరార్థయోరస్య ...శయోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వకమనన్వయంలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మూలనఇతి॥ నిగదవ్యా

ఖ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకంలక్షయతి-అథాన్యస్యేత్యాదినా॥ లక్షణంవ్యాకరో
తి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్క్రియత ఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరి
త్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ నన్వుక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయ
సాంకర్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తత్వాదితిభావః - తహీఽజ్ఞక

రూపకాలంకారః

లోఽబభౌ॥ ౩౫॥ అథాస్యవిషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకీత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయాచరూపకంలక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాన్యస్యారోపేరూపకంమతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య।
ప్రకృతేవిషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూప
కం। రూపయతివిషయిణాతదన్యమాత్మనారూపవంతంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్రం। వ
స్తుతోఽత్రాప్యస్త్యేవభేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః। అతఏవౌప
మ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ । అత్రవిషయానిహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్త
త్వంవివక్షితం । తథాచవిషయతిరోధానాంశేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాంవ్యావృత్తిః। తేషాంవిషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ । ఆరోప్యేణేత్యనే
నోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాంచవ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరా
రోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్ । అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వా
త్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్య ద్ధః। త

థమత్రౌపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అతఏవేతి - భేదస ాదేవేత్యర్థః
ఔపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తి సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయిణోఃపృథక్ఛబ్దో
పాత్తత్వేనౌపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేఽప్యభేదప్రధాన సాధర్మ్య
వశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సిద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ - అత్రవిష

యానిహ్నవేనేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్రావ
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
ర్తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవినో

ప్రత్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్ ।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోవిక్షిప్తపవాస్యాలంకారస్యవిషయః।
తత్రావత్త్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం।సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం।కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రుత్యైవోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్రుత్యాకించిదర్థాచ్చోపస్థా
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా॥ఛిన్నేంద్రారిశిరో
రసాద్రకవటకైస్తత్కంధరోచ్చైశ్చరస్సృధ్గారాత్తైలఘృతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘునాథవీరశు
చినాదత్తేనయేనాద్భుతందుర్వారశ్శమితోమహోస్బహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

రేకదేశస్య ర్థత్వాఖ్యామేకదేశేవర్తతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
అతఏవమష్టౌటపాదాః॥ శ్రౌత్రితా ఆర్థాశ్చతేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితదితి
ఏకదేశవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తితిచ ఓ. సమస్తవస్తువిషయము
దాహరతి॥ ఛిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥బహుముఖ ఇత్యేతత్స్వయంవ్యా
కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తి రూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి ॥ వ్యా
కృతమేతత్ ॥౩౭॥ ద్వివిధం సావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదా
హరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి -
ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౩౯॥ పరంపరితం లక్షయతి ॥ రూప
కేతి ॥ రూపకం హేతుర్యస్య తత్తథోక్తం - అతఏవ పరంపరాస్య సంజాతా

అత్ర ఖడ్గస్య వైద్యుత్వం నిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయం యథా ॥ శుంభచ్చం
డాలశైలావిరళపరిగళద్దానధారారుణాభ్రవ్యత్యూహాజ
త్రధాంగాన్యసురహరియుతాన్యస్త్రఖడ్గాద్యావృతాని।ఆకర్ణాకృ
ష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళ్యో దహతి రఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూప
ణాదేవ రామస్యాగ్నిత్వేన రూపణం గమ్యత ఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
౩౭॥ కేవలనిరవయవం యథా॥ ముఖాంబుజం రామచంద్రస్యాయో
ధ్యాయంతి నిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతి తే ॥ అత్ర ముఖస్యాంబుజత్వం సంసారస్య సాగరత్వం చని
రూప్యతే । నతు తదవయవాదికం కించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮ ॥ మాల
యా యథా॥ ఆమ్రేడితం సుకృతరాశేః ప్రతిబింబమిందోశ్ఛేదస్స్వ
ర్వసురభేర్ద్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విస్త్వం తవేః పరిణతిః ప్రసవాయు
షస్య మాత్యంతరం మురరిపోర్జయతీహ రామః॥ ఇదం నిరవ
యవం మాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్ ॥ ౩౯ ॥
రూపకహేతురూపకం పరంపరితం । తత్ర శ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవ
లం పరంపరితం యథా॥ చరణగమంబచ్ఛేస్తారామేణ ప్రేరితం
ఖగం।అహీనావైరిణోభిత్త్యాముంచంతి సగరాణాస్థాయా॥ అ
త్ర బాణస్య తార్క్ష్యత్వేన నిరూపణవైరిణాం [illegible] పనిరూ

పరంపరితమిత్యన్వయ్యతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాద
నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహ విద్యా
నాథః - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాద్గస్య న సమస్తవస్తువిషయేంత
ర్భావ ఇతి॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ చరణతమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేత

త్॥ ౪౦॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి॥ కబంధఃకబంధాసురఏవకబంధముదకంతదాడంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీసఏవచంద్రస్తస్యదివాకరః-తుభ్యంతో భూధరారాజానఏవతాదృశాః పర్వతాః తేషాంజంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥౪౧॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥స్పష్టం ॥౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచహేతుహేతుమద్భావాపన్నేఇతిపరంపరితం।ఉభయత్రాపిశ్లేషోల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వంఏకవారమేవరూపణాత్కేవలత్వంచ॥౪౦॥ఇదంమాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మస్తారాపతిదివాకరః। తుభ్యమ్భూధరజంభారిర్భాసతేభరతాగ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతిభూభృతాంకబంధాసురవాలినృపాణాంజలచంద్రగిరిత్వేనరూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం।శ్లేషసముల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం।ఏకస్యరామస్యానేకధారూపణాన్మాలారూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవలంపరంపరితంయథా॥శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నేత్రచకోరాణాంవితనోతికుతూహలం ॥ అత్రరామముఖస్యచంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణేహేతురితిపరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। సకృదేవరూపణాత్కేవలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యేణవైధర్మ్యేణాపి సంభవతి ॥ యథా ॥ వాత్యావైత్యాంబుదానాంవిబుధగణవిపద్భోగినాంవైనతేయాః పాపాగ్నీనాంపయోదాః ప్రతిభటకరిణాం ప్రక్రమ[illegible]కలానాం। కుల్యాలక్ష్మీలతానాం కవికుముదరుచాంక[illegible]కౌముదీనాంకల్యాఃకల్యాత్మకానాంపటుతర

స్త్యవైధర్మ్యాభ్యాముదాహరతి-వాత్యేతి॥ పాకలోగజరోగవిశేషః॥ కల్యాత్మకానాంపాపరూపాణాంపటుతరతమసామంధతమసానాం- కల్యాఉషఃకాలభూతాః-యద్యపికల్యశబ్దస్యప్రత్యూష పరత్వే నపుంసకత్వమేవ- తథాపినిఖిలవిద్యానిష్ణాతఃకవిరేవాత్రప్రమాణం - అగ్రే[illegible]నాం ఏ

త్యాత్త్వచ్యారోపణం ద్వైత్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం
పఙ్తత్వంవా త్యాదీనామంబుదాదినివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం
లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదే పునర్వైధ
ర్మ్యం ॥౪౩॥ పరిణామంలక్షయతి-ఆరోప్యేతి॥లక్షణంవ్యాకరోతి - య
త్రేతి॥ నాపిసమాసోక్తా-కుత ఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాం కేళయో రామకీర్తేః॥అత్ర పూర్వార్ధే వైధర్మ్యేణో
త్తరార్ధే సాధర్మ్యేణచ ప్రవృత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధ
మపిరూపకంనిరూపితం । అన్యేఽష్టౌభేదాఃపృథగ్వైచిత్ర్యా
భావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అథైతల్లక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *—

పరిణామాదీనాంక్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్యావి
షయః పరిణామంభజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయ పరిణా
మస్తుద్విధా ॥ యత్రవిషయః ప్రకృతకార్యోపయోగాయా
రోప్యాకారేణపరిణమతే తత్ర పరిణామాలంకారః। నచాయం
రూపకేంతర్భవతి । తత్ర హ్యారోప్యస్య ప్రకృతోపరంజకత్వ
మాత్రవిశ్రాంతత్వాత్ । ఇదముదితంభవతి। యత్రారోప్య
మాణస్య ప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రం తత్ర రూపకం । యత్ర
ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాత్మనా విషయస్య పరిణతి
స్తత్ర పరిణామ ఇతి। నాపిసమాసోక్తౌ। ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృ
తోపయోగిత్వేపి వాచ్యత్వాభావాత్। అయంసామానాధిక
రణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాంద్విధాభవతి ॥ యథా॥ బోధాయవి
బుధలక్ష్మ్యై నష్టాయాం దశముఖాసేందుస్తోమాః। [illegible]తోగారు
డమంత్రీజయంతే రామచాపటంకారాః ॥ [illegible]ధసుగ్గుణ
ధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్ఛాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

సః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేఽపి భవద్వ్యాహా
మంధాచలేత్యాదిసమాసోక్త్యుదాహరణే సాస్రారోప్యమాణానాం చం
ద్రాదీనాంవాచ్యత్వాభావాన్నైవాసక్త్యతీతి॥ఉదాహరణే - బోధాయ
॥దశముఖవాహిన్యైనష్టాయాం ॥ రాఘువాక్యంపతిభగవానలంబనస

వైయధికరణ్యమస్యాస్తీతి ప్రదర్శయతి-భవత ఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్షయతి-నిషిధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామేనసీలవర్ణేనతమోమేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్రకృతారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌ బోధ్యౌ-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండలమైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః- దాన

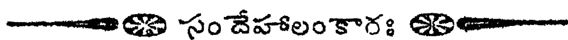
గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో
గారుడమంత్రాశ్శాపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధిక
రణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

——* అపహ్నుత్యలంకారః *——

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్త్రిధాపరికీ
ర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్ద
ప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామతమోమసమాస్తృ
తారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యా నాంబరమత్ర
జాతికలికాఃకిన్త్వేనతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర
జఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యేమృగనాభిర్నస్తవటకస్తే మోహన
చాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యం
గనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జిగమిషోస్సోపానహీ
రోపలః। నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహా
సంచారాంచితపంకపవవరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమే
న । స్వర్వాహిన్యాజీవనానాంకథంస్యాత్స్వర్లక్ష్మీసూనార్యాణాం
దహేతుశ్చస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సర్గజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయాం సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకపప ॥౪౬॥ కాళిందీతి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజీవనానాంజలానాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యాసంపత్సహేతు సూనారీణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవిస

ష్మతేతి ॥ తత్రహీతి-సాధారణధర్మస్య స్థౌల్యాదేర్యోవబోధస్తస్య సధ్రీచీనేన సహచరేణ సహితేనేతి యావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారిత్వాత్ । ఉదాహరతి-సచేతనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్ర కమనీయకాంత్యాదిగుణసాదృశ్యాత్సీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి।౮౬॥ అసావితి॥ అసౌ రామః అంభోధిః కిం-సోంభోధిః గంభీరోపి వితరణిభావం వదాన్యత్వం న భజతే-అయంతు భజతే - కింత్వంభోధిర్విగతా

సందేహాలంకారః

విషయీ యదా । సందిగ్ధో భవతస్తత్ర సందేహాలంకృతిస్త్రిధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేన స్థాణుర్వా పురుషో వేత్యాదిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహి సాధారణధర్మావబోధసధ్రీచీనేన విశేషకధర్మాగ్రహేణ సందేహస్య స్వరసవాహిత్వాత్ ఇహ తు నానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతు కవిస్స్వప్రతిభాతిశయేన వర్ణయితుం సాదృశ్యదర్శనేన సందేహముపనిబధ్నాతి। సా త్రివిధా। శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్రికా వా శరీరిణీ వా స్మరధాతురీ వా । సౌదామినీ స్థైర్యవతీ కిమేషా కా వా న జానే రఘువీరపార్శ్వే॥ అత్ర సందేహమాత్రస్య పర్యవసానాచ్ఛుద్ధత్వం॥౮౬॥ అసావంభోధిః కిం సవితరణిభావం న భజతే మహాదేవోయం కిం సవహతి శివామిశ్రితతనుం। విధాతా కిం వాయం సహి కలితవాన్నాభిజననం విచింత్యేత్థం రామం దధతి కవయస్సంశయనియం ॥ అత్ర సాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖా

'స్తరణయో యస్మాత్సవితరణిస్తస్య భావం తరీరాహిత్యం న భజతే - గాంభీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యాపి తరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్సాదృశ్యం సయోనివర్తత ఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - స మహాదేవః శివైః కల్యాణైరమిశ్రితాం తనుం వహతి- అయంతు శివయా మిశ్రితామేవ తనుం వహతి - పరంతు మహాదేవసన్నిధయోపార్వత్యా మిశ్రితాం తనుం - స విధాతా అభిజననం సముత్కలప్రసూతం నాభిం కలితవాన్- అయంతు కలితవాన్ - కింతు విధాతా నా

భ్రాజననం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుః భోగమార్గచతురోన- అయం
తుభోగమార్గచతురః- కింతు సభానుః నభోగానాం ఖచరాణాం మార్గచ
తురః - తంపావకం సర్వత్ర సమస్తకార్యేష్వనలమసమర్థం-ఏనంత్వలం
సమర్థం- అన్యత్రానలశబ్దవాచ్యం - జడేనమందబుద్ధినా- జలేనచ - స
చంద్రః వసుధాయాస్సమ్మోదం నాంకూరయతి- అయమంకూరయతి- స

న్నిశ్చయగర్భత్వం ౪౯॥ భానుః కిం సనభోగమార్గచతురః
కింపావకోయం జనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహురపిచ తు
య్యో జడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోదయైర్నవసుధాస
మ్మోదమంకూరయత్యేవం రామమవేత్య నిర్మలగుణైః పశ్చా
ద్వినిశ్చిన్వతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రాతిరేకేణాంతేగు
ణైర్నిశ్చిన్వత ఇతి నిశ్చయోఽరరీకారాదయం నిశ్చయాంతస్సం
దేహః । సచనభోగేత్యాది శ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా
నాంభేదే సత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటఏ
వ । కించనిరతిశయతేజస్విత్వాదిశాలితయా సూర్యాదిరూప
తాయా మేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్య క్రియమాణస్య శ్రీ
రామచంద్రవిషయేఽనిర్వచనీయాతిశాయితారూపవిశేషాక్షే
పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః। అపిచ ప్రసిద్ధసురవిశశికృశా
నుష్వేకస్యాపి రఘుపతితుల్యతానాభూదితి- ముతాన్యేషు తేజ
స్విష్వితి కైముత్యవశేన దండాపూపికాన్యాయాగతే రర్థాప
త్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలం ప్రపంచే

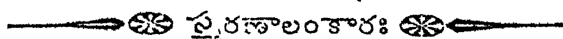
భ్రాంతిమదలంకారః

న॥ ౫౦॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

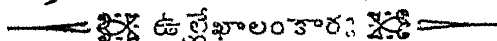
తునవయాసుధయాసమ్మోదమానందం॥ అత్రనిశ్చయాంతత్వం దర్శయతి
అత్రేతి ॥ అపిచాత్ర సంకరసంసృష్ట్యాద్యలంకారసద్భావోఽభ్యుచ్చయఇ
త్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయే శ్రీరామచంద్ర
రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యం తద్వశేన- దండభక్షణాదపూపభక్ష
ణమర్థాదాపతితమితిదండాపూపికాతస్యాస్సంన్యాయాత్తైః ॥ ౫౦ ॥ భ్రాం

తిమదలంకారంలక్షయతి - కవిసమ్మతేతి ॥ ఉదాహరతి- దుగ్ధేతి॥ దుగ్ధ
తేస్త్యావతి॥-తస్యకనకస్యరుగివరుగ్యస్య తేన-స్వర్ణాగభ్రాంతిః మేరుపర్వ
తభ్రాంతిః- అత్రశైలాంతరాణాం విషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమి
తిజ్ఞేయం - అత్రకవిసమ్మత సాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధ
నాయాశ్శుక్తిరజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి
౫౧ ॥ స్మరణాలంకారంలక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరాధీశ్చేత్సాస్యద్భ్రాంతిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్ర
హోభ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్॥యథా॥ ద్రుతకనకరు
చారామప్రతాపతపనేనరూషితాకృశేషు । స్వర్ణాగభ్రాం
తిరభూత్సర్వాద్రీణాం సమస్తశైలేషు॥ అత్రకవిసమ్మతసా
దృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాంతినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్రభ్రాంతిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలసర్వాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ
ససందేహాంతర్భావః । కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య
తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౧॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణేస్మరణంమతం ॥
సదృశపదేనాదృష్టాదజనితస్మరణవ్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ దుగ్ధక
నకోజ్జ్వలకాంత్యారామభుజం వీక్ష్యసీతయాశ్లిష్టం । చంపక
లతయాకలితంస్మరంతిమునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥
ననుభవతుభ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః । ఉల్లేఖాత్క-

ఉల్లేఖాలంకారః

థంభేదఇతిచేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖో బహుభిరేకస్యబహుభిస్సాస్య

స్మృతిబీజస్యబోధకాఇతిన్యాయేనసదృశానుభవాత్పూర్వానుభవ జనిత
సంస్కారోద్బోధేసతిసదృశవస్తుచింతనేస్మృతిస్స్మరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదిజనితస్మృతేర్నాయమలంకారఇత్యాశయేనాహ - సదృ
శపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-దుగ్ధేతి॥తమాలతరోఃకాండంశాఖాం॥ ౫౨॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖఇతి॥ వ్యాచష్టే- పక్షపతేతి ॥ అయంభా

వః- గ్రహీతృగతైర్లిప్సాదిభిరేకస్యవస్తునో నానాధర్మయోగాదనేకధో
ల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మఇతి॥ కూటేనక
పటేనమాయయా వాకరోరాణిన్యప్యసివేషా. తేనఘోక్తాః-కూటంయం
త్రేన్యతేరాశౌనిశ్చలేలోహముద్గరే। మాయాద్రీశృం యోస్తుచ్ఛేసీరా

న్నిరూపణం॥ ఏకస్యవార్థోనేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యతఇతి
యత్రాసయముల్లేఖాలంకారః॥యథా॥ ధర్మశ్శరీరభృద్భిస్సావి
తిధర్మనిష్ఠామాత్రేణనయోయమితిమంత్రకళాధురీణాః। కా
లోద్వితీయఇతికూటకఠోరకృత్యాః కైవల్యమిత్యుపరతాః కల
యంతికామం॥ఉపరతాముముక్షవః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత
ఇత్యనేనభ్రాంతిమద్వ్యావృత్తిః। భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖా
భావాత్ ।అనేకైర్గ్రహీతృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపో
హః।తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్ ।నచప్రకృ
తేఽప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః। తస్యప్రకృ
తోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్।వస్తునస్తాద్రూప్యేపునర
స్యప్రవృత్తిః॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
భిన్నేనేతిచవిశేషణద్వయంవ్యావర్త్యోత్ప్రేక్షాద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముఖేనవ్యాఖ్యాతం।అథనాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యావర్త్యముపమేయోపమాంల
క్షయతి॥ ద్వయోః క్రమాద్యచేత్తాంచేదుపమానోపమేయతే।
వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా॥ అత్రవా
క్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమే
యయోర్మిథఃపర్యాయేణతాదృక్తా కల్పన ముభయోరతిరిక్తస
దృశవస్త్వభావధ్వననాయ। ఇయంద్విధాప్రవర్తతే। ధర్మ
స్య వస్తుప్రతివస్తుతయానిర్దేశేన సాధారణ్యేనచేతి ।

వయఎదంభయోరితివిశ్వః - కైవల్యంమోక్షం॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయో
పమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధా
నంవస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ఉదాహరతి-కలితేతి॥స్వాయంవ్యాసస్వేరయో

జయతి - ఇహేతి ॥ నన్వత్ర విశేషణద్వయేపి సమాసభేదేన ప్రత్యేకమర్థద్వయోపపాదనాత్కథం వస్తుప్రతివస్తుభావ ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే - తతశ్చాత్రేతి ॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్య సమాసభేదభిన్నస్యార్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమూద్యతా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీమకరః । ఇంద్ర ఇవ రామచంద్రోఽపి రాజతీంద్రోఽపి రామచంద్ర ఇవ॥ ఇహ రామస్యోపమేయత్వే కరవాలః కులిశమివేత్యుపమితసమాసాశ్రయణేన బాహువిశేషణతా। రామకరే కులిశాసంభవాత్। ఇంద్రవిశేషణత్వే తు కులిశం కరవాల ఇవేత్యుపమితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వే తూక్తగవిశేషణమేవం ద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్ర భిన్నయోరపి ధర్మయోరతిశయోక్తిమహిమ్నైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేన వస్తుప్రతివస్తుభావో న విరుధ్యతే । వారద్వయోపాదానం చాత్ర సమాసద్వయేన స్వీకారాత్ ॥౫౪॥ శ్రీరామచంద్ర భవతః కరుణావరుణాలయ । ప్రతాపసూర్యవత్తిగ్మః సూర్యో భాతి ప్రతాపవత్ ॥ అత్ర తిగ్మత్వం సాధారణధర్మ ఇతి సాధారణ్యేనేయముపమేయోపమా ॥౫౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదకవాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యే సాస్య ప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంక్యేతి తాం లక్షయతి ॥ య

ప్రతివస్తూపమాలంకారః

త్ర వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తుతయాభి[illegible]త్ । సామాన్యధర్మ [illegible] ప్రతివస్తూపమా మతా ॥ యత్ర హ్యుపమానోపమేయ[illegible] వాక్యద్వయే సామాన్యధర్మః కథితపదస్య పునరుక్తిదోషప్రసక్త్యా [illegible] పాదీయమానః ప్రకృతాప్రకృతయోరౌపమ్యం గమయతి సా ప్రతివస్తూపమా। ఇయం సాధర్మ్య

యో[illegible]యోర్భిన్నపదోపాత్తత్వం హి ధర్మ్యత్వే [illegible]వేతి వస్తుప్రతివస్తుభావస్యోపలక్షణ[illegible] ॥౫౬॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ స్పష్టం॥౫౫
ప్రతివస్తూపమాం లక్షయతి-యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥ [illegible]

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాంసంహారణరూపః ప్రభుపటుప దాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రా మస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణావివ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసింహ

వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తతే॥సాధర్మ్యేణయథా॥జామదగ్న్య ప్రతాపాగ్నిగ్రసనేరాఘవఃప్రభుః । కాలకూటానలజ్వా లాగిళనేధూర్జటిఃపటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయ వర్తిభ్యాంగ్రసనగిళన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభి న్నావేవ సంహారణసామర్థ్యరూపౌధర్మౌ స్వీక్రియమాణౌ ప్ర కృతా ప్రకృతయో రాఘుహరయో రౌపమ్యంగమయతః। ఉప మేయోపమానయోంత్వౌపమ్యస్య వాచ్యత్వం ధర్మయోస్స్వ తోభిన్నయో రేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతుతదుభయ వైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్ భేదః । అస్యవస్తుప్రతివస్తుభా వోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోదృష్టాంతాలం కారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥౫౮॥వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్య కేవలమకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవో విపా టాః। భేత్తుంహిరణ్యకశిపూగ్రభుజాంతరాళంకోన్యోన్నృసిం హనఖరాన్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాపివైధర్మ్యేణరఘుసిం హనరసింహయో రౌపమ్యంగమ్యతే॥౫౯॥బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్ఛేదుపమానోపమెయయోః।సాధర్మ్యంపృథగాదిష్టంసదృష్టాం తోద్విధామతః ॥ అత్రపృథక్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోప మాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయో రేవధర్మ యోర్వాక్యద్వయె వారద్వయోపాదానాత్ప్రకృతా ప్రకృ తయోరౌపమ్యావగతౌదృష్టాంతాలంకారః। దృష్టాంతోనిశ్చ యో తేతిదృష్టాంతోన్వర్థః।సోపిపూర్వవద్ద్విధా॥యథా॥ర ఘునాథపవశక్త్యాయుగపద్దారిద్ర్యదారణౌపిమహాం। రవిరేకఏవ

నఖానాన్వినా - అన్యైః కోలంకస్యసుగ్దః-విభజ వివిచ్యనిర్గ్నిశ ॥ ౫౯॥ దృష్టాం తంలక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావాత్ ॥

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథ ఇతి॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- రేరాక్షసా ఇతి॥ ౫౯॥ అథ తుల్యయోగితాం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥

దక్షస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్ర రఘునాథధ్వినాథయోర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే। దారిద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబింబభావః॥ ౫౮॥ రే రాక్షసాః పలాయధ్వమయమాయాతి రాఘవః। తావదుద్యంతి ఖద్యోతా యావన్నోద్యమణిద్యుతిః॥ అత్ర యథా రవేరుదయే ఖద్యోతోపగమస్తథా రామాగమాదసురనిరాస ఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణ గమ్యతే॥ ౫౯॥ ఏవంగమ్యౌ

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాం తుల్యయోగితాదీనాం భేదో బోద్ధవ్య ఇతి తల్లక్షణాన్యాహ॥ ప్రకృతానాం తథాన్యేషాం తుల్యధర్మానుబంధతః। ఔపమ్యం యది గమ్యేత సా మతా తుల్యయోగితా॥ యత్ర ప్రకృతానామప్రకృతానాం వా తుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతే సా తుల్యయోగితా। ఇహ ప్రకృతాప్రకృతానామన్యస్తానామేవ ప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యం వర్ణితం। ధర్మస్య క్రియాగుణరూపతయా ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకారస్య కేచిదాహుః। అపరే తు ద్రవ్యగుణకర్మణాం తదభావానాం చ షణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన ద్వాదశవిధత్వే సత్యస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి॥ యథా॥ డిండీరపాండురా రామకీర్తయశ్చ గుణాశ్చ తే। అంతర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతి నిరర్గళాః॥ అత్ర ప్రకృతానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభావరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యం గమ్యతే। పాండురత్వం గుణః। బ్రహ్మాండాని ద్రవ్యాణి। సంచరణం క్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదభావానపీతి- పాండురగుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపద్రవ్యప్రతిబంధ[illegible]

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౭౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనానిజలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

శ్చా ఇతి ప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వంచద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపిసంభవతీతితదభావాఅపిత్రయ ఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ॥౭౦॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః ప్రాయోనిస్సృతజీవనాహ్రాదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనపాండురముఖాడిండీరపిండచ్ఛ
లాత్కంపంతే సతతం మనాగపిధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥ అతోఽప్రమాణత్వే నాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైః పరస్పరమౌపమ్యంగమ్యతే। తత్ర నిస్సృ
తజీవనా ఇత్యనేన ద్రవ్యాభావరూపో ధర్మః కథితః। హ్రాదివివృ
ద్ధేత్యాదినా ద్రవ్యరూపః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణే నేతి గుణాభావరూ
పః। పాండురముఖా ఇతి గుణరూపః। కంపంత ఇతి క్రియారూపః।
ధృతింనవిందంతీతి క్రియాభావరూప ఇతిషణ్ణాముదాహరణం ॥
౭౧॥ ప్రకృతానాంచేతరేషామౌపమ్యంగమ్యతేయది। సమాన

——* దీపకాలంకారః *——

ధర్మసంబంధాద్దీపకంతత్తుషడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయతోఽపమ్యం దీపయతి తత్ర దీప
కం। తత్రసమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యగుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యేచషడ్విధత్వం కేచిదూచుః। తద్విచా
రచారుచేతసాం నాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాం విశేషాదర్శనాత్। అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపికి
మితినాజీగణన్। తస్మాన్నప్రాథమికంత్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరంద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేనధర్మస్యషాడ్విధ్యో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధిసమానధ

ర్మేత్యాదినా॥ ౭౧॥ దీపకంలక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరోతి -
ప్రకృతేతి॥ తత్ షడ్విధత్వం॥ ఉదాహరతి- వికటేతి॥ వికటముద్వేలంయ

ధాతధానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటినీగంగాతస్యాజల
భరపవరంగస్తస్మికారంగంతో విచలంతఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యద్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీప
కస్యాపిషాడ్విధ్యంవక్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటమహానటజ
టాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః। తవ
చగిరోరఘూద్వహసుధారసపారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచ
రంతిపటీరహిమాః॥అత్రవర్ణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచం
ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే।అత్రసుధారసోద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః। చరణం
క్రియా। నిరర్గళత్వంపూర్వవదభావత్రయమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥అన్యేత్వాహుః॥ యఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
ర్ణేకతాపిసంగతః। సమానోధర్మఏకోన్యద్దీపయేత్తత్తుదీపక
మితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః। ప్రకృతాప్రకృతపదసము
దాయేయస్యకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం
క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యసపిదీపయతిసాధారణధర్మ
సంబంధిత్వేనద్యోతయతితద్దీపకమితి। కేచిత్త్వేకస్యకారక
స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరీ
క్షాక్షమమిత్యుపేక్ష్యతే ॥౬౨॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతావస్తునోర్ద్వయోః। ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయత్రతత్ర
నిదర్శనా॥యతోపమానోపమేయయోర్మధ్యేఅన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఉత్క్షిప్యతేతత్ర
నిదర్శనా। సాద్వివిధా। ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృతే సం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరికీక తేరఘుకిరీటమణేశ్చటు

స్నేహాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అతేత్యాదినా ॥
౬౨ ॥ నిదర్శనాలక్షయతి- అన్యధర్మేతి ॥ వ్యాకరోతి-యతేతి॥ఉదా

హరతి- పరిటీకత ఇతి॥ రఘూణాంకిరీటమణేశ్శేఖరస్యరామస్య - శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనస్యచ ఉత్కటమహఃపటలే- పరిటీకతే ప్రవర్తతే। ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- ఆహిండతే ప్రాప్నోతి..౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥ తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖినఃపటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలోచనోత్కటమహఃపటలే॥ అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నోదంభోళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోళ్యాద్యుపమానప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలాగ్రలతికా రామక్షమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండ కుండలిగతం పాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిషజ్వాలాశ్రియం సంశ్రయిత్వాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభుజాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్ర ప్రకృతస్యరామభుజఖడ్గస్య శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధా సంభవేనతత్తద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతి ప్రతిబింబకరణ మాక్షిప్యతే ॥౬౪ ॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షేపః॥ కాంతారాంతరచారిణ్యాః కాంతారామవిరోధినాం। సరోవారిషునేత్రాభ్యాం ముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥౬౫॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాముపమేయేతిశాయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసా నచాహ్నిమలినోదర్శనసోకర్శితో నైవాస్తంగతి మాన్నచాంకితత్తనురోప్యపాక్షికశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనకథానోపంగుభావంగతో నిర్దోషోగుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో యశశ్చంద్రమాః ॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

ద్రబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి-కాంతారేతి॥ నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రియం ముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోఃప్రాగిందీవరశ్రీసద్భావమంతరేణతన్మోచనాసంభవాదితిభావః- ఇందీవరశ్రీరివశ్రీరితి ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥౬౫॥ వ్యతిరేకంలక్షయతి-వ్యతిరేకస్త్వితి॥ ఉదా

హరతి-నక్షత్రేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౬౬॥ సహోక్తిం లక్షయతి- ఏక
స్యేతి॥ భావేనోదాహరతి-త్వత్ఖడ్గేతి ॥౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దా
మేతి॥ కార్ముకం ధనురింద్రచాపం చ-శరవర్షం బాణవర్షం జలవర్షం చ॥ వి
ద్యానాథమతే సహోక్తిలక్షణస్యావ్యాప్తిమాశంక్యమిత్యాహ-విద్యానా
థస్త్వితి॥ ఉత్క్షిప్తం సహ కౌశికస్య పులకైస్సాకం ముఖైర్నామితం భూపా

దాప్రియమపమానాదాధిక్యోపనిబంధనేన భేదప్రధానమౌపమ్యం

—* సహోక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యాస్యస్సహార్థ
తః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సహోక్తిస్తత్ర కథ్యతే॥ య
తోఽప్రధానోపమేయభావే వివక్షితమేకస్య ప్రాధాన్యేన నిర్దేశః
అన్యస్య చ సహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యం గమ్య
తే తత్ర సహోక్తిః॥ ఇయం భావాభావాభ్యాం ప్రవర్తతే॥
యథా ॥ త్వత్ఖడ్గభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ
లోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం। సంఖ్యైస్సమం సమరరా
త్రిముఖే వితంద్రాః ప్రోద్యంతి గాఘవమణోత్పకీర్ణచంద్రాః॥
౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్ర
శరవర్షపరంపరాభిః। కారాజుషాం దివిషదాం హృది శోకవ
హ్నిర్దైత్యప్రతాపదహనేన సమం శశామ॥ విద్యానాథస్తు కార్య
కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలాం భేదే
సత్యభేదాతిశయోక్తిమూలాం చ సహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। త
న్మతే ఉత్క్షిప్తం సహకౌశికస్య పులకైరిత్యాదౌ సహోక్తిర్న
స్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయా వినోక్తిం లక్షయతి॥

—— వినోక్త్యలంకారః ——

వినోక్తిస్స్యాద్వినాఽర్థోక్తైర్యాస్యాదౌపమ్యగమ్యతా॥ యథా॥ వి

నాంజనకస్య సంశయధియా సాధనం సమాస్ఫాలితం। ద్వైదేహీనా న సాంస
మం చ సహసాకృష్టం తతోఽభాగ్నేయ ప్రౌఢాహంకృతికం గతేనవ సమంత
ద్భుగ్నామైశం ధనురిత్యత్ర సహోక్త్యభావప్రసంగాన్నాగస్త్యత్ర వార
రణీయమిత్యాశయః॥ ౬౮॥ వినోక్తిం లక్షయతి వినేతి॥ ఉదాహరతి-

వినేతి॥ యత్ర త్వితి- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యుపమాయాప ర్యవసానాభావాన్న వినోక్త్యలంకారతా- ఏవం సమాసోక్తావప్యూహ్య మిత్యాహ- సమాసోక్తావితి॥ ౬౯॥ సమాసోక్తిం లక్షయతి- విశేషణానీతి- ప రమప్రకృతం- అవధారణార్థమాహ- నతు విశేష్యపదమపీతి- నన్వేకదేశవ ర్తిరూపకాత్కథం సమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వాది త్యాశయేనాశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకం తత్రాసంక

నాశేషేణ పాతాళం వినేంద్రేణ త్రివిష్టపం॥ వినా శ్రీరామ చంద్రేణ సరాజతిధరాతలం॥ అత్ర స్వర్గపాతాళయోస్సు రేంద్రభుజగేంద్రాభ్యామంతరేణ యథా నశోభా తథా భూతధా త్రీతలమపి రామం వినా నశోభత ఇతి వచోభంగ్యా గమ్యమౌప మ్యం। యత్ర త్వౌపమ్యపర్యవసానం నాస్తి న తత్రాయమలం కారః। వినా వత్సం రామః కథమయమయోధ్యాం ప్రవిశతీత్యా దౌ- సమాసోక్తావప్యేవమేవ వేద్యం ౬౯॥ సమాసోక్తిం వక్తి॥ విశేష

—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవ పరమర్థం గమయితుం యదా। ప్రకృతస్య సమర్థాని సమా సోక్తిస్తదా భవేత్॥ ప్రకృతస్య విశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థం య దా గమయితుం శక్తాని నతు విశేష్యపదమపి తదా సమాసోక్తిః। స మాసేన సంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా। విశేషణ విశేష్యాభ్యామర్థాంతరాప్రతీతేర్న శ్లేషతా। నను సమాసో క్తావప్రకృతారోపణస్య గమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం కాదుర్నివారేతి చేన్నైవం। ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోప యోగాదప్రస్తుతస్య। నచ పరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

ర్యశంకా- పరిహరతి- మైవమితి- ప్రస్తుతేతి- అయం భావః- నిరీక్ష్య విద్యున్న యనైః పయోద ఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్య ప్రస్తుతోపరం జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అత్ర తు వ్యవహారసమారోప ఏవేతి మ హాద్వైలక్షణ్యమితి- తదుక్తం- తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు తం స్వయం। సంక్షేపేణోచ్యతే యస్మాత్సమాసోక్తిరియం తదా॥ స్యాద్వి శేష్యాంశసామ్యం చేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతం వెచ్యారూ

పకాలంకృతిస్తదేతి॥ ఉదాహరతి-భవదితి॥ సర్వజ్ఞానాంమహాత్మనాం శిరసా-సర్వజ్ఞస్యహరస్యశిరసాచ - తమఃపాపతిమిరంచ-కోర్థ్యామేస్మేదం కుముదం కైరవంచ॥ ౭౦॥ శ్లేషంలక్షయతి-శ్లేషఇతి- విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయా పరిణామే ఆరోప్యమాణప్రాధాన్యేనారోపవిషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్రయోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామాత్రేణారోప్యమాణగత్యా తానుపమర్దాదారోపవిషయస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతి రహస్యం॥ యథా॥ భవద్వ్యాహోమంథాచలమథితనక్తంచరచమూసముదాత్తిత్వంభూతా సహవిజయలక్ష్మ్యా రఘుపతే। భవత్కీర్తి-తీర్థార్యాజయతి భువి సర్వజ్ఞశిరసా తమోహంత్రీ నిత్యం కుముదముదయం ప్రాపితవతీ॥ ఇహ కీర్తేశ్చంద్రత్వం ధ్వన్యం। తదపి విశేషణసామర్థ్యాదేవ న విశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

శ్లేషాలంకారః

పూర్వం సమాసోక్తిలక్షణే విశేషణాన్యేవేత్యనేన వ్యవచ్ఛేద్యతయా శ్లేష ఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥ శ్లేషస్సామ్యే సమాదిష్టో విశేషణవిశేష్యయోః॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తు విశేషణమాత్రసామ్యమేవ న పునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం। అత్ర తు విశేషణవిశేష్యోభయసామ్యం ప్రయోజకం। విశేష్యయోశ్చాత్ర కేవలప్రస్తుతయోర్వా కేవలాప్రస్తుతయోర్వా శ్లేషో భవతి। న తు ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రహ్యభిధాయాః ప్రస్తుతైకార్థప్రత్యాయనశ్శృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్య వ్యంజనైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిరేవ ప్రగల్భతే॥ యథా॥ అత్యర్జునయశోరాశిః కృతసంరక్తతగ్వణః। ఏకవీరోపతాపఘ్నో రామో రాజతి రాజఘుః॥ అత్ర

౮- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషే వా అర్థద్వయస్య ప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వా అభిధాయా అసంగితసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌ వాఽర్థౌ వాచ్యావేవేతి - నను-యేనధ్వ

స్తమనోభవేనబలిజిత్కాయఃపురాస్త్రీకృతోయశ్చోద్వృత్తభుజంగహా రవలయోగంగాంచయోదీధరత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతి స్తుత్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదో మాధవఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేప్యర్థస్యప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్నభేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వాద్విధౌవక్రేమూర్ధ్నీత్యాదావివనశ్లిష్టత్వమిత్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- సన్త్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీత్యర్థః- జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయంభావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి శబ్దయోః పాఠసమయే తనుతరజతుశలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశాచ్ఛబ్దగతత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయత్నాస్తు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాదాదిమస్యాప్రకృతత్వాజ్జామదగ్న్యస్య నశ్లేషావకాశః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోఽర్థశ్లేషశ్చేతి।నను శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటఏవశబ్దభేద ఇతిచేత్సత్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దగతత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణుతా । అర్థశ్లేషేతుప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశబ్దైక్యనిశ్చయేసత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థయోరితి।శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంభంగాసహిష్ణుత్వంచేత్యాలంకారికరహస్యం। అతః కేవలప్రస్తుతగతత్వేనకేవలాప్రస్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా ॥

మహాపదోపస్థితయస్సదారామావియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదీని-ప్రయత్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియోగ్యత్వంశబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అతఇతి- యతః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేషముదాహరతి- మహాపదఇతి ॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహాన్త్యఆపదోయేషాంతేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాంతేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిర్వియోగఏషామస్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయఆవాసస్థానంయేషాంతేతథోక్తాః-హితాస్తు మహాపదానాం మహాన్స్థా

తత్థావానాముపస్థితిః ప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః- సంతః ప్రశస్తా యేఆరామా ఉపవనాని తైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభరణభూషితా ఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షేత్వేకపదత్వమితిచ ॥ ౭౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అపగతః విక్రమే విశేషగమనే సంకోచోయస్యతం - నవిద్యతే పవిక్రమస్యవజ్రప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వర్గంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోఽహితాః॥అహితపక్షే । వఃహాఽపదః ।
అపస్థితయః।సదా।రామావియోగినః।,అలం।కారాశ్రయాః।
భవతః।అహితాః। మిత్రపక్షేత్వేకపదత్వం। అత్రరామచం
ద్రదానవశాత్రవయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితా
నాంచప్రాకరణికత్వం ॥౭౧॥ అపవిక్రమసంకోచంగోసహ
స్రోల్లసత్తనుం । నాకోల్లాసినమత్యేతిరామోహర్యశ్వమోజ
సా॥అత్రహర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందరయోరుపమాన
త్వేనాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥౭౨॥ అత్రవిశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావే కేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలఃపరికరాలంకారఏకదేశసామ్యాదృబ్ధిస్థః। కేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాఽప్రస్తుతప్రశంసాదయోలంకారాశ్చ బుద్ధి
స్థాః । తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణాళీ
సాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ ఐశంశైశవచేష్టయావి
దళితంయేనాద్భుతంకార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్రలప

తీతితథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమింద్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరిత్కపిలవర్ణయోరితివిశ్వః॥ ౭౨ ॥ పరికరంలక్షయతి- విశేషణాళీతి॥ ఉదాహరతి - ఐశమితి ॥ ఇదంరావణం ప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనశవవరప్రదాతామహేశోపిశ్రీరామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవనఇత్యనేనత్వజ్జైత్రకార్తవీర్యస్యయాపహారిణ సఇత్యనేనయోసత్వంకిముపంచ్ఛః ఇతిచవ్యంగ్యం తే

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాంలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యని బంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంత రమాహ-భానామితి ॥ రవా సైన్వస్వకీయైరంశుజాలైస్సహ సై్వరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ । యస్మాత్తైకశరానలేశలభతాంవా లీసలేఖైకపిః కింతస్మిన్నపిరాఘువేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్రి

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అ ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తు తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయ తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చ యత్రకించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసంబంధఃకోప్యంగీకా కార్యః । సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య కారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే । సా మాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యా త్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీ యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ ।క్రమేణయథా॥ భృంగపుం గవమరందనిర్ఝరీసద్మపద్మమవహాయసాంప్రతం । జాల్మశా ల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రా ప్రస్తుతేనభృంగబుద్ధ్యుపదేశేనసర్వానర్వాచీనా న్పురుషాధ మాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి యాం సేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥ ౭౪॥యథావా॥భానాం భానాంతరిక్షేవిలసతినచసంరాజతేరాజతేజో వహ్నౌవహ్నౌ యరోచీరజనిషుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః । సై్వరంసై్వ రంశుజాలైస్సహచరతిరవౌకాంతికేకాంతికేళిస్సంవాసంవా సిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం॥అత్రరేరావణరా

మందంయథా తథాచరతిసతి - అంతికేతదంశూపకంఠే కాంతికేళిస్త్వ త్కాంతివిలాసః- కా నకాపీత్యర్థః- తిమిరసఖ స్తమస్సహచరోద్యోతః ప్రకాశోయస్యతస్యసంబుద్ధిః తిమిరసఖద్యోత హేఖద్యోత - త్వంసం

వాసంకర్తుం తదంతికే స్థైర్యమవలంబ్య స్థాతుం వా శక్నోసి కిం॥ ౭౫॥ సామా
న్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూత
స్తిరస్కృతః కౌశికశ్శక్రియైస్తైతథోక్తాః*అథకౌశికాః । ఘుగ్గులూలూ
కనకులమునిశక్రాహితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిద్వాయువేగజే

మే సమరాంగణగతే సర్వతేజోభిభావిని సమక్షం తవావస్థాన
మేవ దుష్కరం పౌరుషం తు దూరతో నిరస్తమితి ప్రస్తుతమప్ర
స్తుతకథద్యోతవృత్తాంతకథనేన వ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనే
దముదాహరణద్వయం ప్రవృత్తం ॥ ౭౫ ॥ సామాన్యాద్విశేష
ధీర్యథా॥ రామవిక్రమవిధూతకౌశికా కౌశికాధ్వరవిరోధినో
సురాః। పత్రిభిః పవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కఠినఖండితాస్త్వ
యా ॥ ఇహామహాదిదమద్భుతం యదాత్రిమశిశునైవత్వయా
కౌశికమఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖాస్సురవిరోధినః ఖండి
తా ఇతి ప్రస్తుతే కఠినఖండితా ఇతి సామాన్యముపన్యస్తం । తే
నాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతో విశేషో వ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥
విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రే సతతమశేషాభీ
ష్టదాయిని। దారిద్ర్యం విమృషాం లేభే స్థైర్యం మధ్యేషు యోషి
తాం ॥ అత్ర శ్రీరామభద్రౌదార్యేణ సర్వేషామర్థినాం
దారిద్ర్యం హతమితి వక్తవ్యే విమృషామితి విశేషస్యాప్రస్తుత
స్యోపాదానాత్ప్రస్తుతమేవ సామాన్యం వ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ య
థా వా ॥ రామభద్రేణ సంశ్లేషమిందిరేశే వామరావలీ । స
మాసాద్య సదా మోదమవిందత వసుంధరా ॥ అత్ర యోగ్యం
వస్తు యోగ్యేన వస్తునా యోగమేత్య శోభత ఇతి సామాన్యే ప్ర
స్తుతే విశేషోఽభిహితః। తేన సామాన్యం వ్యజ్యతే॥ ౭౮॥ కార్యా
త్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరిపిభువేశ్మవిలాసశైలకా

త్రీత్వరా వేగో యేషాం తే తథోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్య
క్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్ర ఇతి ॥ దారిద్ర్యం హీనత్వం ॥ ౭౭ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదం సంతోషం॥ ౭౮ ॥
కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసకృన్మల్లలతడ

చ్చలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥ప

పారగర్తసరకాసరసారసంఘే । కోఽభూత్కటాక్షకృదుల్లలతో విమార్గసంచారిణోఽరుణహయానరుణోఽరుణద్ధి ॥ అత్ర శ్రీరామభద్రభయేన స్వగృహాన్విహాయ శత్రవః కుతోఽపి చిరాయ లీనా ఇతి కారణే ప్రస్తుతే తత్కార్యముపవర్ణయమానః ప్రస్తుతమేవ ప్రస్తుతం స్వకారణం వ్యంజయతి ॥ ౭౯ ॥ కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యం రామభద్రస్య విస్పష్టం విష్టపత్రయే । కథం విస్మయసే దృష్ట్వా కామధేనుసురద్రుమాః॥ అహో కథమేతత్కామధేనుకల్పద్రుమాణామర్థిజనేషు దానవైముఖ్యమితి విస్మయమానం ప్రతి కస్యచిదిదం వచనం । తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణ కారణేన వాచ్యేన ప్రస్తుతస్య లజ్జితత్వరూపస్య కార్యస్య ప్రతీతిః॥౮౦॥

——* పర్యాయోక్త్యలంకారః *——

అథాన్యేనాన్యగమనసామ్యే న బుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్యలంకారం లక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేన కార్యేణ ప్రస్తుతం యది । కారణం గమ్యతే తత్ర స్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృతిః॥ ప్రస్తుతేనేతి విశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః। కార్యోక్త్యా కారణమపి పర్యాయేణోక్తమివ భవతీతి పర్యాయోక్తిపదప్రవృత్తిః । కార్యాభిధానభంగీవైచిత్ర్యేన కారణస్యోక్తప్రాయత్వమేవేతి సవ్యంగ్యత్వం । నను తర్హి సాక్షాత్కారణమేవ కిం నోచ్యత ఇతి చేత్ కార్యాభిధానముఖేన తస్య ప్రత్యాయనే యావతీ చమత్కృతిస్తావత్యాస్తదాఽభావాత్ ॥ యథా॥ ఖడ్గస్య తే యుధి విరోధినరాధిపేషు కా ప్రక్రియా రఘుపతే యదమీ సమేతాః । దుష్ప్రాపదివ్యరమణీరమణీయహైమవద్రాజశైలశిఖరేషు చిరం చరంతి ॥ అత్ర శత్రునరాధిపా

ర్యాయోక్తిం లక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥ సంగరాః ఖడ్గేన సమ్మిలితాస్సంతః-దుష్ప్రాపాణాం దివ్యరమణీనాం రమణీయా

హైమాస్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చమైవత్కౌజాస్తపవశైలశిఖరాణితేషు- అత్ర శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥ ఉదాహరతి- తద్ధాత్రీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాత్రీ జైత్రయాత్రా-హేసుతను- తదన్వితివాపాఠః-తస్యనరకస్య-దయాబ్ధిం-వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వత ఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

నాందుష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళీరూపకా ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవర్ణనాముఖేన తత్కారణభూతం యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి॥ క్రమాదేకమనేకస్మిన్నేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయాలంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థానరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నపరివృత్తితా॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణంసుద్యావ్యయోరేవరుణభంగనిరూపకంపద్యం॥ తద్ధాత్రీప్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌ సపదిచులుకితేతత్ప్రయాణావలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేత్వయిమయిభయాచ్చాభినానాంబురాశౌ స్రావితస్తద్దయాబ్ధిం సునను విగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధిష్వవృత్తికథితా॥౮౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరిపోస్సంయతిగర్వితస్య। లిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛకణంగతస్యరామంప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

త్స్థితత్కారం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తతస్తద్భాజీవితుమన్యశక్త్యాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసామర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- సైవాదారిమంశరణంగతస్య తస్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥౮౩॥ పరివృత్తింలక్షయతి పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః- శిష్టంల

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీటేతి॥ఉత్సృజ్యేత్యదత్త్వా- అత్రాధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ప్రాజ్యం ప్రభూతం॥౮౫॥ వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారం లక్షయతి-ఏకస్యేతి॥ ఆధారంవినాతస్యాధారస్యాధేయం యత్ర వర్ణ్యతే॥తత్రైకస్యైకతోదాహరతి- భేరీ

పరివృత్త్యలంకారః

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్ర వ్యావర్త్యయోః పరివృత్తివిశేషయోః పరివృత్తిం తావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమైస్త్రిధా॥ వినిమయో నామ వస్తుదానపూర్వకో వస్త్వంతరస్వీకారః॥సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదానేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥
కిరీటశస్త్రాంబరదివ్యభోజ్యాన్యుత్సృజ్య తేభిర్జగృహే స్మ రామ
కాష్ఠోత్కరం మూర్ధ్ని కరే కపాలం కటౌ కుచేలం కబళే చ కందం॥
౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రం తే ప్రతిపాద్య విభీషణః । లంకారాజ్యం స్వయం ప్రాజ్యం త్వత్తో జగ్రాహ రాఘవ ॥౮౫॥
వితీర్య హృదయం స్వీయం సీతాయై రఘునందనః । తదీయం హృదయం లేభే కుసుమాయుధసాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్య యుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషు వర్ణ్యతే। వినాధారంతదాధేయం ఘటనాదుర్ఘటస్య చ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్ర త్రేధా జగుర్బుధాః ॥ క్రమో యథా ॥ భేరీభూరివిరావడంబరభరో ధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి యుగపచ్ఛాశాదశ వ్యానశే। త్యక్త్వా తాన్పరిధావతో గుణయశోరత్నాని సంతస్థిరే రామ త్వాం శరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చింతాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయాగపద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటీసమాటీకనే జైత్రయాత్రోద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్యస్యోదాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యేతి వేద్యం॥ ౮౭ ॥పరిసంఖ్యాం లక్షయతి-వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేకత్రైవ నియమనం పరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరత్యం

తమ ప్రాప్తౌనియమః పాక్షికేసతి । తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి కథ్యతఇతిమీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికై రంగీకృతఇతిద్రష్టవ్యం॥ క్రమేణోదాహరతి- సితా ఇతి॥ హితానాం ... తాత్పర్యార్థః

పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తాన్పరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్వేకమనేకేషు ప్రాప్తంయత్రనియమ్యతే । ఏకత్రైవభవేత్తత్రపరిసంఖ్యాచతుర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వికాఽప్రశ్నపూర్వికా చేతిద్వివిధాపునః ప్రత్యేకంవర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాంద్వివిధేతిసంభూయచతుర్విధా॥ పరిసంపూర్వస్యఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥ సితాశ్రితాః స్ఫూతాః కథయభువికేరాఘవగుణానగంగాయాః పూరాసచశశికరానావృతేర్ఘురాః। హితాన్నత్వైధత్వేత్తిమపిచకః కోసలపతేర్భుజాదండశ్చండీపతికఠినకోదండదళనః॥ ఇదంప్రశ్నపూర్వికయోశ్శబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం॥ ఇహద్వితీయార్థే రామభుజపివార్థినామభిమతార్థాన్వితరతి సపవక్షితించధత్త ఇత్యుత్తర ఘాన్నచింతామణిసంతానకాదయోపితరంతి తథాభుజంగపుంగవదిగ్గజకంగాపయశ్చ నమహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వం వేద్యం॥ ౨౬॥ స్మితజ్యోత్స్నాపూరశ్శిశిరమధురస్తైరఘుపతే నగోస్తన్యం గోస్తన్యపిచనసితాదాపిచసుధా। ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తేమహీంలోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపిద్వితీయార్థే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవపృథివీప్రకాశకత్వోక్తేరర్థాన్నసూర్యాచంద్రమసోరితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం। ఇదమితరయోరుదాహరణం॥ ౨౭॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టాపరిసంఖ్యావిశేషతః । చమత్కారోత్తితి

అత్ర పూర్వార్ధగమాద్యాయామాద్యుత్తరార్ధంద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౨౬ ॥ స్మితేతి॥ గోస్తనీమృద్వీకా॥ అత్రపూర్వార్ధంతృతీయాయాముత్తరార్ధంతురీయాయాశ్చోదాహ- ఇదమితరయోరితి॥ ౨౭॥ భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ రామేక్షితింరక్షతిసతిదా నాంబూపశమః దానోదకోపరమః రిపుద్విపకరే నప్రజాసు - రిపుద్విపా నాంనిమజ్జదత్వాత్ప్రజానాంవితరణశీలత్వాచ్చజాతేతిభావః - నప్రజాస్వితి పదద్వయముత్తరత్రవాక్యేషుయోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ తిరాహిత్యంప్రజానాంనీతియుక్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః। అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే తా ఈతయస్స్మృతా ఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ ర్తనంచ- పంకయోగఃకర్దమసంబంధఃకిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతా శైత్యం మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రమాఃజలనిర్గమాః భ్రాంతయశ్చ సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఆపల్లేశస్థితి

దృశ్యాంకవయః కేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్విపకరేసస్యేష్వనీతిః పరంనీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రమాస్సింధుషు। స్థాణుష్వేవవిపల్లవస్థితిరభూన్నా
యాతావిమార్గభ్రమో నైతత్కించిదపిప్రజాసుదదృశే రామే

—* సముచ్చయాలంకారః *—

క్షితింరక్షతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయతి। క్రియాణాంవా
గుణానాంవాయుగపద్యదిమేళనం। ఏకత్రసన్న్యతేతత్రద్వివి
ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా॥ వధూవహానభూనభశ్చతుర
తూర్ణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిప్రుతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమార్గభ్రమః ఆకాశసంచారఃమురధ్వగామిత్వంచ- ఏతత్పూర్వో క్తదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వితి వర్ణనీయార్థస్యశాబ్దత్వాదియ మప్రశ్నపూర్వికాశబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహేతి॥ హేరఘూ రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతిసతి- ద్రుతఃకాందిశీకోరిపుః-వధూవహనక్ర మేణతురంగతితురంగఇవాచరతి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యేతి రయేణ యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభఃక్రమేణ

విహంగతి - వేగేనోత్పతత్యుత్పత్య యాతీత్యర్థః - అపి కిం చ - చతురతూర్ణవ
క్రక్రమేణ భుజంగతి - వనే భృంగతి స్మ ఝాద్వృత్తకుం కుంజాత్కుంజం చాశ్ర
యతీత్యర్థః - తమసి స్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటం స్ఫురతీత్యర్థః ॥
౯౧॥ గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషః కోణేక్షణే అ
పాంగవీక్షణే - అణిమా కార్శ్యం ॥౯౨॥ వయంత్వితి ॥ ద్రవ్యాణాం జాతీనాం
చ సమవాయయోస్సముదాయయోః - సమవాయశ్చ యోగ ఇత్యపరః -
తద్భేదతాం సముచ్చయభేదతాం ॥ తతోऽపపత్తిం దర్శయతి - క్రమేతి ॥ చమ

భుజంగతి తరంగతి ప్రహ్వగతౌ వనే భృంగతి స్ఫులింగతి తమస్య
పి త్వయి రణేరణే ఘోరత్వంగతి ॥ అత్ర క్రియాణాం సముచ్చయః ॥
౯౧ ॥ గుణసముచ్చయో యథా ॥ రామస్య చక్షుషః కోణేక్షు
ణే శోణే తు షాద్విషాం । పాండిమా జడిమా చాంగే జజ్ఞే స్వలినిమా
ణిమా ।౯౨॥ ఏవం క్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలం
కారస్య ద్విధాద్వయమేవోచుః ప్రాంచః । వయంతు ద్రవ్యజా
తిసమవాయయోరపి తద్భేదతాం బ్రూమః । క్రియాగుణస
ముచ్చయయోరివానయోరపి చమత్కారకారితాయాః ప్రసి
ద్ధాలంకారసామాన్యలక్షణస్య దురపలాపత్వాత్ । తత్ర ద్ర
వ్యసముచ్చయో యథా ॥ కాన్తం కపాలశకలం కబళిత్వనా
నాం సైరీక రేకలయ తేస్వయి రామరుష్టే । తుష్టే తు కల్పతరు
కాండసుధాంకభాండచింతాశ్మనీలవలికచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥
అత్ర పూర్వోత్తరార్ధగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

తాత్కారకారితాయాశ్చ సచమత్కారకరణాత్ - ప్రసిద్ధస్య గుణతరంగో
క్తస్య అలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేన రసోపస్కారక
త్వరూపస్య దురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయ
ముదాహరతి - కాన్తమితి ॥ త్వయి తుష్టే తు - కల్పతరుకాండం కల్పవృక్షస్కం
ధం - సుధాంకభాండమమృతకలశం - చింతాశ్మానం చింతామణిం - నీలాదీని
నీంశ్చ యుగపత్ కరేష్వత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రం తు దేవరాజో రాజరాజో
వా భవతీతి భావః - కాంతం వా శేతమసిరం కేబాణే ప్రసరసీరయోః । [illegible]
తేరహాసి స్తంబ ఇత్యపి [illegible]

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిం దర్శయతి-తద
భేదఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్ర పర్యాయాలంకారతా సముచ్చాయకశ్చ కారః-
తథాహి-కోపదశాయాం కాష్ఠాదిద్రవ్యరాశింతోషదశాయాం కల్పతరుకాం
డాదిద్రవ్యరాశిం చైకఏవకాలభేదాత్కలయతీతి వక్తవ్యమిత్యాశంక్య త
తాదృశ్యనిష్టం ప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాపకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయం నిర్దేష్టుమాహ-పరాపరేతి॥ పరం సత్తా-అపరం ద్రవ్యత్వా
ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తు సత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నాతుయాజాతి
స్సైవాపరతయోచ్యత ఇత్యుక్తత్వాత్- తద్రూపేణ భావేన ధర్మేణ శూ
న్యానాం విరుద్ధసామాన్యానాం ఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదే నైకైకస్మిన్నరే యు
గపత్సంభవాద్ద్వివారముదాహరణం బోద్ధవ్యం । తదభేదే
యుగపదేకకరే విరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్య మేళనాసంభవా
ద్ద్రవ్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రాపకయో రోషతోషయోర్యుగపదుద
యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపి క్రమమేళనవివక్షాయాం తుప
ర్యాయాలంకారతా స్యాత్ ॥ ౯౩ ॥ పరాపరభావశూన్యానాం
విరుద్ధసామాన్యానాం యద్యప్యేకత్ర సమవాయో న సంపనీప
ద్యతే తథాపి కవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥ శుచిత్వ నరసింహత్వ రాజహంసత్వ భోగితాః। భూధర
త్వాదయశ్చాన్యా జాతయో రాఘవే బభుః॥ ఏవం ద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యానాం ప్రత్యేకం మిథశ్చ మేళనే ఏకాదశ భేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథం తర్హి జాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత్రాహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥ శుచిత్వం వహ్నిత్వం శుద్ధత్వం చ - నరసింహత్వం
నృకేసరిత్వం పురుషశ్రేష్ఠత్వం చ - రాజహంసత్వం హంసశ్రేష్ఠత్వం రా
జోత్తమత్వం చ-భోగితా సర్పత్వం సంతతభోగవిశిష్టత్వం చ-భూధరత్వ
పర్వతత్వం భూపతిత్వం చ- చతురాననత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయ ఆదిశబ్దార్థాః
అన్యే సప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥ అత్రేత్థం గణనా-ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః జాతిసముచ్చయః -
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః ద్రవ్యజాతి సము

చ్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥౯౮॥తత్కరం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్థలే కేనచిజ్జంతువిహింసకేనవిస్తారితేజాలేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్యనిపతితఃపరస్పరంమంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనసహోడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నామూషకరాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాంమనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ఉదాహరతి-ముగ్ధాఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య। విస్తరభయాన్నోదా
హ్రియంతే॥౯౮॥తత్కరంలక్షయతి॥ఖలేకపోతన్యాయేనమిళి

—* తత్కరాలంకారః *—

తైర్బహుకారణైః స్వతంత్రైః క్రియతే కార్యం యత్రైకం తత్ర తత్కరః॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావా భావాశ్చ మంజుమధురామధురామృగాక్ష్యాః । కందర్పవైభవపుషా వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచయంతి॥ అత్ర ఖలేకపోతన్యాయేనమిళితైర్గిరాదిభిస్సహాస్సమాధేరవ్యవచ్ఛేదః। తత్ర కారణమేకస్య కాకతాళీయన్యాయసిద్ధత్వాత్ ॥౯౯॥ సమాధింలక్షయతి ॥ కాకతాళనయాయయా

—* సమాధ్యలంకారః *—

తహేతోరన్యేనహేతునా । ప్రక్రాంతకార్యసౌకర్యే సమాధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళసమయేవిశేషణాత్తత్కరా

మధురాః-హావభావాశ్శృంగారచేష్టావిశేషాః-తస్స్యరూపవివరణంగోకపిశేవవివరీవరిష్యతి - మంజుమ్నోర్మార్దవస్యగుణాంతరశయోమంజుమధురాబుద్ధ్యారిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ఛ్రిత్యయః- తయామధురాస్స్వదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదప్రతిసర్వేషాంపిపోతానాముద్యమస్తథామధురవచనాదీనాంతన్మానసోల్లాసోదంచనేపిసాచివ్యం।౯౯॥ సమాస్య అలంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి॥ యేనదిదాసిద్ధస్యకార్యస్యకాకతాళీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః కాకతాళీయసమాధానః

తత్రిక తోపనతం చిత్రీకరణం - ఏవం చానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధే స్సమప్రధానసర్వకారణత్వాత్ సమాధేర్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరతి - అంధానితి॥ హే రఘురామ భయేనాంధాన్ దిగ్భ్రాంతాన్ - విద్రవతః పలాయమానాన్ ॥ ౯౬॥ వికల్పం లక్షయతి - తుల్యప్రమాణేతి॥ వ్యాచష్టే - తు

ద్భేదః॥ యథా॥ అంధాన్ భయేన రఘురామ చమూసముద్ధధూళీ భరేంధయతి విద్రవతో ద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతితం పునస్తానంధీచకార హతమేవ విధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

వికల్పాలంకారః

జల్పతి॥ తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యయౌగపద్యాప్తయోః క్వచిత్ । విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్పస్తత్ర జల్ప్యతే॥ తుల్యం హి విరుద్ధద్వయం యుగపదుపస్థితం వికల్పార్హం తేన యత్ర తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యాత్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరోధస్స్ఫురతి తత్ర వికల్పాలంకారః ॥ యథా॥ దివి వా భువి వా స్థలే జలే వా భుజదండైరథ వా ప్రచండకాండైః । తవ రామ యథాస్తి యాత్ర శిక్షా వద తత్త్రైవ మృధం తథా విధాస్యే॥ ఇదం రావణవచనం ॥౯౭॥ అథ యథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

యథాసంఖ్యాలంకారః

బంధః ప్రథమోక్తానాం చరమోక్తైః క్రమాద్యది । కథయంతి యథాసంఖ్యాలంకారం స భవేద్ద్వివిధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతి ద్వివిధో యథాసంఖ్యాలంకారః। తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వయే శాబ్దతా। సమస్తానాం మిథస్సంబంధేర్థతా। సమస్తయోర్మిథస్సంబంధే శబ్దతః ప్రతిపన్నేపి తదంతర్వర్తిపదానాం క్రమసంబంధస్యార్థేనోపలభ్యత్వాత్ ॥ యథా॥ రిపుకవివిపక్షీన్విజిగ్యే రామో ద్యుతినీతిభూభృదుద్ధృతిభిః । తస్య చ నేత్రం వక్త్రి

ల్యం హీంతి॥ ఉదాహరతి - దివీతి॥ మృధం యుద్ధం॥౯౭॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి - సంబంధ ఇతి॥ ఉదాహరతి - రిపీతి॥ ద్యుతినీతిభ్యాం భూభృ [illegible] ణాము ద్ధృత్యాసిపాత సస్తేన చ - అన్యత్ర పర్వతోద్ధరణేన చ - నేత్రం కర్త్రి - కమలం క్షమ - చకారాద్విజిగ్యే ఇత్యనువర్తతే - ఏవముత్తరత్రాపి రామస్య -

తే ఽతి-పూర్వార్ధమర్ధస్యోత్తరార్ధంశాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౮॥ కార
ణమాలాంలక్షయతి- పూర్వంపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి - ఉత్తరోత్తర
స్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచత
స్రః॥ఆద్యాముదాహరతి - లంకేతి॥అజనయన్నిత్యాదయోపాసుః-రావ
ణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అర్థశాబ్దయోరుదా
హరణద్వయంపూర్వోత్తరార్ధయోర్ద్వైధ్యం ॥౯౮॥ అథక్ర
మాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలాన్కారణ మాలాదీన

కారణమాలాలంకారః

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్త
రహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥
కేచిత్తద్వైపరీత్యేఽపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవా
కారణత్వస్యానపాయాదితితేషామభిప్రాయః। తేనాస్యచ
త్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాధ్య
క్షర్ధిప్రసరఘటాకర్ణతాళానిలోలాస్స్వర్గస్త్రీణాం భృశమ
జనయన్నిర్ఘనిశ్వాసవాతాన్। ఇంథాంచకోరిరఘుకులపతే
ర్వత్ప్రతాపానలంతేతేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్యా

మాలాదీపకాలంకారః

రణ్యం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్చేదుత్త
రోత్తరం। తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః॥
యథా ॥ భూపాలయావనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగార
యోర్ద్వాభ్యాంకాచనచాతురీవచనస్ఫూర్తింగిభిర్నిర్జితా। కంద
ర్పోపప్లుతిచతాభిరమునాబాహ్యైర్భుభూషిభను స్తేనాప్యహ
విచార్యపైర్యకవచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వస్మి

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూపాలేతి॥ యా
వనః [illegible] - జనకజా [illegible] లావణ్యశృంగారయోః [illegible]
[illegible] లావణ్యశృంగారాభ్యాం- [illegible] ॥ ౧౦౧॥
సారాలంకారంలక్షయతి పూర్వస్మాదితి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారం[illegible]

స్తంసత్ - యత్ర వావర్ణ్యేత చేత్॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥ స్పష్టం॥ ౧౦౧ ॥ ఏకావళింలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహురితి॥ తచ్ఛౌర్యం॥౧౦౨॥ కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి॥ వ్యాక

సారాలంకారః

దపిపూర్వస్మాత్సారంచేదుత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతతత
త్రాహుర్బుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారో
భువనానిసప్తభూమండలీ తేషుచ సారభూతా।తత్సారభూతా
నిపురాణి తేషుసారం పురం రాఘవబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణాపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళిమలం
కారమాచిరే తత్ర పండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్య
ధుర్యస్తస్మిన్నిత్యానిత్యమన్వితమ్। నీతిర్విత్తేనసంపన్నా విత్తం
సత్పాత్ర సాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్క- న్యాయమూలానాం

కావ్యలింగాలంకారః,

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్ర హేతుర్వాక్యార్థో వాప
దార్థో వాభవన్నర్థాంతరసమర్థకస్స్యాత్తత్ర కావ్యలింగం । త
చ్చోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపి విశేషణత్వేనైవ హేతుత్వం
కార్యం । యత్ర పునస్తృతీయాదినా హేతుత్వధీర్నతత్రా
సావలంకారః।కింతు హేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావో హి ప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశం
కా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భా
వస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

రోతి-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్ర విశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్ర విశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్షయేతి- ఉత్థితాకాంక్షయా అభావేపీతి భావః ॥ పదార్థహేతుకముదాహ

మూర్ధా ఇతి॥ ద్విషః ఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదాహరతి- లంకేశేతి॥ రింగద్భిస్తరంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్య సింధుబంధోస్సముద్రస్య నిశ్శేషశోషణేన విభీషణో భయంకరో దృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థస్య సమర్థకవాక్యార్థయోగాకాంక్షాభావాత్। కథం తర్హి సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయా పితదుపపత్తేః॥ పదగతం యథా॥ మూర్ధాస్త్వామేవ నుత్వా నారాః సుఘ్నంతి ద్విషో మిథః। పలాయంతే స్మ నక్వాపి పశ్యంతశ్చ సమంతతః॥ అత్ర భ్రాంతత్వం హేతుః। స చ విశేషణత్వేనైవ పరిపూర్ణో వాశినష్టి ॥ ౧౦౩ ॥ వాక్యగతం యథా ॥ లంకేశకింకరగణైస్సహ యాహి మారం చండోయమాపతతి రాఘవకాండవహ్నిః। రింగత్తరంగగణబంధురసింధుబంధునిశ్శేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః ॥ అత్ర లంకేశపలాయనరూపసాధ్యే ప్రథమపాదవాక్యార్థే తదుత్తరవాక్యేన హేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪ ॥ అత్ర వ్యావర్త్యతయాబు

—* అర్థాంతరన్యాసాలంకారః *—

ద్ధిస్థయోరర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయోరర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి ॥ సామాన్యం వా విశేషేణ విశేషో వా తదన్యతః। సమర్థ్యతే యత్ర తత్స్యాదర్థాంతరన్యాస ఈరితః॥ అత్ర సామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం। దృష్టాంతాలంకారే తు సామాన్యయోరేవ వా విశేషయోరేవ వా వాచ్యత్వమిత్యనయోర్భేదః। అయం ద్వివిధోపి సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్తమానశ్చతుర్విధో భవతి॥ తత్ర సాధర్మ్యాత్సామాన్యేన విశేషసమర్థనం యథా॥ ॥ రామ త్వత్తరిడంబరాత్త పభుజాదోశ్చక్రిత్తక్షోయకాత్సంత్రస్తాన్ నకులాంచలానపి సమారోఢుం యతంతే ద్విషః॥ వీక్షుం లేచనకుండలీం ద్రుఘటితశ్రీఖండకాండాం స్తథా ప్రాయస్త్రీనము పైలి వైరిసదృశాత్త్రిసున్నస్న

లర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి- సామాన్యమితి ॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థనముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వత్తరిడాంబరాదాడంబరాత్త్రిష్ణుర్భిన్నః- అత్ర శేకాత్త్రస్నుక్షీరుక్షీరుక క్షీలుకా ఇత్యనారతః - అత్ర చతుర్థపాద

వాక్యార్థేన సామాన్యరూపేణ పూర్వవాక్యార్థస్య విశేషరూపస్య సమర్థనం కృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణ సామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥ అయాదగచ్ఛత్- కాందిశీకో భూదితియావత్ - అత్రో త్తరవాక్యార్థేన విశేషరూపేణ సమర్థనం కృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవం సాధర్మ్యేణోదాహృత్య వైధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజా అనిలాహారేణ-జాతిస్స్వభావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినా పరిశుద్ధేన ధవళవర్ణేన చ-స్థిరేణ నిశ్చల

మస్తాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం యథా॥ జగత్త్రితయజిత్వరోప్యపజయీ కుతశ్చిద్భవేదపశ్యభిత్తినిశ్చయాత్తసుమిమీహ హేమీచయం। సతాదృగపిరావణో సురవరోప్యయాగ్ఝ్యంగవా న్రఘుక్షితిపపుంగవాదహహాసం గర ప్రాంగణే॥ ౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం యథా ॥ శేషేణ దుర్లభరఘూద్వహబాహుసామ్యసిద్ధైస్సమీరణభుజా శుచినాస్థిరేణ। కూర్మాసనేనచతపః క్రియయాలేచిరేణకోవానమలభత మేపికరోతి వాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధర్మ్యాద్విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం యథా॥ అన్యద్వస్త్వన్యవస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవ హేతోః కుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తు పూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవ హేతోః పరస్మాత్। రామోపావమానభావం నకిముగతవతీగౌతమోన్మ్యాగరోషాత్పాషాణో వానరామాపునరపికిమభూదాత్రిమపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

——* అనుమానాలంకారః, *——

అనుమానాలంకారం లక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాత్రోక్త్యా వసుమానముదీరితం।తత్రానుమానరూపాఖ్యాం తత్ప్రవృత్త్యా...

చిత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేన కూర్మాసనోపవిష్టేన ఆదికాల్ప... పరిభాగస్థితేనచ- అత్ర చతుర్థపాదే సామాన్యస్య వైధర్మ్యేణ ప్రవృత్తిః॥ ౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోన్మ్యాతరోషాదహి కామస్తాత్ - అత్రో ... ర్థేవిశేషస్య వైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారం లక్షయతి - సా... తి ॥ వ్యాపకస్య ధర్మిణ్యారోపాగస్య వచ్ఛేదస్సాధ్యః - ... సాధనత్వం ...

యత్ర సాధ్యప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః- ద్వయీ ద్వివిధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తర్హి తర్కానుమానాదస్య కిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కిం చేతి॥ కించ కించిత్ ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-సీతేతి॥ హే రాఘవ-తవాసిలతా సీతైవ-నో చేత్ -అయోనిజా తనుర్యస్యాః సా తథోక్తా పక్షే- అయఃనిజతనుర్యస్యా ఇతి - దనుజానామార్తిర్హేతుశ్చ కథం స్యాత్- యద్వా-ఉరగీ ఫణినీ- హి యస్మాత్ - పృథుభుజంగతయా మహాసన్వ్వ

యీ భవేత్॥ యత్ర కించిత్ జ్ఞాప్యం నిర్దిశ్య తస్య జ్ఞాపకతయా ఽన్యన్నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః॥ అత్ర మాత్ర చ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం నిరస్యతే। తయోః ప్రపఞ్చనే తర్కానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తు తాభ్యామత్ర భవితవ్యమేవ। తదభావే కావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించాత్ర కవినిర్మితచాతురీ మహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశయోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీ కళంక ఇతి చమత్కారకారితాప్యస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభేదం తత్రైవ వక్ష్యామః। ఇదం తర్కరూపేణానుమానరూపేణ చ ద్వేధా ప్రవర్తతే॥ యథా॥ సీతైవ రాఘవ తవాసిలతా కథం స స్యాన్నో చేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః। యద్వోరగీ పృథుభుజంగతయా ఽనయా హి నిర్ముక్తయా ముహురపాయి పరాసువాయుః॥ అత్ర పూర్వార్ధే తర్కరూపేణోత్తరార్ధే హి శబ్దేన హేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణ చ ప్రవృత్తిరితి వేద్యం। పూర్వార్ధే అసిలతాయాః సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భుజంగీత్వం చ వ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశ వైశి

త్వేనోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయా ముక్తకంచుకయా- అనయా పరేషామన్యేషామసువాయుః ప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వః ఉపాయి పీతః- పక్షే-పృథుం దీర్ఘం భుజం-గతయా-నిర్ముక్తయా కోశాన్నిర్గతయా-పరేషాం శత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- నన్వత్ర కిం వ్యాపకం కిం వా వ్యాప్యమిత్యత్రాహ- పూర్వార్ధ ఇతి॥ ఉభయోరర్ధయోర్వ్యాపకయోర్విశేష్యః -

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూతాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం- సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితి భావః-గమయతి-అయం భావః-యథా పర్వతే ధూమో వహ్నిం జ్ఞాపయతి తథైవా సిలతాయామయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశిష్ట్య రూపం వ్యాప్యమపి సీతారూపత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞాపయతీతి-తథా చ పూర్వార్ధే తర్కరూపతా॥ లాఘవార్థమన్యత్స్వయమూహ్యమిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీ సపక్షః-ఖడ్గలతా పక్షః-ఉరగీత్వం

ష్ట్యం వ్యాప్యం। ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖడ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూపత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥౧౦౯॥ అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥ కస్మింశ్చిదర్థే నిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ । దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్ర హ్యలంకృతిః॥ న చ కేనచిదర్థేన కస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భావశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। న చ సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానం తు వ్యాప్తిముపజీవ్య ప్రవర్తతే। తతో న తత్రాస్యాంతర్భావః। ఆక్షేపాంతర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవ నిరసనీయః। అయమలంకారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేపశ్చేతి ద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరం కిల దశాననం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముత దైత్యమాత్రం విభుః । నిపీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం నిపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిముక్తత్వాసుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥౧౦౯॥ అర్థాపత్తిం లక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితం తద్వత్కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయాదర్థాంతరమాపతతి యది సోఽయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అనుమానాంతర్భావం వారయతి-న చేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- సమానేతి ॥ లక్ష్యముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిముత

కిమువక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దానవంవిద్విషన్మునిరగస్త్యః-పల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహర్షేణరాత్తుసత్తుపణత్తుమోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యాస్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరుపలక్షితస్సన్-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంపల్వలం ॥ అత్రప్రాకరణికోరావణజయోఽప్రాకరణిక మసురమాత్రజయం కైముతికన్యాయేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబరభరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమకుటోబుధ్వాభవత్ఖండితం । అస్తౌషీత్కిల-హర్షకంపితశిరోగంగాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజగన్నాయకాః॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతాస్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మర్థాదాపాదయతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

—* ఆక్షేపాలంకారః *—

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కించిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రాక్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్ర ప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవపిధానార్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్య మానతయా ఆభాసీభవన్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయాస్యోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తత్రోక్తవిషయోద్వివిధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోపిద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిహితస్యవిశేషరూపతయాకథననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతుర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ నామోనభవతుషట్స్వతథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తౌషీత్కిల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయతి-ఉక్తమితి॥ యత్రోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా (ప్రా) కరణికస్యైవవిధా[illegible] మిష్టస్యాగపవనిషేధాన్నిషేధస్య [illegible] యువా [illegible] నస్సన్నాభాసీభవన్నసతివిధేపః- తస్యవక్ష్య[illegible] -తత్రోక్తేతి

షయ ఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయే వస్తునిషేధముదాహరతి-రామ ఇతి॥ అయం రామః ధన్వా ధనురానమయం స్సన్- ఉదన్వంతముదధిం-ధన్వానం మరుప్రదేశం విదధే- సహానో మరుధన్వానావిత్యమరః- వస్తునిషేధం విశేషం చా

షేణ శోణదృక్కోణః। విదధే ధన్వానమయన్ధన్వా నమయం స్త
థాముదన్వంతం॥ అత్ర రామో ధన్వీ న భవతీతి ప్రలపతో రావణ
స్య ప్రతివచనే మాల్యవద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూప
స్య వస్తునః ప్రకృతస్య ప్రతిషేధో బాధాబాభాసీభవం స్సము
ద్రస్యాపి నియమనాద్రామ ఏవ ధనుర్ధరధురంధరో నేతర ఇతి ప్ర
తిపాదనపురస్సరం సత్వరం సీతాం రామాయ సమర్పయ కుశలీ
భవేతి విశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధో యథా॥ బ్రహ్మ
స్య భృగూద్వహ రఘూద్వహమండనస్య దోర్దండచండిమభరం న
వయం భణామః। తద్భగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషః కిం నా
భ్యధత్త దలితబ్రహ్మాండభాండః॥ ఇవం కథయ కీదృక్తే భుజసా
రః మమ చాపమారోపయేతి రామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం
ప్రతి లక్ష్మణస్య ప్రతివచనం। అత్ర న భణామ ఇతి క్రియమాణో
న భణననిషేధాభాసేన తాదృక్చండీశకోదండం ఖండితవతో
రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణను
తోస్యాద్దర్పస్య సనాద్విరమేతి విశేషో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వ
క్ష్యమాణవిషయే సామాన్య ప్రతిజ్ఞాయాం విశేష నిషేధో య
థా॥ రామభద్ర విముఖీ మహాం సఖి త్వాం వచః కిమపి వక్తుమా
గతా। న బ్రవీమి న ను వేత్సి జానకి త్వం చ పంచశరబాణసంచ
యం॥ ఇదం సీతాం ప్రతి సఖీవచనం। ఇహ కిమపి వక్తుమా
గతేతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషస్య వక్ష్యమాణస్య కథనని
షేధాభాసేన సఖి వైముఖ్యం జహీహి పాదప్రణతే రఘుపతౌ
ప్రసీద నోచేద్దుస్సహం స్మరశరసంతాపమేష్యసీతి విశేషో ధ్వ

హ- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౧౨॥ కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మస్య॥ తేన రామేణ భగ్నస్యాకృష్టస్య సతో భగ్నస్య శశిభూషణచాపస్య ఘోషః ॥ స్తౌ జయతి- అత్ర న భణామ ఇతీతి॥ ౧౧౩॥ తృతీయముదాహరతి- రామభ

త్రేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చం
ద్ర ఇతి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చందోఽభవతీత్యర్థః- తత్రయుక్తిమా
హ- సచంద్రః పాక్షికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికీమితిభావః-ఏవము
త్తరత్రాపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥౧౧౪॥అంశోక్త్వావంశాంతరనిషేధోయథా॥ చంద్రః కి
మేషనసపాక్షికకాంతిమేతి పూషా కిమేషనసయాతినభోగ
మార్గం। వహ్నిః కిమేషనజలేనసహానిమేతీత్యేవమృశ్యరామ
సుగుణైస్త్వయినిశ్చయస్స్యాత్ ॥ అత్ర నిరతిశయతేజశ్శాలి
తయాశీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశమంగీకృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపి తేజస్విభి
స్సోమాదిభిరపితత్సామ్యం దుర్లభమభూదిత్యుక్తే తదైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానసపదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

—*• వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతింలక్షయతి ॥ యత్ర
వాచ్యా స్తుతిర్నిందానిందా వా స్తుతిం పర్యవసేత్ । తత్ర వ్యా
జస్తుతింనామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యత్రాభిధేయమా
నానిందా ప్రకృతేస్తుత్యే ప్రమాణబాధితాసతీ స్తుతిం పర్యవస్య
తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్ర వ్యాజస్తుత్యలంకా
రః । వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చ స్తుతేర్వాచ్యత్వేనిందాయావ్యంగ్య
త్వేవ్యాజరూపాస్తుతిః। తథా త్వవ్యాజపరీత్యేవ్యాజేన స్తుతిరితి
చప్రవర్తతే॥ నను స్తుత్యేనిందాయాఅప్రకృతాయాః క్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతే
ర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతిచేత్సత్యం।
స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేనపృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతింలక్షయతి-యత్రేతి॥వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి
వాచ్యాపి ప్రమాణబాధితాసతీత్యర్థః- నిందాం- పర్యవస్యతీత్యనువర్తతే
న్వివిధాపివ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥నన్వప్రస్తుతమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతో నైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యసుతభేదనయోర్భేదాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారిద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మసంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కలితాన్యుక్తాః ॥ ౧౧౬ ॥ స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥ అత్రోభయేషాం మార్గణానామ భేదాభిసంధిః-త్వయోజ్ఝితానాం త్యక్తానాం నిరాకృతానాంచ - గుణచ్యుతానాంమౌర్వీగళితానాం సద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

ప్రాంచః। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్ర నిందయా స్తుతిధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యోపహ్వాయుబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభిర్దుస్త్యజైస్త్వం విశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్కృత్వా విపశ్చిద్గణాన్। బద్ధ్వా గాఢమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యం గభీరే కృపాకూపారే వినిమజ్జయన్రఘుపతే దీనేదయాళుః కథం ॥ అత్ర శ్లేషరూపకమహిమ్నా నిందయా పరమకృపాళుత్వరూపా స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఝితానాం రఘుసింహ సంఘాన్గుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం। ప్రాణామిషైః ప్రీణయతాం రిపూణాం విశ్రాణనం వర్ణయితుం న శక్యం॥ అత్ర స్తుత్యా నిందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥ అత్రాక్షేపాలంకారేఽప్యస్తు నిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ధబాధితతయా విరోధానుప్రవేశేన తత్ప్రస్తావాదితః పరం విరోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్షయతి॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥ యత్రాపాతతో విరోధః ప్రతీతః పర్యవసానే పరిహ్రియతే తత్ర విరోధాలంకారః। పర్యవసానేపి యది విరోధస్తథైవావతిష్ఠతే తదా దోష ఏవ। తత్ర జాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధే చత్వారో భేదాః। క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

ణానాం సాయకానాం యాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైర్మాంసైశ్చ ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారం లక్షయతి- ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ విభాగమాహ-తత్ర జాతే రిత్యాదినా॥ అత్రాయం సంగ్రహశ్లోకః॥ క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః। విరోధే దశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదతః ॥ఏక

త్ర దశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగః సర్ప ఇతి విరోధః- భుజంగచ్ఛవిత్యాభాసః- సోపి సర్వోపి ఉగ్రశ్శంభురితిః రోధః -

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సంభూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజగస్సోప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః। సశుచిః ప్రాణానిలభోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశ విరోధా అపి సంగృహీతాః। అత్రాసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః। అసిభుజగశబ్దయోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్। ఏవం ప్రకృత విరోధస్స్ఫురతి స చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారే స్ఫురతో విరోధస్యార్థాంతరస్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దార్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః। ఉగ్రోపి కామపూరకః కాల ఇత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదాహకత్వేన కామపాలనక్రియా విరోధాత్। ఉగ్రశబ్దస్య దారుణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియా విరోధః। దారుణతా గుణస్య దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్రవ్య కాలిమగుణవాచకత్వేన శంభు యమ ద్రవ్యయోర్విరోధః। కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమ శుద్ధిగుణానాం వాచకత్వేన యమద్రవ్య శుక్లిమగుణయోర్విరోధః। యమస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్। తథా శుక్లిమ కాలిమగుణయోర్విరోధః। కాలిమ వహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా సశుచిః ప్రాణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేరనిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః। వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భుజిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్య విరోధాత్। తథానిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయం విరోధ ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్ర విరోధాభాసో బోధ్యః॥ దశవిరోధా అప్యయదీక్షితైః క్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

పస్థాపితః శ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౧౭॥ అశ్లేషమూలముదాహరతి - శతమ ఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగ త్వాద్వృత్తూనాంనానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతి చశ్రుతిప్రామా ణ్యాత్ - యద్వా ప్రవృత్తివిరోధో వా బోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః। క్రియాద్వయస్యాపి భుజగవరుణయోః ప్రతినియ తత్వాత్ ।తదేవం దశవిధోపి విరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లే షోపస్థాపితః॥౧౧౮॥అయమశ్లేషమూలోపిసంభవతి॥యథా॥

శతముఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః।
అమృతమసురముఖాంబుజనిమీలనేరామశీతభానుస్త్వం॥

అత్రైకస్యైవరామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరోధః ప్రతీతస్సచాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్యతదుభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనాపచారికత్వాత్॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనేలక్షయతి॥ సతికారణసామగ్ర్యే విశేషోక్తిః ఫలం న చేత్। తస్మిన్నవిద్యమానేపి కార్యం స్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహలోకమర్యాదాతిక్రమేణ కారణసద్భావేపి కార్యానుదయరూపస్య విశేషస్యోక్తిర్విశేషోక్తితా। తథా కారణంవినైవ కార్యస్యోద్భావనముత్పాదనం వా విభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అతఏవవిరోధఘటికాసంగతిః॥ ద్వయంయథా॥

శ్రీరామవీరతవవైరివరాంగనానాంవృష్టిర్బభూవ నయనేషు వినాపయోదైః।
చిత్రం న సా శమయతిస్మనిరంతరాళ ధారాళతాముపగతాపితదంగతాపం॥

అత్ర ప్రసిద్ధకారణం మేఘం నిషిధ్య కార్యం నిక్షిప్యతే ।అప్రసిద్ధకారణందుఃఖమస్త్యేవ। తథా ప్రసిద్ధజలధారాకారణేపి తాపశాంత్యభావోనిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణం నైశ్చింత్యం నాస్త్యేవ ।

లక్షయతి సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉభేఅప్యుదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ వైరివరాణాం అంగనాస్తాసాం-నిరంతరాళమవిచ్ఛేదం యథాతథా ధారాళతాం ధారావాహిత్వం - అత్ర పూర్వార్ధం విభావనాయా ఉత్తరార్ధం విశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥అత్రేతి-ఉపాత్తనిమిత్తైవోదాహృతే ఇ

త్యర్థః- అనుపాత్తనిమిత్తేత్యుదాహరణమంతరేణ ప్రబోధే ఇత్యాహ - ఇతరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారం లక్షయతి- హేత్వోరితి॥ విలక్షణస్య విసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విషతాముస్మిషద్విజృంభమాణం యస్సైన్యం తదేవ సముద్రస్తస్య జీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర వైరిసంబంధరూపస్య నిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేద ఉదాహృతః । ఇతరప్రభేదయో రేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేషు

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥౧౨౦॥ విషమాలంకారం లక్షయతి॥ హేత్వోర్విలక్షణోత్పత్తౌ ఘటనే చ విరూపయోః। అనిష్టజననే చ స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాం త్రయాణామపి భేదానాం వైషమ్యగర్భత్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః । కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌ పరస్పరవిరూపఘటనే ఇష్టప్రాప్తయే వ్యాప్రియమాణస్యానిష్టనిష్పత్తౌ చ విరోధస్య జాగరూకత్వాత్ప్రతీకాసంగతిః। తత్ర కారణవిరుద్ధకార్యోదయో యథా ॥ రఘురాట్ప్రతాపబడబానలోదయో ద్విషదస్మిషద్బలసముద్రజీవనం। రభసేన శోషయితుముద్యతాదభూద్రణరంగభూర్ఘనకబంధబంధురా ॥ అత్ర జలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోదయః। రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయం ప్రభేదః ॥౧౨౧ ॥ కాకుత్స్థ కర్కటకకోమలమర్కటైస్త్వమస్మాదృశో గ్రసను రేకిసు రేప్రవృత్తః । బద్ధుం కృథం వ్యవసితో బిసతంతుపాశైస్సంవర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదం రామం ప్రతి రావణవచనం । అత్ర విరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్వ్యర్థఘటనా ॥ ౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితాని శస్త్రాణ్యాదాయ

సేవజీవనం జలం- ఘనాని సాంద్రాణి కబంధాన్యేవ జలాని తైర్బంధురా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రే కాకుత్స్థ-కర్కటకాః కులీరా ఇవ కోమలా యే మర్కటాస్తైస్సాకం - అస్మాదృశాం మహావీరేణాభిభావః - సంవర్తసాగరతరంగా ఇవ మత్తోద్ధామా యే ఇ

తంగజేంద్రాప్తాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి - యానీతి॥ సంకటపదే సమ్మర్దస్థానేషు తైస్తైః ప్రాసాస్త్రైస్తైస్సైన్యైస్తైరేవ విశేషుర్వినాశమాపుః ॥ ౧౨౩॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకం సమం లక్షయతి- సమానయోరితి॥ వి

యోద్ధుమభిజగ్మురరాతివీరాః । రామం విశేశురవనీశమవేక్ష్యముక్తైస్తైరేవ సంకటపదే చకితాద్రవంతః ॥ అత్ర రిపూణాం నిశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితి యత్తత్తావజాస్త్రాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవాభూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథ విరోధమూలాలంకారత్వాభావేపి విషమాలంకారద్వితీయప్రభేదవిపర్యయరూపతయా తత్ప్రాప్తావాత్సమాలంకారం లక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ఘటనా సమాలంకృతిరుచ్యతే ॥ అస్య విషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్య చ త్రివిధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనాన్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపకస్సమాలంకారస్య ప్రభేదః పరిగణితః ప్రాచీనైః । అపరే తు విసదృశకార్యోత్పత్తివైధర్మ్యేణాపి సమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తిముఖేనావతారయంతి । అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమపి చిత్ర్యాత్పరైరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనా యథా ॥ అన్యోన్యానుగుణో యోగో జానకీరఘురామయోః । రేజే ప్రత్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪ ॥ అనుగుణకార్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామ తవ ఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః । ఉదితం మలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం ॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యం చేదాధేయస్యాధికం భవేత్ ॥ ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదత్తహస్తప

వృణోతి- అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశ్చ శృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చ తయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రామేతి ॥ ఖడ్గ ఏవ ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారం లక్షయతి-ఆధా

రేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్యమహత్త్వంచయదీత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసిచ తేషాం- కారణభూతా తత్[illegible]శదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్చ కార్యభూతస్యప్రతాపస్య యశసశ్చ బహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-బ్రహ్మదర్ఘురీమణిదర్పణౌఘే మణిదర్పణకాంతిపూరసదృశేహ్రివప్రవాహే॥ ౧౨౬ ॥ అథాసంగతింలక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాతఇతి॥ కోణోవాద

వేత్యస్యాప్యత్రనిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయశసాం ప్రకరైరనంతైస్సంపిండితైరణుతరాండకటాహమధ్యే । ఆస్థీయతేకథమహోబహుమహామశైలవ్యూహైరివహ్రిదర్ఘురీమణిదర్పణౌఘే ॥౧౨౬॥ అసంగతింలక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలేభిన్నాధికరణేయది ॥ వ్యధికరణయోఃకార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచవిరోధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యేవిరోధః వైయధికరణ్యేత్వసంగతిరితివ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘాతఃకృతోఘాటీపటహేరామకింకరైః। ద్విషాంహృదిభిదాంచక్రేఘోషంతేషాంచమోహితాం॥౧౨౭॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి॥ విహితేకేనచిత్కార్యేకేనాపిహేతునా । తేనైవాన్యోఽన్యథయతితచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవహేతునాతస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణే విరోధస్ఫూర్తేస్సంగతిః॥యథా॥నమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయే॥ త్యక్తప్రభంజనాథమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం । శ్లా

నదండః- కోణోవీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహారః - యత్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణస్యాఘాతస్యకార్యస్యభేదస్యనాదస్య చభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతాసాంచహృదయేభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫాలనస్వాన్త శ్చాభూదితిభావః ॥ ౧౨౭॥ వ్యాఘాతంలక్షయతి- విహితఇతి॥స్పష్టం॥ సంగతింప్రతిపాదయతి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తోనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధర్షాయేనతం- ఆక్రాంతః పురందరాలయో యేనతం- వృథేష్వయుద్ధేషు చర్విత్వా బహిర్ముఖా దేవా యేనతం- ఏనంవీరంనరకాసురంకింపురుషాః కిన్నరాశ్లాఘంతే- ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయావాసభూతం- అ[ట]ఏవవి గతా ఇరా వాచో యస్య తం- ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః- వృథేషు చర్వితంబర్హిస్తృణవిశేషో యేనతత్త్వాద్భృశంముఖంయస్యతంతథోక్తం ఏనంనరకంపురుషాశ్లాఘంతే కిమితిపదానాంవ్యస్తత్వే నిందాచేతిబోధ్యం

ఘంతే కింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖంవృథేష్వేనం ॥ అనేనప ద్యేనజీమూతనామానరకాసురసారథిస్స్వస్వామినంస్తుతిం కృతవాన్। కృష్ణసారథిర్దారుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే ణతదేవపద్యంపఠిత్వా స్తుతిమన్యథయతిస్మ ॥ ౧౭౭ ॥ యుక్తిం

యుక్త్యలంకారః

లక్షయతి॥ దుర్ఘటార్థస్యఘటనాచాతుర్యంయుక్త్యలంకృతిః॥
యథా ॥ సప్తసాలాన్మహాతాలాంత్సకృదేకేనపత్రిణా।
సహస్రంచాతపత్రాణాం రావణస్యాలునాద్విభుః। అస్యాదు ర్ఘటఘటనాసామ్యాదవాంతరసంగతిః ॥ ౧౭౮ ॥ అథభావికా

భావికాలంకారః

లంకారస్యలోకస్యాపహారమూలత్వేన విరోధమూలత్వాభా వేపితల్లక్షణపర్యాలోచనాయాం కథంచిద్విరోధస్ఫూర్తేర వాంతరసంగతింమన్వానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్రా త్యద్భుతార్థస్యవర్ణనాద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణ త్వంతత్ర భావికముచ్యతే॥ యత్రాత్యద్భుతవస్తువర్ణనయాభూ తభావినోరపి వస్తునోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

శ్లోకస్యాస్యగ్రంథాంతరస్థస్యాపిస్వీయత్వాదుదాహరణత్వముచితమి త్యాకూతం॥ ౧౭౭॥ యుక్త్యలంకారంలక్షయతి- దుర్ఘటార్థస్యేతి ॥ ఉ దాహరతి- సప్తేతి॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసంగతి స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి॥ ౧౭౮ ॥ సంగతింయోజయన్భావి కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి॥ వ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ అయంభావః - యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాఽతీంద్రియార్థసా

క్షాత్కారః-యథా పాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారో యుజ్యత ఏవేతి ॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాం వారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా॥ ఉదాహరతి- రోషేణేతి॥ ధన్వ ధను రానహ్యతి సతి - స ప్రసిద్ధః ॥ యో

త్యక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికాలంకారః । అధ్యవసాయా
భావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్వా। భ్రాంతేర్వా
రసాదేర్భావ్యత్వస్య వాఽత్ర భావాన్న భ్రాంతిమత్ప్రసవ
దాద్యంతర్భావః । భావనావశేన హృది తత్రైవోదీయమానతే-
యాఽనవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణ శోణం దృక్కో-
ణం కృత్వా రామే సతాధృశః । ఉపన్యాసవ్యభూర్ధన్యాధన్వా
నమయతి క్షణాత్ ॥ అత్ర సకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమి
తయా కదాచిదప్యసంభావితశోషణస్యామితస్యాబ్ధేర్మరుభూ
మితాద్భుతార్థోక్త్యా తథా భావనాయాః పరోక్షతాధీరితిభావ
తి భావికత్వం॥ ౧౩౦॥ అన్యోన్యం లక్షయతి॥ తత్రాన్యోన్యం మిథో

❁ అన్యోన్యాలంకారః ❁

యత్ర కార్యకారణతా భవేత్ ॥ ద్వయోః పరస్పరోపకార్యో
పకారకభావేఽపి విరోధస్యాలబ్ధప్రసరతయా సంగతిః॥ యథా ॥
గుణైర్విభూషితో రామస్తేన రామేణ భూషితాః । రత్నైరివ
స్వర్ణశైలస్స్వర్ణశైలేన రత్నవత్ ॥౧౩౧॥*విచిత్రం లక్షయతి॥
విచిత్రం స్యాత్స్వరుద్ధస్య ఫలస్యాప్త్యై సముద్యమః॥ యథా॥ పర
మాన్నత్యలాభాయ సర్వ సర్వంసహోధిపాః। నమంతి రఘువీర
స్య పాదపీఠాగ్రభూతలే॥ తస్య కారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యం లక్షయతి- తత్రేతి॥ సంగతిం యోజయతి- ద్వయోరితి॥ ఉదాహరతి- గుణైరితి॥ రత్నానీవ రత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్ర ఇవేత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం- తద్వదత్రాపి బోధ్యం॥ ౧౩౧॥ విచిత్రం లక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరతి- పరమేతి॥ స్పష్టం ॥ సంగతిం దర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్య విచిత్రాలంకారస్య ॥ విషమాపవాదత్వాభే

దంవారయతి- నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- కారణేతి ॥ ఉక్తం వైలక్షణ్యము దాహరణే యోజయతి- రాజాన ఇతి॥ అత్ర నమనం కారణం - పరమాన్నత్యం కార్యం- కిమితి నమంతీతి కాక్వా ననమంతీతి కారణప్రతిషేధః- తద్ద్వారా కార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్య కారణభూతస్య పరమాన్నత్యం విపరీతకార్యమితి భావః - యత్ర కారణనిషేధః కార్యవైపరీత్యం గమయతి త

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికాసంగతిః । నచాస్య విసదృశకార్యోత్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేద ఇతి వాచ్యం । కారణప్రతిషేధద్వారాత్ర కార్యవైపరీత్యప్రతీతిః । కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధస్తత్రేతి భిన్నవిషయత్వాత్ । రాజానో యది పరమాన్నత్యమఖిలమంతి కిమితి తర్హి నమంతీతి కారణప్రతిషేధముఖేన కార్యవైపరీత్యం విచిత్రాలంకారవిషయః। విషమాలంకారే తు కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృష్టిరితి ధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథా వా॥ రామకార్ముకజీమూతః కులం వైరిమహీభృతాం । కర్తుం నిర్జీవనం ఘోరశరాసారం ప్రవ

సామాన్యాలంకారః

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యం లక్షయతి॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్య వస్తునో గుణసామ్యేన వస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్ర సామాన్యాలంకారః। అత్ర గుణసామ్యేనేత్యనేన మీలితవ్యావృత్తిః । నహి మీలితే గుణతః పరేణ పరతిరోధానం । అపితు వస్తునా వస్త్వంతరాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేన తద్గుణవ్యావృత్తిః। నహి తద్గుణే గుణసామ్యం నిమిత్తం। న చ వ్యాజోక్తిః । వ్యాజస్యానుక్తేః। కింతు తిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్ర విచిత్రాలంకారః. యత్ర కార్యవైపరీత్యం కారణనిషేధం గమయతి తత్ర విషమాలంకార ఇతి వివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రామేతి॥ నిర్జీవనం నిష్ప్రాణం నిర్జలం చ- ఘోరం- శరాసారం బాణవర్షం జలవృష్టిం చ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యం లక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥ సమానగుణసంబంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే. యత్రేతి ॥ అత్రపవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-త్రైలోక్య ఇతి॥ కలిఃకలహః-సాస్నయా గళకంబళేన॥ ౧౩౪॥ సంగతిం యోజనపూర్వకం మీలనం లక్షయతి- మీలనమితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి ॥ కనకవద్రమ్యయోరారామ రామాయాస్సీతాయాః కలితయోశ్శోభమానయోశ్చ కపోలయోః కలావిలాసలక్ష్మీః లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపానాం కర్ణా

తపవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥యథా॥ త్రైలోక్యేపి విజృంభి
తేరఘుపతేశ్శుంభద్యశస్సంభ్రమే పేయద్రవ్యకృతః కలిర్ద్రి
వతయా సౌరీచకోరీగతః । శాంతో వాహనగోచరశ్శివశచీ
ప్రాణేశయోస్సాస్నయాపత్రైరాయుధవాహనభ్రమకృ
తో లక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహ రామయశోధవళిమ్నా సుధా
చంద్రికయోర్వ్రమభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చ భే
దస్తిరోహితః॥అతఏవ ద్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం ॥౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అథైతల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకా
రాణాంలక్షణాన్యాహ ॥ మీలనం వస్తునైకేన వస్త్వంతరని
గూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగం
తుకేన సహజతిరోధానం చేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యారా
మరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతి నవచంపకా
వతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్ర సహజేన కపో
లకాంతిరూపేణ వస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభా
రూపం వస్తు తిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేలిహతారాతికా
మినీకుచకుంభయోః। ఊష్మా తిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరో
ష్మణా॥ ఇహ యువతికుచయోస్సహజ ఊష్మా ఆగంతుకేన కా
మశోకజ్వరోష్మణా తిరోధీయతే॥ .... ౧౩౬॥

భరణానాం కలాపస్య సమూహస్య చ కాంతిలీలాం తిరయతి ఆచ్ఛాదయతి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాద్యశ్శోకజ్వరః - ఇతః పరం సంభోగసౌఖ్యం న సంభవిష్యతీతి శోకాతిరేకస్తజ్జన్యేనోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణం లక్షయతి॥తద్గుణ ఇతి ॥ ఉదాహరతి-విస్రంభే

టీ॥ విస్రంభస్థితయోర్నిర్భయనివాసాయ- పాశ్చాత్యసామూగ్రతాఃపశ్చా త్ప్రదేశస్థితప్రస్థోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥రా మేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ఉదాహరతి - తమా

—— తద్గుణాలంకారః ——

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః॥ అయమిహ వివేకః। యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణా చ్ఛాదకత్వంతత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్రగుణవైసాదృ శ్యేసత్యేవదుర్బలనిజగుణహానేనసన్నిధిమహిమ్నా ప్రబలపర గుణస్వీకార స్తత్ర తద్గుణాలంకారః॥ యత్రగుణోపాదానా వివక్షయావస్తునోవస్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలం కారః। యత్ర సాదృశ్యేనకస్యచిదపలాప స్తత్రాపహ్నవఇతి। స్వగుణహానేనతస్యపరస్యగుణోత్రేతితద్గుణపదప్రవృత్తిః॥ యథా॥ విస్రంభస్థితయోర్భువోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసానూగ్ర తానిత్యధ్వాంతమపీమలీమసతమారామస్యవిద్వేషిణః। కీ ర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫారత్విషా లిప్తాబతత్యక్త్వాకా ష్ణ్యంమనాదిసిద్ధమపితేస్ఫాలికీంయయుస్స్ఫాటికీం॥ ౧౩౭ యథావా॥ రామకీర్త్యాధవళితేత్రైలోక్యేవాహనేకలిః। బ భూవభర్గయమయోర్వాగ్గోవ్యర్విభేశార్ఙ్గిణోః॥ ౧౩౮

—— * అతద్గుణాలంకారః * ——

పతత్ప్రాప్త్యదతద్గుణంలక్షయతి॥సతిహేతౌపరగుణాస్వీ కారేస్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అస్యకా ర్యకారణభావానాదరాన్నవిశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥యథా॥ తమాలదళనీలాభిఃకీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిఃపవీ

—— * వ్యాజోక్త్యలంకారః * ——

తాపిపరభాగంప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥య త్నేనసంవృతంవస్తుయత్తద్వివృతంయయు। నిగూహ్యతేన్యవిధ

లేతి॥ కీర్తిభిః-విపరీతలక్షణయాఅలయశోభిః-పవభాగంధావళ్యాలిశయుం పరభాగోగుణోత్కర్ష-ఇత్యమరః॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥య త్నే

నేతి॥ ఉదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ హే(శ్రీ)రామ॥ ౧౮౦॥ స్వభావోక్తింల
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసవ్యగ్రామ్యం- యథావదన్యూనా
తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వక్షోజేతి॥వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే ॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్యా
కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే॥తత్రహి ప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇ
హతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యనిహ్నవఃక్రియ
తే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయవై
భవభవద్ధాటీభటైరుద్భటైస్సాక్షమాత్యాన్మహాతోహతాస్సు
ధిహితానాకర్ణయంతోద్విషః।త్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి
మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్బంధువిపద్వ్యథాప్రకట
నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభర్గభయజనితాః
ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేననిహ్నుతాఇతిభవతివ్యా
జోక్తిః ॥౧౮౦ ॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీనల-

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తివిదలంకారాన్లక్షయతి ॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ
ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీయమేకంసవధనాటకే ॥ వక్షోజాంగ
ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శిత బాహుమూ
లసుషమాతంత్రీస్సమృశంతీనఖైః । మందస్పందితకుండలాల
కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము
ఖీకేయంశనైర్గాయతి ॥ ౧౮౧ ॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపో

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోతాతాగ్ర్యాగ్రజకింనుకిం
నరరవేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహు

కింపీణాం॥ ౧౮౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి ॥ మిథోన్యోన్యం
చమత్క్రియాలాపశ్చసుతారభాషణం॥ ఉదాహరతి భోఇతి॥ హే...

శ్చ తేఽహితాశ్చ హతాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కిం శుకముఖమితి॥ కింవస్తు శుకముఖం శుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్మలస్య ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంకతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామాతిశమనంగ వ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాసౌనరశ్చకింనరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపు రుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్ర శ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్ష యతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

ర్థతమతోబింబస్యనిర్భేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘు భవాత్రుద్ధైనయుద్ధేపునః కేమూర్ఛాంశమయంతిశీకరకిరశ్చుం డాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే విశేషతశ్చమత్కరోతి ॥యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా మార్తింవదతిదుస్సహాంధీరః। కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష ముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

—— ఉత్తరాలంకారః ——

చేదుత్తరాద్వాబహిర్యది । ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్ర భవేద్ద్వి విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి నైవేతివిశేషణందేయం। యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము పనిబధ్యతేతత్రైకముత్తరం। యత్రానుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్న స్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం। క్రమేణ యథా ॥ కౌరాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ యౌ।కౌవాపండితగుచ్ఛాశ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితమనోజ్ఞే తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భోజ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యాజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరాణచళశికరానామ్భరఘురా ఇ తిపరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తిఅత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్ష ణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రా ట్చరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీత్యమరః - సంగరేషి తఆసక్తస్సంగేనరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తత్తా-తయా భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౫॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి॥౧

ఘుపతే రాఘవాత్॥ ప్రశ్నోన్నయనం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితిన
నమంతే కుతో నిజదేహాన్నతాన్న కుర్వతే- ననుకర్మణః కర్తృత్వవివక్షా
యాం నమ్యంత ఇతి వక్తవ్యే కుతో నమంత ఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే
నమంత ఇతి॥ ౧౮౫॥ వక్రోక్తిం లక్షయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యం వయం భోః పుత్రా భియ విహ్వలా రఘుపతే రథ్యాస్మ
హే కాననం । ఏతే వన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నమంతే న
వా నామీ వన్యతయోపయాంతి చ మృగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్ర యథాపూర్వం దంతినః కిమితి న నమంతే కిమిత్యా
హూతా హరిణాశ్చ న సన్నిధి ముపయాంతీతి శిశుప్రశ్నః పితృ
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంత ఇతి కర్మకర్తరి
రూపం నదుహస్నునమాం యక్చిణావితి నిషేధాత్సిద్ధం ॥౧౮౫॥

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణ వాఽన్యథా । యోజనం
క్రియతే తత్ర వక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః ॥ తత్ర శ్లేషేణ య
థా ॥ కాంతే కుప్యసి కిం మయా త్వయి కృతం లక్ష్మ్యా న కించి
త్కృతం పిత్రా స్మరగిరీశయో మమ పరం రంభోరు మారీకు
రు । శంఖశ్శత్రుజయైకహేతురభవన్నో సాంప్రతం తిష్ఠతీత్యా
లాపైః కుపితావిదేహతనయారామం వ్యథాన్మానినం ॥ అత్ర
రామేణ మయి త్యక్తచ్ఛద్మాభిప్రాయేణ వాక్యే ప్రయుక్తే దే
వ్యా మా శబ్దమవలంబ్యాన్యథా యోజితం । తథా లక్ష్మీపరం
భయం మారీకుర్వితి రామేణ వాక్యం ప్రయుక్తం దేవ్యా తు శ
యైకరేదరం శంఖం మారీకర్తుం న శక్నోమి అథవా కరే శంఖ
స్యాభావాదితి తద్వాక్యమన్యథా యోజితం॥ ౧౮౬॥ కాకూదా
హరణం యథా ॥ దధానే ధరణీచక్రమేకస్మిన్నపి తే ఫణే ।
శేషనాగాన లజ్జంతే బహవో భూభుజః కథం ॥ అత్ర హే [illegible]

కాంతే ఇతి॥ పిత్రా స్మారయతి అథ కయా గిరా వా వా నరాణాం ఉక్తస్య
పునః పునరన్యథా యోజనాన్నిగ్రహస్థానం ॥ [illegible] ॥
౧౮౬॥ కాకుముదాహరతి- దధాన ఇతి॥ [illegible]

వేత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనం దర్శయతి- అతేత్యాదినా॥ ౧౪౭ ॥ ప్రత్య
నీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్ర
యోజనం॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాం ప్రతాపానాం భూమ్నా అతి

శయ త్వద్భుజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణిం శేషదిగ్గజా
స్సంభూయ సధా నాలజ్జంత ఏవ । అతస్త్వద్భుజస్యేతరధరా
ధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౪౭॥ అథలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాన్నిలక్షయిషుః ప్రత్యనీకం తావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్యబలినః ప్రతీకారేసుదుష్కరే। తదీయస్యతిరస్కారః ప్రత్య
నీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యేచత్వయార
ఘుభూపతే సరసిజసుహృద్రాకాసోమావుభావపినిర్జితౌ। త
దపితనుతో ధామ్నాం భూమ్నా ముఖేన చ తుల్యతాం బతగత
వతోః కాంతి గ్లాంతిం కృశానుసరోజయోః ॥ అత్ర జగదుప
కారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌ రవిశశినౌ త
త్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశానుక
మలయోః కాంతిక్షయం కురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనాశక్యాభి
భవాశక్తస్య కస్యచిత్ప్రత్యనీకాభిభావకత్వదర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపితాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౪౮॥ ప్రతీపమాహ॥
యతో౽పమానస్యాక్షేపః కైమర్థ్యేన కథ్యతే। యద్వోపమె
యభావో౽త్ర ప్రతీపం స్యాదలంకృతిః ॥ యతో౽పమేయస్య
లోకోత్తరతాభివ్యక్త్యుపమానస్య కైమర్థ్య ముపపా
ద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతా క్రియతే సో౽యం
ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేప్యుపమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతికూల్యవాచోయుక్తేః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శయేన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అతేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపం లక్షయ
తి- యత్రేతి॥ వ్యాచష్టే- యత ఇతి॥ అద్యముదాహరతి- అహో౽ంతే॥ అ

ఖశాన్తింతాయాం అవిచ్ఛిన్నాయామవిశ్రాన్తికలాయామపి శ్రేణ్యాం న నైపుణ్యస్య ధురీణః పాణిర్యస్య తస్మిన్॥ ౧౪౯॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి॥ అనేకేషు ముఖేషు మాణిక్యవలయేన మణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్యస్య స తథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణి మాణిక్యాని హీరాదిరత్నాని యస్మిన్ స తథోక్తః స చాసౌ వలయశ్చ తేన ఉల్లసితా ఉద్భాసితా ఆ

యథా ॥ అశ్రాన్తవిశ్రాణితకళాధురీణపాణౌ రఘూణాం ప్ర
వరే విధాతా। వియద్ద్రుమాదీన్విఫలాన్విచింత్య స్వశ్లోకశోభా
జననే న్యయుఙ్క్త ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః । పతిః కుండలినాం రామదోర్దండ ఇవ హిండతే ॥ అ
త్రోపమానతయా ప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—*సూక్ష్మాలంకారః*—

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితం సూక్ష్మం సూక్ష్మం స్యాత్తత్ప్ర
కాశనే॥ అత్ర సూక్ష్మత్వం నామ నిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వం తా
దృగర్థస్య కథంచిత్ప్రకాశనే సూక్ష్మాలంకారః॥ యథా॥ పాత్రై
స్సంగ్రామరూక్షైరిహ శతమఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైః ప్రా
శాంసీతాం చతుర్భిః కథమివ మనుజో నేతుమేకః క్షమేత ॥ ఇ
త్యుత్త్రేకప్రలాపాం త్వదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మా ప
ర్యంతస్తంభసంస్థం స్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ॥ య
థా శ్వేతవరాహః ఏకోపి మహాసత్త్వతయా చతుస్సముద్రస
మావృతామపి విశ్వంభరాం దంష్ట్రామాత్రేణ హేలయోద్దధార।
తథా రామభద్ర ఏకోప్యపరిమేయశక్తిరనుజమాత్రసహా
యోభవద్భిర్మహావీరైరత్రప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తామపి సీ
తాం నేష్యత్యేవేత్యేవం రూపస్సూక్ష్మార్థస్సూచితః॥౧౫౧ ॥

కృతిర్యస్య సః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మం లక్షయతి- యదితి॥ వ్యాకరోతి అత్రేతి॥ ఉదాహరతి- పాత్రైరితి॥ పాత్రైః రక్షస్సహితైః- సంగ్రామరూక్షైః కఠినైః॥ సూక్ష్మార్థం దర్శయతి- యథేతి॥ ౧౫౧॥ ఉదాత్తం లక్షయతి॥ ఉదాత్తాలంకృతిరితి॥ ఉదాహరతి- అంతరితి॥ అంతరభ్యంతరే లీనానాం నిబద్ధానాం ప్రతి

లోపలానామింద్రనీలశిలాఫలకానాంసుషమయాంపంక్తిలేపంకవతి-హారహీరస్ఫారాంశవపవఉదారంమహాన్నిరంయస్మిన్తస్మిన్- అత్రరత్నాగారే షుక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోపశ్చబోధ్యః ౧౫-౨॥ అనుకల్పంలక్షయతి- అనుకల్పస్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥ఉ

ఉదాత్తాలంకారః

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్యత్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణనమాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం। నచభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభవిష్యత్త్వాకారేణానుభవగ్రథనాత్ ॥యథా॥అంతర్నీలేంద్రనీలోపలదళసుషమాపంక్తిలే హారహీరస్ఫారాంశూదార నీరేరుచిరమరకతస్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషేస్మేరకాసారసారే విద్యున్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవోదార్యలీలాం॥౧౫-౨॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుకల్పస్తుగౌణోక్తిర్ముఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిత్ప్రధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభిధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘవోరావణోపివా । యథాధ్వాంతహృతౌదక్షస్తపనోదహనోథవా॥ ననూభయోరైకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకింనస్యాత్।మైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః । నచాత్రతుల్యబలతా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్యజఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ....*

అథ రసవదాద్యలంకారాః,

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శయతి ॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం।భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్యఇతి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకోవాభేదఇత్యాశంక్యపరిహరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥......................*

ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి- అథేతి ॥ అంగభావమితి- అయమర్థః- విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషో రసః - తస్య రసభావా
న్యతరాంగత్వే రసవదలంకారః - అభివ్యంజితో వ్యభిచారీ దేవతాగురునృప
ద్విజపుత్రాదావభివ్యజ్యమానా రతిశ్చ భావః - రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభి
చారీ తథాంజితః। భావః ప్రోక్త ఇతి మమ్మటపాదోక్తేః - తస్యాపరాంగత్వే
ప్రేయోలంకారః - అనౌచిత్యేన ప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వే సత్యూర్జస్వ్యలంకా
రః - భావసంతుయో నామ భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే
సమాహితాలంకార ఇతి॥ అథ ధర్మసుధీః మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మం
గళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్ రసవద
లంకారోదాహరణత్వేన మధ్యేపి మంగళమాచరతి - గౌరీతి॥ స్వతః - భక్త

తత్ర రసవదలంకార ఉదీర్యతే॥ ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భా
వో భావాంతరం ప్రతి। రసాభాసోథవా భావాభాసో యత్ర రస
స్య వా॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్ర ప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృ
తిం। సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగే భావసంతుయో॥ య
థా॥ గౌరీ సా త్వరితం మమాద్య దురితం దూరీకరోతు స్వతశ్చి
త్రం స్థాణురశోకతాముపగతో మూలోజ్ఝితో నీరసః। యస్యాః
పాదహతః ప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాల
క్ష్మీమిషేణ పుష్పకలికాలక్ష్మీం సమాలంబతే॥ ఇహ శృంగారః క

వత్సలతయా స్వయమేవ - తస్యా అఘటితఘటనాపటుత్వం ప్రతిపాదయ
తి - చిత్రమితి - అశోకతాముపగతః - అశోకజాతీయః - మూలైః పాదైరు
జ్ఝితః - శిథిలమూల ఇత్యర్థః - నీరసః శుష్కః - స్థాణుః శాఖాపిహీనః స్కంధః
యస్యా గౌర్యాః పాదేనహతస్సన్ పుష్పాణాం కలికానాం చ లక్ష్మీం సమృ
ద్ధిం సమాలంబతే ప్రాప్నోతి - అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేన పుష్పాద్యుత్పాదకత్వేపి పార్వతీపాదప్రహారేణ తాదృగ్విధాశోక
స్థాణుః కుసుమకలికాకలితో భూదితి యత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాః కియన్మమ దురితదూరీకరణమితి భావః - వస్తుత
స్తు - అశోకతా శోకరాహిత్యం - మూలోజ్ఝితః ప్రకృతివివిక్తః - నీరసోపి
రక్తశ్చ స్థాణుశ్శివః - కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోప ప్రశమనేచ్ఛయా ప్ర

ణామేనిరతః అత ఏవ పాదేన హతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౫౪॥ ఏవం రసస్య భావాంగత్వముదాహృత్య రసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్య శృంగారాంగత్వం ॥ ౧౫౫ ॥ ప్రేయోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హే రఘుపతే కాంతారాంతరగోచరా విపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతానాం స్వకాంతానాం కుచాభోగౌ పీనపయోధరౌ వీక్ష్య-ఇమౌ- సౌవర్ణకుంభౌ కిం - తవ బంధురో యో గంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్తేభస్తస్య కుంభౌ కిన్న్వితి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్య వితర్కోచ్ఛ్వలకత్వాత్తదం

వినిష్ఠస్య గౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాం భజతి భక్తిభావస్య॥ ౧౫౪ ॥ ఘోటీ ఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధ్రాంధకారావృతే సంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబనా॥ శుండాలవ్యతిడంబరాంబరధరా శూరోపభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీరభిసారికా గఘుపతేరంగం సమాలింగతి॥ అత్ర వీరశృంగారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౫॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్రనిహితౌ సౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధుర గంధసింధురవిభోః కుంభావిమౌ కిన్న్వితి । కాంతారాంతరగోచరా రఘుపతే కాంతాజనానాం కుచాభోగౌ వీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః ప్రత్యర్థినః పార్థివాః॥ అత్ర త్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారిభావయోరంగాంగిభావః॥ ౧౫౬॥ రామత్వద్వైరిణః కాంతా కాంతారాంతరచారిణీ। విలోక్య హస్తినః క్రీడాం కంఠమాలం

గత్వమితి భావః- ప్రేయోలంకృతిరంగం చేద్భావో భావాంతరం ప్రతీత్యుక్తిమాత్రం- పరంతు భావస్య రసాంగత్వేపి ప్రేయోలంకారస్యాలంకారికైః ప్రతిపాదితత్వాత్ ॥౧౫౬॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి-రామేతి ॥ రసాదాత్రిగాత్ -కంఠం-భర్తురితి శేషః-గిరినదీప్రాంతగతా కాచిత్తు క్రీడౌత్సుక్యాత్కరిణ్యా సాకం నద్యుదకం విశంతం కంచిత్కరిణం విలోక్య స్వయమపి సంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతం గాఢమాలిలింగేతి భావః॥ యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గత ఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపి వా । యోషితో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః ఇతి ॥

౧౫౭॥ ఏవం రసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యోదాహరతి- దుర్వారా ఇతి॥ పురా మాం సంహరంతే నసంహరిష్యంతి - యావత్పురానిపాతయోర్లడితి లట్ - సందేహాధరోఽస్మి - మమ స్వాస్థ్యమాపాదయ- పునః పాహి తు- మా - మాం - పురా సంహరంతే సంహరిష్యంతి - మా సంమాసావధికాలం - దేహాధరోఽస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮॥ సమాహితాలంకారముదాహరతి- దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్య వియోగాత్- అతిక్రాంతే సతి శశినా తుల్యా - పవనసూనునా ప్రాపితే అన్యోన్యభూ

బతే రసాత్॥ అత్ర తిర్యగ్గతో రసాభాసః శృంగార రసాంగం॥
౧౫౭॥ దుర్వారాయుధపత్రిణో రఘుపతేర్మాం సంహరంతే పురా మా సందేహాధరోఽస్మి భామిని తతస్స్వాస్థ్యం మమాపాదయ। ఇత్థం జల్పతి రావణే జనకజా త్వం సత్యమేవోక్తవానస్మీత్యంతపదావళిం పఠ పునర్దైత్యాధమేత్యబ్రవీత్॥ అత్ర కాముకస్య రావణస్య రత్యాభాసస్సీతాయా అమర్ష భావం ప్రత్యంగం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతిక్రాంతశశితుల్యా రామసీతాముఖం సా। తదను పవనసూనుప్రాపితాన్యోన్యభూషా ప్రకమితపరితోషా ప్రాప్తపూర్ణేందుశోభా॥ అత్ర గ్లానిశాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ .... *

అథ సంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్విధా నానావ్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యా లబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరాఖ్యావలంకారౌ నిరూపయితుమారభతే॥ నన్విహ నానుపపన్నం శ

షయయోస్త్రాతథోక్తా- అత్రాంగులీయకశిరోరత్నయోర్ముఖ్యముసంబంధిత్వాభావే పితత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్గ్లానికాసయోర్గాస్సదత్వేన ప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితి బోధ్యం॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౧౫౯॥ ఏవం రసవదాదీంశ్చతురోఽలంకారానుదాహృత్య భావోదయభావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనోక్త[illegible]రనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే - అథేతి॥ నను[illegible]నాం ద్వివిధానామేవాలంకారాణాం స్వ[illegible]

ర్థైక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్య లౌకికాలంకారన్యాయేనపృథక్త్వం సాధయతి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంబితాని మిళితాని - అభినవామపూర్వాం - అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామేకైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తథైవోపమాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముత్కటభేదనిబంధ

బ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్ప్రథమనయోః పార్థక్యేన పరిగణనా
ర్హాతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంబితాన్యభినవాంపుష్ణంతి శోభాం
యథా । కుర్వంత్యోఽపిచమత్క్రియాం పృథగిమాః కావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కా
రికాః ॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥ తిలతండులసంశ్లేష
భంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసం
సృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః । సాశబ్దార్థోభయాలంకా
రగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యు
ద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథమపిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూమా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లం
కాలంకారభూతా దివిజ విజయినో రాక్షసా యాతుసారాహం
తాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రేతతాం ప్రాపితా
స్తే ॥ అహంతయా అహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్య
నుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధే వృత్త్యనుప్రాసః- తృతీయపాదే ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితి వివేకః ॥ ౧౬౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

తం॥ అత్ర సంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేనవిద
ర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేనస
ర్వస్వపదేనవిషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేఃకబళితత్వాద్భేదే అభేద
రూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేష
శ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేత్రశ్రీరి

ర్వస్వపాటచ్చరోదైత్యధ్వాంతహారః ప్రతాపతపనోరామ .
స్యోఽభ్యుదభ్వన్ । భూమిం ద్యామపికాశికోత్సవవతీంచక్రే
ద్భుతంవర్ధయంస్తారానేత్రరినూతనశ్రియమథాత్పౌరస్త్యదే
శేతమః॥ అత్ర పూర్వార్ధేదినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరఇత్యత్ర,
సర్వస్వశబ్దేనతేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్తక
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేనరామప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్వాద్దృశ్యమాక్షిప్యతఇతినిదర్శనా । తథాదైత్యధ్వాంత
హారఇత్యత్రరూపకమితితయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థా
పితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ । తథోత్తరార్ధేకాశి
కోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితావ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ । త
థా తారానేత్రశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథాతమఃపౌరస్త్య శబ్ద
శ్లేషాభ్యాంచేతి తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దా
ర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ భోగిరాడ్గ్రజకిమ్నకింనగర
వేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్యగ్హేన మహాగ్రహస్య
షతోబింబస్యనిర్భేదనాత్ । కేఖిందంతిహతా హి[illegible]
వాసురిద్ధనయుద్ధపునః కేమూర్ధ్నాంశమయంత శీకరకరగణ్డ
డాలశుండాలతాః ॥ అత్ర వృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం
సహప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చసంసృష్టిః॥౧౬౩॥ పరిం

బ్దశ్లేషాభ్యాం - అతోరిత్థాపితావ్యతిరేకవిరోధాభాసావితిపదస్యానుస
వర్తతే-తథైవతమఃపౌరస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామి
తి- అత్రబహూనామర్థాలంకారాణాంసంసృష్టిః॥ ౧౬౨ ॥ శబ్దార్థాలం
కారసంసృష్టిముదాహరతి- భోగీతి ॥ అత్ర సర్వత్రైకద్విసజాతీయవృ
త్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్రయమకంచతాభ్యాం॥ ౧౬౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అథానుత్కటభేదనిబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం క్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్య త్రైధా విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదితి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరతి

శివనితాకారాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీర
సరమాధురీణా గిరః । జయంతి స మందరక్షుభితసింధుబం
ధుభ్రమినిరర్గళవినిర్గళత్స్వబహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్ర విపం
చికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్యేతరంగధర్మస్య నిరర్గళత్వభం
గ్యాశ్చ వచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా
ఖ్యాం సహావృత్త్యనుప్రాసస్య సంసృష్టిః। ఏవమన్యత్రాపి ద్ర
ష్టవ్యం॥ ౧౬౪॥ సంకరం లక్షయతి॥ క్షీరనీరన్యాయాద్యోగస్సం
కరస్స ముదీర్యతే । అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యా
త్స తు త్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేన సంకరో యథా ॥ సంవర్ధ
యంతం నిజజీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం । సంహృ
త్య రామస్య శరస్త్రపావాన్నిషంగగర్భం నిభృతోధిశేతే॥ అ
త్ర జీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభే
దరూపయా సాగరస్య ప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి
ప్రతీయతే । తేన తద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాల
జ్జా శ్రీరామశరస్య నిషంగకోటరశయనహేతుత్వేనోత్ప్రేక్ష్య
తే। సా చ వాచకాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షా
ణాం సంకరః॥ ౧౬౫॥ యథా వా॥ భానుః కిం సనభోగమార్గ
చతురః కిం పావకోయం జనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహుర
పి చక్షుర్వ్యాజడేనాప్యసౌ । కిం చంద్రస్సనిజోదయాన్న వసు
ధాసంమోదమంకూరయత్యేవం రామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి- వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సాక్షాత్- సంకరః అంగాంగిభావలక్షణ ఇతి భావః - శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వాదతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- భానుకీతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగాం

గిభావేన సంకర ఇతి- సందేహాలంకారం ప్రత్యతిశయోక్తేరంగత్వాత్ - అపి చాభ్యుచ్చయో౽స్తీత్యాహ- సూర్యాదితి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర విషయే శ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచరతారూపో యో విశేషస్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకాక్షేపార్థాపత్తీనాం పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సమావేశాత్ ॥ ౧౬౬ ॥ సజాతీ

పశ్చాద్వినిశ్చినుతే ॥ అత్ర రామే తేజస్విత్వాదిరూపధర్మసామ్యాత్సూర్యాదిరూపేణ సందిహ్య పశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖాదంతే గుణైర్వినిశ్చినుత ఇతి నిశ్చయోక్తరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందేహః । సచ నభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థానాం భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః । సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చ స్ఫుట ఏవ । కించ నిరతిశయతేజస్వితాదిరూపేణ సూర్యాదిరూపతాయా మేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్య క్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయే నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకారభేదః । అపి చ ప్రసిద్ధేషు రవిశశికృశానుష్వేకస్యాపి రఘుపతితుల్యతామాభజతి ముక్తాన్యేషు తేజస్విష్వితి కైముతికన్యాయేన దండాపూపికాన్యాయేనార్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలం ప్రపంచేన ॥ అత్ర పూర్వత్ర చ విజాతీయార్థాలంకారసంకర ఉక్తః ॥ ౧౬౬ ॥ అథునా సజాతీయసంకరమాహ ॥ దోర్దండకిరణాస్తస్య సక్తం చరణమస్తకః । గజోదయాచలారూఢో రామో రవిరివాబభౌ ॥ అత్ర రామో రవిరివేత్యుపమయా దోర్దండకిరణయోశ్చరణమస్తకగజోదయాచలయోశ్చ సమాః ప్రసాధ్యంత ఇతి సజాతీయసంకరః ॥ ౧౬౭ ॥ సందేహసంకరో యథా ॥ సేనాని పారఘువతేస్సత

యసంకరముదాహరతి- దోర్దండేతి ॥ స్పష్టం ॥ సజాతీయసంకర ఇతి- ఉపమానామేవాంగాంగిభావాత్ ॥ ౧౬౭ ॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సేనానిపా ఇతి ॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిష్పీడిభిస్తటోపకంఠాస్థితా ప్రాంతగా పాంసు ... సేనాః ప్రవాహశోభానపి ప్రసహ ఖండానికైవలరాశయః స్వ ... కల్లోలాః ॥

సందేహసంకరం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ పవళేతి॥ ఛాయా॥ ప్రబలేతి॥ కోటిసంఖ్యాకైస్సారపరివారైస్సహితస్సహకోటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమాససందేహో జాయతే- కుత ఇత్యత ఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి రూపకసమాసః కిం- ఉతోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమితసమాసః కిమితి సమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయః పరివార్య లంకాం। వ్యాలోలవారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అత్ర సింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాం తరంగసంహత్యాహత్య తటేరాశీభావస్య సందేహాత్తటగతకపీనాం తటగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్య పాక్షికసముత్ప్రేక్షతయోపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥ ౧౬౮॥ యథా వా॥ పవళప్పదావదహణో తుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇరహువీరో తురిఅసలఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహనస్తవ జానకి! విరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతి రఘువీరస్త్వరితం సహకోటిసారపరివారః॥ ఇదం సీతాశ్వాసనపరం త్రిజటావచనం॥ అత్ర ప్రతాపవిపదహన ఇతి వా ప్రతాపో దహన ఇవేతి వా సమాససందేహో జాయతే। మయూరవ్యంసకాదయశ్చేపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇతి చ సమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనాత్సంభవతీతి రూపకోపమయోస్సందేహసంకరః। సాధకబాధకమానాభావే సందేహస్య పరస్పరాహిత్వాత్తదన్యతరసద్భావే తు భవతి సందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౯॥

మా భవతు నయననలినం తవ సఖి బాష్పేణ సాంప్రతం మలినం।

సందేహో జాయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ రూపకోపమయోస్సందేహసంకరో భవతీత్యన్వయః- కుత ఇత్యత ఆహ- సాధకేతి- సాధకమనుకూలం- బాధకం ప్రతికూలం-తదన్యతరస్య సద్భావే తు॥ ౧౬౯ తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ - మాభవత్వితి॥ ఇదమపి త్రిజటావచనం॥ కపిభిర్నీతైః ప్రాపితైర్నగం దైర్నిస్సం

యతో బద్ధస్సముద్రో యేన స తథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధకం ప్రతిపాద్య బాధకం ప్రతిపాదయతి- అపేతి॥ ధరణీభృతాం పర్వతానాం దారణే విదారణే న విద్యతే పవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందేహో యస్య స తథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాం రాజ్ఞాం దారణే అపగతో విక్రమసంకోచో యస్య స తథోక్తః- నిర్ధూతః అరేః శత్రుభూతస్య బలస్యాటోపో యేన స తథోక్తః- పక్షే- నిర్ధూతః అరిబలానాం శత్రుసైన్యానామా

ఆయాతి రామభద్రః కపిసీతనగేంద్రసంయతసముద్రః॥ అత్ర నయనం నలినమివేత్యుపమాలంకారే బాష్పేణ మలినమితి విశేషణమేవ సాధకం। నయనపక్షే బాష్పాంబుసంభవాత్॥ ౧౭౦॥ అపవిక్రమసంకోచో దారణే ధరణీభృతాం। నిర్ధూతారిబలాటోపో రేజే రాజపురందరః॥ అత్ర తు రాజపురందర ఇత్యత్ర రూపకాలంకార ఏవ। నోపమా। తాం ప్రత్యపవిక్రమేత్యాది సాధారణధర్మప్రయోగస్యైవ బాధకత్వాత్। ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినా సామాన్యాప్రయోగ ఏవోపమితసమాసవిధానాత్॥ ౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశేన సంకరో యథా॥ అపవిక్రమసంకోచో దారణే ధరణీభృతాం। సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో రామశ్చంద్ర ఇవాబభౌ॥ అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశ్లేషః, తృతీయచరణేఽర్థశ్లేషశ్చ తాభ్యాం సహ చంద్ర ఇవేత్యుపమాయా ఏకస్మిన్నివేతి వాచకశబ్దేఽనుప్రవేశేన సంకరకః॥ ౧౭౨॥ యథా వా॥ అశేషాభీష్టదానేన పరితుష్టత్రివిష్టపః। రామభద్రోఽయమాభాతి రామభద్ర ఇవ స్వయం॥ అత్ర లాటానుప్రాసేన స

టోపో యేన స తథోక్తః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ అవధారణార్థమాహ- నోపమేతి॥ తద్బాధకం దర్శయతి- తామితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- ఉపమితమితి॥ ౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి- అపవిక్రమేతి॥ స్పష్టం॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ శబ్దశ్లేష ఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దానాం శ్లిష్టత్వాత్- అర్థశ్లేషశ్చేతి- ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాత్॥ ౧౭౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అశేషేతి॥ అశేషాణామర్థినామభీష్టదానేన వాంఛితవస్తుప్రతరణేన॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయ రామభద్రశబ్దే అనంతకల్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేన జ్ఞాత ఇతి తాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవం విద్యానాథమతానుసారేణ త్రిప్రకార ఏవ సంకరో నిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వన్యతో గ్రాహ్య ఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ .... *

ఇతీత్యాది॥ ఏవం తరంగం పరిసమాప్య అథైతత్ప్రరోచనార్థం స్వకవితాం ప్రస్తౌతి॥ ధర్మాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యా వాణ్యా వివరణసరణ్యాం యా మాధురీ తస్యాః సాధురీత్యా సరసస్వభావేన- ద్రాక్షా మృద్వీకా ద్రాగ్ఝటితి క్షారభావం భజతి- తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానస్వయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః॥ ౧౭౩
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్య
లంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమస్తరంగః॥
అర్థామందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ...... *
ధర్మాంతర్వాణి... సప్తమోయం తరంగః॥........ *
ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రా
క్షా ద్రాక్ క్షారభావం భజతి సముచితం యత్సుధాయాస్సుధా
త్వం। క్షౌద్రక్షౌద్రప్రకారం సముచితమగమచ్ఛర్కరా శర్క
రాభాం క్షీరంచ క్షీరమాసీత్సుదృగధరసే సాధుతా సాధుతా
భూత్॥ ౧౭౪॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రం మధు-సముచితం స్వానురూపం క్షౌద్రప్రకారం తుచ్ఛరీతిం- శర్కరా సితా-శర్కరా సికతా-క్షీరం దుగ్ధం క్షీరం జలం- క్షీరం స్యాత్ క్షీరదుగ్ధయోరితి రత్నమాలా। సా ప్రసిద్ధా సాధుతా మధురతా-ధుతా కంపితా-నిరాకృతేతి యావత్-తతో ద్రాక్షాయాః క్షారతా సముచితేతి భావః॥ ౧౭౪॥ ....*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే సప్తమః ప్రస్తః,
శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమష్టాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణ సావసరప్రతిపాదన పూర్వకం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వాదిదోషాభావవత్త్వం-అభావజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయా దోషస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ తదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితి భావః॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రసాపకర్షహేతుత్వం దోషత్వమితి సామాన్యలక్షణం- తదుక్తం దోషాల్లాసే* ముఖ్యార్థహతిర్దో

అథేదానీం కావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్య దోషవర్జితా ఇతి విశేషణస్య వ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుం రసాపకర్షస్య బుధా దోషం బభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేన స ద్విధా॥ దోషోఽపి శబ్దార్థయుగళద్వారాంగినం రసమపకర్షయతీతి శబ్దార్థగోచరో భవతి- తథా చ శబ్దగోచరత్వేనార్థగోచరత్వేన చ ద్వైవిధ్యే సిద్ధే తత్ర శబ్దగోచరేష్వపి ప్రాక్పదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥ అసమర్థమపుష్టార్థం గ్రామ్యం చైవాప్రయోజకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థక్లిష్టాసాధ్వప్రయుక్తమత్॥ అప్రతీతం చ సందిగ్ధం విరుద్ధమతికృత్తథా। పరుషం చాపరాస్పృష్టవిధే

షారసశ్చ ముఖ్య ఇతి- నన్వయం కిమాశ్రయః, కథమనేనాస్య [illegible] స్యాపకర్ష ఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥ స దోషః॥ ఉక్తరీత్యా [illegible] దోషోఽపీతి॥ తథా చేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యాదికస్య సిద్ధ ఇత్యంత [illegible] త్యాస్య వివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి [illegible] ప్రతి [illegible] మూలత్వాద్విభావాచ్చ వాక్యస్య [illegible] దౌ పదగతదోషనిరూపణమితి భావః॥ పదదోషా [illegible]

యథోద్దేశమేకస్మిన్పద్యే సప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం వ్యాకుర్వన్ దోషాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథోవాహాస్సముద్రః పదం స్థానం యస్య స తథోక్త ఇతి - పాథోవాహపదస్య మేఘవాచకస్య సముద్రపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం ॥ కుత ఇత్యత ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్ర మాత్రచా వాచకశక్తిర్నాస్తీతి జ్ఞాప్యతే ।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకం చేతి దోషాస్సప్తదశ స్మృతాః॥ క్రమేణ యథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై గుహ్యాకేశాదీనాదిహావేకజారిపితృజిజ్జితోర్వైదైవతాన్। యుద్ధేక్లేశగతోంబికారమణలబ్ధోర్వర్థ్యవద్రావణః కోపాచ్ఛోణితలోచనో రఘుపతేర్గాం మాన్యవిదగ్ధోభవత్ ॥ అత్ర పదదోషాస్సప్తదశాపి సంగృహీతాః। తథాహి। అత్ర పాథోవాహపదం సముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్రయుక్తం యదసమర్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతి దోరితి వక్తవ్యే త్రిసప్త దశదోరిత్యపుష్టార్థం । ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్। గల్లశబ్దః కపోలపరత్వేన గ్రామ్యః । పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం । తదప్రయోజకం యత్స్యాదవిశేషవిధాయకమితి లక్షణాత్ । చవై ఇతి నిరర్థకం । పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । గుహ్యకేశాదీనితి వ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలం తదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడకారణమితి లక్షణాత్ ॥ ఆదిహావ ఇతి యుద్ధప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి నేయార్థం । స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చ సప్తచ దశ చేతి సంభూయ వింశతిః- దోషశ్చ గల్లాశ్చ దోర్గల్లాః - త్రిసప్తదశసంఖ్యాకా దోర్గల్లా యస్య స తథోక్తః - త్రిసప్తేతి- కుత ఇత్యత ఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యకేశాదీనితి - గుహ్యకేశః కుబేర ఆదిర్యేషాం తాన్- గుహ్యకేశాశ్చేతి వ్రీడాకరత్వం। కుత ఇత్యత్రాహ- అశ్లీలమితి-

అమాంగళ్యజుగుప్సాప్రీడానాంకారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ - అసమాస ఇతి-విజిత్యేతివక్తవ్యమితిభావః-అసాధ్విత్యుతసంస్కారస్యై వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యంతథాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టఃప్రాధా

త్రకజఃకర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతి దూరత్వాత్ క్లిష్టం।క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరదూరాయతో భవే దితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు।అసమాసేల్యపో స్మరణాత్।శ బ్దశాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యతఇతిలక్షణాత్। దైవతానితిపుంలింగేఅప్రయుక్తం।యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయు క్తంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్।యుద్ధక్లైశగతఇత్యత్రక్లైశపదమభి నివేశపరత్వేనయోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం।శాస్త్రమా త్రప్రసిద్ధంయదప్రతీతంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్।ఇదమేవాక్లైశ గతఃక్లైశగతోవేతిసందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం।సందిగ్ధంతన్మతం యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణల బ్ధౌర్వర్థ్యవదాగ్రివణఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగ కారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్। విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధ మతికృన్మతమితిలక్షణాత్। ఔర్వర్థ్యపదంమహాసమృద్ధభా వవాచకంపరుషం। పరుషంనామతద్యత్స్యాద్దారబ్ధంపరుషా క్షరైరితిలక్షణాత్। ఔర్వర్థ్యవానితివిధేయోసలితస్యసమా సేనోపసర్జన్యప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధే యాంశంగుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచనఇ త్యత్రశోణితపదస్యరుధిరేప్రసిద్ధస్యారుణ్య పరత్వేనప్రయు క్తత్వాన్నేయార్థం ॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థేనేయార్థంపరికీ ర్త్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

న్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాంశో యస్మింస్తత్తథోక్తం- తదేవాహ - గుణీభూ... విధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాంప్రాగ్రుక్తముద్దిశ్య ప్రా...ంవిధే... ధ్యాపర్వతోవహ్నిమానితి -అన్యభావవహ్నిమత్పర్వత ఇత్యపిప్రయోగ... సంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వంనిపుణవాచకత్వమి...

ఏవముదాహృత్య స్వపాణ్డిత్యప్రకటనాయ పునస్తత్రైవాదోషం పాఠము
పపాదయతి- తేనేతి॥ తేనదోషదూషితత్వేన హేతునా॥ పాఠో రాకేతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి॥ అథయథోద్దేశమే
తేషాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥ విగతాసంహి
తావర్ణానాం పరస్పరసన్నికర్షో యత్ర స తథోక్తః॥ విరూపః కర్ణకఠోరః॥

గ్ధం॥ యత్రహ్రాషిప్రచ్యుతంనామ తదన్యార్థ ముదాహృత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాఠో ఽశ్లీకేతనోద్వావ
శబ్దోర్థం దో ధనేశాదికాం స్పంగాశ్రియాం గణసీమిన్న శక్రవి
జయా జితోఽజితో నిర్జరాన్ । యుద్ధేహాంకృతిమాత్ర
గాంకపుంకటాబ్ధోదయో రావణః కోపాద్రక్త విలోచనో ర
ఘుపతేర్దగ్ధో భవత్తేజసా॥ ఇతిసమీచీనః పాఠోఽత్ర॥ ౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న
లింగవచనే ద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తతా స్థానసమాసంవాచ్యవర్జి
తం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుస్త్రింశదిమేంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయాః ॥ అత్ర వాక్యమితిసర్వత్ర సంబ
ధ్యతే॥అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే।క్రమభ్రష్టం
భవేదర్థస్యాపి వాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా
యస్యసంధిర్విసంధిమత్। శబ్దార్థయోః పునరుక్త్యాతు తద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్॥చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతే మోహా మోహ
షేదాంసై ర్విధురాబుధాః। విలోక్యలక్ష్యతాంశ్వాఖ్యాంతావ

చత్వార్యప్యేకతో శ్రిదాహరతి॥ సంగచ్ఛంత ఇతి॥ స్త్రైణాః స్త్రీణాం సమూహో యు
వతయో మోహాంచిస్తానాం చల్యం బుధాః మోహసంగసంగచ్ఛంతే। సముచ్చ
త సంహార స్యైవ వ్యక్తమిత్యసంస్కృతమిత్యేవం గత్యర్థోస్తు॥ అపి స్వస్య
స్వసంహారం సమాసేన నిరంకుశం। వాక్యమిదం సాధ్యం త్వేతేషామ్

తేపి కేచ నేతి ముద్రితపాఠైః పదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వా క్యగతత్వేన పాఠక్యస్య పరిహృతత్వాదితి చేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమే వాసాధు తథాపి తదసాధుత్వం పదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితి వాక్య దోషవివాయం న పదదోష ఇత్యాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్మకా ధికారాదిత్యంతేన ॥ శిష్టం స్పష్టం ॥ ౩ ॥ అథ వ్యాకీర్ణం లక్షయతి ॥ వ్యాకీర్ణ మితి ॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమే

స్యవదనం ముఖం ॥ అత్ర సంగచ్ఛంతే మోహమోదఖదానితి పదద్వయప్రయోగే దోషాన్మోహాద్వాక్యమేవ దుష్టమితి న పద దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్య గమేరాత్మనేపదిత్వేన క ర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహ మోదఖదైస్సహ వధూబుధవైరిణాం క్రమేణ సంబంధే వక్త వ్యే వ్యుత్క్రమేణోక్తమితి శాబ్దక్రమో భగ్నః । తథాఽభ్య ర్హితం పూర్వమితి బుధవధూవైరిణామిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యే నోక్త ఇత్యర్థక్రమోపి భగ్నః । విలోక్య అభ్యంతాం శ్వాభమి త్యత్ర సంధేరభావో వైరూప్యం చ । వదనముఖశబ్దయోః పున రుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణం తద్విభక్తీనాం వ్యాకీర్ణత్వమిథోన్వ యే ॥ యథా ॥ కులాచలానాం రామస్య సానుగాః స్సానుగాశ్చి రం । మూర్ధాన్నివసతిం వైరిభూమిపాలా వితేనిరే ॥ ౪ ॥ రామో లోకోత్సుకమనసాం విభ్రమాద్భామినీనాం హారో హస్తే భవతి ఘటితః కంకణం కంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే కాంచనస్రక్చ బేలాత్తూలక్ష్మీర్న్యయననలినే కజ్జలం పాదప

కం వాక్యం వ్యాకీర్ణమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి ॥ రామస్య వైరిభూమిపాలాః సానుగాః సానుచరాస్సంతః కులాచలానాం సానూన్స్థ చ్ఛంతీతి సానుగాః మూర్ధాన్నివసతిం విహాసంచిరం వితేనిరే ॥ ౪ ॥ ఇదం భం గ్యంతరేణోదాహరతి - రామేతి ॥ రామస్య రావణసంహారానంతరం స్వ రాజధానీం విశతః శ్రీరామస్యాలోకదర్శనే విషయే ఉత్సుకమనస్యాస్సు సంమనోయూనాం తాసాం - కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా - అత్ర హా స్తే కంకణం కంఠనాళే హార ఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥౫॥ వాక్యసంకీర్ణం లక్షయతి-సాంకర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తిక ఇతి॥ నిర్గతః కృత్తికాయా నిష్కృత్తికః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వాధీకః - హస్తం నక్షత్రం కరంచ- విపక్షేషు పక్షుగహితేషు భూభృత్సు పర్వతేషు యే కాసారాః సరాంసి తేషు సంవర్ధితాని జీవనాని జలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాం కా

ద్వై॥ అత్రాభిధరణానామవయవానాంచ మిథస్సంబంధో వ్యాకీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యే వాక్యసంకీర్ణం వాక్యాంతరగతైః పదైః॥ యథా॥ నిష్కృత్తికో హస్తముపైతి సద్యస్త్వత్ఖడ్గభానుర్గ్రసతే విచిత్రం। క్షణే క్షణే రామ విపక్షభూభృత్కాసారసంవర్ధితజీవనాని॥ అత్ర రామత్వత్ఖడ్గభానుః కృత్తికానిర్ముక్తస్సన్నేవ హస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తు కృత్తికానక్షత్రం పరిత్యజ్య చిరాయ హస్త నక్షత్రం భజతే। అయంతు సద్య ఉపైతీతి చిత్రం। తథా ప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ జీవనం గ్రసతే। హస్తస్థో వర్ధయతి॥ రామఖడ్గభానోరాచరణం తు తద్విరుద్ధమితి చిత్రతా। అత్ర కృత్తికా హస్త విపక్షభూభృత్కాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయా స్ఫురతో విరోధయుగళస్య గ్రాంతరావలంబనేనాభాసీభవనం బోధ్యం। అత్ర రామ త్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికో హస్తముపైతి పునశ్చ విపక్షభూభృత్కాసారజీవనం గ్రసతే చిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాం పదానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతి సంకీర్ణం ॥౬॥ అథాపూర్ణం॥ అపూర్ణం తద్భవేద్యత్ర న సంపూర్ణః క్రియాన్వయః॥

యథా ॥ ఆహరో నిస్సాసహదో అస్సుహరో రివువహుణాణె త్తమ్మి । గత్తె అత్తావమిత్త రామ కువ్వతో విహాణి ఇతు హాఖగ్గో ॥

ఛా॥ అధరో నిశ్వాసహతోఽశ్రుభిరోరిపువధూనాం నేత్రే। గా

సారేణ కుత్సితబలేన సంవర్ధితాని జీవనాని జీవితాని చ॥ యోజయతి॥ అత్రేతి ౬ అపూర్ణం లక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహర ఇతి॥ ఛా ॥ అధర ఇతి॥ తాపమిత్రం సంతాపయుక్తం - అత్ర గాత్రం చేతి చశబ్దాదధరం నిశ్వాసహతం నేత్రైరశ్రుభిరితే చ కుర్వన్నితి సాకాంక్షస్య క్రియాన్వయ

స్యాసంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౬॥ వాక్యగర్భితంలక్ష
యతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాఃప్రతికూలాః-శత్రవఇతి
యావత్- తేషాంతేజాంసి ప్రతాపాఏవప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి
జానంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౭ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ॥
యత్రేతి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోఽపమా శబ్దఃక
రణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచతాపమిత్రంరామకుర్వన్నిభాతితవఖడ్గః ॥ అత్రకుర్వ
న్నితి సమభివ్యాహృతక్రియయాసహోధరాదీనాం కర్మత్వేన
సంబంధోనపూర్యతఇత్యపూర్ణం॥ ౬॥ తద్వాక్యగర్భితంయ
స్యమధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥యథా ॥ రామత్వదాశుగగ
రున్మరుతః ప్రతీపతేజఃప్రదీపపటలీంపరిశమం ప్రణీయ। తత్క్ష
ణలంగగనమిత్యవయంతిలోకాశ్చక్రుస్తదీయలలనానయనేషు
వృష్టిం॥అత్రరామశరగరున్మరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచ్ఛమ
యిత్వావృష్టించక్రురితివాక్యమధ్యే తత్క్షణలమిత్యాది వా
క్యాంతరమనుప్రవిష్టమితిగర్భితవాక్యం॥ ౭ ॥ ....
యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకా ।తద్భిన్నవచనం
భిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికంన్యూ
నంవాస్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమంపూర్వంన్యూనోప
మమతఃపరం॥ ఛందోభగ్నంవచోయత్రతద్భగ్నచ్ఛందఉచ్య
తే।యత్రస్థానేయతిభ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం
షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రైర్నిహతంద్విషత్క్షితిశిరోభో
గీంద్రభోగా ఇవనిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేనఘనమాణిక్య శ్రి

న్యూన విశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తథాచసాధారణధర్మాధి
క్యేఅధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితి నిష్కర్షః ॥ భ
గ్నఛందోయతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నఃఛందోవృ
త్తంయత్రతచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేదఇతిఛాందసాః- భ్రష్టాయతిర్య
త్రతద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్రచాహితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘ
వార్థంషణ్ణామేకతోదాహరతి- రామాస్త్రైరితి॥ రామస్యాస్త్రైర్నిహతం

అతఏవరుధిరాప్లవేనశోణితపంకేనారుణంద్విపతర్కరిశిరః ఘనమాణిక్య
త్విషాస్థూలమణిఛాయయేవారుణం- భోగీంద్రస్యభోగాః ఫణాఇవనిర్ము
క్తంపతితం- అన్యత్రముక్తకంచుకం- శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రదోషషట్కం
దర్శయతి- ఇహేత్యాదినా ॥నస్వైవంసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రభిన్నలిం
గత్వంస్యాదితిచేత్తత్రసహృదయానాముద్వేగాభావాన్నదోషశంకా ॥
తదుక్తందండినా॥నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా।ఉపమాయాంమా
షణాయయత్రోద్వేగోనధీమతామితి - ననుపాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన
గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేకథం ఛందోభంగఇతిచేత్స
త్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌపాదాంత్యవర్ణస్యపాక్షికగురు

షేవారుణం । తస్మాద్ధాతునగాన్ప్రతాపరధరాభృచ్ఛృంగక
ల్పాద్రిపుర్ద్విప్రస్తాభరణాయుధక్ష్మభృత్కరః పూషేవచాస్తంగ
తః॥ ఇహంభోగాఇవనిర్ముక్తమితిభిన్నవచనం।ద్విషేవరుధిరేణే
ఇభిన్నలింగకం। తస్మాదితిపదపరామృష్టస్యరుధిరాక్తస్యకరిశి
రసఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగేఅరుణ్యాసామ్యార్థంధా
తువిశేషణమాత్రంవక్తవ్యం। నగవిశేషణమధికం । విప్రస్తా
భరణాయుధస్యవిపోరుపమానేపూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశే
షణముక్తం। ఆయుధస్థానేకిమపినోక్తమితిన్యూనోపమం।భో
గాఇవేత్యత్రపాదాంతవర్ణస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః
మాణిక్యేత్యత్రయతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేనరహితమశరీ
రముదీర్యతే॥ యథా॥ తులయారహితోరామభవత్కీర్తిసు

త్వేపిశాస్త్రవ్యత్వభంగాభావస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూల
విక్రీడితప్రహర్షిణీవసంతతిలకాదిషువైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగఇ
తిపాపీనాః- ఘనమాణిక్యేత్యత్రద్వాదశవర్ణేయతిభంగః శార్దూల
విక్రీడితేద్వాదశేసప్తమేచవర్ణేవిచ్ఛేదస్యవిహితత్వాత్ - తదుక్తంవృ
త్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడి
తమితి॥ ౯॥ అథాశరీరంలక్షయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరతి ॥ తుల
యేతి॥ తులయారాశివిశేషేణసామ్యేనచ-తులారహితస్యసాన్వితీనసుత్రో
త్కలకాంతివిశిష్టత్వమిత్యర్థః - పక్షేస్వస్యాశ్వయుజ్ఞలయుక్తేఃపరోక్షపరి

పాఠః- అత్ర కరోతీతి క్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి లక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభావాచ్ఛాబ్దాన్వయ ఇత్యస్యైవాభిధానాంతరం మతభేదేనేత్యాహ -ఏతదేవేతి॥ ౧౦॥ అథారీతికవిసర్గలుప్తే లక్షయతి-రసేతి॥ అరీతికం విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- విసర్గలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః ॥ ద్వితయమప్యుదాహర

థాకరః। స్వాత్యుజ్జ్వలరుచా చిత్రం ధవళం భువనత్రయం ॥ అత్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యమపి దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణా రీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే । ఓత్వం లోపో విసర్గస్య సకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయం యథా ॥ త్వంగన్మతంగజశతాంగతురంగసంగిద్రాక్సంగరాంగణభువం గతవాన రాతిః । క్రోధోద్భటో రఘువరేణ్యభటోऽతితీవ్రఘోటో నటత్కరిఘటోऽకపటో జగామ ॥ అకపట ఇతి స్వామిన్యకుటిలః। యద్వా కూటరహితో వా । అత్ర ప్రథమార్ధే పరరసాననుగుణో మృదుపదబంధ ఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్ధే విసర్గలుప్తం। తత్రైవ వాచ్యవర్జితం చ । సంగరాంగణభువమరాతిర్గతవాన్ రామస్య భటోऽపి గత ఇత్యపిశబ్దస్య వాచ్యత్వేऽప్యనుక్తేః ॥ నోక్తం స్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జితమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసం తత్సమాసో యత్ర నోచితః॥ పదం స్థానం ॥ యథా॥ కేయూరాయం పురతోऽస్మాకమితి రాఘవకింకరాః। జగ్ముర్భీషణరోషాగ్నికషాయోన్మేషచక్షుషః ॥ అత్ర శత్రూన్ప్రత్యుద్ధతాంభటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ తత్రైవేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥ అస్థానసమాసం లక్షయతి - అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి-కేయూరాయమితి॥ భీషణేన రోషాగ్నినా కషాయోరుణ ఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే తాదృగ్విధే చక్షుషీ యేషాం తే తథోక్తాః- అస్త్రీ కషాయో నిర్యాసే సౌరభే రసరాగయోః, క్వాథే విలేపనే చాపీతి రత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ సమాసో నోక్త ఇతి- [illegible]

కఇతి శేషః- కింత్వితి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకోఽర్థస్యాభావాదితి భావః
౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షే లక్షయతి - సమాప్యేతి॥ ద్వితయ
మప్యుదాహరతి- ప్రోల్లసదితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩
సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణి లక్షయతి- సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోఽన్వోక్తః॥ కింతు కవివచనే సమాస ఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్య పునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షో యత్ర విశ్లథః॥ ద్వయం యథా ॥ ప్రో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోళి
కాభిశ్చ రామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్ర రామభక్తా ఇతి వాక్యం
సమాప్య తురంగమైరితి పునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం।
తథా మదబంధురసింధురైః ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
ళికాభిస్తురంగమైరితి వక్తవ్యే నతథోక్తమితి పతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥ సంబంధవర్జితం తత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదం మతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయం యథా॥
శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తిర్నిర్గ్యాణసీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమారజమహః ప్రతాపస్ఫూ
ర్తిర్దళాని చరితాన్యళిరంతరితుం ॥ అత్ర యశః పుండరీకజననే
పంకాదయః ఖడ్గసుషమాదయ ఇత్యాది సంబంధోనోక్త ఇతి సం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తిరిత్యత్ర మూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌ స్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్దళాని
చరితానీత్యత్ర తదుభయభంగః । ఉత్తరత్ర లింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ ॥ అపార్థం వ్యర్థమేకార్థం స

నా౹ ఇష్టేనేష్టయోగేన- హత ఇత్యుక్తః॥ త్రితయముదాహరతి- శ్రీరా
మేతి॥ అనివారితా అవిచ్ఛిన్నా దానధారా దానాంబుప్రవాహః- నిర్మా
ణస్యమిత్యత్ర నిర్మాణశబ్దస్సమాసే గుణీభూత ఇతి - సతదర్థః పంకాదభి
న్న బధ్యత ఇత్యాహ- అత్రే॥ సుగమమన్యత్ ॥ ౧౫॥ అర్థదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥ అథైతేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహర
ణాన్యాహ॥ సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం
వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది
వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥ వ్యర్థం లక్షయ
తి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నం చైవాతిమాత్రం చ పరుషం విర
సం తథా ॥ హీనాధికోపమే స్యాతాం తథైవాసదృశోపమం ।
అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యం చ నిరలంకృతి ॥ అశ్లీలం చ విరు
ద్ధం చ తథా సహచరచ్యుతం । ఏవమష్టాదశ ప్రోక్తా దోషా అర్థ
సమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యం తదపార్థం పరికీర్త్య
తే ॥ యథా॥ నలినం మలినం జాతం రామస్య రణకేళయః। ఉర
గాస్తురగా గంగా భంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్ర న కశ్చిద్వా
క్యార్థః ప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రయోజనశూన్యం స్యాత్త
ద్వ్యర్థమితి కథ్యతే॥ యథా॥ రామస్య నగరాత్ప్రత్యనగరీ నగరీ
యసీ। ద్యోతయంతి కథం వ్యోమ సుధాకరకరాంకురాః ॥ అ
త్రేందుకరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్పరపురస్యా
ల్పతోపన్యాసో నోపయుజ్యతే ॥౧౬॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యు
త్స్యాదేకార్థం తన్నిగద్యతే । వాక్యార్థే సంశయో య
త్ర తత్ససంశయముచ్యతే॥ ద్వయం యథా॥ యశో దాశరథేర్భా
తి కీర్తీ రామస్య రాజతే। తేజోఽజయత భూమావధావన్నవ
ధిపతేర్మహాః॥ స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్ర పూర్వాపరీభావరహిత
స్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితం యత్స్యాత్తద్భిన్నం పరికీర్త్య
తే॥ ద్వయం యథా॥ సంత్రస్య రామదోర్దండాన్నైషధం తఖ

అథైకార్థససంశయే లక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం పునరుక్తార్థమి
త్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశ ఇతి ॥ అత్ర పూర్వార్ధమేకార్థస్యో
త్తరార్ధం ససంశయస్యోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోః కర్తృకర్మ
త్వసందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నే లక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వి
తయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్ర పూర్వార్ధం నక్రమస్యోత్త

ర్గాఽర్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రంలక్షయతి యదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవనీజుషాంరజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం అత్రరజతాద్రిద్రవీభావభియాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రా లౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషో నాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి- పశ్యతఇతి॥ పఙ్క్తికంఠస్యపశ్యతస్తతః-అత్యతిసౌందర్యశాలినీనామంతఃపురసీమంతినీనాంకచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

రాదయః॥ క్షేమంతద్విరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం ॥ అత్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినాశస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమం । తథా రావణశిరఃక్షేమాభావస్యఖరాదిశిరశ్ఛేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషియోషాణాం శ్వాసైః ప్రాంతవనీజుషాం । రజతాద్రిర్విలీనస్స్యాదితిగంగాధరోఽహగః॥ అత్రశ్వాసోష్మణారౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్త్యాఽత్యుక్తిః ॥౧౯॥ అతికఠోరార్థఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ పశ్యతః పఙ్క్తికంఠస్యకపయోరామకింకరాః । అతాడయన్నాశపాశేష్వాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦ ॥ అసంగతోయత్రరసోవిరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ క్రందతఃకరుణంక్లిష్టంద్రవతోదానవాధమాన్ । ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వానరారామకింకరాః ॥ అత్రదయనీయేష్వపీరాయితంవిరసం ॥౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

కాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగతఇతి॥ ఉదాహరతి-క్రందతఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః-స్వీయానాహ్వయతాన్ ।యద్వాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః -క్రందనేరోదనాహ్వానేఇత్యమరః- క్లిష్టంసక్లేశంయథాతథాద్రవతోధావమానాన్। అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణ మిత్యుక్తత్వాదత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయతి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణాభ్యా

మితిశేషః-అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః॥ద్వితయమప్యుదాహరతి-మందూకా ఇతి॥అతో౾పమానభూతానాం భేకానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీనత్వాద్ధీనోపమం-ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥౨౨॥ అథాసదృశాప్రసిద్ధోపమేలక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం,అప్రసిద్ధోపమానంయదప్రసిద్ధోపమంమతమితి లక్షణస్యలక్ష్యనామ్నైవస్పష్టత్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యుదాహరతి-రామేందుమితి॥కుము

థా॥మందూకాఇవసాటోపంప్లవమానాఃప్లవంగమాః। గిళంతిదానవశిశూన్మదాంధానివసింధురాన్ ॥౨౨॥ అప్రసిద్ధాసదృశోపమేయథా ॥ రామేందుంరావణోదృష్ట్వాకుముదప్రతిమాననః। తదస్త్రవిద్ధో౽న్యపతత్కుంభికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥ కుముదంవదనోపమానతయాకవికులాప్రసిద్ధం । మూర్ఛితంప్రతివిక్రమమాణస్యసింహస్యోపమానత్వంపి౾సదృశం ॥౨౩॥ హేతుంవినార్థకథనంహేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతిలక్షణంతుస్ఫుటం॥ద్వయంయథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానానికాననానిసమంతతః।పశ్యద్భిరపితైర్విప్రైస్తేరామవిరోధిభిః। అత్రవింధ్యాటవీవసతౌహేతుర్నోక్తః। నచాత్రకశ్చిదలంకారః॥౨౪॥ అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥పీత్వ్యకామోన్థితందీర్ఘంనీరసో౾పడనధ్వజం। ఆచాయభ్రాన్తోయతతేరామవైరిపథూజనః ॥ అత్రవ్రీడాకరార్థప్రతీతేరశ్లీలం॥౨౫॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననంయస్య౾సతథోక్తః॥ యోజనయతి-కుముదమిత్యాదినా ॥ ౨౩॥ హేతుశూన్యంలక్షయతి-హేతుమితి॥అలంకారేణరహితంనిరలంకారముచ్యతఇతి నిరలంకృతి లక్షణంతుసుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృతిలక్షణం[illegible]॥ ద్వయముదాహరతి [illegible] వింధ్యాటవ్యేతి॥తత్రవింధ్యాటవ్యామేవ॥ యోజయతి [illegible]॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలంలక్షయతి- అశ్లీలార్థస్యే॥ఉదాహరతి పీత్వేతి ॥ [illegible] కామేనోత్థితంవ ధూపాన[illegible] [illegible]॥ యోజయతి [illegible]॥ ౨౫॥

అక్షవిరుద్ధం లక్షయతి- విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి- లంకామితి॥ స్పష్టం। యోజయతి- అత్రేత్యాదినా వస్తుస్వభావవిరోధ ఇత్యంతేన॥ ఏవమితి॥ సదా సాత్వానిశీథిన్యాం సకలం వాసరం బుధః। నానావిధాని శాస్త్రాణి వ్యాచష్టే చ శృణోతి చేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోఽన్యశబ్దార్థాః- గ్రహోపరాగాదికం వినా రాత్రిస్నానస్య ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచరభిన్నం లక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి- రామరావణయోరితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చ మునయశ్చ దేవమునయస్తేషాం॥ అలమతిచపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగనాయాః। ఇతి యది శతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపి న హరిణాక్షీం

ఆదిశబ్దేన వస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥యథా॥ లంకాం నిశీథే హనుమాన్దీప్యమానే దివాకరే। దదాహ మేరుశృంగస్థాం సలిలైర్లవణాంబుధేః॥ అత్ర లంకాం మేరుస్థితామితి దేశవిరోధః। నిశీథే దీప్యమానే దివాకర ఇతి కాలవిరోధః । సలిలైర్దదాహేతి వస్తుస్వభావవిరోధః । ఏవమన్యేపి విరోధా మతిమద్భిరూహ్యాః ॥ ౨౬ ॥ మతం సహచరభిన్నమతుల్యానాం నిబంధనే॥ యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధే సతి రక్షఃక్షయావహే। పిశాచదేవభేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్ర పిశాచభేతాళేభ్యో దేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభిన్నం। ఏవం దోషాంతరాణి యథాసంభవమూహ్యాని॥ ౨౭॥ రసభావాదీనాం స్వశబ్దవాచ్యత్వమపి దోష ఏవ। ఏతేషాం త్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిషు పదైకదేశగతాః॥ సోఽధ్యైష్ట వేదాంస్త్రిదశానయష్ట పితౄనతాప్సీత్సమం స్తబంధూన్। వ్యజేష్ట షడ్వర్గమరంస్త నీతౌ సమూలఘాతం న్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషు వాక్యగతాః ప్రసిద్ధికటుత్వాదయః ॥ సదా మధ్యే యాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దామా వహతి బహుమార్గా పరిమళం। ప్రసాదం తా ఏతా ఘనపరిచితాః కేనమహతాం మహాకావ్యవ్యోమ్ని స్ఫురితమధురా యాంతు రుచయ ఇత్యాదిష్వర్థగతాః కష్టత్వాదయశ్చ స్వయం బోధ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౨౭॥ దోషాంతరాణ్యపి సంతీత్యాహ- రసేతి॥ రసాః శృంగారాదయః - భావా

సఞ్చారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్యత్వం రసశృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వం చ- రసప్రతీతేర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాత్ రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదేర్వాచ్యత్వమష్టమే వేతి భావః-తదుక్తం మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాం శబ్దవాచ్యతేతి॥ నను కతిపయానాం న్యూనాధికోపమాదీనాం హీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతిస్ఫుటత్వాత్తోయం సంఖ్యానియమః ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి ॥ తహి కే వా నిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత ఆహ-తథాపీతి ॥ పూర్వేషాం ప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- నన్వస్తు మాస్తు వాంతర్భావః* ఖ్యాతే ర్థే నిర్హేతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వేషామితి మమ్మటపాదోక్తేః * చంద్రంగతాపద్మగుణాన్నభుంక్తే-పద్మాశ్రి

ణాం మధ్యే కేషాంచిదన్యోన్యభేదస్య దుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యానియమో నాస్మాకం మనసే రోచతే । తథాపి పూర్వేషాం సరణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితాని। కియతామంతర్భావస్తు మతిమద్భిస్స్వయమూహయితుం శక్యః ।
అస్మాభిస్తు విస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * ....*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన... దోషనిరూపణో నామాష్టమస్తరంగః ॥
ఆస్థాయ మందిరమిందిరా... విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥**
ధర్మాంతర్వాణీ... రఘుపతివిభుకే చాష్టమోయం తరంగః ॥*

తా చాంద్రమసీమభిఖ్యాం, ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాం ప్రీతిమవాప లక్ష్మీరిత్యాదిషు రాత్రౌ పద్మస్య సంకోచో దివా చంద్రమసశ్చ నిష్ప్రభత్వం లోకప్రసిద్ధమితి న భుంక్తే- ఇతి హేతుం నాపేక్షత ఇతి హేతుశూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయిత్యయి, పశ్యైష చ గచ్ఛతీత్యాహ సుత్రామాణం యజేతి చేత్యాదిషు పరుషాదీనాం చాదుష్టత్వం వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపి గుణః క్వచిదిత్యుక్తత్వాత్ తత్ర చిద్దోషాణామపి గుణత్వం చేత్యాదివిశేషాః కిం నోక్తా ఇత్యాశంక్యాహ- అస్మాభిస్త్వితి॥ సుమ్మటపాదైః ప్రపంచేన ప్రతిపాదితా ఇతి తు శబ్దాభిప్రాయః- సుగమమన్యత్ ॥ ఇత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యే అష్టమస్తరంగః॥

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయ సంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపాద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం నిరూపితత్వాత్సగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యస్య వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమిత్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునర్ద్వి

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్టవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞకముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే । తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితి చో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం-వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్షయతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్షయతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః॥ ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితః। అతాదృశిగు

ణీభూతవ్యంగ్యం వ్యంగ్యే తు మధ్యమం। శబ్దచిత్రం వాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమ
వరం స్మృతమితి॥ నను వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యే హి ధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రే
ష్వ వ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవే న వ్యంగ్యాభావే కథం ధ్వని
రిత్యాశయేన శంకతే-తత్రేతి॥ తత్ర కావ్యేషు-కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహ
రతి-మైవమితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతం దర్శయతి-ధ్వని
రిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః-నాస్తీతి నైయాయికాదయః- అస
మావేశాత్-అయంభావః-ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి- తర్హి కాంచ్యాం ధ్వ
నిరస్తి కాశ్యాం నాస్తీతి దేశభేదేన వా కృతేస్తిస్మ కలౌ నాస్తీతి కాలభేదేన
వాఽస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారే విరోధపరిహారోఽభ
వేదిత్యత్రాహ- దేశేనేతి-అయంభావః-శబ్దార్థాభ్యాం ప్రతీయమానస్యత
స్య దేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యప్రయు

—— ధ్వనివిచారః ——

ఘాతాత్। ధ్వనిరస్తీతి నాస్తీతి చ పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేన కాలేన వా విరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః। కించ ధ్వనేరప్రతీతౌ నిషేధోఽనుపప
న్నః। ప్రతీతౌ చ క్వాచిత్కనిషేధే సిద్ధసాధనం। సార్వత్రికని

షేధే విరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరం దర్శయతి- కించే
తి- అప్రతీతౌ సర్వాత్మనా ప్రతీత్యభావే-అయంభావః- ప్రసక్తస్యైవ ప్ర
తిషేధో నాప్రసక్తస్యేతి ధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోఽనుపపన్న ఇతి
తర్హి క్వచిదస్తీతి క్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్య క్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్క-
నిషేధాంగీక్రియతామిత్యత్రాహ- ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకా
రః- ప్రతీతక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వం సతి విరోధపరిహారోఽభవేదితి భావః- సిద్ధసాధనం- అయమాశయః సం
దిగ్ధస్యైవ సాధ్యత్వం న సిద్ధస్యేతి నియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్కత్వస్య సిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యదోషస్సంభవతీతి- తర్హి సర్వత్రాపి
నాస్తీతి సార్వత్రికనిషేధోఽస్త్విత్యత్రాహ- సార్వత్రికేతి - అయంభా
వః తథా సతి॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధరో నేత్రే దూర

మనంజనే పులకితా తన్వీ తవేయం తనుః। మిథ్యావాదిని యాతి బాంధవజనస్యా
జ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న పునస్తస్యాధమస్యాంతిక మి
త్యాదిషూత్తమకావ్యేషు వ్యంగ్యస్య వాచ్యాతిశాయిత్వేన సర్వాభ్యుపగ
మ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి- త
స్మాద్ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితి నిష్కర్షః। ఏవం నాస్తి
త్వపక్షస్యాపాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేన ధ్వనేః పార్థక్యం
పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వా వ్యతిరేకమాహ
తదితి। తేభ్యో గుణాలంకారేభ్యో వ్యతిరేకే భేదే - అయమర్థః- యథా గు
ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాం చారుతాహే
తుత్వం నాస్తి తథా తద్వ్యతిరేకే ధ్వనేరపి చారుతాహేతుతా మా భూదేవే
తి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపి గుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

ష్టేతి ప్రతీతివ్యాఘాతః। నన్వస్తి ధ్వనిః, స తు గుణాలంకారాం
తర్భావ ఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి
రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపి న స్యాత్.
న చ రీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్య చారుతా
హేతుతా కిం న స్యాదితి వాచ్యం రీతీనాం గుణేషు వృత్తీనాం శ
బ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితి చేన్నైవం। అలంకారస్యైవ హి చా

తి భావః- నను గుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాం వృత్తీనాం చ యథా చారు
తాహేతుత్వమభ్యుపగతం తథా తద్వ్యతిరిక్తస్య ధ్వనేరపి చారుతాహేతు
తా స్యాదేవేత్యాశంక్య ధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావవాద్ధ్యాపాదనాయ
తాసాం తాసాం చ తద్వ్యతిరేకం వారయతి- న చేతి - తత్ర హేతుమాహ -
రీతీనామితి- రీతీనాం వక్ష్యమాణలక్షణానాం వైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూ
క్తలక్షణేషు మాధుర్యాదిషు - వృత్తీనాం వక్ష్యమాణలక్షణానాం కైశిక్యా
దీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషు వృత్త్యనుప్రాసాదిషు - అయం భా
వః- రీతయో వృత్తయశ్చ గుణాలంకారమూర్తయ ఇతి వక్ష్యమాణత్వా
త్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తథా ధ్వనేరపి
తదంతర్భావ ఏవ- అన్యథా తస్య చారుతాహేతుత్వమేవ న స్యాదితి - పరిహ
రతి- నైవమితి- అలంకారస్యైవేతి- అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్య చారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావా
వనుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకం న వేత్సీత్యాకూతం -
ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావం పరిహృత్య విశేషాకారేణాపి పరిహర్తు
మాహ-కించేత్యాదినా. తదితి-ధర్మిణో ధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితి శేషః-అలం
కార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితి భావః-ఏవం ధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావం పరిహృ
త్య కైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవ వ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యాను
మానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ-కేచిదితి-కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః-
నాతిరిచ్యతే న భిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూప ఏవేత్యర్థః - పరిహరతి-తదితి-
ధ్వనిరనుమానతో నాతిరిచ్యత ఇతి వచనమప్యయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపపత్తి

రుతాహేతుతా లోకే నాలంకార్యస్య। ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। త
త్కథం చారుతాహేతురితి కథం తదంతర్భావోఽభిధీయతే। కించ
రసధర్మాః ఖలు మాధుర్యాదయో గుణాః। తత్కథం ధర్మిణో ధ
ర్మేష్వంతర్భావోఽభిధీయతే। అలంకారాః పునరర్థశబ్దోప
స్కారకతయోపసర్జనత్వేన ప్రసిద్ధాః। ధ్వనిస్తు కావ్యాత్మా ప్ర
ధానం। తతః కథం ప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః। కేచిదను
మానతో ధ్వనిర్నాతిరిచ్యత ఇత్యాహుః। తదపి న। తస్య హి ప్రా
ణో వ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యం వా తదుత్పత్తిర్వా వ్యాప్తేర్మూలం అ
త్ర సాధ్యస్య ధ్వనేస్సాధనస్య శబ్దస్యార్థస్య వా శింశుపాత్వవృ
క్షత్వయోరివ న తాదాత్మ్యం। శింశుపాయా వృక్షతాదాత్మ్యే
న హి శింశుపాత్వేన వృక్షత్వం సాధ్యతే। న తథాత్ర। ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య - వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సాహ
చర్యనియమో వ్యాప్తిః-అస్తు కిం తత ఇత్యత ఆహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదా
త్మ్యం వ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యోత్పత్తిర్వా- భవతు
నామ కిమిత్యత ఆహ-అత్రేతి-శింశుపాయా ఇతి -అయం వృక్షః - శింశుపా
త్వాత్ -న తథేతి-అయం భావః - యథా శింశుపాత్వేన వృక్షత్వం సాధ్యతే
తథా సాధనభూతాభ్యాం శబ్దార్థాభ్యామేవం సాధ్యభూతో ధ్వనిర్న సాధ్య
త ఇతి। న తథేత్యత ఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుత వైపరీత్యేన - తతో న తాదా
త్మ్యమితి భావః - నాపి తాదాత్మ్యం తదుత్పత్తిర్వా వ్యాప్తి నిశ్చయో

స్తిర్వ్యత్యత్రాహ-నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే హీత్యాదినా-ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన-తస్మాన్నాపితదుత్పత్తిరితి పూర్వేణసంబంధః-మాస్తుతదుత్పత్తిరపిక్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తిగ్రహణాదతాభ్యామేవతన్నిశ్చయోఽస్త్విత్యాశంక్యపరిహరతి - నన్విత్యాదినా-కృత్తికాయాముదయే సతిరోహిణ్యా ఆసత్తివత్ప్రత్యాసత్తావివ-అయంభావః - కృత్తికోదితావద్యైవరోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదాత్మ్యతదుత్పత్త్యభావేపియథాకృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తథైవాత్రాపి తాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీక్రియతామితి న వాచ్యమితి-కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ తయోః-తత్రాపి హేతుమాహ-అవ్యంగ్యస్థలఇతి-అయంభావః * స్వచ్ఛం

శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర తదుత్పత్తిః। లోకేహి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సాధ్యాభిమతం వహ్నింగమయతి। నచైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభిమతాద్ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోఽర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన తం గమయతః। ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్త్యనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయోఽస్త్వితి చేన్న। ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్। అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః।

స్వోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయ వః। భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రోహోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మందాకినీ మందతామిత్యాదిచిత్రికావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావేప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తినిశ్చయోఽస్త్వవ్యభిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీనామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవంధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాస్తమాహ- కేచిదితి-పరిహరతి-తదపి తత్ అభిధేయత్వాభిధానం-పత ఇత్య

కత ఆహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభిధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతే తదసంభవమేవ ప్రతిపాదయతి- తథాహీత్యాదినా-సా చేతి-విశేషాణాం వ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుత ఇత్యత ఆహ-ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌ గోవ్యవహారదర్శనేనేతి భావః- ఏతదభిధాతరంగే-కిం సర్వాసు వ్యక్తిషూత ఏకదేశ ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవేతి వాచ్యం-సంతు సామాన్యరూపా వివాదార్థాః తద్వాచకత్వం కుత ఇత్యత ఆ

తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। తథాహి। అభిధాహి సంకేతపూర్వికా। సా చ న విశేషాణాం। ఆనంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ। కింతు సామాన్యరూపాణామేవార్థానామితి వాచ్యం। తేషాం చ న వర్ణేషు సంకేతః। తేషాం నిరర్థకత్వాత్।నాపి వాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూపత్వాత్।అతః పదేష్వేవ సంకేతః।సంకేతితైశ్చ పదైరర్థా అభిధీయంతే। అభిహితైశ్చ పదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదార్థానురక్తః ప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గరూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే। ఏవం చ యాని పదాన్యవిశిష్టరూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకాని స్వాభిహితపదార్థానురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుం న శేకుస్తాని కథమర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్ర హేతుమాహ-తేషామితి-తేషాం వర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్-యోగ్యతాసన్నిధిఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తు కింతత ఇత్యత ఆహ-ఏవం చేతి-తైర్వైః పదైరభిహితా యే పదార్థాస్తేష్వనురక్తమపి-అవ్యవహితత్వమపి శబ్దార్థః-విశిష్టరూపో యో వాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి పదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వాద్విశిష్టరూపత్వం తస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్- నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-అసంకేతితార్థత్వాత్-అసంకేతితోఽర్థో ధ్వనిరూపోఽర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్త్యా ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద
నభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యత్రాహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేఃప
దేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఇతి -
కథమభిధీయేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ - అన్వి
తేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగాద్వాక్యస్య వాఽభి
ధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమ
భిధేయతాసామ్రాజ్యేఽభిధీయేత । అన్వితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్త
మవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే।
బాలస్తుతత్పశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గ
వానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపప
త్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్రవ్యు
త్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్యార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేవప్రతిపాద
యతి-తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా
సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా
భ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తా
శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగే దేవదత్త పద
స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఽశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-అనయ పదస్థానే బధాన పదస్యావాపః అనయ పదస్యోద్వాపః-ఏవం క్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య గవాదిపదస్యానయనాదీతరాన్వితేత త్తదర్థేశక్తిం గృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అన్వయేన వ్యతిరేకేణ వా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్య వాక్యస్యైవ ప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్న పదస్యేత్యేవకారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరాన్వితైః పదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టాయె పదార్థా స్తద్రూపో వాక్యార్థ ఏవ వాక్యేనాభిధీయతే - సార్థక్యేనపదార్థేషు శక్తిగ్రహాభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్యవధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థం ప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకేతితత్వేతి- తస్య పదార్థస్య సంకేతితత్వ రూపేణాపరార్థేనసంకేతిత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యైవ వాక్యస్య ప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవ పదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైః పదార్థైరన్వయంగతానామేవ సంకేతవిషయత్వ మిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవ వాక్యార్థో వాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచ తదసంకేతితత్వాత్ పరార్థేనస్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుం నాశకమిష్టతాదృశం వాక్యం కథమర్థాంతరభూతమతిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థ

స్వాభావేన స్వస్మిన్వాక్యే యే వాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మధ్యస్థం పదార్థమప్యభిధాతుం నాశకమిష్టసశశాక-అత్ర వాక్యమితి కర్తృపదస్యావకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుం న శక్నుయాదిత్యర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్ష ఇవాన్వితాభిధానపక్షేపి ధ్వనిరనభిధేయ ఏవేతి ఫలితార్థః-ప్రతిపాదితం సముచ్చిత సాంబైః-యోష్యాహుః - శబ్దవృద్ధాభిధేయాంశ్చ ప్రత్యక్షేణాత్ర పశ్యతి। శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమనుమానేన చేష్టయా॥ అన్యథానుపపత్త్యా తు బుధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ ౧
స్థాపస్యావబుధ్యేత్స సంబంధం త్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవదత్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగే శాస్త్రాంతరం సాస్నాదిమంతమర్థం మధ్యమవృద్ధానయతి సశ్యనేనాస్యోద్వాక్యానేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థయోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర వ్యుత్పద్యతే- పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తికారి వాక్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదార్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న పదార్థానాం వైశిష్ట్యం- యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతరమాత్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః- తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్యన్వితాభిధానవాదినః- తేషామపి మతే సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపః పదార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతివిశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతోఽసంకేతి

మభిధీయతే। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘో వ్యాపార ఇతి య
దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
ప్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

తత్త్వాదవాచ్యపి యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే తత్ర సాకేత్యర్థాంతరభూతస్య సిద్ధేశ్చ్యుతచందనమిత్యాదౌ విధ్యాదేస్సర్వాస్య - అనన్వితార్థాభిహితాన్వయే. పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్యాన్వితాభిధానే - అన్వితవిశేషస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేఽప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి - ఏవంచ ధ్వనేరభిధేయత్వకథా స్వప్నేఽప్యసంగతేతి భావః - నను మాస్తు సాక్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్వితి మతాంతరే షాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః - సోయం శబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపార ఇవ- దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి విషయాస్సంతః- అయం భావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోభేదం ప్రాణాపహరణం చ కరోతి తథా సుకవిప్రయుక్తశ్శబ్దోప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతీతిం వ్యంగ్యార్థాంతరప్రతీతిం చ జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి యస్య సోఽభిధావిషయ ఏవేత్య

వేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-ముఖవికాసాదీనాం- రోమాంచముఖోల్లాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయత్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోఽయమితి- ఆదావితి-అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనామప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్రతీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణోచ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః। స ఏవ కావ్యాత్మా। సోఽయం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః। లక్షణామూలోఽభిధామూలశ్చేతి। తత్రాద్యోఽవివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే। లక్షణాయాం వాచ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వాత్। ద్వితీయో వివక్షితమన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్నితి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి। తత్రాభిధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః। తత్రాద్యే వాచ్యోఽర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్యమానోఽప్యుపయోగాభావరూపబాధావిధురస్సన్ స్వం జనవ్యాపారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమాహ-లక్షణాయామితి- అభిధామూలస్యాప్యన్వర్థాభిధానతాం దర్శయతి -ద్వితీయ ఇతి వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోఽపీతి- అపిస్సముచ్చయార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగేఽర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదుపహాల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యేషు వాచ్యస్యానుపప

న్నత్వాజ్జహల్లక్షణా మూలత్వంచేతివివేకః ౧, పదగతమర్థాంతరసంక్ర
మితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాలే - పూర్వాది
భ్యోనవభ్యో వేతివైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దైతేయారాక్షసాః॥
'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవర్తీ'త్యాదిమూత్రతత్రకవినైవదైత్యప
ర్యాయపదానాంరాక్షసపరత్వేనప్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజ
యతి-అత్రేతి॥సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలక్ష్యార్థః- నరవాన
రాద్యతిదుర్జయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగం

వార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచద్వివి
ధః। పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా॥ ఏకేనైవస
హస్రశోభుజబలాత్పూర్వేపిపూర్వేమయా దైతేయాఃఖరదూ
షణప్రభృతయోనిర్మూలమున్మూలితాః। ఏవంగర్వముఖర్వ
మావహసికిం రామైవసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగ
రాంగణముఖేవీక్షస్వమాంరావణం॥ అత్ర రావణపదంసకల
సురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్న రవా
నరాద్యైరల్పసారైరతిదుర్జయత్వంధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయా
చప్రకృతేరావణేపునరపిరావణత్వోక్త్యానార్థవిశేష లాభఇ
త్యనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః। గుణానాంచతత్సమవాయి
త్వాత్సమవాయస్సంబంధః॥౧॥ వాక్యగతోయథా॥ కుప్య
త్కల్పాంతకాలీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని। శస్త్రాణ్యస్త్రాణిశ
స్త్రాణ్యపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రవీహంరామే సంగ్రా
మభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్॥ ఇదంవిభీషణవ

దర్శయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా
మితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాలీపతేర్ని
టలతటే ప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతాముత్పతతాం నీరం
ధ్రఘోరజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోత్కరాణామాటోప ఇవాటో
పోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిఃకీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రా
ణి ప్రశస్తాని-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషయేస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ధ

సేనవర్ధిష్యసే-యావత్పురాసిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥ యోజయ
తి-అత్రేత్యాదినా॥౨॥ ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥ పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవక్ష్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమ
న్మయాయదుచ్యతేతత్సర్వ ముపదేశంజానీహీతి వినయాధా
నాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసం
మితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశో
లక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోము
ఖ్యార్థబాధః॥ అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వ్యక్త్యర్థా
వగమాత్పునర్బ్రవఇత్యుక్త్యానకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యే
వంరూపః॥ ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంత
తిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః॥ తత్రపదగతోయథా॥
మమైవవ్యాయోగే ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటి
తక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌసపదిచులుకితేతత్ప్రితాపాన
లేన। సైన్యాంభోధౌవదర్ధేక్షుయమయతిభయాచ్చాభిమానాం
ఖురాశౌపాత్రివిక్షుత్తస్త్రయాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచే
తాః॥ అత్రచులుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యా
ర్థస్యానుపపద్యమానతయా తత్పరిత్యాగేనాబ్ధి గాంభీర్యస్య
న్యూనతాంలక్షయద్ధూళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్య
యమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథా
వా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూ
రివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రాణాయదజా
గరీత్తదుచితంద్వైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రాకథమాశుముద్ర
ణముగాఢతూద్రనిద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేత
నధర్మయోరచేతనసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయా
బాధే తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే।

తద్ధాటీతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ చులుకః ప్రసృతాభ్యాం
డఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘుగామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ వాక్య గతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాం సార్వభౌమస్తస్య పదవీం - అని ష్పాదితం కించిదపి నాస్తి - సర్వమపి త్వయా నిష్పాదితమేవేత్యర్థః - అ త్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వం దర్శయతి - అనేనేత్యాదినా బోధ్యత ఇ త్యంతేన-అత్ర వ్యంగ్యస్య వస్తురూపత్వే వేత్యాహ-అత్రేతి। వస్తుమాత్రమి తి-సహావసహాల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యం వస్తుమాత్రం భవతి- తచ్చవ్యంజనా

తాభ్యాం చ సకలసురాసురరక్షణశిక్షణే వ్యజ్యేతే ॥౪॥ అస్యాం తతిగస్కృతవాచ్యధ్వనిర్వాక్యే యథా॥ హేలానిష్పాదితవా లినా రఘుపతే రేకేన దివ్యేషుణా దత్తాం వానరసార్వభౌమపద వీం లబ్ధ్వాన్యతో దుర్లభాం। భో సుగ్రీవ మదాంధతాంగతవతా రామస్య కార్యం త్వయా నానిష్పాదితమస్తి కించిదపి తద్రామా త్కృతస్తే భయం॥ ఇదం లక్ష్మణవచనం। అనేన నపీన శ్రీమదాం ధేన భవతా ప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం రామకా ర్యం కించిదపి న నిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణ యా బోధ్యతే। అకించిత్కరం ప్రతి సర్వకార్యకరణవచనస్యా త్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సం బంధః। సుగ్రీవాపరాధాదికం ప్రయోజనం ధ్వన్యతే। అత్ర వ స్తుమాత్రం వ్యంగ్యం నాలంకారాది। అత్ర లక్షణామూలవ్యం జనాయాం లక్షణాప్రయోజనత్వేన ఖలు వ్యంగ్యము న్నేయం। ప్రయోజనం చ క్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్య వా ధర్మో భవతి। వి రోధకర్మాదికమేవ। న కదాచిదప్యుపమాదికం ముఖ్యార్థస్యాన్య స్య వా ధర్మో భవతి। తతో లక్షణామూలవ్యంగ్యం వస్తుమాత్ర మేవ నాలంకారాదీతి యుక్తముత్పశ్యామః। గాఢీసమ వివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథా లక్షణామూలవాసుపాదేయత్వ ప్రసంగాత్-ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః యస్య ప్రతీతిమాధాతుం లక్షణా సముపాస్యతే ఫలే శబ్దైకగమ్యే త్ర వ్యంజనాన్నాపరా క్రియా [illegible] స్తు- తదేవపి [illegible] యుక్తమలంకారణ[illegible] ॥ ఉక్తమ[illegible] యతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామ ఇత్యంతేన॥ గాఢీసమ [illegible]

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింస్సతథోక్తః ॥ ౨౪॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభిధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- అసంలక్ష్యేతి-యత్ర వ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చ సన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతేసోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యః క్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర ససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః- భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావో దేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమమ్మటపాదైః-

వాచ్యలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోఽపినిరూపితః ॥౨౪॥ అభిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోఽపిద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసాదిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోఽపిక్రమశ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్యసంలక్ష్య క్రమఇత్యుచ్యతే । తదుక్తంశృంగారతిలకే ‘‘రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత’’ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూపయిష్యామః । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త’ఇతి-తదాభాసోరసాభాసో భావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశాంత్యవస్థా-భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థాః-అక్రమః- అసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।తత్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేఽన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తస్మిన్సోఽపినిరూప్యతామిత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూపణముపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూలమనురణనరూపమనుస్వానతుల్యం చ వ్యంగ్యం యస్మింస్స తథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వనానంతరభావీ స్నిగ్ధస్స్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోఽప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్ర పదగతం శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హే రాఘవ తవ బాణేన కలితమాక్రాంతం ద్విషతశ్శత్రోః-పదం నివాసస్థానం - శోణితవిశిష్టాని పురాణి శరీరాణి యస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహాపరిగృహదేహనగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోఽర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తావద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధః। సోఽపి పదవాక్యగతత్వేన ద్వివిధస్సన్ చతుర్విధో భవతి । తత్ర శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ తవ రాఘవ బాణేన కలితం ద్విషతః పదం । కథం న శోణితపురం కథం నానలవేష్టితం ॥ అత్ర బాణపదం శబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణాసురవృత్తాంతరూపం వస్తు ధ్వనయతి ।౧॥ యథా వా ॥ రామశరదింమశోభాసదనే వదనే ధృతిం గతా భవతః । అతిజీర్ణకాననాంతరపరిచయమముచచ్చిరం గిరాం దేవీ ॥ ఇహ బ్రహ్మాననవాచకస్య కాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్యప్రతీతేర్వాగ్దేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ॥౨॥ వాక్యే యథా ॥ పంచత్వం త్రిదశనగైరవాపి ఘూ

చపురం పురీతి రత్నమాలా-తాదృగ్విధం కథం న భవతి-అనలవేష్టితం చ కథం న భవతి- తవ బాణప్రభావస్తథావిధ ఇతి భావః- అన్యత్ర బాణాసురాధిష్ఠితం శోణితపురమితి పరిఘీకృతపావకమితి చ పౌరాణికాః॥ పదే ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతిం స్థైర్యం- అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్సుచాసౌ కో బ్రహ్మా చాతిజీర్ణకః తస్యాననాంతరే ముఖమధ్యే పరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణం చ తత్కాననం చ తస్యాంతరే పరిచయం॥ అత్రాపి పదే ధ్వనిం దర్శయతి-ఇహేతి॥ ౨॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి॥ శ్రీరఘు

తిలకే అభీష్టాన్కాంక్షితార్థాన్దదతిసతి - త్రిదశనగైర్దేవతరుభిః పంచత్వం మృతిః 'సంభావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః- పక్షేపంచత్వంసంఖ్యావిశేషః- సురాణాంసురభిర్ధేనుః - ఘాసస్య తృణస్య గ్రాసార్థం-పరాజితాస్తృణంవాఖాదంతీతిభావః- చింతారూపంయత్ప్రాప్తపదంపూర్వపదంతస్యపదపీంస్థితిం ॥ వాక్యేనస్తుధ్వనింవివృణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్థంసురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాప్రాప్తపదవీమవాపచింతారత్నంశ్రీరఘుతిలకేదదత్యభీష్టాన్॥ అత్ర రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవితరణధురంధరే కల్పతరుప్రభృతీనాం తాదృశీమద్దశాజాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వాక్యేనద్యోత్యతే ॥౮॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ రామభద్రభవత్తేజః కస్సోఢుం తుమతేపుమాన్। యద్వృథాయాంధకారాతిపరిభూతింవిజృంభతే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేనతిమిరహరణ రూపవిషయస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమాత్రముస్పహతారూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణామాలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా ॥ అత్యుగ్రనయశోరాశిః కృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాఘవః॥అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియాప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయోరుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమానత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥యథావా॥ అతిధీరధీవిలాసస్సం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజఃకర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారాతేఃపరాభవంచ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణోవిషయిభూతోయోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యుగ్రేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకారధ్వనింప్రకాశయతి- అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతిధీమన్ - మహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్య ఇతి విరోధః-అతిధీరో ఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోఽయ స్యేత్యాభాసః - ఏవముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః రత్నోల్లసత్పార్శ్వో న భవతీత్య రత్నోల్లసత్పార్శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బన్ధుః - అబంధూరిపుః - బంధురబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరిపురహితః - అజేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతి చ । అత్ర విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్య వ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ॥ పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీ రామః - పాదేన

ధురరత్నోల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధు జగతామరిపుర
జేతా విరాజతే రామః॥ అత్రైకపదస్యాపి పదత్వే విరోధాభా
సో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథా వా॥ పాదావిధూతసద్భూతిరప
తంగస్త్విషాంపతిః । రామో దాశరథిర్జాతశ్శత్రుఘ్నః కిం
చ లక్ష్మణః॥ అత్ర రామస్య ప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్యాదిప
దస్య తదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణ వాక్యశక్త్యా ధ్వ
న్యతే। తురీయపాదే విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా
వాద్వాక్యేన శబ్దశక్తిమహిమ్నా విరోధాలంకారో వ్యజ్యతే। న
ను కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వం తత్రైవ శ్లేషస్యైవాలంకార్య
త్వేన ప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితి చేన్న। వ్యంగ్యత్వదశా
యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

యేన ధూతా సతాం భూతిర్యేన స తథోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిస్తు పాదైః కిరణైః విధూతా సతాం నక్షత్రాణాం భూతిర్యేన స తాదృశః- అపతంగః పతంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాం కాంతీనాం పతిః శోభనభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్యశ్చ- కించ శత్రుఘ్నోఽపి లక్ష్మణః-శత్రుసంహారకోఽతిసుందరశ్చ ॥ వ్యోః యతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్య వ్యతిరేకవాచకస్యాప్యాదిపదస్య- అత్రాలంకారద్వయస్య వ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వత్ర ప్రాధాన్యోపసర్జనభంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥వ్యంగ్యత్వేతి అయమ్భావః యథా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాం రూపాంతరాపత్తిః ఇతి ద్బ్రా

హ్మణశ్రమణకవ్యవహారస్తత్రైవాలంకారస్య వ్యంగ్యత్వే త్వలంకారధ్వనివ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవం శబ్దశక్తిమూలం చతుర్విధం నిరూప్యార్థశక్తిమూలం విభజతే॥ అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయోస్త్వితి - యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి ద్వయోరప్యుక్తిమాత్రేణ సిద్ధిరితి భావః - అత్ర మమ్మటపాదాః “అర్థశక్త్యుద్భవోఽప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదిత

> వోనభూతపూర్వగత్వాత్త్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౨ ॥
> అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽర్థస్య త్రైవిధ్యేన స్వయమపి త్రివిధః। అర్థశ్చ స్వతస్సంభవీ కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరః కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరశ్చేతి త్రైవిధ్యముపవర్తతే। తత్ర స్వతస్సంభవీ నామ కేవలం న భణితిమాత్రసిద్ధః। కింతు లోకేఽపి యోగ్యతయా సంభావనావిషయశ్చ। ఇతరయోస్తు భణితిమాత్రేణ సిద్ధిః। అయం చార్థో వస్త్వలంకారభేదేన ప్రత్యేకం ద్వివిధస్సన్ షడ్విధో భవతి। ఏషాం షణ్ణామపి వ్యంజకానామర్థానాం వ్యంగ్యావస్త్వలంకారభేదేన ద్వాదశ భవంతి। తే చ ప్రభేదాః పదవాక్యప్రబంధప్రకాశ్యతయా ప్రత్యేకం త్రివిధా భూత్వా షట్త్రింశద్భవంతి। అత్రైకకాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి సతా వ్యంగ్యేన కవితా సహృదయహృదయాహ్లాదినీ భవత్యేవ*
> తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో

స్య వా॥ వస్తు వాలంకృతిర్వేతి షడ్భేదోఽసౌ వ్యనక్తి యత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మక ఇతి॥” తే చేతి - పదగతా ద్వాదశ వాక్యగతా ద్వాదశ ప్రబంధగతాశ్చ ద్వాదశేతి షట్త్రింశత్సంఖ్యాకా భవంతీత్యర్థః నన్వస్తు వాక్యే ప్రబంధే చ ధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పదమాత్రగతస్య తస్య కథం చారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య “విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ కామినీ। పదద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా భాతి భారతీ” ఇత్యాచార్యోక్తేరేకపదగతేనాపి వ్యంగ్యేన చారుతా హేతుతా భవతీత్యా

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదంరావణవచనం- దుర్లక్షాన్ ప్రహరణాఘాతాన్ ఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాన్ చిరాద్వక్షసివక్ష్యామికిం- వహ ప్రాపణఇతిధాతోర్లృట్ - ఏతేనపురాచతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతో యుద్ధదారిద్ర్యేణ - సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ కింప్రక్ష్యామ్యపరాఙ్ముఖం
యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రోష్యామి చతస్యసిం
హనినదాన్ జ్యాఘోషశబ్దైర్భీషణాన్ । కింవక్ష్యామిచవక్షసి
ప్రహరణాఘాతాంశ్చిరాద్దుర్లభాన్ముక్తః కించభవేయమ
ద్యకిమహంసంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం
రావణస్యశత్రుముఖనిరీక్షణాదికమసంభావితమిత్యేవం వ
స్త్వద్యేతిపదేనద్యోత్యతే ॥౧౩॥ సఏవవాక్యే యథా ॥రామ
స్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండైర్ద్రై
తేద్యైఃఖండితాంగైర్విదళితమసకృన్మూర్ఛితం చండరశ్మిం।
శుండాలేంద్రాః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండ
మానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమథుకణగణైస్తూర్ణముద్బో
ధయంతి ॥ అత్ర సేనాసింధురాణాంవాఙ్మానసాసేమకిమపి
వైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వన్యతే । నన్వ
త్రేతిశబ్దోక్తిస్స్ఫురతీతిచేత్స్ఫురతునామ । నహి తావతా
ప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరపహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వత
స్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకా
రధ్వనిఃపదేయథా ॥ నయేసరఘురామేణపాల్యమానేమహీంత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్వత్ర సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి॥ ౧౪ ॥పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి నయేనేతి॥ అసిస్తూర్ణమితి. రా

తిరోహితత్వంచ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి-అత్రేతి॥ అయంభావః నైతత్కించిదపి ప్రజాసుదదృశే రామేకీతింరక్షతీత్యత్రైవన ప్రజాస్వితివర్ణనీయార్థస్యానుపాత్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-త్వాన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతిఅత్రేతి॥ ఉత్ప్రేక్షా-అత్రవ్యజ్యతఇత్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా- ననూత్ప్రే

క్షే। అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాంవితనోతిస్మసంస్థితిం॥ అత్రవస్తునా సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతిపరిసంఖ్యాలంకార స్సస్య సంపత్త్యామితిపదేనద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సఏవవాక్యేయథా॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథఃశ్లిష్యద్భుజామండలీ కేయూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజఃప్రవాళారుణః। రామత్క్షోణిప తేప్రతాపతపనాద్వ్యగ్రేతవో దేవ్యగః పూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమారాశిర్దివిద్యోతతే ॥ అత్రపద్మరాగరజసోఽనూరుదేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా। కింవా నేదం పద్మరాగరజః కింత్వనూరుదేహసుషమేత్యపహ్నవో వస్తునావ్యజ్యతే। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాం ననూనమిత్యాదిపదానామభావాత్తస్యావ్యంగ్యత్వం ॥ ౨ ॥ స్వతస్సంభవస్త్వర్థశ్శక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదేయథా ॥ బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యాస్సస్త్రోయాదశముఖాహితాస్త్రాయాః। భవతోగారుడమంత్రావిజయంతేరామచాపటంకారాః॥ ఇహాపరిణామేనరామచాపటంకారాదానసర్పనాశముఖ్యార్థమాత్రనిర్విరమంతీతి వస్తు విజయంతఇతి పదేన వ్యజ్యతే॥ ౧౭॥ సఏవవాక్యేయథా॥ త్వద్ముష్టితానాంగసుసింహాసంఘాస్తుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం। సాక్షిణామిష్టైః

క్షాయాంఅతిస్ఫుటత్వాన్నాయంత్వంపృథగ్వ్యస్యమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేక్షావాచకానామితి॥ ౨॥ పదగతంస్వతస్సంభవిశక్త్యుత్థమూలానురణనరూపవ్యంగ్యాలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ [illegible] కారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతం [illegible] ధ్వనిముదాహరతి- త్వద్ముష్టితానామి॥ ఇదమపి వ్యాఖ్యాతం [illegible]

కారేణ వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౮ ॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దస్య నాలంకారేణ - శ్రీసదృశీ శ్రీరితి సాదృశ్యస్యోపలబ్ధైనేతి భావః- అధికాలంకారో వ్యజ్యత ఇతి- తతోఽపపత్తిం ప్రతిపాదయతి- సువర్ణేతి॥ మహత్తరపదార్థాభ్యాం సువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాం సాదృశ్యప్రతిపాదనేన- అయం

పీడ్రీణయతాం రిపూణాం పశ్చాద్ధినన వర్ణయితుం న శక్యం ॥ అత్ర రిపూణాం వ్యాజస్తుత్యా శ్రీరామస్య కీర్తిప్రసంపత్ నిఖిల పరిపంథిపాటనపటుత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే. ౧౯॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ సంపిండితాభ్యాం ప్రహితాండభాండే తేజోయశోభ్యాం రఘునందనస్య। వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో స్సువర్ణరూప్యాచలయోశ్శ్రితా శ్రీః ॥ అత్ర రామప్రతాపకీర్తిభ్యాం కాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణాభిధేయయోరనానుగుణ్యరూపోఽధికాలంకారో వ్యజ్యతే। సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్రతిపాదనేనాభిధేయయోః కీర్తిప్రతాపయో రాధారాపేక్షయాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౨౦ ॥ స ఏవ వాక్యే యథా॥ మహోత్తాలా హేలాపతితశైలాస్సగిరయో భుజాబాణాః ప్రాణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః। గతాః పూర్వే సర్వే న మమ నరపూర్వే ధృతిమిమే భవనాత్ మేఘే మేరణశీలకామేజయకథా ॥ అత్ర రావణస్య భుజబాణసుభటానాం శైలాస్యోద్ధరణాదిభిర్వ్యక్తిసారాణాం రఘుకీర్తిసంగరకాలే కింటీభావచ్ఛక్తి

భావః - పర్వతస్య ప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివ ప్రత్యేక బ్రహ్మాండభాండేఽపి చండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయోరాధారానానుగుణ్యమితి॥ ౨౦॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- మహోత్తాలా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ... నా॥ ఏవం పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానస్వా...

లంకారధ్వనీనుదాహృత్యాపి విస్తరభయాత్ప్రబంధగతాస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తి మూలావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చ త్వారోప్యస్యతో (గ్రా) హ్యా ఇత్యాశయేనా నాహ- ఏవమితి॥ అత్ర దిక్ప్రదర్శనార్థం స్ఫుటపాదోదాహృతః ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే “అలంస్థిత్వాశ్మశానేస్మిన్గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహులే ఘోరే సర్వప్రాణిభయంకరే॥ నచేహ జీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియోవా యదివాద్వేష్యః ప్రాణినాం గతిరీదృశీ” ఇతి దివా ప్రభవతో గృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదం వచనం॥ అత్ర ప్రబంధేవస్తునా బంధుషునివృత్తేషు మమోపభోగాయ భవత్వయం శవ ఇతి దివాబలవతో గృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపం వస్తువ్యజ్యతే “అదిత్యోయం స్థితో మూఢాస్స్నేహం కురు

నాం చాభవేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యా పర్యాయోక్త్యలంకారో వ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాదావ్రణభుజాదికుంతసరూపతార్యాత్ప్రస్తుతస్య రఘుకీరవీరాయితస్య కారణస్యగమ్యమానత్వాత్। ఏవం ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చతారో ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యే వస్తునా వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ పీఠ్యాంబరేపి ...సరం రఘుకీరసేనాధూళీభరం ప్రచలితాశ్చకితాదిగంతాః। ప్రత్యర్థినః పరిహృతస్వజనప్రయా

తసాంప్రతం। బహువిఘ్నామునసూర్యోయం జీవేదపికదాచన॥ అముం కనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథం లోలాస్త్యజధ్వమవిశంకితాః ఇతి నిశి జృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తనపన్తరం చేదం” అస్మిన్ప్రబంధేపి వస్తునా ప్రత్యంతమేవైష్టిహితం చేన్మమైవోపభోగాయ భవిష్యత్యయం శవ ఇతి ఘుఘుమవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ మహాప్రబంధే తు వస్తునా రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యాది వస్తువ్యజ్యత ఇతి బోధ్యం ఏవమన్యేపి భేదాస్స్వయమూహ్యాః॥ ౨౨

అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలే పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- పీఠ్యామితి॥ నిరాఘయసంగ్రామాంగణః అతఏవ ... గతాస్ప్రచలితాః

యోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- వ్యాలోలేతి॥ రఘూద్వహస్య బాహుభ్యాం భుగ్నం నమితం సన్నిర్భగ్నం యద్భర్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి చంచలాయా ధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగాయాః రింగతాం చలతాం తరంగగణానామేవ డిండిమానాం వాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృంభిత ఉపోద్బలితః- అజని జాతః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥ పదగతం వస్తునా

సాస్యం చేరిరేంభసి పద్దైర్జలధేరగాధే॥ అత్ర రామభద్రసైన్యరజసా జలధిరపి స్థలతాం నీత ఇతి వస్తు పద్దైరితి పదే నవ్యజ్యతే॥ ౨౧
ఏవ వాక్యే యథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగారింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః। ఉజ్జృంభితో జనిరఘూద్వహబాహుభుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ ఇహా వస్తునా రఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వరస్యాపి విస్మయమకరోదితి వస్తు వాక్యేన వ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్ర భవతః ప్రత్యర్థినః పార్థివా దివ్యస్త్రీకుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సంగే విహర్తుం తనూః। త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిని శీతహేతియమునాధారాజలే తత్యజుః॥ అత్ర వస్తునా విహర్తుమితి పదేనోత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే॥౨౩
ఏవ వాక్యే యథా॥ విస్పష్టం విష్టపే ప్రష్టుస్సిద్ధం దాశరథేర్యశః। వ్యాత్తచంచూపుటాన్ హంసాన్ క్షీరపానాయ సంగమే॥ అత్ర వస్తునా రామయశసి బ్రహ్మలోకవాసినాం హంసానాం క్షీరభ్రాంతిరుదితేతి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరతి- తీరేతి॥ త్వయా నిర్భిన్నేభ్యో మహేభకుంభేభ్యో విగళంతీ అతఏవ సంసక్తా యా ముక్తావళీ మౌక్తికసంహతిస్సైవ గంగా తత్సంగినీ యా నిశాతహేతిస్సైవ యమునాధారాజలం తస్మిన్॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- విస్పష్టమితి॥ ప్రష్టుర్విష్టపే సత్యలోకే- విస్పష్టం యథా తథా సిద్ధం వ్యాప్తం దాశరథేర్యశః కర్తృ- నిర్మమే చకార॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం సంగ్రహయతి- అ

తేతి॥ ౨౪॥ పదగతమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామభద్రేతి॥ గుప్త్యై సంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౬॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాతేతి॥ ఇదమపి వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥ పదగతమలంకారేణా లం

అలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ రామభద్ర భవత్కీర్తిఘనసారరజోభరే। గుప్త్యై విన్యస్తమురివ బీజవదాజితేంబరం॥ ఇహోత్ప్రేక్షయా రూపకేణ వా రామయశస్సకల భువనవ్యాపకత్వరూపం వస్తు మూర్తిపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౫॥ అయమేవ వాక్యే యథా॥ రామ తవ ఖడ్గధారాః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామాః। ఉచితం నిశితీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోమకురం॥ అత్ర సమాలంకారేణ సకలరిపూన్మూలనం వస్తు వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా॥ కోణాఘాతః కృతో ధాటీపటహో రామకింకరైః। ద్విషాం హృది భిదాం చక్రే ఘోషం తేషాం చ యోషితాం॥ ఇహాసంగత్యలంకారేణ లోకప్రసిద్ధకోణాఘాతా దాత్రిసుఘాటీ పటహకోణాఘాతస్య వ్యతిరేకో వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౨౭॥ అయమేవ పదే యథా॥ రఘురామభుజేన జితశ్చండిమలేశేన కుండలిప్రవరః। ప్రవమతిమలినస్ఫూర్తేర్మూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తి నతు పక్ష్మోః॥ ఇహాపహ్నవేన రామభుజసారలేశేనైవ శేషస్య ధరసారోభూతిముతపరిపూర్ణసారేణేత్యర్థకైముత్యాలంకారో లేశేనేతి పదేన వ్యజ్యతే॥ ౨౮॥ అస్మాకమపి నిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునా వస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥ కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ ధ్వనిం దర్శయతి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః 'ఏకస్య వస్తునో భావాద్వస్త్వన్యస్య దాపతేత్। కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంకృతిః' ఇతిలక్షణలక్షితార్థాపత్త్యలంకార ఇత్యర్థః॥ అత్రాప్రసిద్ధఙగానా ద్వలంకారధ్వనయశ్చ తాద్వరోస్య స్వప్రసిద్ధపాఠ్యః॥ ౨౮॥ అస్మాకమపి నిబద్ధవక్త్రప్రౌఢోక్తి

సిద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళాఇతి॥ హే భేతాళాః హేయాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వాత్సంప్రీణనార్థమిత్యేవంప్రకారేణ నారదేనోక్తంప్రియవచనం- యాతుధానావేపథుమపిదధుః-అపిశబ్దాద్ధస్తతాళాంశ్చ॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ యాతుధానపదేన-ద్వితీయోనేతిభావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భోభోఇతి॥ హేమునేనారద-తస్యపంచశాఖకరే-పంచ

పదేయథా ॥ భేతాళాయాతుధానాస్త్యజతపిశితమర్థ్యేషు
చింతాందురంతాంఘోరానారాచధారాభవతిరఘుపతేర్యు
ద్ధబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తంనారదేనప్రియవచనముపశ్రుత్య
నృత్తప్రవృత్తా భేతాళాహస్తతాళాన్విదధురపి దధుర్వేప
థుంయాతుధానాః,అత్ర రామకుకురపాత్రిస్సకలరక్షఃక్షేమా
పగమాయప్రవృత్తా రక్షోజాతీయాంత్సమూలమున్మూలయే
యురితిశంకారూపంవస్తుయాతుధానపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥
సపదవాక్యేయథా॥ భోభోనందనపాలకల్పతరవః పంచాపి
జాతాఃకుతోభర్తృస్త్రైకకమహోర్గృహిణీయఃకపాస్సం ప్రత్యమీభి
ర్మునే। దత్తారామభుజాయదానవిజితైరేతైకశాఖాఃపరా
స్తావివాంగుళితాంగతావిదధతేతస్య చశాఖాస్థితిం ॥ అత్రవ
స్తునారామభుజస్యకిమస్యదేయం వస్తునాస్తీతివాక్యేనవ్యజ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా.,భోభో నాగవకిన్న
కిన్నరపతేబ్రహ్మాండమేతత్కథంజాతంవిశ్లథసంధిబంధనమధు
నావిజ్ఞాతమేతత్కథం। నిష్పాత్రిసంతిరఘురాయదేతజభిత్వాభి
త్వాసుధాంభోనిధేమూర్ధ్నాంవ్యాసదజాండపిండితరసశ్చాప్సి
తాపతేఃకీర్తయః ॥ అత్రవస్తునాపిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్చయఃపాణిరిత్యమరః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభోఇతి। నారదఃసంసుచేరఃపృచ్ఛతి-విజ్ఞాతమేతత్కథమితి పునర్నారదస్యప్రశ్నః- యస్మాత్ పితపభిత్వా ప్రసూ... స్యసముంతతఃభిత్వాసుధాంభోనిధేర్ఘ్రరాత్రిష్పాత్రిసంతీతి ... సం.నారదస్తత్త్వకథనేనభ్రాంతింవారయతి - సీతాపతేరితి ... - అ

ఖాండే పిండితదశాః అత్యల్పే బ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పతఙ్గ్బ్రి
హ్మాండం మూర్ఛన్తి వ్యాప్నువంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అత్రే
తి॥ ౩౧॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కాత్వమితి॥ హే హే
కంఠనాళే॥ భవతి త్వం కా వద ఇతి శ్రీరామ కృపాణం ప్రతి శత్రుణ్డ్వామా
నకంఠస్య కస్యచిత్ప్రశ్నః- ఆ ఇతి పీడాయాం - అస్తు స్యాతో ఽపపీడయో రి
త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారో వ్య
జ్యత ఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీముహూరగ రసనయోః
ప్రాణాపహరణాదినా సాధర్మ్య ప్రతీతేరితి భావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రో వ్యజ్యతే ॥౩౧॥ అయమేవ వాక్యే యథా ॥ కాత్వం వద భ
వతి త్వామనుకంఠనాళే రామాగ్రహస్తగలితాస్మి కృపాణవల్లి ।
ఆః కిం ప్రతారయసి మామనిలాశనేంద్ర జిహ్వాసి యా పిబసి హర
మమ జీవవాయూన్ ॥ అత్ర వస్తునోపమాలంకారో వాక్యేన
వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ ది
వసేందుదీనవదనా కిన్నరకేయం కురంగశాబాక్షీ । ఏషా కింపు
రుష శ్రీరాఘవవీర విద్విషన్మహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే
ణ రామరిపునృపాణాం హీనరూపం వస్తువీరపదేన వ్యజ్యతే ॥
౩౩॥ అయం వాక్యే యథా ॥ కస్త్వం మానవ రత్నశ్రీవరపతే రా
జాస్మి రాజ్యం కుతస్సంత్యజ్య త్వమిహాగతో రఘుపతేస్త్రింశ
నిపాతాసితః । కిం త్వం గిరితమాలకోటరగతః ప్రచ్ఛన్నశ్న
న్వనే రామాః కింక్వమీ తమాలతరవస్తన్నో వితాత్రస్యతి॥ అ

రేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనం వదనం యస్యాస్సా
తథోక్తా- హే కింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీర విద్విషన్మహిషీ ఇ- అత్ర కి
తివార్తాయాం-మయాపి కుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితి భావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి కస్త్వమితి॥ హేహిమవ
త్యే గిరినదీప్రాంతగతం శత్రుక్షితిపతిం ప్రతి కస్త్వం మానవరత్న ఇతి కస్యచి
న్నాశపతేః ప్రశ్నః- శ్రీవరపతే రాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యం సంత్యజ్య త్వమిహ
ఆగత ఇతి పునః ప్రశ్నః- అమీ పరిదృశ్యమానాః రామాః కిం తమాలతరవః ఇ
మితి శత్రుభూపతేః ప్రశ్నః- ... ॥

అలంకారేణవస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణా
లంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ ధాతృదర్శనార్థం కదాచిత్సత్యలోకం
గతాం భూదేవతాం దృష్ట్వా కశ్చిత్కమలాసనం పృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయ
భూతం సత్- అసౌ భూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమ
లంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హే యమునే మాలి
న్యం త్యజేతి యమస్యోక్తిః- హే అంతక, పితా ఆవయోర్జనకో దినకరః దాశర
థేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సఞ్జలధేర్జలేషు మజ్జతి

త్ర సందేహాలంకారేణ రామస్య కిమపి వీరాయితం వస్తుశక్త్రో
గ్భయరూపం వాక్యేన వ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారే
ణాలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ భో ధాతః ప్రణమామి మాతుర
ఘునా భూమేః కుతో నూతనోల్లాసానాం సదనం విభాతి వదనం
పూర్వం త్వభూన్నేదృశం। లోలత్స్వేళశిఖాన్యహీశ్వరముఖా
న్యుత్సృజ్య పూర్వాణ్యసౌ దోర్దండే రఘుమండనస్య లభతే సౌ
ఖ్యస్థితిం సాంప్రతం॥ ఇహ భూమేర్నిత్యం భుజగరాజభోగభా
గయోగేపి తదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ
దండస్య కుండలిపతేర్వ్యతిరేకో లోలత్స్వేళశిఖానీతి పదేన వ్య
జ్యతే ॥ ౩౫॥ అయం వాక్యే యథా॥ మాలిన్యం యమునే త్యజాం
తక కథం జహ్యాం ప్రతాపైః పితా ధూతో దాశరథేర్జలేషు జలధే
ర్హ్రీలజ్జితో మజ్జతి। శుష్కోబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాసృగ్భిః
పునః పూరితః పీతః ప్రేతశతై రపూరి పునరప్యేషాం హి యో
షాశ్రుభిః ॥ అత్ర యమునా మాలిన్యస్య రఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథం జహ్యామితి యమునాయాః ప్రత్యుక్తిః- అస్య దాశరథేర్బలరే
ణునాబ్ధిశ్శుష్కః తతస్త్యజేతి పునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామసృగ్భి
శ్శోణితైః పునః పూరితస్తతః కథం జహ్యామితి పునర్యమునాయాః ప్రత్యుక్తిః.
ప్రేతశతైః పిశాచసంఘైః పీతస్తతస్త్యజేతి పునరప్యంతకస్యోక్తిః- ఏషాం
యవనానాం యోషాశ్రుభిః పునరప్యపూరి పూరితో హి తస్మాత్కథం జహ్యా
మితి పునరపి యమునాయాః ప్రత్యుక్తిః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రఘుపతిప్రతా
పపరిభూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానరూపస్య హేతోరుత్ప్రేక్షణమా

సంభావనేన తథాభూతయోః స్థిరసాహసలజ్జయోః - అతో౽భ్యచ్ఛయో
స్త్రీత్యాహ- ఉత్తరార్ధవాక్య ఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయ ఇతి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్య చేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సర్వత్ర వ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారో౽పి విశేషా వ్యజ్యంత ఇతి భావః - ఆదిశబ్దేన 'మిథశ్చ మతిక్రియా' లా
పో౽యః ప్రశ్నోత్తరికా హి 'సే'తి లక్షితా ప్రశ్నోత్తరికా గృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥ అత్రాపి ప్రబంధగతా వస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో౽ప్యస్యత్ర గ్రా
హ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇత్థమర్థశక్తిమూలేషు ప్రబంధగ
తాద్వాదశధ్వనీన్వినా పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ సంభూయ చతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయా త
థాతిరసాహసలజ్జయోరసంబంధే౽పి తత్సంబంధ ప్రతిపాదనా
దతిశయోక్తిభ్యాం రఘుపతిప్రతాపస్య తపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారో వాక్యేన పూర్వార్ధే ద్యోత్యతే।ఉత్తరార్ధవాక్యే చాతిశ
యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయో౽పి ద్రష్టవ్యాః । ఏవం
ప్రబంధగతత్వేన చత్వారో౽పి భేదా ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిస్తు వాక్య ఏవ సంభా
వ్యత ఇత్యేకవిధః॥ యథా॥ రరాజ జిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృ
తోత్తుంగసపక్షగోత్రః । అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూ
ద్వహో౽నస్తమితప్రతాపః ॥ అత్ర రామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారో ధ్వన్యతే । అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశ

సంఖ్యాకా ధ్వనీనుదాహృత్య క్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూలముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాం గ
నానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాం మహాన్త్యాత్మీయా
నాం కులాని యేన స తథోక్తః- అన్యత్ర శతకోటినా కులిశేన యద్ఘానం ఖండ
నం తేన స్థిరీకృతా ఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చ గోత్రాః పర్వతా యేన స తథోక్తః
ధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్ర కథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలత్వేతి- జిష్ణుశతకోట్యాదిపదానాం భ
గసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలత్వేతి- ఏకత్రా౽౽వలంబితానాం ...

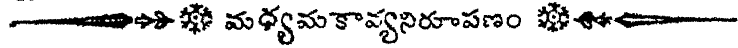
మంతరేణార్థయోరేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ నను లక్షణామూలాశ్చత్వారః అభిధామూలాస్సప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశదేవ ధ్వనయో నిర్దిశ్యంతే కథం తేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్యా వబోధదార్ఢ్యాయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకం తదేవోపపాదయతి- తథా

క్తిమూలతా ఉత్తరార్ధే శక్తిమూలతేతి విశేషః ॥ ౩౭॥ ఏవం ధ్వనిభేదేషు దిఙ్మాత్రముదాహృతం । కార్త్స్న్యేన తూదాహర్తుం న శక్యతే। ధ్వనీనాం పరస్సహస్రత్వాత్ । తథా హి। లక్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభిధామూలయోర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయోస్సంలక్ష్యక్రమాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేష్వశబ్దార్థగతముభయశక్తిమూలేషు త్రివిధేషు మధ్యే శబ్దశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేద ఏకః । ఏవం మిళిత్వా సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచత్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవం వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సప్తచత్వారింశత్। అవివక్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహ ధ్వనేః ప్రథమం శుద్ధభేదా ఏకపంచాశత్ । ఏషాం ప్రత్యేకమేకైకస్యైకైకేన సంబంధే ప్రథమస్య భేదా ఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీయస్య పంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏవముత్తరోత్తరమేకైకహాన్యా షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధికసహస్రసంఖ్యకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హీంత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకశ్శుద్ధభేదః - పంచాశన్మిశ్రభేదాః ఏవం ప్రథమశుద్ధస్యైకపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవం ద్వితీయస్య పంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః- ఏవం తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్యహాన్యా [illegible]

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్ ॥అత్రవిద్యానాథః"శుద్ధాశ్చ ప్రకారా మిశ్రాబ్ధి
తునేత్రానలేందవః।సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వర్ధిఖాగ్నిశరాభిధా" ఇ
తి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తదుక్తమితి - ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానంతత్కావ్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ-న్యగ్భావితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశబ్దార్థయుగళస్య ధ్వనిరితివ్యవహారఃకృతఇతిముఖ్యో
టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్వర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యంనిరూప్యానం
తర్యాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ పా్రి

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశరూపతయాత్రి
విధేనసంకరేణైకవిధయాసంసృష్ట్యాచసంకలనే చతురధికశ
తత్రయోత్తరపంచసహస్రాణిభేదాభవంతి॥ ౩౦౪. వ్యం
గ్యస్యప్రాధాన్యఏవధ్వనివ్యపదేశః । తదుక్తంకావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచోదాహృతః ౨. తదేవంవ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యంనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకా
వ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి।
మధ్యమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాష్టధామతం ॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరం ।
వ్యంగ్యమేవంగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌభిదాఃస్మృతా ఇతి। అ
త్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం।తదుక్తం॥ త
రుణీకుచమండలమివగూఢః యుష్మాచ్ఛమముచ్యతే । వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయత్రాప్రధానంస్యాదిత్యాదినాప్రతిపాదితస్య-లక్ష
ణస్య అనుస్మరణపూర్వకం॥ మధ్యమంత్వితి ॥ అష్టధాత్వేశిష్టసమ్మతిం ప
ర్యయతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వే గుణీభూతత్వ
మితిసమ్మతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్మత్పతోఃవాచ్యాయమానం అతఏవా
గూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనే . తేనవ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్యమధ్యమబుద్ధిర్ధ్వన్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః కావ్యేనిపుణేః
ససత్రాగ్గేహ్యాః గ్రహీంతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ "పరిశీలనా । ౯

ప్రకటోనకామంనోగూర్జరీస్తన ఇవాతితరాంనిగూఢః । అర్థోగిరామపిహి
తః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధే'' ఇతి-అర్థో
వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానంమధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రుట్య
దితి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥పరమోత్కర్షః-అర్థాద్రామదోర్దండ
చండతాయా ఏవ॥ ౩౭॥అపరస్యరసాదేర్వాచ్యస్యవాక్యార్థస్యవాఽఙ్గంర

యమానమస్మాద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥అయంభావః ।
అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వే వ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత
యాఽగూఢత్వం। అతిగూఢత్వే తువ్యంగ్యమాణదశాపన్నత్వే
నాస్ఫుటత్వందోషః। తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబు
ద్ధ్యధ్వన్యేనగ్రాహ్యేణభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ త్రు
ట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం । వ్యాచష్టవిష్ట
పస్పష్టఘోషణైశ్చత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండేచేత
నధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాత్తత్కార్యం సూచన
మాత్రంలక్షయద్వ్యాచష్టేతిపదంస్ఫుటత్వేపర్యవస్యతి । తే
నపరమోత్కర్షో వ్యజ్యతే। ఏతత్సర్వంకవిభిరుచ్యమానతయా
వాచ్యాయమానత్వేనాగూఢం॥ ౩౮॥అపరస్యాంగంయథా ॥
ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధకారావృతే సంయు
ద్రాత్రిముఖేకృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాల
వ్యతిడంబరాంబరధరా శూరైకభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీ రభిసా
రికారఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥ఇహాశృంగారంప్రతివీరరస
స్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవచమ
ర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివా
హినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్యనదీరూపత్వంవ్యంగ్యం తద్రిపునృ
పాణాంకూలత్వరూపణస్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

సాధ్యనురణనరూపంవా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి ॥
౩౯॥వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥శరాంబాణాజలానిచ- ప్రతీపజ
గతీపాలాఏవకూలం- వాహినీసేనానదీచ॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధ్యంగ
త్వందర్శయతి-అత్రేతి ॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్యథాజగతీపాలకూ

లఘోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి-శ్రీరామభద్రేతి॥కోపివిలక్షణః-భవతః ప్రతాపః-త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యసంతోషపంక్తీర్ద్విషాంచిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వం ప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మిన్తం ॥

గ్ధ్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభవతఃప్రతాపఃకోప్యనర్ఘ్యః। ద్విషాంధత్తేచిత్తేషుసంక్షిప్యత్రిజగత్తమః॥ అత్ర రఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేరస్తివ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయతఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్య ప్రతీపజగతీపతిః।దదర్శఘనగంభీరకందరంమందరంగిరిం ॥ అత్ర గంభీరకందరేమందరేవిలీయస్వాత్మానంసంరక్షితుమరిక్షితిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవా ప్రధానం కింవాగిరిదర్శనం భయానుభావరూపంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహాదిదంసందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే॥ ౪౨॥యథావా॥సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। భృశంస్పృశన్స్మరస్మేరోరామస్సాదాశరథిశ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాంఛాయాః కిం ప్రాధాన్యంకపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సందేహః ॥ ౪౩॥తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరముకరప్రకరశ్రియం। పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోల పాండిమరూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్యరఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాంమోహావశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణస్మేరాఅతిశయితాఃస్మరవికారాతిశయవ్యంజకా ఇత్యర్థః॥ సందేహంప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమా కర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యంప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిః సంఘటితాః అతఏవచిత్రా ఆశ్చర్యావహాయా వితర్దికా వేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్పవృక్షైస్సంతతాని సాంద్రాణి యాని విలాసవనాని క్రీడోద్యానాని తేషామంతరేషు మధ్యదేశేషు- హాటకేషు సౌవర్ణేషు॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౭౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసస్య కేళిఖురళీ-అభ్యాసః ఖురళీమ ఇత్యుక్తత్వాద్వినోదాభ్యాసః-తస్యాం శిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః-మాంసలాదోర్దండా యస్య తస్మాత్-మత్తః - మదపేక్షయేత్యర్థః॥౭౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హేరామభద్ర-సైంహికేయో రాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాం ప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్యచ సమప్రాధాన్యం॥౭౭॥ యథా వా॥ చింతాశ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసు సంతానసంతతవిలాసవనాంతరేషు। రమ్యేషు హర్మ్యవలయేషు చ హాటకేషు క్రీడంతి కోసలపతేః కవిరాజకాంతాః॥ అత్రవిద్వదైశ్వర్యస్య కావ్యస్య వాచ్యస్య తత్కారణస్య రాఘవాచార్యస్య వ్యంగ్యస్య చ సమం ప్రాధాన్యం॥౭౫॥ కాక్వాక్షిప్తం యథా॥ కైలాసకేళిఖురళీశిలావలయతోలనైః। మత్తో మాంసలదోర్దండాద్బిభేయాన్న రఘునందనః॥౭౬॥ యథా వా॥ యుగపద్భాస్వదాగ్రగ్రసనవ్యగ్రం మహోగ్రకరవాలం। సమవీక్ష్య సైంహికేయో సలజ్జతే రామభద్ర భవదీయం॥ అతో విభయతాఽపి కా

నానాం రాజ్ఞాం శత్రుభూపతీనాం గ్రసనే వ్యగ్రం సత్వరం - యుగపదేకదైవ భాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ గ్రసనే వ్యగ్రమితి చ వ్యజ్యతే-సలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణతు మస్య సైంహికేయస్య లజ్జాసముచితైవేతి భావః-అత్ర పూర్వత్ర చ వ్యంగ్యస్య కాక్వాక్షేపం ప్రదర్శయతి-అతో విభయతాఽపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తస్య ప్రయోగేఽస్య త్ర శబ్దస్పృష్టత్వేన వ్యంగ్యస్య గుణీభూతత్వమేవ - ఇమమర్థం లోచనకారోఽపి కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి, మచ్ఛటపాహా ష్టం తథాభూతాం దృష్ట్వా స్వసదసి పాంచాలతనయాం వనే వ్యాధైస్సార్ధం సుచిరముషితం వల్కలధరైః। విరాటస్యావాసే స్థిత [illegible]

భృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు' ఇత్యత్ర క్వచిత్తా-
కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖేదః కింతు కు
రుష్వయోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన పార్థానాం ధ్వనిత్వ
మప్యంగీచక్రుః ॥ ౪౭ ॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్య ప్ర
చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశమా
నం చ యత్కోదండం తస్మాన్నిర్యంతి యాని ఇషుమండలాని తాన్యేవ కుండలీం
ద్రాః 'స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబే చ కదంబకే చ । కుష్ఠప్రభే
దేప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదే శుని మండనే స్యా' దితి విశ్వః - మందోప

కస్యానుసంధానేన బలీయాన్ లజ్జతప వేతి చ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందరం యథా ॥ రామప్ర
చండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండలకుండ
లీంద్రాః । మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాం
సి పరిపీయ శుభం లభంతే ॥ అత్ర దాశరథిర్దశవదనదళనం కృత
వానితి వస్తు వ్యంగ్యం । తదపేక్షయా వాచ్యమేవ చమత్కా-ర
కారీత్యసుందరమిత్యుచ్యతే । తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాం
తరభేదముదాహృతం । ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగను
క్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యేయతా
భవతి ॥ ౪౮ ॥ ** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవ ల
క్షితం । తత్త్రివిధం । శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి ।
అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారేతరంగే ద్రష్టవ్యం ౪. రీత

ర్యాః మృదులసుందరమందహాసస్య లీలా విలాసః తద్రూపాణి పయాంసి దుగ్ధాని నిపీయ శుభం
స్వాస్థ్యం లభంతే- భుజంగానాం పయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదితి భావః । అ
త్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౪౮ ॥ ఏవం మధ్యమకా
వ్యం నిరూప్యాధమకావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగే
వ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి । తద్భేదమప్యుదాహృతప్రాయ
తామిత్యాహ- అస్యేతి ॥ అయం భావః- యుద్ధప్రదానసమిద్ధాద్యాదిష్వపి శ
బ్దచిత్రతా, సంవర్తావసరప్రసారి నకృత్స్నగ్వస్నిగ్ధ్యాదిష్వర్థచిత్రతా,
భూతాత్వాప్రజకిన్నకిన్నరేత్యాదిషూభయచిత్రతా చేతి స. ...

వాంతరభేదం కావ్యం నిరూప్య రీతీనాం వృత్తీనాం చ స్వరూపం నిరూపయతి॥ రీతయ ఇతి॥ రీతయో వైదర్భ్యాదయః-వృత్తయః కైశిక్యాదయః-గుణాలంకారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయో మాధుర్యాదిగుణాంతర్భూతాః-కైశిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతా ఇతి భావః- తథాపి పృథగ్వ్యపదేశం నీతాః «రీతిర్నామ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మతే' (రీతిః సామాన్యలక్షణస్య గుణాలంకారమూర్తయ ఇతి గుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రా యత్వాత్తాసాం విశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి॥ బంధపారుష్యం-దుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాం వృత్తీనాం చ స్వరూపనిరూపణం

రీతయో వృత్తయశ్చాపి గుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశం వ
థజ్ఞ్నతాస్తథాపి రసవేదిభిః॥ రీతయస్తాసు వైదర్భీ గౌడీ పాం
చాలికేతి చ॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా। నాతి
దీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతిరిష్యతే॥ ఓజః కాంతిగుణోపేతా
గౌడీయా రీతిరిష్యతే। పాంచాలీ గౌడవైదర్భ్యోః ... మేళ
నంబుధైః॥ కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా। చత
స్రో వృత్తయో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యః ... ...
శబ్దగుణస్థా భ్యస్త్వమూః పృథక్॥ రసౌ శృంగారకరుణౌ సుకు
మారతరావుభౌ। వృత్త్యైవ తౌ సుకైశిక్యా ... ...
రయా॥ షోఢ్ధా తౌ రౌద్రబీభత్సౌ ... ...
స్యశాంతాద్భుతాః కించిన్మృదులాః భారతీస్ఫుటాః॥ సాత్వ

నేనసుప్పేతి సమాసః॥ ఓజః కాంతిగుణాభ్యాముపేతా ... ... ఓజశ్శ
బ్దేన సమాసభూయస్త్వం కాంతిశబ్దేనోజ్జ్వలపదత్వం ... ...
స్యత్- విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్ర
పాదితమపి ప్రతిపత్తృబోధదార్ఢ్యాయ పునః ... ...
భ్య ఇతి॥ అమూః కైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్ ... ...
నా ఇత్యర్థః॥ నను వృత్తీనాం రసావస్థానసూచకత్వము ... ...
త్వాత్ కతమస్య రసస్య కా ... రీత్యత్రాహ ... ...
వభివ్యక్తా విత్యర్థః- భవత ఇతి శేషః- ... ... ॥

సావస్థానసూచకత్వరూపస్య సామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష
లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః
శాపావధూః నవకామం ప్రాథమికసంగమేన నవమన్మథమివ- నవతరుణిమని
నవయౌవనే యే లీలోన్మేషా విలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసా
ర్యమాణైః- లలితవలితానాం సుందరవలనానాం లజ్జాయాశ్చ లోలరంగై
శ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైః కటాక్షైః రామమాలోకయంతీ ఇయం
సీతాకిషవ్యనిర్వ్యాజ్య పుష్పకేతోః కౌశలం కలయతి ప్రథయతి-నవకామ
మిత్యనేన సూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావైః- రామమి
యమితి చాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాఽభివ్యజ్యమానై

ర్వ్యవస్ఫుటైర్నాతిప్రౌఢైర్వీరభయానకా । అత్యంతసుకుమా
రార్థసందర్భా తాసు కైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరా
రభటీమతా । కించిన్మృద్వర్థసందర్భా భారతీవృత్తిరిష్యతే ।
ఈషత్ప్రౌఢోక్తిసందర్భా సాత్వతీవృత్తిరీరితా ॥ తత్ర కైశికీ
యథా॥ రతిరివనవకామం రామమాలోకయంతీనవతరుణిమలీ
లోన్మేషసంచార్యమాణైః । లలితవలితలజ్జాలోలరంగై ర
పాంగైః కలయతి కిమపీయం కౌశలం పుష్పకేతోః ॥ చరమోద్ది
ష్టానామపి వృత్తీనాం సావిర్భావహేతుతయాం తరంగత్వా
దాదావుదాహరణమితి బోధ్యం ॥ ౨౯ ॥ ఆరభటీ యథా॥ ప్ర
క్షుభ్యద్భుజంభాహితముఖమఖభుగ్దంభదోస్తంభశుం

రోద్యచ్ఛక్త్యభిఘాతిభాగైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్తకోపల
క్షణసంచార్యసహాయ్యైః ప్రేయమానోఽసహార్ద్వభావశ్శృంగారో రతి
మత్పక్షసాహ్యస్యసూచిత [illegible] వైరస్యాశ్రయభూతనాయక విసయ
శయూపరి [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥
౨౯॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]

రోవిభవాడంబరస్య సమర్థ్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమాణః- ప్రతిద్వన్ద్వకల్పక్షయసమయకృతాంతస్య ప్రళయకాలకాలస్య యా ఉగ్రదంష్ట్రాస్తాసామంతరం మధ్యభాగే త్వం గంతీ గాత్రీసార్థం త్వరమాణా జిహ్వావళీ తిరఃపోహపో వేగః త్వత్ప్రక్షిప్తశ్చంద్రహాసః ఇహ దాసం మానవం కథం సహతే- తత్సహనమనుచితమితి భావః- అత్ర పరుషవర్ణ వికటబంధేన రౌద్రరసాభివ్యక్తిరితీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే లంకేశేతి- అత్రాసనతి ప్రౌఢసందర్భేణ వీరరసప్రతీతేరియం సాత్వతీ॥ ౫౧

భవ్యాద్రిగల్భ్యారంభదంభప్రముఖనవిభవాడంబరోజ్జృంభమాణః। త్వత్ప్రక్షిప్తః ప్రతిద్వన్ద్వకల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రాంతరంగత్వం గజ్జిహ్వావలీరంహః కథమిహ సహతే మానవం చానవేంద్ర॥ ఇతి రావణం ప్రతి సూతవచనం ॥౫౦॥ సాత్వతీ యథా ॥ రేరే లంకేశ రామం కిమితి వ్యాగయసే తిష్ఠ రేత్వస్తురామే పౌత్రీషపౌత్రీమాణికా యత్ర జరసమ్మునైః స్సమ్యగావహ్యపూర్వం । నీత్వా పౌత్రీణాహుతీనాం పటమటికతినాటిం ప్రజిత్వా ప్రణవాయూనాం డా త్స్వతా లక్షం డాచటకిబళీషఘో వ్యగ్ర భావం భజంతే । ౫౧॥ భారతీ యథా॥ జేతవ్యో రాక్షసేంద్రో ద్విగుణదశభుజో మంత్రిభృత్యాశ్చ తే త్యః పుత్రస్సగాత్రమజైత్రస్సతతరణకలా సాదరస్సోదరశ్చ । స్వామాస్త్వాద్ద్వి బాహుస్సచివపరిజనాభ్యల్పకాశ్చప్లవంగా భ్రాతా చక్షీరకంఠస్తదపి విజితవానస్మృతం రామభద్రః॥ ౫౨॥ అనగీతయః॥ స్వైగస్త్రీయథా॥ పాణౌ నకేళికగరిమచిరికరోతినాలోక్య నేత్రప్రియమాగాథమరాళకేళీ। విన్యస్యసాకరసరోజముదోచ్ఛ్వా బాలా వి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్య ఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకా భుజా యస్య సతథోక్తః- స్వామిత్వాయమిత్యర్థః- తదపి తథాపి- విజితవాన్ జేతవ్యమిత్యపరిణామేనకర్మణో త్రాసముప్తత్తిః- అత్ర సంయుక్తహ్రస్వవర్ణబంధేనాద్భుతరసాభివ్యక్తేరియం భారతీ॥ ౫౨॥ అష్టరీతీనాం క్రమేణోదాహరణాని ॥ తత్ర వైదర్భీముదాహరతి- పాణావితి॥ కేళికరస్కంధ్రీడాశారికాం- తత్ర హాలవక్తైరల్పసమాసైః కృపుబంధేనచ శృంగారగతాశ్లేషవిస్వచ్ఛా

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతి వైదర్భీ॥౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభదితి॥ అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేన సమాసభూయస్త్వేన చ రౌద్రరసగతదీపకత్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతి గౌడీ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి - వీరేతి ॥ అత్ర పూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతి పాంచాలీ ॥౫౫॥ అథ శయ్యాం లక్షయతి॥ శయ్యేతి - పదమైత్రీ పదానామన్యోన్యసహిష్ణుత్వం - అత ఏవాస్యా రీతిభ్యో భేదః॥ లాఘవార్థం ద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవ శ

చింతయతి రామ భవంతమేవ ॥౫౩॥ గౌడీ యథా॥ శుంభచ్ఛుండాలశైలావిగళపరిగళద్దానధారా రఘురాణ్ క్షాత్రవ్యాఘ్ర-
జఘ్రధాంగాన్యసురహరియుతాన్యగ్రఖడ్గావృతాని । ఆక
ర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలా
మాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ వైరిసేనావనాని॥౫౪॥ పాం
చాలీ యథా ॥ వీరశ్రీరఘురామభద్ర భవతో ధాటీసమాటీక
నే భేరీభూరినినాదడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్। నిద్రా
ణాయకజాగరీత్తదుచితం సైతేయభూతిశ్చిరాముద్రాకథ
మాశుముద్రణమాదధే ముద్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫ ॥ శయ్యా

శయ్యాపాకాదినిరూపణం

సా గీయతే యా స్యాత్పదమైత్రీ పరస్పరం । యత్స్యాదర్థస్య
గాంభీర్యం పాకస్స కవిభిర్మతః ॥ ద్రాక్షాపాకో నారికేళపా
కశ్చేతి ద్వివిధా చ సః॥ ద్రాక్షాపాకో భవేత్సోఽయం బహిరంత
స్స్ఫురద్రసః । బహిః కఠోరో నారికేళపాకస్త్వంతరుల్లసద్రసః
వేత్॥ ద్రాక్షాపాకో యథా॥ హరిస్యాగమరీచివీచిరచితశ్రీ
కుంచదర్పాంచితా సా సూక్ష్మస్మితచాతురీ పరిచితప్రత్యగ్రనా

శయ్యోదాహరణత్వేనవోదాహృతా॥ అథ పాకం లక్షయతి - యదితి॥ అర్థస్య ముఖ్యస్య గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః॥ సుగమమన్యత్ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి - హరిరేతి॥ హరిస్యాస్యా భిరధికా స్నిగ్ధ ... కుంచదర్పయా అంచితా యుక్తా - సా సూక్ష్మస్య సాభిప్రాయస్య స్మితస్య చాతుర్యా వైలక్షణ్యేన పరిచితః ప్రత్యగ్రనాసా ... యస్యాస్సా ... పద్మరాగ ...

దిభిః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయాః లలాటికాయాః ఫాలాభరణవిశేషస్యాంశులహరీకాంతిపుంజ ఏవ సిందూరబిందూత్కరో యస్యాస్సా తథోక్తా ఏవంవిధా రామా సీతా - అనంగమంగళకళాసు మన్మథమనోహరలీలాస్వాసంగ ఆసక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామమపాత్ పాతిస్మ - అత్యాదరేణ ద్రాక్షీదిత్యర్థః - అత్రైవం సస్మేరసహితత్వో శృంగారస్య పాకసమయే పస్యాస్వాద్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చ స్ఫురణం బోధ్యం॥ ఇదమేవేతి - న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౬॥ నారికేళపాకముదాహరతి - ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన శ్రమాపనయనార్థం మధ్యే కించిత్కంచిద్విశ్రామస్సూచ్యతే - ప్రచలద్భ్యాం పయోధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిః స్వేదబిందుసందోహైరభిరామో మనోహరః క్రమో యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయో ప్రచలద్భ్యః పయోధరే

సామణిః। రత్నస్మేరలలాటికాంశులహరీసిందూరబిందూత్కరా
రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
త్ ॥ ఇదమేవ శయ్యోదాహరణమపి ॥ ౫౬॥ నారికేళపాకో య
థా ॥ ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
ప్రక్షోభం ప్రతిపద్య హంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్కలాపోజ్జ్వలే ప్రేయ
స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

భ్యో మేఘేభ్యో గళంతీభిర్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - ప్రక్షోభం సంఘర్షం ప్రతిపద్య ప్రాప్య హంసకానాం పాదకటకానాం గణైః ప్రారబ్ధః త్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రక్షోభం వర్షాకాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం ప్రతిపద్య హంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వస్థాచ్యుతత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మింస్తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంతకాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మింస్తస్మిన్ ప్రాంచద్భిరతిమనోహరైః కలాపైర్బర్హైరుజ్జ్వలే రమణీయే - అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః కలాపైర్బర్హిణాం బర్హైరుజ్జ్వలే - ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తేరతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాం ప్రీతిం ప్రపేదే॥ అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష
త్వాన్నద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవం చాత్ర పాకనారికేళపాకావర్థస్య ద్రుత
విలంబితప్రతీత్యోః పరాం కోటిమారూఢౌ- తత స్తదంతరాళవర్తిన్యాః ప్ర
తీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇ
త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థం కావ్యం కావ్యసామగ్రీం చ నిరూప్య
బోధదార్ఢ్యాయ ప్రాగుక్తం త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ ననూత్త
మమధ్యమాధమభేదేన కావ్యస్య త్రైవిధ్యముక్తం నిరూపితం చ-పద్యాద్యా
త్మత్వప్రయుక్తం త్రైవిధ్యం కింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సా చం
పూః-యూన స్తరుణస్య యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతా తరుణీవ కవేర్మ

విశేషణమహిమ్నా ప్రకృతప్రావృషేణ్యవృత్తాంతప్రతీతి
ర్విశేషణమాత్రాదేవేతి సమాసోక్తిర్న శ్లేషః॥ ఏవం రసాలాది
పాకాంతరమప్యూహ్యం॥ ౫౭॥ సామాన్యేనైతాదృశం కావ్య
మామనంతి। తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధయా త్రివిధమితి
ప్రాగేవావాదిష్మ॥ పద్యం పాదచతుష్టయీపరిమితం కావ్యం
తు తత్సంహతి స్తత్రాష్టాదశవర్ణనాయాదినా మహాకావ్యం తదోదీ
ర్యతే। గద్యం హృద్యమపాదబంధముభయోపేతా తు చంపూ
స్స్మృదే సా స్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతేవ యూనః కవేః॥ గ
ద్యాదీనాం తు చిత్రప్రబంధానాం స్వరూపం విస్తరభయాన్నే
హ ప్రపంచ్యతే॥ ఇతి... ధ్వనిభేదనిరూపణం నామ నవమ స్తరంగః
ఆస్థానమందిర... విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ....*
ధర్మాంతర్వాణి... శాస్త్రివిలసితి నవమో రామవర్ణ్యైతరంగః॥

దేశ్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవ
ర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభో వివాహ
శ్చ కుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజి నాయకాభ్యుదయా
అపి॥ ఏతాని యత్ర వర్ణ్యంతే తన్మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం
స్థానే కైశ్చిన్న్యూనమపీష్యత ఇతి॥ నన్వత్ర కిమాఖ్యాయికాదీనాం గద్యప్రబం
ధానాముదాహరణాదీనాం చిత్రప్రబంధానాం చ స్వరూపం న నిరూపిత
మిత్యాశంక్య సాక్షాద్గ్రంథేషు ప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవ స్పష్టస్య మి
త్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౮॥ ఇతి త్వాన॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరఙ్గప్రారమ్భః—౧౦

ఏవంకావ్యంసావాంతరభేదంనిరూప్యేదానీంతజ్జీవితభూతంరసం నిరూపయితుం తం ప్రశంసతి॥ ఏవమితి॥ వృత్తస్యవస్తుతత్త్వస్య సంకీర్తనముఖేనప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥సారేతి॥గుణోజ్జృంభితైర్మాధుర్యాది గుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైస్సముత్సైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభయేషామపితదుపస్కారకత్వాదితిభావః ౧. ననురసోరాజత ఇత్యేతదను పపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాశఙ్కతే - నన్విత్యాదినా

ఏవంకావ్యలక్షణంతద్భేదాంశ్చసప్రపంచంనిరూప్యాథునా
తస్యప్రాణాయమానంరసంనిరూపయితుకామో వృత్తసంకీ
ర్తనముఖేనతంప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదా
త్తసద్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యైశ్చదృ
ష్టాంతకైః। ఏతైర్ధర్మసుధీవరేణఘటితైస్సద్వృత్తగుణోజ్జృంభి
తైర్దిగ్దోషైర్విరహితైరలంకృతిగణైరమ్యోరసోరాజతే ౧.
ననురససద్భావేకింప్రమాణం,నతావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం
తత్రక్షమతే। వికల్పాసహత్వాత్। తథాహి।ప్రత్యక్షగ్రా
హ్యోభవన్ సఃకింనిర్వికల్పకేనగృహ్యతాం సవికల్పకేన
వా। నాద్యః॥ విశిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనోరసస్యని
ర్వికల్పకవిభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితిహిరససంవాదనో వనా

ప్రమాణంచనకించిదపిసంస్పృశతీత్యంతేన - తథాహీతి- వికల్పాసహత్వమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేననిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవికల్పకేనసవికల్పకప్రత్యక్షేణవా- ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి - కుత ఇత్యాహ- విశిష్టేతి-విశిష్టానాంగుణాలంకారయుక్తానాంవాక్యార్థానామనుసంధానేనపర్యాలోచనేనలబ్ధాత్మనః సంప్రాప్తస్వస్వరూపస్యరసస్య నిర్వికల్పకయు

మేనవిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీతి-
తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్రసేస్వలక్ష
ణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘట
త్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి
నాపిద్వితీయఇతి- తత్రహేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావ ఇతి-కుతఇత్యతఆ
హ-తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్య
కార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉ[illegible]ర్థంవిశదయతి-నహీతి-కుతఇత్యత
ఆహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాఅజ్ఞాత
విశేషణాసతీన-నోత్పద్యతఇత్యర్థః-విశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యంతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మింత్స్వలక్షణమా
త్రావగాహిన్నిర్వికల్పకం కథంకారంతుమేత। నాపిద్వితీయః।
నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కా
ర్యకారణభావావధారణాత్ । నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే
విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానముత్ప
త్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరితి న్యాయాత్।
నచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచసమవా
యాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమస్యేతివా
చ్యం। తద్విశేషణాంశస్యప్రాక్సవికల్పకేనగ్రహణాదనుమా
నాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

మాదితిభావః । నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంన సంభవతీత్యాశయేనాహ-
నచేతి। తత్రహేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః-యదికారణం
వినాకార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హిమృదాదింవినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। ననుస
మవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య
పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తత్రోపపత్తిమాహ-తదితి ।
తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలఇత్యర్థః
సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకే
నేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ - ఉపమానాదిరాదిశ[illegible]
[illegible]స్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తేః-అయంభావః అనుమానాదే[illegible]

తానామనుమానత్వాదీనామివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాం సమవాయత్వాదీనామపి ప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేన క్లృప్తత్వాత్తదుపపత్తేరితి- ప్రకృతేత్వితి-తద్విశేషణస్య రసవిశేషణభూతస్య ప్రాగ్రసప్రతీతేః పూర్వం- విశేష్యే అనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్ -ఏవం నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థం నిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్వికల్పాసహత్వాదన్యతరస్య తద్గ్రాహకత్వం నిశ్చేతుం న శక్యత ఇతి యత్కించిత్ప్రత్యక్షం భవతు తత్ర వివాదః ఇత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తు వేతి-అస్తు వేత్యసూయాపగమే - అనిశ్చయాంగీకరణమసూయాపగమశబ్దార్థః - అసూయాపగమేఽస్తు వేత్యమరః- తథాపీతి-తథాపి యస్య కస్యచిత్ప్రత్యక్షస్య తద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేఽపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షం కర్తృ పూర్వసిద్ధంఘ

కాన్వితంత్వేనానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చ బుద్ధేర్విశేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవం స్యాత్ । అస్తు వా యత్కించిత్ప్రత్యక్షం తథాపి- కిం పూర్వసిద్ధమేవ రసం తద్గోచరయేత్ । విభావాద్యనుసంధానేన తదానీముత్పన్నం వా । నాద్యః । విశిష్టవాక్యార్థాననుసంధాతౄణామపి సదా ప్రతీతిప్రసంగాత్ । నద్వితీయః । యది రసో విభావాది కార్యం స్యాత్తర్హి కులాలాదినిమిత్తనాశే కలశస్యేవ తన్నాశేఽపి తస్యానువృత్తిస్స్యాత్ । నను నిమిత్తకారణాపాయేఽపి కార్యమస్త్వితి,యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ ప్రాఙ్నిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్ర గోచరయేదిత్యనువర్తతే । ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదా ప్రతీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయం పరిహరతి నద్వితీయ ఇతి - కుత ఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశే విభావాదినాశేఽపి - తస్య రసస్య - అయమాశయః - యథా కులాలదండచక్రాది నిమిత్తకారణానాం నాశేఽపి తత్కార్యభూతస్య కలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే తథా తన్నిమిత్తకారణానాం విభావాదీనాం నాశేఽపి రసస్యానువృత్తిస్స్యాదేవ తత్తస్య విభావాది కార్యత్వం విరుద్ధమితి - నను క్వచిన్నిమిత్తకారణనాశేఽపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథైవ విభావాది నాశే రసానువృత్తిరుపపన్నైవేత్యాశయేనాశంకతే - నన్వి

త్వాదినా చేదిత్యం తేన-యథేతి- వైశేషికాణాం తార్కికాణాం- మతఇ
తి శేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోఽయమేకఇత్యాద్యావిత్వాకారకజ్ఞా
నస్యనాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే- తన్నాశేత
న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్యతద్రూపనిమిత్తకారణస్యా
పాయేకటవివరణస్యతద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్ర
చదృశ్యత ఇత్యస్యాపకర్షః- సవితృకిరణేతి। క్రమేణపరిహరతి- వైశేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రస్యాధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్ - నవస్తుతో ద్విత్వాదినాశ ఇతి భావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్స్యే
దిత్యమరః।కుతఇత్యతఆహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్। తతస్తస్యనాశఏవనాస్తీతి భావః। నన్వేవం

కామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాయేకటవిఘటనాపాయః, సవితృకిరణసంయోగాపా
యేకమలవికాసాపాయశ్చ దృశ్యత ఇతి చేన్న। వైశేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనాప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధినైయత్యం। స్వరూపసి
ద్ధభేదస్యప్రతీతింప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షాబుద్ధేరపిద్వి
త్వాదిప్రతీతింప్రతిహేతుత్వాత్। నచపరస్పరవిరుద్ధానాంద్వి
త్వాదీనాంసహావస్థానానుపపత్తిః।హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా
త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

నస్యాపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థా-అభావేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్ర హేతుమా
హ-స్వరూపేతి। స్వరూపసిద్ధస్యస్వతస్సిద్ధస్యభేదస్యాభావస్యప్రతీతిం
జ్ఞానంప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - నను ద్విత్వాదీనాంవస్తుస
హభావిత్వేపరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాంకథంసహావస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి।కుతఇత్యత్రాహ-హ్రస్వేతి।హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వదీ
ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవదండాదౌ దీర్ఘదండా
ద్యపేక్షయాహ్రస్వత్వంహ్రస్వాద్యపేక్షయాదీర్ఘత్వంచ సహావస్థితం
తథాద్విత్వాదీనామపివస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యసంస్కారస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపనిమిత్తకారణస్యాపాయమాత్రాన్న - అత్రచోత్తరత్రచమాత్రచానిమిత్తకారణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్తకారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమిత్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వప్రసంగీకార్యమితిభావః।ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః - అపాస్తంపరిహృతం చ, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకం హేతుమాహ- తఇతి॥ తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రాత్। కమలవికాసాపాయోపిముకుళీభావలక్షణవిరోధికార్యాదేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లటప్రభృతీనాంమతమపాస్తం చ, తేహివిభావైరుద్యానాదిభిరనుభావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరసస్తదభేదభావనయాభావితేననటేరసః ప్రతీయతఇత్యుత్పత్తివాదినః । ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతపర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతిభాతి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరసత్త్వాత్ । త

కారణైః ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావనయారామాద్యభేదభావనయా-భావితేననటేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవం ప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతతఇత్యత్రాహ - ఉత్పత్తీతి - దూషితత్వాత్ - యదిరసోపిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినా ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్ । తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతానుకర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ నచేతి- సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతఇత్యతఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అసత్త్వ

తీతత్వం కింతత ఇత్యత ఆహ- తదితి- తత్ప్రతీతేరతీతనిష్ఠతా ప్రతీతేః- అయం భావః - లోకే లోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణం దుఃఖకారణమితి - తస్మాదనుకార్యనిష్ఠతా నయుక్తేతి భావః - అనుకర్తురితి - అయంభావః - నటస్యాభినయాది కార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయా రసానుభవసవనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతి పూర్వేణాన్వయః- నను యస్య కస్యచిన్నటస్య రసానుభవో మా భూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశంక్యాహ- భావ ఇతి। భావేరసానుభవసద్భావేవా- తస్య నటస్యాపి - అయంభావః- యదితస్యాపి రసానుభవస్తర్హి తస్మిన్ననుకర్తృత్వైవ నసంభవతీతి। పునశ్చోత్పత్తిపక్షే దోషం దర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా- అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యో రామాదిరనుకర్తా నటశ్చ స్మశబ్దవాచ్యౌ- కామినః కామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

త్ప్రతీతేర్లౌకికత్వేన దుఃఖాత్మకత్వాచ్చ। అనుకర్తుర్నటస్యాప్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభినివిష్టచేతస్కతయా రసానుభవాభావాత్। భావే వా తస్యాపి సామాజికాంతర్భావాత్। కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయా కామినపవరగనీయత్వం స్యాత్ ౩, నను మా భూత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం చిత్రతురగన్యాయేన సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యోత్పత్తిరభ్యనగన్యతే తర్హి కామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమత్వేన తస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపి రసస్య ప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వమనుపపన్నమితి భావః ౩, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యత్వం భవత్విత్యాశంక్య తత్ప్రకారం ప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగ ఇతి॥ ఆలేఖ్యవర్తియస్తురగస్త్రి ద్రాయమినా నాతురగోయమితి ప్రతీతిర్లౌకిక ప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా- తథాహి- నసా సమ్యక్- అవాధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వాచ్చ- నాపి మిథ్యా- వేదంగోజత ఇతి బాధ సహశుక్తౌ రజత ప్రతీతివదుత్తరకాలికబాధాభావాత్ - నాపి సంశయః- కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్ - నాపి సాదృశ్యం- గోగవయయోరివ తస్య చిత్రతురగతురగయోరవయవసామ్యగ్రహాభావాత్ - ఏవం చ చిత్రతురగప్రతీతిర్యథా ప్రతీత్యంతరవిలక్షణా

తథా నటే రామాదిప్రతీతిరితి భావః- ఏవంచ సభ్యాగాదిలౌకికప్రతీతివైలక్షణ్యే రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటే ఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితైః 'సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః। మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరం గతా'॥ 'దైవాదహమద్య తయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ। అవిరళవిలోలజలదః కాలస్సముపాగతశ్చాయ'మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితైరేవ విభావాదిభిః- నాయికారూపయా వనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః- కృత్రిమైరపి- వస్తుతో నటే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

> లక్ష్యక్షణేన రామాద్యభేదభావితే నటే తత్ప్రకాశితైరేవ విభావాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయా కృత్రిమైరపి తథాత్వేనానభిమన్యమానైరనుమితస్థాయీ సామాజికైశ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతానుసారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం। అనుమితిపక్షస్యాయుక్తత్వాత్। తథాహి। మాలత్యాదిసంయోగవియోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదికమభినయతి యథావదేవకోవిదే నటే తద్దర్శనసమయసముద్బుద్ధతత్తత్స్వకీయ విభావాద్యనుభవసంస్కారాః సామాజికాః స్వస్వదృష్టాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తద్జ్ఞానేఽనుమితిపరోధాదాహ- తథేతి- తథాత్వేన కృత్రిమత్వేనేత్యర్థః- స్థాయీ రత్యాదిః- నను నటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తాయాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి- నైవమితి- అనుమితీతి- తథాహీతి- అనుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః - మాలత్యాదీతి- యథావస్యథాస్థితమేవ- అభినయతి సతి- తేషాం నటాభినీయమానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే- సముద్బుద్ధస్సంస్కారాస్తత్తత్స్వకీయవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః- స్వస్వస్వయమేవ దృష్టాంతస్తస్యావష్టంభేనావలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం। అను

మానప్రకారమాహ- మాధవ ఇత్యాదినా-యః పుమాన్ - ఏకాంతాదృగ్వి
భావాదికారణయోగీత్యర్థః- స పుమానేవం సుఖదుఃఖాతిశయపరవశః-య
థావయమితి దృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వే అనుమీయమాన వహ్న్యా
దిసాధారణ్యాచ్చమత్కారకారితా న స్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-నహి సారస్యవైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయత్తమితి భావః - అతఏవానుమీయమానాపి కామిన్యా
త్మానందాయ భవతి- అనుమీయమానశ్చ వ్యాఘ్రాదిర్భయాయ భవతి-ప్ర
కృతే వస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాచ్చానందజనకత్వముపపద్యత ఏవేత్యా
శయః- అతఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతం శ్రీశంకు

నుమిమతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశో భవితుమర్హతి।
తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్ ।య ఏవం స ఏవం । య
థావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపి లోకోత్తరస్వాదు
స్వభావతయా వస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిలక్షణేన మాధవాదినిష్ఠేనైవ రసేన సహృదయా అపి సుఖ్యం
తీతి హి తన్మతం।అత్ర పృచ్ఛామః। విభావాదీనాం కిం లోకసిద్ధకా
ర్యకారణరూపేణ లింగత్వం ఉత విభావాద్యాకారేణ।న చరమః
విభావాద్యాకారస్య లోకే ప్రత్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్ ।అస్తు తర్హ్యాదిమః పక్షః।దృశ్యతే హి కార్యాత్కారణా
నుమానమపి।తద్వద్విభావాదీనామపి లోకసిద్ధరీత్యా కార్యకా
రణరూపేణైవ లింగత్వమితి చేన్నైవం।విభావాదీనాం వ్యంజకత

శాభిప్రాయః-అస్మిన్మతే సంయోగశబ్దో వ్యాప్య వ్యాపకలక్షణసంబంధప
రః- నిష్పత్తిపదమనుమితిపరమితి బోధ్యం॥ అనుమితిపక్షం పరిహర్తుం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి- ప్రథమతో ద్వితీయం పరిహరతి- న చరమ ఇ
తి।కుత ఇత్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయం భావః- విభావాదీనామాలంకా
రికైక పరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్య ప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
రూపోనుభవవిరోధ ఇతి - దృశ్యత ఇతి-అత్రాపి శబ్దేన ప్రకృతోపయుక్తం కా
రణాత్కార్యానుమానమస్త్యేవేతి జ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుత ఇ
త్యత్రాహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రీయాలంకారశాస్త్రీయ-త్యాగాత్ 'తాస

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యంతే వ్యభిచారిణః, ఇతి తేషాం కారణాదిరూపతాయాః పరిహారాదిత్యర్థః। అస్తు కింతత ఇత్యత్రాహ- తేనేతి - అయంభావః - లోకే తావత్కారణం వ్యాపకం లింగం వ్యాప్యం- ఏవంచ యథా ధూమే వ్యాపక కారణరూపతా వ్యాప్యలింగరూపతా చ విద్యతే తథా విభావాదిషు కారణతారూపవ్యాపకతా నాస్తి తదభావాదేవ వ్యాప్యలింగరూపతాపి నాస్తీతి- తదితి- తస్యాః వ్యాప్యలింగరూపతాయాః- నివృత్తౌ చ సత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాం వ్యాపకభూతకారణతానివృత్తిప్రయుక్త వ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తౌ చ రసస్య లింగి

యాభిమతానాం లౌకికకార్యకారణ రూపతాయాశ్చాత్ర త్యాగాత్। తేన విభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపకతానివృత్తౌ వ్యాప్యలింగ రూపతాపి వ్యావర్తతే। తన్నివృత్తౌ చ కథమనుమానవార్తా। నను మాభూద్విభావాదీనాం కార్యకారణరూపతయా లింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా భవిష్యతి, దృశ్యతే హి కృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోఽన్వయవ్యతిరేకయోరేవావినాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతే రసప్రతీతేర్విభావాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా విభావాదీనాం రసానుమాపకత్వం భవిష్య[illegible]చేత్తన్న స ఏవ ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః। యతో విభావాదిరూపతాయా లోకాప్రసిద్ధత్వాన్నతద్రూపేణ లింగతేత్యుక్తదోషపరిహారా

త్ప్రకథాకథం సిద్ధ్యతీతి- తర్హి విభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమంగీక్రియతామిత్యాహ- నన్విత్యాదినా- అత ఇతి - అవినాభావస్యావధారణోపాయతయా సాధనతయా అవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీతేః విభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతప్రాయ ఇత్యర్థః కుత ఇత్యత్రాహ- యత ఇతి - యతో యస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపతాయాః- విభావాదికార్యకారణరూపతాయాః అప్రసిద్ధేః- ఉక్తదోషః లింగత్వాసంభవరూపో దోషః - ప్రత్యావర్తతే పున[illegible]

ధ్యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవే నిదానం దర్శయతి-నహీతి- శాస్త్రైకసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవాలౌకికానాం శక్యశంకశ్శంకితుం శక్యఇత్యర్థః- నహినభవతిహి-తథాచ క్రీత్వాకశ్చిత్పణ్యవస్తూని పుర్యాం శుల్కం హృత్వాగంతుకామో నిశాయాం। తుర్యయామేగచ్ఛదారాత్కుమార్గాద్గత్వా గత్వా ఘట్టకుట్యాం ప్రభాతం॥ కదాచిత్కశ్చిజ్జానపదో జాల్మాపశదః కుత్రచిత్పురవరే క్రీతవస్తుజాతః కరాపజిహీర్షయాఽపరరాత్రే సముత్థాయాహ్నాయ నిష్క్రమ్యాపమార్గేణ పరిభ్రమ్య పరిభ్రమ్య భాస్కరోదయవేళాయాం ఘట్టకుటీ పురోభాగం ప్రాప్తేతీమాం కథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతఇతి। ఏవం విభావాదీనాం రసానుమాపకత్వం పరిహృత్య సింహావలోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్య తవ స ఏవ దోషః ప్రత్యావర్తతే। నహి విభావాదీనాం శాస్త్రైకసమధిగమ్యానామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యశంకః। యచ్చోక్తం వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యన్యానుమీయమానవైలక్షణ్యేన చర్వణీయత్వమితి తదతిమందం। విరుద్ధత్వాత్। నహ్యతిసుందరమపి వస్త్వన్యగతమనుమీయమానమత్యంతపరోక్షమపరోక్షతయా చర్వణీయం భవతి। పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణి స్థితివిరోధాత్। విభావాదిప్రతీతేః పూర్వం సిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ర, నాప్యుపమానం తత్ర ప్ర

న్యాయేనతస్మైకదేశమనూద్య పరిహరతి- యచ్చోక్తమిత్యాదినా। తద్వచనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్- కుతఇత్యత్రాహ- విరుద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వం దర్శయతి- నహీతి। అపరోక్షతయా ప్రత్యక్షతయా మాధవాదినిష్ఠే నైవ రసేన స్వయమపి సుఖ్యం [illegible] తన్మత సమయాదివిభావః- చర్వణీయం న భవతిహి- తత్ర హేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వంతరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేః ప్రాగ్రసస్యసిద్ధత్వం తర్హి తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వం స్యాదితి ర- తత్రాప్యుపమానం తత్ర ప్రమాణం భవతీత్యాశంక్య తస్యాపి నోపయోగ ఇ[illegible]హ- నాపీతి. కుతఇత్యత్రాహ- [illegible]

వైధర్మ్యయోరభావాన్నోపమానవిషయతేతి 'నహివంధ్యావిజానాతిగు ర్వీంప్రసవవేదనా' మిత్యాదిమూలనైర్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్ర మాణమపితత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి। తత్ర హేతుమాహ-రసస్యే తి। అత్రతుశబ్దోవధారణార్థః- అలౌకికత్వేనతుఅలౌకికత్వేనైవేత్యర్థః- అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోపపత్తిమాహ- కుత్రాపీతి - అయంభావః - గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదివదాభిధే యానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం న దృష్టచరమితి। దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనలసన్నిధీ నాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంతఇత్యర్థః- అయంభావః- యథాగంగా శబ్దస్స్రోతోరూపముఖ్యార్థేసబాధస్సన్ తీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి।తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రైకవిషయత్వాత్ ౫,నచా గమస్తత్రప్రగల్భతే।రసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకే తాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్ ।అతఏవనలక్షణాగోచ రతాపి । కుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించ విభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసన్నిధీనారసముపగమయంతీ తివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬, నచగౌణ్యాపితంబోధయతి ।నహివిభావాదయః కలయాపిసా దృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యో రసః। తథాహి । విధేయదృష్ట్యాభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యాలంబనవిభావాదిబాధే మంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంబోధయంతీతి। అస్మి[illegible]హ నహీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసంబంధాభావ [illegible] వాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గౌణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ నచే తి-కుతఇత్యత్రాహ-నహీతి-హియస్మాత్ కలయా[illegible]త్రే[illegible]పి-అయం భావః- అగ్నిర్మాణవక ఇత్యాదావివవిభావాదీనాం రసస్యచసాదృశ్యం నాస్తీతి- కలాంశమాత్రే శిల్పాదౌ కలనాకాల[illegible]యోరితి। [illegible] ౭, తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తథాహీతి । [illegible] సాకపరిజ్ఞాన[illegible]-తి[illegible]యు[illegible]ప్ర

తిపాదనపూర్వకం తదగమ్యత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేయమితి॥ విధేయమత్యన్తాప్రాప్తార్థ ద్వాష్ట్యాభినివేశేనాభిధానమనువాద్య వాచకాభిధానం తాత్పర్యమితి తాత్పర్యజ్ఞా ఇత్యాచార్యాః అహురితి శేషః- యుక్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్ర యుక్తతాం దర్శయతి- విధిరితి- అత్యన్తమప్రాప్తానాం తత్త్వం విధిరపూర్వవిధిః- భవతీతి శేషః - ఇతి న్యాయేన త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యన్తాప్రాప్తస్యైవేత్యర్థః- అత్ర వైదికోదాహరణం దర్శయతి- యథేతి గుణసంభక్తస్య గుణాశ్రితస్య భావార్థస్య హోమాదిరూపార్థస్య స్థలే గుణమాత్రస్య దధ్యాదిగుణస్యైవ- కుత ఇత్యత ఆహ - విధిరితి- ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తం విహాయేత్య

ర్యాః । యుక్తం చైతత్ । విధిరత్యన్తమప్రాప్తానితి న్యాయేన త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్య విధానయోగ్యతా । యథా దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణమాత్రస్యైవ విధానపర్యవసానం । విధిర్హి త్రికాలేష్వపి వేచనశాలీ హంస ఇవ ప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారే ప్రాప్తమప్రాప్తమదగ్ధదహనన్యాయేనాప్రాప్తస్యైవ విషయీకరోతి । ఏవమేవ యుక్తం పటం చ యేత్యత్రాపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకం ద్వయం త్రయం వా యావదప్రాప్తం తావదేవ విధీయతే । అన్యేషాం తు మానాంతరప్రాప్తానాం తత్సన్నిహితానామప్రాప్తానాం తాదర్థ్యేనైవాన్వయో యుక్తః ॥ భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్య దహనం నాస్తీత్యుక్తత్వాద్దగ్ధభాగం పరిత్యజ్యాదగ్ధం దహతి తద్వత్- ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం విషయీకరోతి న ప్రాప్తమితి భావః- ఉక్తమర్థం లోకేఽపి దర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియాణాం పటరక్తిమవయనానాం మధ్యే ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోరప్రాప్తౌ ద్వివిధిః త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిరితి భావః- అన్యేషామితి-తత్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం- తాదర్థ్యేన తత్ప్రయోజనకత్వేనైవ- కుత ఇత్యత ఆహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాః సిద్ధవిషయాః - భవ్యాస్సాధ్యవిషయాః- ఏవం చ భూతానాం భవ్యానాం చ యత్ర సముచ్చారణం తత్ర భూతం భవ్యాయ సాధ్యాయోపదిశ్యత ఇతి న్యా

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణేసఙ్గమయతి- యథేతి- ఫలితార్థ మాహ-అతఇతి- అత్రకిమిత్యతఆహ-నచేతి- అనభిహితేఽన్వయాభిహితే-త త్రసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి-లోహితోష్ణీషావావ లోహితోష్ణీషవాదిరూపేవిధేయే- ఋత్విక్ప్రచరణ స్యోష్ణీషాణాంచవచ నాన్యవప్రఋత్విజశ్చప్రాప్తత్వాల్లోహిత్య మాత్రస్యాప్రాప్తస్య విధే యత్వమితిభావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యంనఘటతేతిపూర్వేణసం బంధః। ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ-ప్రకృతఇతి-అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ స్యవైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారికప్రతిపాదనాత్ - విధా

ధాతవ్రజుహోతిపదస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినో గుణవిధిపరత్వం।ఇ తోవిధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచక పదానాంవిధేయార్థవ్యక్తిరేవ తాత్పర్యమితినిర్ణయః । నచా నభిహితే తాత్పర్యంఘటతీతి। లోహితోష్ణీషాఋత్విజః ప్ర చరంతీత్యాదౌ వధూంసపశ్య నృజూనైవచ ఋజూషేత్యాదౌచ లోహితోష్ణీషవాదౌ విధేయపదాంతరాభిహితఏవానువాద్య వాచకపదానాంతాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతేరసస్యాభి ధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తను త్పశ్యామః । నాప్యర్థాపత్తిస్తద్గమికా । రసంవినానుప పద్యమానార్థాదర్శనాత్ ।నను విభావాదయఃపరసంవినానుప పద్యమానాస్తంకల్పయంతీతి చేద్వ్యాప్తమేతత్ । తస్యాపివి

భావాదిభిరభివ్యజ్యమానస్యరసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే వేతి భావః- గంధో గంధకఆమోదే లేశసంబంధయోరిత్యమరః। అ ర్థాపత్తికల్ప్యతాపి నసంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ- ర మితి అయంభావః- అనుపపద్యమానే నార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాప [illegible] పీనోదేవదత్తోదివానభుంక్తే ఇత్యత్ర రాత్రిభోజనంవినానుపపద్యమానం పీన త్వంయథారాత్రిభోజనంకల్పయతి- [illegible] రసంవినానుపపద్యమానా [illegible] [illegible] కల్పయేత్ [illegible] [illegible] నాంచ రసంవినానుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- [illegible]

ని-పతేత్-విభావాదయస్తుకల్పయంతీతివచనం-వార్తమాత్రం- వ్యర్థమి
త్యాహ-వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుత ఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-త
స్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యా వహ్నిః
కల్ప్యత ఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్య చ నిరా
కృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమి
త్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోః కైశ్చిత్పార్థక్యస్యా
ప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేద ఇత్యత్రాహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతి
రే... దేవాతత్ప్రతీతేః రాత్రిభోజనాదిప్రతీతేః పరోక్షత్వాత్కల్ప్యత్వే
నాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేన రసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోర్థాపత్తి
స్తం... భావః ౯. అనుపలబ్ధేరత్రస్మర్తుమవ్యవకాశో నాస్తీత్యా

నాదివ్యతిరేకాత్తస్య చ నిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరే
కేణాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేః పరోక్షత్వాదపరోక్షతయా చ
ర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్తు ప్రభాకరైకగోచరా న రసస్వ
రూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపి తత్ర లక్షణం ప్రణేతుం
శక్యం । ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్ష
ణప్రణయనం । ప్రమాణం చ నకించిదపి రసం స్పృశతీత్యవోచా
మ । అతో రసాభావాద్రసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్ర
మేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోఽభిధీయతే । న తావల్లక్ష

పం- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం
రసం బోధయితుం సామర్థ్యమిత్యర్థః ౧౦. ... నాపి రసస్వరూపముచ్య
తామిత్యత్రాహ- నాపీతి ॥ తత్ర ... ప్రమాణేతి -
అయం భావః ... లక్షణస్య ప్రయోజనమిత్యుక్తి
త్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్య పదార్థస్యేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతి
పాదనమితి- ప్రమాణం చేతి ... రసోపజీవినః కావ్యస్య మీమాంసాలం
... శాస్త్రమనారంభణీయమితి పూర్వపక్షః ౧౧. స
మాధత్తే- అతోఽభిధీయత ఇతి- అత్ర పూర్వపక్షే ఉచ్యతే-సముచితోత్తర
మభిధీయతే ... నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నాస్త్యేవ - రసలక్షణం
... ఇత్యర్థః ... విభావాద్యుపజీవనసామ

గ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానన్దసంవిద్రూపతాం నీయ
మాన ఇతి యావత్ -స్థాయిభావః- ప్రకాశానన్దచిద్రూపాం రసతాం ప్ర
తిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స్థాయీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్ష
ణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిః స్థాయీ రస్యతే
స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతే స్వాదనార్థ
త్వాత్ప్రస్యన్త ఇతి తే రసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి ॥
వ్యఞ్జనాదిసమ్బన్ధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యా
పి స్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యఞ్జనౌషధిసంయోగో
యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయన్తి రసతామితరే స్థాయినం శ్రి
తా' ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యే
నాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనా
రూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

కావ్యసమ్భవః । విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీస
ముల్లసితస్స్థాయీ భావో రస ఇతి లక్షణసద్భావాత్ । తదు
క్తం దశరూపకే। విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచా
రిభిః । ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీ భావో రసస్స్మృత ఇ
తి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి- తస్య భావకస్య భావ
స్త్విత్యుక్తం- తస్య భావనం వాసనా స్వాన్తర్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- స
న్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యః పటం ప్రతి తన్తువత్ప్రసన్నప్రత్యాకా
రమాత్రవ్యవహితస్స్థాయిభావ ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం 'ప్రకృష్యమాణో
యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యత'
ఇతి। ద్వితీయస్తు కుపిణ్డాదివద్భావాన్తరవ్యవహితో విభావాదిః-తస్య స్థా
యిత్వాకారరసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశే
షోపాధికో బ్రహ్మానన్దసబ్రహ్మచారీ యో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థా
విశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవంవిధస్య భావస్య కస్యాఞ్చిన్నాయికా
యామనురాగస్య నాయికాన్తరవిషయానురాగస్సజాతీయః. వీభత్సాది
ర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా అవిరస్యమానత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనేతి

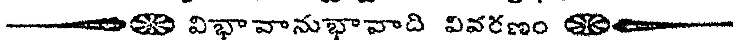
యావత్ - యథా లవణోదధావనుప్రవిష్టం మధురమపి నాదేయముదకం లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మనైక్యం నయతి తథా స్థాయిభావస్య కుతశ్చిత్ స్వహా నిరోధవార్తేతి భావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే న యః । ఆత్మభావం నయత్యన్యాన్ స స్థాయీ లవణాకర ఇతి - యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోఽస్య భావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుద్బుధ్యమానోఽవిజాతీయ ప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాదిస్మృతిసంతానో విభావాదిమహిమ్నా యావత్తన్మయమివ కరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం - అవస్థితా చిరం చిత్తే సంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వర్ధితా యే రసాత్మానస్తే స్మృతాః స్థాయినో బుధైరితి- తత్రాపి వృద్ధసమ్మతిమాహ-సజాతీయైరితి-యావత్ప్ర సంవర్తమానః భావః స్థాయీత్యుదాహృ

తయా యావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజా
తీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావత్ప్రసంవ
ర్తమానః స్థాయిభావ ఉదాహృత ఇతి । న చ ప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్య లక్షణప్రణయనం దుష్కరమితి శంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యేవ రసవ్యంజకత్వాత్ । తథా చోక్తం భ
రతేన సూత్రకృతా । విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి। ఉక్తం చ కావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణి సహకారీణి యాని చ । రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తా

తదిత్యన్వయః - నను ప్రమాణసిద్ధార్థస్య లక్షణప్రణయనముపపద్యతే ప్రత్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణ కథం రసస్య లక్షణప్రణయన మిత్యాశంక్యాహ-న చేతి-కుత ఇత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యేతి- అత్రేష్టసమ్మతిం దర్శయతి-విభావేతి- కారణానీతి-లోకేత్యావల్లోకోత్తరసౌందర్యశాలినః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథో దర్శనేన శ్రవణేన వా ఆదౌ ప్రీతిరుత్పద్యతే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిస్తైస్తైశ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతిభిస్తదలంకరణైస్తాగకేయూరాటచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చంద్రోదయఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితా సా ప్రీతిరుత్కర్షం దావరనామధేయాఽభిలాషాకారేణ పరిణమతి- తథావిధామేవ ప్రీతిం రసమాచక్షతే తతో మిథః సంగమ్యోపాయం జిజ్ఞాసమానౌ యూనోః

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజికాశ్చేష్టాజాయంతే తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగతౌ సత్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః।తథాచలోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయికానాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథ యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాంచాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీ మానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేద్భవది - స్యురిత్యధ్యాహారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకార్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - నతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః।విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్య
భిచారిణః। వ్యక్తస్సతైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

సఃస్మృతఇతి ౧౨. తత్రరసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హంసభావాదికాశ్చేష్టాః।
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససామగ్రీంవిభావస్య లక్షణంవిభాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభివ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఉదనంపచరిత్యాగివద్యావిభావ్యభివ్యక్తిమాత్రిత్యవ్యవహ్రియతే-లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషిణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే- తదుక్తం 'జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృత్'ఇతి-తద్ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి-యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయికానాయి

కశ్చ- రౌద్రే వైరీ- భయానకే వ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉద్దీపనవిభావ ఇతి- చాతుర్విధ్యం దర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా చోక్తం 'ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః । తచ్చేష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతా। నూపురాంగదహారాదితదలంకరణం మతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితా' ఇతి ౧౩ అథానుభావం లక్షయతి- కార్యభూత ఇతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్తరకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా, ఉత స్థాయ్యపేక్షయా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభావిత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కరణస్య ఏవం చానుభావే సతి రసో రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్స్యాత్। అత ఏవ న ద్వితీయః। న హి భావకమనోవర్తీ స్థాయీ న స్థాయినః పూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాద్యవయవవికారవిశేషోఽనుభావః। ఉక్తం హి రతిరహస్యే। రసతాం గచ్ఛతి స్థాయీ యత్కార్యముపలక్ష్యతే । అనుభావ స్స విజ్ఞేయో రసావస్థానసూచక ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం, తతో భవాస్సాత్త్వికాః । తే చ ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వం - అతస్స్థాయిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోఽయం కటాక్షాదిరభినయాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్సహృదయహృదయస్థితం రత్యాదిభావమనుభావయతి సోఽనుభావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదివికారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సోయమనుభావ ఇతీరిత' ఇతి। ఉక్తార్థే సమ్మతిం దర్శయతి- రసతామితి। స్థాయీ రసతాం గచ్ఛతీతి ౧౪. అక్షసాక్షికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే సాధారణకారణమాహ- పరగతేతి- అభినయాదిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయాం సుకుమారస్యాంతఃకరణస్యాంతస్సుకో[illegible] [illegible]త్వం సత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తత ఇతి। [illegible]

వాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః- అనేనైవంవిధేనాంతఃకరణేన కటాక్షాదయోఽను భూయంత ఇతి తేషామనుభావత్వే సాత్త్వికత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే॥ 'పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః। అత్యంతేనానుకూల్యేన యేన తద్భావభావనం॥ తత్సత్త్వం తేన నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యే సత్యప్యేషాం పృథక్తయా॥ లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తే చ స్తంభాదయస్స్మృతా' ఇతి॥ అత్ర తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం 'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతే స్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావభావన'మితి॥ ఏవంచ విభావాదిదర్శనజన్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభావన రూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోఽత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

> స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు
> వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిత
> శ్చరంతీతి వ్యభిచారిణః। తే చ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
> తాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వ స్మృతిమ
> రణమదాస్సుప్తినిద్రావిబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సు
> మతిరలసతావేగతర్కావహిత్థావ్యాధ్యున్మాదౌ విషాదోత్సుక
> చపలయుతాస్త్రింశదేతే త్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ
> క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సా విస్మయశమా స్థాస

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్స్తంభాదయో భావా స్సాత్త్వికభావా భవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేఽపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమితి బోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి- స్తంభేతి॥ స్పష్టం ౧౫. అథ వ్యభిచారిణాం సామాన్యలక్షణమాహ- వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితి శేషః- తానప్యుద్దిశతి- నిర్వేదేతి- స్పష్టం- ఏతే కల్లోలాస్సాగరస్యేవ రత్యాదేస్స్థాయికస్య పరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణ ఇత్యుచ్యంతే తదుక్తం 'ఉన్మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం ప్రపన్నాస్సంతి యాంతి తద్రూపతామపి॥ తథా స్థాయిని నిమగ్నా హ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః। పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తత్ర యాంతి రసాత్మతా'మితి॥ ౧౬. అథ స్థాయిభావానుద్దిశతి- రతిరితి॥ రత్యాదయో నవ క్రమేణ శృంగారాదీనాం

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగార ఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జమష్టౌరసాఇతిధనికాదయః శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధికసంఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచార్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గేషుమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృదయంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-నను వ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్షణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాం సుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూత్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః ॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవస్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే

౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే । విభావానాంరసస్యచ కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్యపోషకభావస్సంబంధః॥ ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథాక్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజనయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగాత్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

వాభ్యాముత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావై రుత్పత్తిః అనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశబ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- నను విభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హి కథముద్దీపనవిభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరాలంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుత్పన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలంబనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యతాహ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావో రూపయతాన ... త్పాదయతితర్హితస్మిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతో నోత్పా యి

తీతి। నమూత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్య తస్మాదుద్దీపనమిత్య నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపన మప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వైధావిభాగ ఇత్యత ఆహ- ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేన్నాలంబనోద్దీపన భే దావితి ద్వైలక్షణ్యాంతరేణ ద్విధావిభాగోऽనుపపన్న ఇతి సమాధత్తే ఉత్ప న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః - ఉ పచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోऽయముక్త ఇతి భావః - ఇదముక్తమ సమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేత్యాదినా [illegible] త్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి భావః - ననాలంబనే

నాయోగాచ్చేతి చేన్నత్వం। ఉత్పన్నస్యానుభూతి [illegible] అనుత్పన్న ప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపపద్యతే । యు ద్వా ఆలంబనేన కేవలముత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సహకారితయా [illegible] త్పాదకత్వం । నమూద్దీపనం పోషకమేవ [illegible] తస్య వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం। రసానుకూలతా [illegible] హేతుత్వస్య [illegible] పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లట ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం ౧౮. జ్ఞప్తివాదినాం [illegible] నాం సర్వేషాం రసస్య వ్యజ్యజ్ఞాపక [illegible] । తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ । సా హి [illegible] । రాపవాయుసమయమేవారోపయతి సరామోయమిత్యాద్య

[illegible] దితస్య పునరుద్దీపనే నోత్పత్త్యయోగాత్ [illegible] వ్యభిచారిభిస్స్థైర్యమిత్యాశయేనాహ [illegible] వ్యభిచారిభిరేవ- భవతి [illegible] ఉద్దీపనేనేతి- ఉ ద్దీపనసంసర్గ [illegible] కాధిప్రాయః- సమాధత్తే [illegible] నమితి- [illegible] హేతుత్వముద్దీపనస్య సహకారిత్వం వ్యభిచారిభిరితి [illegible] ౧౮. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్ష ఇత్యాదినా॥ జ్ఞప్తిపక్షే [illegible] సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాపక్యేణ॥ [illegible] జ్ఞప్తిరితి జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః- సాపీతి- సహకారి [illegible] యమేవరామ ఇతి- [illegible] యోగసంయోగస్య [illegible]

ధాక్రమం సంబధ్యతే- విధేయస్యేతి శేషః- విధేయసంగతత్వేఽయోగ వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం- రామోభవత్యేవేత్యత్రాత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః- ఉక్తం చాభియుక్తైః 'అయోగం యోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛినత్తి ధర్మస్య నిపాతో వ్యతిరేచకః' ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మిథ్యా ప్రతీతిం దర్శయతి- న రామోయమితి- ఇదం చ విశేషణం వస్తుతోఽరామే న రామోయమితి ప్రతీతివ్యావృత్త్యర్థం - శిష్టం ప్రతీతిద్వయం వ్యాఖ్యాతమేవ- రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణాం ప్రతీతిం దర్శయతి - రామోయమితి- అస్పష్టకిసుతేఽహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

క్షణత్వం [illegible] బాధే రామోయమితి రామస్స్యాద్వానవాయమితి రామసదృశోఽయమితి సమ్యక్త్వసంశయసాదృశ్యప్రతీతివైలక్షణ్యేన రామోయమితి నేజాయమానత్వాత్ । ఏవం చ నటేనాభినీయమానైర్విభావాద్యుపపాదనప్రకటితతయా కృత్రిమైరపి తథాత్వేనాభిసన్ధీయమానైః కటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః [illegible] ప్రతీతిగోచరైః [illegible] యసోఽరత్యాదేః [illegible] ప్రతీతిలక్షణో [illegible] రసానుభవ [illegible] సానుమితిరేవేతి శంకుకాదినాం మతం ౧౯. రసానాం స్వాశ్రయేణానుమీయతేచ। ఉభయథాపి పూర్వోక్తరూపత్వానాం జాగరూకత్వాత్ । కింతు కావ్యనాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేన సాధారణీకృతవిభావాదికేన

[illegible] త్రితత్త్వాచరైర్విభావైః కేవలసన్నికృష్టైః- జ్ఞప్తివాదినాం శ్రీశంకుకాదీనాం ౧౯. ప్రతీతిసాధనసంపత్తయం పరిహర్తుం పక్షాంతరం సంచార [illegible] [illegible] పూర్వోక్త [illegible] విభావాదికార్యం స్యాది [illegible] విభావాదీనాం [illegible] లింగత్వమిత్యా [illegible] జాగరూకత్వాదప [illegible] కావ్య [illegible] యోర్వ్యాపారా [illegible] అభిధాదివ్యాపారా [illegible] సహకృతేన [illegible] - సాధారణీ [illegible] విభావాదయో [illegible] తేన- అను [illegible] సాధారణ [illegible] విభావాదీనాం [illegible] సాధారణీకరణం [illegible] భావనేత్యర్థః -

భావకత్వవ్యాపారేణ భావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీయమానో భావ్యమానః-స్థాయిరత్యాదిః-సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః-తదుద్రేకజస్తమోభ్యామస్పృష్టంమనస్సత్త్వమిహోచ్యత ఇతి-తస్యోద్రేకాత్ప్రకాశప్రకాశమానాయాఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన-భోగాఖ్యవ్యాపారేణ- అభిధాభావనాభోగఇతిత్రయోవ్యాపారాః-తత్రాభిధాయకత్వంవాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వవిశ్వితయంతుశృంగారాదిరసాదివిషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణనటాదిగతత్వపరిహారేణసాధారణతయా
నుసంధీయమానస్థాయీసత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయే
నభోగాఖ్యవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తివాదినోభట్టనాయక
స్యమతం। అస్మిన్పక్షేపి భావాదీనాంసంయోగాత్సాధారణీ
కరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్యనిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రాక్ష
రయోజనా। నన్వత్ర సంవిన్మయేనభోగాఖ్యవ్యాపారేణరసో
భుజ్యతఇతిపక్షే భుజధాతునారసవిషయోభ్యవహార రూపః
క్రియావిశేషోవివక్షితస్తద్విషయమవగత్యంతరంవా। కల్పద్వ
యేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః। విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావి
రససంవిద్వ్యతిరేకేణక్రియావిశేషస్యవాసంవిదంతరస్యవా
ऽనుపలబ్ధేః। ప్రాథమికసంవిత్తై పరసవ్యవహారోపపత్తౌ త
దుపరి [illegible]కల్పనేగౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనా
నవస్థాదోషశ్చప్రసజతి। తతో నాయమపిపక్షస్సాధీయానితిచే
ద్భ్రమసాధీయాన్ ౨౦ అతఏవపక్షత్రయమప్యపేత్య

[illegible]సంయోగపదంసాధారణీకరణ రూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదంభుక్తిపరమిత్యాహ అస్మిన్పక్షఇతి॥ ఏతన్మతేపిపరిహారమాశంకతే - నన్వ [illegible] అనుపలబ్ధిందర్శయతి-విభా [illegible] అస్తీత్యాహ- ప్రాథమికేతి - ప్రాథ [illegible] సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిత్తే [illegible] బాధకత్వంతం - అసాధీయానసమంజసతమః భ్రమమి [illegible] ౨౦

అతఏవేతి-పక్షాణాముత్పత్తిజ్ఞప్తిభుక్తిపక్షాణాంత్రయమపి-అత్రేతి -వి
భావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం
స్థాయీభావోరసస్స్మృత ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకంవ్యాకరోతి - లో
కఇత్యాదినా-లోకే. అస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యా
సేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవంవ్యాప్త్యాదిస్మరణేనిర్విలంబతాహే
తుస్సంస్కారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావ
న్మాత్రోఽపయోగఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛాందసాః-బ్రహ్మచారి
ణోవిధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావర్ణినః-షండాదయఆదిశబ్దార్థః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదైరభివ్యక్తిపక్షఏవ సిద్ధాంతి
తః । సఏవపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహతఇత్యస్మాభిరపి
సత్సంప్రదాయలోభేనతమేవపక్షమనుసృత్యరసోనిరూప్యతే।
అత్రవిభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీ
తమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకేనాయికానాయకాది
రూపైరాలంబనకారణైరుత్పాదితస్స్రక్చందనచంద్రికాదిభి
రుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః
ప్రతీతిపదవీంనీత శ్చింతానిర్వేదాదిభి స్సహకారిభిః పరాం
కాష్ఠాంప్రాపితః । అయమస్యాంరతిమాన్ తదుచితకారణ
యోగిత్వాత్ యఏవంసఏవం యథావయ మిత్యేవంరూపా
నుమానేఽభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్య
తిరిక్తానాంకావ్యగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యేచతుర్విధా
భినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాది రూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్ర
కారస్తు అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖదుఃఖ
భావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాస్సాత్త్వికాః।స్తంభాద
యఃతదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతా
కాదిరాంగికాభినయః - పాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచి
కంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచి
తాలంకారధారణం - తదుక్తం'అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

త్రయాణాం। ఉత్పాదయంత్సహృదయేరసజ్ఞానం నిరంతరం। అనుకర్తృనిష్ఠి
తో యోఽర్థాభినయస్సోఽభిధీయతే ॥ ఆంగికో వాచికశ్చైవ సాత్త్వికాహార్య
కావితి। స చతుర్ధా క్ఌప్తస్తత్రాంగికోఽంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషంగి
యద్వాక్యం నాట్యతద్వాచికం స్మృతం । సత్త్వక్రియా సాత్త్వికస్స్యా
దాహార్యో భూషణాదికః, ఇతి- [illegible] రేవ కారణాదిభిః- కార్యాణి సహకారీణి
చాదిశబ్దార్థాః- అలౌకికా యే విభావనాదయః- అనుభావనం వ్యభిచరణం
చాదిశబ్దార్థాః - విభావనం నామ వాసనాత్మతయా స్థితస్య స్థాయినోఽంకు
రావస్థతాపత్తిః- అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచర
ణం వివిధమభితశ్చరణం చ- తే చ యే వ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - [illegible] కా
రణాదీనాం విభావాదిపదావదేశ్యత్వే హేతుః- అలౌకికానియా విభావా

ద్యాహారేణాలౌకిక విభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకిక విభావాది
పదాపదేశ్యైర్వ్యస్తైర్వై తే శకుంతలాదిభిస్తైస్తైర్దుష్యంతైర్వైతేన
వ్యస్తైస్తేన శకుంతలాదేస్తేన దుష్యంతస్యైవేతి [illegible] సంబంధవిశేష
స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్ సాధారణ్యేన ప్రతీతైర
భివ్యక్తస్సామాజికానాం హృదయే వాసనాత్మతయా దరాదవ
స్థితో రత్యాదిస్థాయీ ప్రతీయతః ప్రమాతృనిష్ఠోఽపి సర్వసా
ధారణకావ్యనాట్యస్యానుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక
సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారవత్ కారణబలాత్ప్రతి

[illegible] విభావాదిపదేశ్యై [illegible] లౌకికత్వాదలంకారిభిరుపచరి
గృహీతత్వాత్ - సంబంధ [illegible] - స్వయం [illegible] - తే
షాం సంబంధవిశేషాణాం స్వీకారే పరిహారే చ నియమా [illegible]
యావసాయాత్ - [illegible] కాంప్ర [illegible]
[illegible] వినా పరిహారప్రకారస్య [illegible] సామాజికానాం నాట్య [illegible]
[illegible] వాసనాత్మతయా అభివ్యక్తి [illegible]
[illegible] ప్రతీయతే యః ప్రమా [illegible] అనుకార్యో [illegible]
[illegible] సర్వసాధారణం [illegible] నాట్యస్యానుసంధాన సామర్థ్య [illegible]
సంపన్నా [illegible] అలౌకికాన్సర్వసాధారణ [illegible] విభావనా [illegible]
[illegible] కారణానాం బలాత్ - ప్రమాతృ [illegible]

క్తాస్స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతిప్రమాతృసంబంధిభేదాస్తేషాంపరిహారేణ అస్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థాయాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేషణం- తత్కాలేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితోవేద్యాంతరసంపర్కో-యస్యతేన- ప్రమాత్రా-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయోర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకారఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోపి - ఏవంచర్వణీయశ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేనగోచరీకరణేవిభావనాదీనాంసాధారణ్యంహేతుః - చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుజ్య

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధారణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తత్కాలప్రముషితవేద్యాంతరసంపర్కేణప్రమాత్రాస్వాకారఇవాభిన్నోపిగోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభావాదినానాపదార్థమిళితోపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనచర్వ్యమాణఃపురఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాంగాన్యాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరోదధద్బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీరసఇత్యుచ్యతే-౨౧-

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కరణం న యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికప్రతీతిజ్ఞాపయితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథోక్తః- తద్వ్యతిరేకేనిస్సారత్వాత్- విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమితిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధుర్యసౌరభాదిసహితోఽనపహ్నుతమిథశ్చమత్కార శ్చర్వణీయస్తద్వదయమపీతిభావః- పురఇతి నఖేరామప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితిసామాజికహృదయానామభేదం - సర్వాంగానీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాంగీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళితవేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతిఽబోధ్యం ౨౧ తత్తత్పదార్థాభిప్రాయావిష్కరణపూర్వకం కావ్యజ్ఞా

ప్యపత్తౌ ప్రతిక్షిపతి- అతేఽత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వే చ కథంరసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేనరసస్యాలౌకికత్వముక్తంభవతి।
బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మా
నందరూపత్వముక్తంభవతి 'రసో వై స' ఇతిశ్రుతేః । తస్యా
లౌకికత్వే చర్వ్యమాణతైకప్రాణ ఇతి హేత్వంతరం। అనుభ
వైకరస ఇత్యర్థః । అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితిభావః। నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతతైకరసత్వాత్ । ఏతావతాకథ
మలౌకికత్వమితిచేదుచ్యతే। యథాయోగినాంనిత్యసిద్ధోఽపిబ్ర
హ్మానందోవిజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తిః సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాగూర్ధ్వంచ । తథారసోఽపినిత్యసిద్ధానందాత్మకావ్యా
ర్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యఞ్జనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే। నచైవంలౌకికసుఖమితికథంవాఽలౌకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్పా
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేనవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్।నను రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేఃకథంహేతుత్వమితిచేత్ప్రత్యుతవేదాంతానామావరణ

నివారణసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్రరసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః యథాబ్రహ్మసాక్షాత్కారే వేదాం
తానామజ్ఞాననివర్తనేహేతుత్వంతథారసేఽపివిభావాదీనాంచ

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి- అత్రమాత్రచా ఉత్పత్తిజ్ఞప్తివ్య
వచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తస్మాతోఽ
పయోగే విభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాదిగ
తా యే వ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యాయే
అలౌకికమహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణ నిరస్తసమ
స్తావరణస్య విగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య
సకలాని లౌకికాని చయాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని తన్నిరపేక్షః- అతఏవ

భంజన ఇవ విభావాదీనాం తత్ర చర్వణమాత్రోపయోగ ఇత్యవే
హి। తథాహి విభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహా
సహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యా
త్మానందసాగరస్యైవ రసపదవ్యపదేశ్యస్య లోకోత్తరచమత్కా
రకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా
విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యా
యతే। తస్మాతోఽపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుతా నిర్వా
హః। అతఏవైతేషాం వ్యంజకత్వం వ్యంగ్యత్వం చ రసస్యేతి స
ర్వమలౌకికమేవ। అతో న కించిదసమంజసం ౨-౨ ఆగంతుక
చర్వణాపర్యాలోచనైవ భట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా
ఉత్ప్రేక్షితాః। విభావాదీనాం నానాపదార్థమిళిత ఇత్యనేన విభావా
దిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవో న నిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం
భవతి। ఐకధ్యేన చర్వ్యమాణ ఇత్యుక్త్యా చర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మా ప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపః విగళితవేద్యాం
తరశ్చాసౌ స్ఫురణవిశేషశ్చేతి- స ఏవ చర్వణం స్వాదనమితి చాఖ్యాయతే-
ఉభిధీయతే- తస్మాత్తేఽపి - తస్మాత్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయో
గాత్- అతఏవేతి- ఏతేషాం విభావాదీనాం- అత ఇతి- కించిదీషదపి- నాసమం
జసం ౨-౨ ఆగంతుకేతి॥ ఆగంతుకం తత్కా- లోద్బుద్ధం యచ్చర్వణం స్వా
దనం తత్- విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానేరసానుభవే నిర్విక
ల్పకత్వం న సంభవతీతి భావః- తర్హి సవికల్పకత్వం సంభవతీత్యత ఆహ -
ఐకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యే తస్మింత్సవికల్పకత్వమపి న సిధ్యతీతి భావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యేతరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధేచో
భయవిధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ - నవి
రోధమితి॥ ఉక్తార్థే సమ్మతిందర్శయతి- యఇతి॥ అతిజనః అలౌకికః॥ శ్లో
కంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్-
తస్యేకఇటీత్యాదేశేచోక్తరూపసిద్ధిః॥ నను స్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యు
క్తంభవతి। ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూ
ర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి। త
థాచోక్తం॥ యోలౌకికోప్యతిజనః కారకసిద్ధోప్యకార్యభూత
శ్చ। సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసః కేనోపమీయేత॥ లోకవిదిత
త్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థే లోకసర్వలోకాభ్యాంఠఞ్।
లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్ద
వ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః। తైరభివ్యజ్యతే
నతూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ। విభావాదివిశేషణవిశిష్ట
త్వాత్సవికల్పః। తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రమే
యమిత్యర్థః। నను కింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పన
నిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృం
గారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం। శబ్దశక్త్యా
దుభయపద ప్రయోగేపి కావ్యార్థానుసంధానశూన్యానాం
రసప్రతీత్యభావాత్। ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయో
గేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః। అతోన్వ
యవ్యతిరేకాభ్యాం విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తేష్వేవ
వ్యంజకత్వపర్యవసానం మనసిరోచతే॥ నను తత్కృత్స్న

స్యకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవా
చ్యత్వమస్త్విత్యాశంక్యసమాధత్తే- నను కింవిభావాదీనామిత్యాదినా॥
ప్రత్యేతీతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-అసతోవ్యాఖ్యానాదిసాక్షాద్వాచకప
దప్రయోగేప్యసత్యపి- రసశృంగారాదిపదయోస్సవాచకతేషామప్రయోగేపి
రసప్రతీతిర్విభావాదిమాత్రస్యైవ। నను రసశృంగారాదిపదవాచ్యా

మజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వం భవేదిత్యాశంక్య సమాధత్తే-ననుతర్హీ
త్యాదినా॥ తేషాం రసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాం ఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రస శృంగారాది
పదానాం రసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతో న వైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాం రామకృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనా ప్ర
త్యక్షాణాం రసానాం ప్రతీతిస్ఫూర్తిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకరణ
స్థేభ్యో రసశృంగారాదిపదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షా
ణాం తత్తద్రసానాం ప్రతీతిరపి భవత్యేవేతి- తర్హి కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రా

గారాదిపదానాం నిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత, తేషాం రసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితి చేత్, నహి వయం తేషాం ఘటాదిశబ్దవ
త్స్వమయబలేనార్థావబోధకత్వం నిషేధామః। నహి పరోక్షరస
ప్రతీతిరపి తేభ్యో నిషిధ్యతే। కిం తర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమ
నంతరభావినీ బ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయేయం నిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికా ప్రతీతిస్తస్యాపదాయషభిధావృ
త్తివిషయతానిషేధ ఇతి సంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీ రసప్ర
తీతిర్నాకేనాప్యపహ్నోతుం శక్యతే కావ్యార్థానుసంధాననిపు
ణానాం రసతరలితచేతసాం సముత్మేషాదితి ద్యోతయితుం పురః పరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౦. విభావాదీనాం సంయో
గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్యనిష్పత్తిర
భివ్యక్తిరితి సూత్రాక్షరయోజనాత్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్య సోదరీ -
తత్సదృశీత్యర్థః- నతత్సాదృశ్యమాత్రం-తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యాశ్చాపరోక్షశ్చయో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మా యస్యా
స్సా తథోక్తా- 'రసో వై స' ఇతి శ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీ రసాను
భూతిః- విశిష్టాయాః ప్రతీతేర్విభావాది మాత్రీయత్వాదభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితి భావః-కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౨౦. అస్మిన్పక్షే
సంయోగశబ్దస్సంవలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం
ధపరో నిష్పత్తిశబ్దోభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అత్ర అస్మిన్

పక్ష ఇత్యర్థః। నను విభావానుభావవ్యభిచారిణాం చ వ్యస్తానామైకైకస్య నైకరససాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపి రసస్యాభివ్యక్తిరితి సూత్రే మిళితా నిర్దిష్టాః- తథాపి 'వియదలిమలినాంబుగర్భమేఘం మధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాం శ్రీః ధరణిరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరే దయితే ప్రసీద ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగం ప్రవృత్తిః కథమపి పరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతి చ హిమాంశోర్నిష్కలంకస్య లక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుః కపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగతే వివలితం సంభాషిణి స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే సంకుంచితభ్రూలతం, మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణం తయా చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచచతురం జాతాగసి ప్రేయసి' ఇత్యాదౌ చ విభావానా

భిచారిణాం తత్ర తత్ర రసశ్లోకేషు కేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్యతే। తథాపి తేషామసాధారణానాం పరస్పరావినాభావబలదన్యోన్యాక్షేపకత్వే సతి నానైకాంతికత్వమితి సూత్రే మిళితానాం గ్రహణమితి బోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమోపి రసః। విభావాదిభ్యజ్యమానతయా క్రమస్య విద్యమానత్వేపి సాస్వాదాతిశయమహిమ్నా తస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

ఇతి రసనవకస్య నిరూపణం

తే చ రసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోక్తస్థాయినస్సన ౨౮. న

మనుభావానామపాతత్వేపి వ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాం చ కేవలానామేవ స్థితిః కథమిత్యాశంక్యాహ ॥ విభావేతి ॥ సమాధత్తే ॥ తథాపీతి ॥ అయం భావః - విభావాదీనాం సాధారణత్వే త్వనైకాంతికత్వం - అసాధారణస్య విభావస్యానుభావస్య వ్యభిచారిణో వా కేవలస్య నిబంధస్యాపి నాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి తత్ర తత్ర కేవలానాం స్థితిస్సూత్రే మిళితానాం నిర్దేశోప్యుపపద్యత ఇతి। అయమితి. నను ప్రతిపాదితప్రక్రియయా క్రమస్య విద్యమానత్వాత్ కథమసంలక్ష్యక్రమత్వమిత్యత ఆహ - విభావేతి - [illegible] - నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతభేదవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్ - [illegible] - శృంగారహాస్యకరుణరౌద్రవీరభయానకబీభత్సాద్భుతశాంతనామానః [illegible]

బహువచననిర్దేశః ఇహ, నను రససంఖ్యాయాం మతభేదే నోచ్చావచత్వా
త్ కథం నవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధి
మేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణే
ష్విత్యర్థః- కుతోపి హేతోః-వటయక్షవత్ - వటేయక్షః ప్రహాస్తీతి
ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రససాత్స్వాదనాత్ ।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

స్వయంనియమోనసిద్ధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యత ఇతివ్యు
త్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవార్థో యు
క్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్। ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదర
హితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరు
ణాదీనాంరసశబ్దార్థత్వైవనఘటత ఇత్యభిప్రాయేణ శృంగార
ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార। వీరాద్భుతాదిషు రసేషు
రసప్రసిద్ధిస్సిద్ధా కుతోపి వటయక్షవదావిభాతి । లోకేగ
తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్ర
మోనః ॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్స
లభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసాన సుధియోవ
యంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ ' ఇతి ॥ అన్యే
తు'నశాంతంమేనిరేరస'మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసాన
భిప్రేత్యాహుః॥ 'రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ
చ్చేష్టతేతావేతౌసుచిరామనాది సుమహాకాలప్రవాహాగ
తౌ । నైకోపిక్షయమేతిపుంసాంతదనయోరామూలమున్మూ
లనేతేనాత్యంతపరిక్షతేఽత్రభువనేకానామశాంతేఃకథా' అపి
చ॥ 'యదినవమతయాశమోపి తస్య స్థితిమితిమునిస్సచనా
లలక్షదేవం । అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌ రాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కా
లప్రవాహః తస్మిన్నాగతౌ ప్రవృత్తౌ - తత్తస్మాత్ - తేనహేతునా-శాం
తేర్నామస్య- తన్నామకస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః -
నవమంస్థాయికంశాంతం- కిమితి నాలలక్షత్ - ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్త
వానిత్యర్థః-అపి కిం చ- సుఖమారంభం రాతీతిముఖరా రతిముఖరా ఆ

ద్యామేషాం తాన్ - భావాన్ స్థాయిభావాన్ పరిగణయంత్స్న - అస్యశాం
తస్య - కింవాఽలలంఘత్ కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని
ప్రణీతరసప్రకరణే - ఉపలక్షణం - శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుత ఇత్యత
ఆహ - విభావేతి - శాంతస్యమతభేదేన స్థాయిభావభేదాత్తం నిర్వేదస్య నపరిగ
ణయతు విభావాదీన్యుక్తోనస్య యోదిని భావః - ఇ, పరిహారతి - నతావది ...
దినా॥ నశోభతే - శృంగారమేవరసనాం ప్రపమామనామేవ వనపుసుప ప

లంఘుకస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా
వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేనశాంతోరస
ఇతి॥ఉపశేక్షువత్సాలేనసహదశరసానుదరీకుర్వతే। అపరేఋన
స్నేహభక్తిభ్యాందశరసానవస్థంతే । తతోనవై వేతి
నియమోనసిద్ధ్యతీతి వేదతాచ్యతే ఇ- నశావత్సూజరాజు
పక్షశ్శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిసహిమాన్నాలోకోత్తరభా
వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపిహిస్థాయీతదానీ మానందాత్మక
తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥"విలసతిసుఖస్వరూపంవిగలితవే
ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామశదితమాస్తికరుణాదావ
పిమతోనరస"ఇతి। అయంభావః॥విగలితవేద్యాంతరత్వమానం
దస్వరూపమిత్యవినాసం। తత్ర-యథానావ స్థవాననాం। సవే
క్షత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్ర-ఘమానాంసర్వే
మర్త్యావేపి న రసరూపతా। పక్షయదివేద్యాంతరవిగళనాత్సైవ
మానందరూపతాయాంవివాద స్తత్ర-థం శృంగారస్యాపి ర
సరూపతాసమర్థనం । తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యాపిలయా
ప్యానందపారిపుర్త్యాపస్యాభావాత్ । ముముక్షపథాయాంచ
వినాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాలోరపి తస్యాస్థపాపస్యాక్ష

ద్యత ఇత్యర్థః - తత్రోపపత్తిమాహ - కావ్యేతి - నదానీంతత్వనావమయే -
తత్రసంగతిందర్శయతి - విలసతీతి - తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వ - కిం
భావాదావప్యాస్తేయదినామనసఃక్షుత్రాన - రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః పు
ముక్తానీ ముముక్షవిధాయాం - వేద్యాంతరవిగళితమేవసుఖస్వరూపమితి
తృప్తిపాదిత ప్రక్రియాయామిత్యర్థః - ఆపశకృపస్య కరణ ...

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యు
పగమేనైవ।సోపపత్తిం యుక్తించదర్శయతి- కించేతి- నశాంతం మేనిరేరస
మిత్యతో౽త్తరమాహ- తథాపీత్యాదినా ॥ స్థాయీతి-స్థాయినాం రత్యాదీ
నామష్టానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశత్సంచారిణాంచమధ్యేపాఠా
త్పఠనాదేవ-ఉభయోరూపతా స్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

దితిచేదుత్తరంవ్యాసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా
వేద్యాంతరస్యకార్త్స్న్యేనచేతోఽనిరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యా
నందవాహిన్యభావస్య విప్రలంభేసత్త్వాంగీకారేణైవ రసత్వ
స్యప్రసాధనీయత్వాత్తయైవరీత్యాకరుణాదీనామపిరసత్వ
మకామేనాప్యురరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదౌ నానందో
న్మేషః కథంతర్హి సామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహాంతమానందమన్వ
భూమేత్యానందాత్మతాప్రతిసంధానంకథంచ పునరపి తత్ర
ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశ
మదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీకృత
స్వాంతేషుశ్రవణాదినిగతేషుపండితేషుసంభవత్యేవ శాంతో
నామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిషు
మధ్యేపాఠాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయదిపున
శ్చిత్తేమునేస్సన్నమ్మతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతా ప్రతిముఖానన్యాన
పిస్థాయినః । తేషాంద్వైశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశేత్ప్రథమసౌ నిర్వేదమేవాదితః॥
అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచ
ననిమీలనాదిరనుభావః । మత్యస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధిమేవావిష్కరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య
స్థాయివ్యభిచారితే చేత్ అపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిషుద్వైశ్యతయా
ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహార్ద్యేష్వన్యేష్వపి [illegible]
సంచారిణామాదితః॥ అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః- [illegible]

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభీరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయే
నాహ-కించేత్యాదినా॥ జుగుప్సేత్యాదిస్వభావఇత్యంతంస్పష్టం- యత్నే

ణః।కించ'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనాను
రోధాచ్ఛ్రుతిపివాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయిన
మాహుః । కోహ్యశస్త్రాత్సాహో వానిర్వేదోవాశమోవా
స్యస్థాయీత్యవాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। త
దసంగతం। రసానాం ప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను
సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నా
ట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్నైవం। నహివయంనాట్య
ప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే । కింతువ
ర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ । అతఏవ"అష్టౌనాట్యేరసాస్స్మృ
తా"ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినాతదసంకీర్తనం
తునాట్యాభిప్రాయేణ। కింతునసార్వత్రికలోకయాత్రోప
యోగితేత్యభిసంధినా।ననుసూత్రకారైఃకంఠతోఽనుపాత్త
స్యనిర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం।సూత్ర
కృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః। యత్నేనకించిత్సూచ
యంతి।యథాకాణాదోరూపాదీన్సప్తదశగుణాన్కంఠతోనిరూ
ప్యపశ్చాచ్చశబ్దేనసప్తగురుత్వాదీనసూసుచత్। తస్మాదస్త్యేన
వమోరసశ్శాంతః। ననుపిత్రాదేఃపుత్రాదౌప్రీతిస్థాయికోవ
త్సలోనామరసస్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వప్రీతాస్థా
యిరసస్స్నేహోఽపిరసస్సేవకానాంప్రేయస్సుదేవతాదిగో
చరస్తాత్పర్యస్థాయికోభక్తినామారసోఽప్యస్తీతిచేదుచ్యతే । ర
తిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతా
మాపద్యతే,సైవదేవతాగురునృపపుత్రమిత్రవిషయాచేద్భా
వశబ్దభాక్భవతి । ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్నేహభక్తీనాం
రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

శేన-లాఘవాధికంపదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యత్నేన-చశబ్దేన - అ
సూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభాక్ భావశబ్దవాచ్యా-ఏవ

మితి-రసభూమికాయా రసవేషస్య విన్యాసేన రసానాం నవత్వ విఘటనేవ టుతానేత్యన్వయః-అత్రాభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవాదయో విషయా యస్యాస్సా తథోక్తా-మునిగురునృపాదయోఽత్రాదిశబ్దార్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితో వ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చ భావః-అత ఇతి - నిర్వ్యూఢం నిర్వాహః కృతః ౫౭. తత్ర రసానాముపాధివశాన్మిథస్సహావిరోధాస్సంభవంతీతి తత్ప్రకారం ప్రదర్శయితుమాహ-అ

శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వ విఘటనపటుతా । ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః "రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః । భావః ప్రోక్త" ఇతి । అత్రోనిర్వ్యూఢం నవైవ రసా ఇతి ౫౭. అథైతేషాం మిథస్సహావిరోధా

—— రసానాం మిథస్సహావిరోధాద్యుచ్యంతే ——

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జాయంతే చేతసో ధర్మా విభావాదిసమాగమే ॥ వికాసః కుసుమస్యేవ ప్రాదవస్యేవ విస్తృతిః । చేతసో భేరివ క్షోభో విక్షేపో మారుతో యథా ॥ వికాసమూలశ్శృంగారో వీరో విస్తారమూలకః । సంక్షోభోపాధికో రౌద్రో బీభత్సః క్షేపమూలకః ॥ ఏతస్మాలా హాస్యచిత్రభయానకదయాః క్రమాత్ ॥ శృంగారహాస్యయోర్వీరాద్భుతయో రౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ హ్యేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌ శృంగారబీభత్సౌ తథా వీరభయానకౌ । రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథః ॥ తత్ర శృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన పరిపోషాతిశయః । అత ఏవ శృంగారస్య శ్లేచ్ఛాదివిషయ

తేతి॥ వికాసేతి-విభావాదీనాం సమాగమే దర్శనే శ్రవణే వా-వికాస ఇతి-చేతస ఇతి ప్రతివాక్యం సంబధ్యతే-వికాసాదీనాం ఫలమాహ-వికాసమూల ఇతి-ఏతస్మాలాః-వికాసమూలో హాస్యరసః - విస్తారమూలోఽద్భుతరసః-సంక్షోభమూలో భయానకరసః-క్షేపమూలః కరుణరస ఇతి వివేకః। శృంగారేతి- రౌద్రభీమయో రౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరిపోషాతిశయః విదగ్ధజనైకవిషయో రసపరిపోషవిశేషః- విపక్షే విరోధమా

హ- అత ఏవేతి- అయంభావః-యత్ర విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితో రసః- స చ విభావాదితథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ - ఏకత్రైతి-అత్ర ప్రత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాన్యత్వం తాద్భావ సూచ్యతే- యథా రావణస్య సీతాయాం - ఏతేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగే జాతేఽన్యత్రానురాగస్యాభావే చ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయా నైవ రసాభాసత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమజాతానురాగే వత్సరాజే జాతానురాగాయా రత్నావల్యాః పూర్వానురాగస్యాభాసత్వేనాభాసత్వం । ఉక్తం హి శృంగారతిలకే"ఏకస్మిన్నేవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధా మతః" ఇతి - రతి. ఏషాం నవానాం రసానాం ర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయో నవ స్థాయిభావాః॥ తత్ర శృంగారస్య స్థాయిభావః। రతిస్సంభోగవిషయేచ్ఛా [illegible] విభావాదిభిస్స్వాదుతాం నీతా శృంగార ఇత్యుచ్యతే। శృంగం ప్రాధాన్యమియర్తీతి శృంగారః॥ తత్ప్రాధాన్యం ధ్వనికారేణోక్తం "శృంగార ఏవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః॥ తన్మయం కావ్యమాశ్రిత్య మాధుర్యం ప్రతితిష్ఠతి" [illegible] వకారేణాప్యుక్తం [illegible] వచనకారిణః [illegible] సంభోగోఽపి విప్రలంభశ్చ [illegible] సంభోగోఽప్యనుకూలౌ నిషేవేతే యత్ర [illegible] సంభోగో యథా [illegible] ఉక్తం హి "[illegible] నాగస్య [illegible] శృంగా [illegible] ప్రసంగాత్ [illegible] భావానామసంభవాత్ [illegible] [illegible] శృంగారో [illegible] ॥ [illegible] సంభోగశృంగారం [illegible] ॥ [illegible] శృంగారావస్థా [illegible]

స్వరూపమాహ-ప్రేమేతి॥సంభోగశ్శృంగారంవిభజతే-సద్విధఇతి-సం
క్షిప్తంలక్షయతి - యువానావితి॥యువతిశ్చయువాచయువానౌ ॥ తంవి
భజతే- ఆద్యస్త్రివిధఇతి॥ త్రైవిధ్యందర్శయతి - నవీనేతి॥నవీనశ్చవిరహా
నంతరజశ్చమానానంతరజశ్చ-తేషాం ॥ విస్తృతంవిభజతే - విస్తృతోపీ
తి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజశ్శాపానంతరజశ్చ తేషాం- సంక్షిప్తభేదే
ష్వన్యగ్రంథాంజస్యయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యుత్సుకత

రత్వేనసంభోగస్సప్తావస్థః ప్రకీర్తితః" ఏవ్యానంచైతత్రసాకరే
"ప్రేమావిర్భావకారణ్యేష్వతచ్చింతాత్వభిలాషకః, రాగస్తస్సం
గబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా, తద్వియోగాసహం
ప్రేమరతిస్తత్సహవర్తనం, శృంగారస్తన్మయాక్రీడాసంభోగస
ప్తధాక్రమాత్" ఇతి। సద్విధః, సంక్షిప్తావిస్తృతశ్చేతి। తత్రా
ద్యోభూపాలేనోక్తః "యువానౌయత్రసంక్షిప్తాంత్సాధ్వస
వ్రీడితాదిభిః। ఉపచారాన్నిషేవేతేససంక్షిప్తఇతీరిత"
ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్।
విస్తృతోపిత్రివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్।
తత్రనవీనేనతేఽజ్ఞాసస్యసంభవేనవిరహానంతరభావినిప్ర
ణయమానసతయామానానంతరభావినిప్రణయేష్యామానా
నుప్యాచ్చ సంభోగాంగానాంకామశాస్త్రప్రతిపాదితా
నాముపచారాణాంసంక్షేపాత్సంక్షిప్తః। తదతిరిక్తేమధ్యభా
వినిసంభోగేప్రవాసశాపానంతరభావినోశ్చతద్విస్తా
రాద్విస్తృతః -ఉదా. తత్రనవీనోయథా॥ పర్యాయోన్నమితే
నబాహు[illegible]సంవృత[illegible]

[illegible] ప్ర[illegible]చ- ఉపచారాణాం
[illegible] - తదతిరిక్త[illegible]
[illegible] - నవీనా[illegible]
[illegible]నానంతర[illegible]—ఉదా.
తత్రనవీన[illegible] పర్యాయేతి ॥ పర్యాయోన్నమితే
న. ప్ర[illegible]

తల్పమవాపితాశాయితాపి- సందానితోరుద్వయీగాఢసంయోజితోరు కాండా- బద్ధే సందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-విలంబ్యేతి॥ కించిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కౌతుకేన కల్పితమారోపితమాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధో

భర్త్రా హస్తాగ్రరుద్ధాధరా। యత్తాం తల్పమవాపితాపి శయి
తా సందానితోరుద్వయీ సీతానాతనసంగరాదిషు పతేర్జ్ఞాత
స్తత్రాప్యుత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరజాపి యథా॥ విలంబ్య సమ
యం కించిత్త్యాలే కలిగృహాంగణే। స్మరవ్యగ్రతయాసీతా చ కిం
పిమపచేష్టితం॥ ఇహ స్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగా
నాం వ్యాపారాణామసంభావితత్వముక్తం। కిమపీత్యనేన సహజప్రేమ
రమణీయమార్దవమాసీనమతిమనోహరాజాతేతి ద్యోత్యతే॥ ౨॥
మానానంతరజో యథా॥ సఖ్యా కౌతుకకల్పితాగసి గతే రా
మే సమీపం ప్రియాయాస్తే ముఖ్యం పరమాగత్యాననం జహౌ తస్యాం
తికే సంగతం। సావాచంయయమత్రాంగణోత్సవచకిలత్తచ్చాటువా
చాం శ్రీరింవాక్షైన ప్రవణాపితతత్కృతహాత్తాస్తేషం ససావాప
యత్॥ అత్ర కోపాత్మపతిపయోరుపచారసంకోచః। ప్రేమాతిశయా
చ్చ సంభోగాంగోపితః॥ తదేవం త్రివిధస్సంభోగో నిరూపితః॥
౩॥ అథ విప్రలంభః। తత్ర సఖ్యజో నామ సమనపిరిహామానాసం
గరజేష్యన్యోన్యసంతాపకాలభావీ॥ యథా॥ ప్రాగ్ధాలింగన
చుంబనాధిత సుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాప్య యుక్తిషు
రసస్పర్శానసుఖాపానప్రశాంతప్రమాః। ప్రాంగణే గణిత
కాలనాః ప్రతిముహుర్యో మోక్షసంగారిణస్సలారాధమప
యోస్సమగ్రవిభవాస్స్వంగారతీలాబభుః॥ అయం సర్వోఽపి
నాసంసరస్త్రైణ్యస్త్రీస్వభావస్సంభోగః। అయమేవ ప్రవాసా
సంసారం వర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజో భవతీతి తస్యేతి

యస్మిన్ తస్మిన్- సమీపంగతే పాత్రే సతి- నాస్తే చ ప్రసరా స్వయమాగ
గనాసుస్సనాపి॥ ౩॥ అథ విప్రలంభ [illegible] ప్ర
త్రి॥ ప్రాప్య చేష్టా ప్రాంతథాగస్పృహాంతికే- సుఖః పాపమ [illegible]

తేలోచనేయాను తాస్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ ధైనుకాదిబంధవిశేషాః-వై
యాఘ్రాదయ ఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్య నానాత్వప్రదర్శనాయ
కతిచిద్భోగవిశేషాన్ దర్శయతి- విభ్రాణా ఇతి॥ సీతాపతిం సఖామంటపో
పవిష్టం శ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌ పతంతౌ చ - పర్యాయేణే
తి శేషః॥ ౬॥ అథక్రమేణ వసంతాద్యుపభోగానాహ- స్వేదాంభ ఇతి॥ స్వే

మేవోదాహరణం। శాపానంతరజస్త్వన్యత్ర ద్రష్టవ్యః॥ వా
త్స్యాయనీయేనాస్య ద్వివిధస్యాపి ప్రకారాంతరేణ ద్వైవిధ్య
ముక్తం 'బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి ద్వివిధం రతముచ్యతే। తత్రా
ద్యం చుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయం తు రతం సా
క్షాన్నానాకరణకం మతం' కరణాని ధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥ ౪
అథ కతిచన క్రీడావిశేషాన్ దర్శయతి॥ విభ్రాణాః పరివాదినీః కుచ
భరోత్సంగే కురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శిత బాహుమూల సుషమం తం
త్రీస్సంస్పృశంత్యశ్శనైః। మదస్పందితకుండలాలకభరామా
ఘూర్ణ్యాఘూర్ణ్యస్వరాన్ కించిత్కుంచిత లోచనా ముహుః పద్యైర్గాయంతి
సీతాపతిం॥ ౫॥ యుగపదుభయపార్శ్వే యోజితౌ కందుకౌ ద్వా
వుపరి భువి చ వేగాదుత్పతంతౌ పతంతౌ। కరకమలతలాభ్యాం కో
మలాభ్యాం ఘటయంతీ కలయతి కమలాక్షీ కౌతుకం కోసలేంద్రోః ॥
౬। స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరం రాగాన్ముహుస్సం
స్పృశన్ ... రోపధినాపరాగపిహితే ప్రియేణ చుంబన్ దృ
శౌ। శ్లిష్యన్ మన్దహసచ్ఛలాత్ప్రియముహుః ప్రాంశు ప్రసూ
నాస్తవమేకాంతాభిః సుమాపచాయమకరోద్రామో వసంతే
వనే॥ ౭॥ కర్పూరైకేణసారకముదియగన్ధైస్సన్... శీతలశిలాత
లస్పృశన్... సుమతీర ... కాయమానే ధారాగృహే ర

...భసః అపనయచ్ఛలాన్ మార్జన వ్యాజాత్ - శృంగారస్యోపనా
... వ్యాజ ... యత్యర్థః ... ప్రియతమానాం పౌరుషాథకోప
రిభాగస్థితానాం ప్రసూనానామవస్తయే గ్రహణాయ। నను రామస్యైకప
త్నీకత్వేన ... కాంతాభిస్సహేతి చేదత్రైకవిధేయస్యభవశేయనం కలావ
... ప్రియప్రాప్తం ... ॥ ౭॥ కర్పూరేతి॥ ధారాగృహే జలయంత్ర

గారే॥ ౮॥ నీపఇతి॥దివసేసతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితి భావః - నభసి శ్రావణేమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సుధావదాతఉత్సేధవానత్యున్నతశ్చయస్సౌధస్తస్యగర్భే-సరామస్సకాంతస్సన్ రేమేవిజహార॥ ౯॥చాంపైరితి॥యువతయఃపరిజనోయస్యసతథోక్తః-సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితి భావః-కామోరామమభ్యాజగామ- రామస్యకామనీయకజితకామత్వాదపసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషేణయిష్యురాసీదిత్యర్థః। తత్తదుద్దీపనవ

ఘుపతిర్విదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేప్రాప్తావలేపేస్ఫుటతిచకుట
జేసప్రవృద్ధేచలోధ్రే కంపశ్యాంకిక్రీడదళ్యాం విరచితకుసు
మోపాజనేష్వర్జునేషు। ధారాభిఃభ్రాంతరాభిఃసతత
మదివసేగర్జితేస్ఫూర్జితేసౌరామోరేమేసరామోనభసిశుభ
సితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాంపైఃపుంద్రైస్తమురూమ్పైఃకమ
లకువలయోత్ఫుల్లమల్లీయుతవైర్గ్రైవైప్రేమ్యైశ్చ సచ్ఛ
దమధుమదనస్స్యంధవాహాద్విపంతైః॥ నిర్భాసైస్స్పంసయో
ర్వైశ్యగమపనమత్తైస్తత్రయాతాప్రపన్నైః కామస్సంగ్రా
మకామోయువతిపరిజనో రామమభ్యాజగామ॥౧౦॥నవతరుణి
మసంచితోష్మగర్భం ఘనగమదసంకుమచాంచితాంగరాగం।
కుచభరశయనంకలావతీనాం హిమశిశిరోపగమేప్యుపేతరా
మః॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పుదాంరాంతరాపే
క్షమైకపత్నీకత్వేపిశోభాద్భుతత్వేనప్రౌఢోక్త్యాజ్ఞేయః॥౧౧॥ఏ
వం సంభోగం సప్రపంచం నిరూప్య సంప్రతి విప్రలంభం నిరూప
యితుకామస్తస్యకరుణాఖ్యసంవర్తింతిపభేదమాశంకతే॥ న
నుకేవలస్థానేభావ్యవిభావితరభావసాధారణ్యేనవిప్రలంభ

స్యా రామస్యరసశీలోలత్వమనుభావి భావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హిమశిశిరయోరుపగమేహేమంతేశైశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాది ప్రవీణ్యశాలినీనాం॥ నను రామస్యకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్సాశత్రబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః స్వపిదారామాపతారేశాపనశౌ రామస్యబహుపత్నీకత్వనస్యాపూర్ణ ప్రా ప్రాంతరేప్రతిపాదితమ్॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజతే॥ సం ౧౧॥ సకప

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగేఅయోగాఖ్యవిప్రలంభఏవ ॥ దృక్సంగాదీనాంక్రమేణస్వరూపోదాహరణేదర్శయతి- దృగితి॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షుఃప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరంప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తాం-

స్యకరుణాత్కథంభేదఇతిచేన్నైవం । యతోవిప్రలంభస్యకాలాంతరభావిసంభోగాకాంక్షావతఃకాలత్రయేపి తదాకాంక్షాశూన్యాత్కరుణాదస్త్యేవభేదః। సహ్యయోగవిరహమానప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచవిధః । అయోగోయోగప్రాక్కాలికభావః। విరహోయోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపిసంత్యేవభేదాః। తత్రాయోగఏవహిరతిర్దశావస్థావతీక్రమాదు

చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం

పచీయతే। కాఃపునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరఃకృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహామరణంచదశాదశ॥దృక్సంగోనామాదరనిరీక్షణం ॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవదాంసఖిదళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీంరామేపశ్య గతాగతంవిదధతీమస్యాఃకటాక్షావళిం । కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రాసస్పృహాభ్యామియంయాతాయాతవిధాయినీమధుకరశ్రేణీకిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥ అన్యద్విధేయమపరత్రసఖీంనియుంక్తేవక్తవ్య మన్యదపరం వచనంబ్రవీతి । ఆలోకతేప్రియసఖీంనశృణోతిరామైకతానహృదయాసఖిసంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పోయథా॥ కంఠేఘేత్తూణసఅంపరిరంభమహూసవోకఆహావిఆ। అహరరసపాణసోక్ఖంమహోజ్జకఅణురామస్స॥ఛా॥ కంఠేగృహీత్వాస్వయంపరిరంభమహోత్సవఃకదాభవితా। అధరరస

అతఏవగతమాగతంచవిదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంచిత్తస్యవిశ్రమః॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి॥నశృణోతిప్రియసఖీయమితినశృణోతే॥ ౧౩॥ సంకల్పోనామసంయోగమనోరథఃఉదాహ్య

తః॥ ఉదాహరతి-కంఠ ఇతి॥ భా॥ కంఠ ఇతి॥ ౧౪॥ జాగరస్తు వినిద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతం తాడితమధరం॥ ౧౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాఅమితి॥ భా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాం ప్రభేదే ఆక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యం లక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదః కార్శ్యం- కార్శ్యమంగస్య తానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగం నిఖిలశ

పానసౌఖ్యమనుభవేత్క-దానురామస్య॥౧౪॥అథ జాగరః॥
మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్త్రిపత్త్రపవనైరివాయ
తైః। శ్వసితైర్హతాధరమపాస్య శోణిమా కిము జానకీనయన
యోరజృంభత॥ అత్ర నయనరాగేణ జాగరో గమ్యతే॥ ౧౫॥
యథా వా॥ మన్నైవ ప్రాకృతభాషావిరచితే హంససందేశే॥ జా
అం సేఆణఅణజుఅళం లోహిఅం జాఅరాఅకిం వా తమ్మం మఅణదహణ
జ్ఝాళజాలాహిదావా। చిత్తారద్ధే సురఅవిహవే చుంబణాణం పభేద
రత్తం కిం వా రహుపఇముహ పీఢిఆరాఅజోఆ॥ భా॥ జాతం సీతాన
యనయుగళం లోహితం జాగరాద్వా కిం వా తామ్రం మదనద
హనజ్వాలజాలాభితాపాత్। చిత్తారబ్ధే సురతవిభవే చుంబ
నానాం ప్రభేదే రక్తం కిం వా రఘుపతిముఖః పీటికారాగయో
గాత్॥ ౧౬॥ అవయవసాదః కృశతా॥ యథా॥ కింపంచబా
ణశరవర్షణవారణాయ స్థానం వియోగదహనజ్వరశాంతయే
వా। నాభీసరస్తటపిచాచలమూలభాజో మధ్యస్య మూర్తిరఖి
లాంగమధాత్కృశాంగ్యాః॥ ౧౭॥ యథా వా॥ సూక్ష్మేలప్య
దళసేనకోశలీకాప ఇత్యనసిజావిభిత్యా వా॥ రామమానసనివ
శుయాంశవాసాంతసుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిః ప్ర

తిరమపి- నాభీసరస్తటం పిచాచలమూలం చ భజతీతి తథోక్తస్య మధ్యస్య సమాకీర్ణం స్వరూపం- అధాసవహాత్॥ తత్ర ఫలం దర్శయతి- కింపంచబాణే త్యాదినా- నరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్శరపాతానాం సంభావనా చ సంభవతీతి బోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥ తను కృశా॥ ౧౮॥ అరతిం లక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్ర ప్రీతి

రరతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- ప్రాణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోఽథనిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి నవీనేతి॥ మహిలాఽసీతా॥౨౦॥ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి॥ ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧ ॥ సమ్మోహో మూర్ఛనం భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥రఘువరేతి॥ హే రఘువర- సమ్మోహం మూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణం లక్షయతి- ప్రియాసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥యథా॥ ప్రాణాన కేళికురరీ మురరీకరోతి నా
లోక్య తే ప్రియమరాళమరాళకేశీ। విన్యస్య సాకరసరోజమురో
జభాగే బాలా విచింతయతి రామ భవంతమేవ॥౧౯॥ హ్రీత్యా
గో యథా ॥ నవీనసంగే నళినేక్షణానాం విస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం । మత్త్వేవ లజ్జాం మహిలా విహాయ త్వాం రామ
గంతుం త్వరయాఽభ్యుపైతి॥౨౦॥ ఉన్మాదో యథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబం రామ త్వదీయాననవిభ్రమేణ । సమ
గ్రహస్తాస్ఫురదోష్ఠబింబా సా చుంబితుం ధావతి సారసాక్షీ ॥
౨౧॥ సమ్మోహో యథా ॥ రఘువర తవేతి శబ్దం పీత్వాను
నోహరమపి శ్రోత్రేణ । మృత్యుహాసితం మన్వానా సమ్మో
హం యాతి సా వియోగార్తా ॥ ౨౨ ॥ ప్రియాసంగమస్య సర్వ
థామగ్నభగ్నత్వే ప్రాణత్యాగోద్యోగో మరణం । తస్యామంగ
ళత్వాద్రసవిఘాతాచ్చ సాక్షాదవర్ణనీయతా॥యథా॥ సా శో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం । ఆలింగితుం రఘుపతే యత తే త్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హృతజీవనహానబుద్ధ్యా ॥ ౨౩ ॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూని కేనచిన్నిమిత్తేన విలంబమానే నాయికాయాః స్వాంతా

రణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నః పరికీర్తిత ఇత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సేతి॥ అశోకాదికామశరావివాగ్నిశయ్యా- తాం- సమ్మోహమరణయోస్సంచారిత్వమవస్థాత్వం చ కథమితి చేత్ స్థాయిభావసహకారిత్వే ప్రాప్తివా సంచారిత్వం రసాస్వాదనిమిత్తత్వే ప్రాధాన్యాత్వవస్థాత్వం చేతి వివేకః ౨౩॥ ఏవమయోగవిప్రలంభం నిరూప్య విరహహేతుకం విప్రలంభం సూచా

హాతుర్యంవిరహంలక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హస్తస్య స్తమఃఖాంబుజే తి కందర్పేవిరహానలఇతి చోదాహరణద్వయమత్రా ప్యనుసంధేయ మి త్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజంవిప్రలంభముదాహర్తుం మా నంలక్షయతి- అపరాధేతి॥ తతేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనంచ ॥ తత్రరమ ణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

పోవిరహఇతికథ్యతే। అత్రనాయికావిరహోత్కంఠితేతిగ మ్యతే।విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రాను సంధేయం॥మానజోమానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధోభవతి।మానద్వై విధ్యంనాటకసంజీవనేకథితం "అపరాధభవఃకోపోయమానో త్మానఉదాహృతః।సచప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామానఇతిద్వి ధా॥తత్రప్రణయమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే।రమణేన గమన్యావాకృతంతచ్చద్విధాభవే"దితి॥తత్రరమణకృతంయ థా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయభవతావేగాత్సమాగమ్యతామి త్యాళీవచసోపసృత్యదయితేప్రచ్ఛన్నవేషేస్థితే। సీతాయాం ముఖముద్యదిందుసుషమంపూర్వంకషాయంరుషాపశ్చాద్వీక్ష్య తముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥౨౮॥రమణీ కృతంయథా॥కర్తవ్యఃకమలేక్షణేమమశిఖాబంధస్త్వయాసంప్ర తీత్యుక్త్వాభూమిసుతావధూసముచితంధమ్మిల్లబంధంవ్యధాత్। సభ్రూభంగముఖాంబుజేథదయితేజ్ఞాత్వాశిఖావిక్రియాం తద్గుంభితహాసభాసురముఖీజగ్రాహకంఠంస్వయం॥ ఉభయ రమణీకృతం ॥౨౯॥ పత్యౌకోపోభవేన్మానోజ్ఞాతకాంతాంతర స్పృహే॥యథా॥రాజానోబహువల్లభప్రకృతయోరామస్తు నైవంవిధస్సంప్రత్యేషసవేపథుఃపులకితోనైవన్యవాన్స్వర్త తే।భర్తావాస్తుయథాతథావిముఖతాస్త్రీణాంతుసోయఃఇత్యే

యోరసభేదేస్యాదంగరాగేవిలేపనే। ఇర్ష్యాసేచకషాయోఽస్తుస్త్రియాం హితేన్యవదితివిశ్వః॥ ౨౮॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్యఇతి॥ ధమ్మి ల్లబంధంకబరీబంధం॥ ౨౯॥ ఈర్ష్యామానంలక్షయతి- పత్యావితి॥ ఉదా హరతి- రాజానఇతి॥ బహుమకళత్రమూపస్నభావసంప్రకృతి స్వభావా

వో యేషాం తే తథోక్తాః- అంతర్జనుషాంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౬॥ నన్వేవం
విధస్య మానస్య కథమపనయ ఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాం
త్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభం వి
భజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామే గచ్ఛత్యసురవిజయమితి ప్రాగు
దాహృతమతోఽత్రోదాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి ॥ భావిప్రవాసజం వి

ముగ్ధేంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషో మా భూశ్శరవ్యం రుషః ॥౨౮॥
మానస్య శాంత్యుపాయాః కతిచన కామశాస్త్రే కథితాః । ఉ
క్తం హి రతిరహస్యే “మానస్య శాంత్యుపాయాస్తు వైక్లబ్యం
భూవిలేఖనం । గద్గదాభాషణం బాష్పత్యాగశ్చరణవందనం”
యథా॥ వహతి విషణ్ణం వదనం భూమిం విలిఖతి సగద్గదం భణతి ।
బాష్పం ముంచతి రామః పాదపతనం కరోతి యాతు సఖి కోపః ॥
౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చ ద్వివిధః । భూతప్రవాసజో భావి
ప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణం ప్రాగుక్తమపి
తద్భర్తృకోదాహరణమేవ ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయో యథా॥ రామ
త్వత్తనుపీతకౌశేయవిరహాజ్జాతో నిమేషేణ యో యస్యాశ్చ
క్షాంగనిరీక్షయా తత గాంగాలోకనేన నిర్మితః । తావేవ ప్రథ
మం కథంచిదపి సా సోఢుం న శక్తాధునా త్వం చేచ్ఛత్రుజయా
య గచ్ఛసి తదా కా వా భవిత్రీ కథా॥ శాపవిప్రలంభస్తు మేఘ
సందేశాదౌ ద్రష్టవ్యః ॥౨౯॥ ద్వివిధస్యాప్యస్య శృంగారస్యా
నుగుణా వ్యభిచారిభావాః శృంగారతిలకే పరిగణితాః॥ “శంకా
సూయా భయం గ్లానిర్వ్యాధిశ్చింతా స్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యం వి
స్మయావేగనిద్రాస్వప్నమదోన్మాదస్తథా ॥ విషాదో జడతానిద్రా
ఽవహిత్థా చాపలం స్మృతిః । ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యా
శ్శృంగారే వ్యభిచారిణః” ఇతి॥ ఏవం [illegible] ప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి ॥ నిమేషేణ పక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలం
భోదాహరణస్యాత్రానుదితత్వాదన్యత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యాహ - శాపవి
ప్రలంభస్త్వితి ॥ ౨౯ ॥ అథ శృంగారానురూపాన్ వ్యభిచారి [illegible]
హ- శంకేత్యాది కారికాద్వయేన॥*॥ [illegible]

దర్శయన్రసానాం కార్యకారణభావమాహ- హాస్య ఇతి॥ హాస్యస్థాయినం హాసం లక్షయతి- హాస ఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీం దర్శయతి- కుబ్జేత్యాదినా॥ పురుషాః స్త్రియశ్చ-వికృతవేషా ఇతి శేషః॥ శ్రమ ఇతి ॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః॥ హాసస్య షాడ్విధ్యసమ్మతిం దర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రం నిరూప్యాథ నాతత్కార్యం హాస్యరసం నిరూపయతి । శృంగారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః "హాస్యో భవతి శృంగారాత్కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానక" ఇతి ॥ హాసో వికాసో మనసో వికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకాదయః పురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాపశ్రవణమపి విభావ ఏవ। ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృతస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥ వ్యభిచారిణస్తు॥ శ్రమశ్చపలతా నిద్రా స్వప్నో గ్లానిస్తథైవ చ । శంకాసూయావహిత్థా చ హాస్యే భావా భవంత్యమీ॥ అయం స్మితాదిభేదేన షడ్విధః॥ ఉక్తం హి భారతీయే "స్మితమపి హసితం విహసితముపహసితం చాపహసితమతిహసితం । ద్వౌ ద్వౌ భేదౌ స్యాతాముత్తమమధ్యాధమప్రకృతికానాం ॥ స్మితహసితే శ్రేష్ఠానాం మధ్యానాం విహసితోపహసితే చ । అధమానామపహసితం తథాతిహసితం చ విజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైః కటాక్షైస్సౌష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనం ధీరముత్తమానాం స్మితం భవేత్॥ ఉత్ఫుల్లాననేత్రం తు గండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షితదంతాగ్రం హసితం తద్విధీయతే" ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభావానాం "ఆకుంచితాక్షిగండం యత్సస్వరం మధురం తథా। కాలాగతం సాస్యరాగం తద్వై విహసితం భవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥ స్మితేతి॥ స్మితహసితే లక్షయతి- ఈషదిత్యాదికారికాద్వయేన॥ గండైః కపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసితోపహసితే లక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం- కా

రణే సత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహసితే లక్షయతి- అథేతిశ్లోకేన॥ షడ్విధానామపి కారణత్రైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యం సంభవతీత్యాహ- తే పునరితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం యథా తథా-ఆఘాతభయాదితి భావః॥ గోపురం పురద్వారం॥ ౨౫॥ అథ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకం కరుణం నిరూపయతి- అథ నేత్యాదినా॥ ననుశోక

సికం యచ్చ జిహ్మదృష్టినిరీక్షణం। నికుంచితాంగకశిరస్తథోపహసితం భవేత్" ఏతద్ద్వయం మధ్యమస్వభావానాం॥ "అథాపహసితం యత్తు సాస్రనేత్రం తథైవ చ। ఉత్కంపితాంగకశిరస్తచ్చాతిహసితం భవేత్" ఏతద్ద్వయ మధమస్వభావానాం॥ తే పునరస్యంగవచననేపథ్యజన్యతయా త్రివిధా భవంతి॥ అత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్య గోపురముదగ్రశిలాభిఘాతాదంతర్భియా ఝటితి వామనకుబ్జలోకాః। ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం విశంతః కుర్వంతి హాసముపకంఠ జుషాం జనానాం॥ ప్రథమం మధురశ్శృంగారో దర్శితః। తదనంతరం మధురతరో విప్రలంభః। తతో మధురతమః కరుణో నిరూపణీయః॥ అగ్రాంతరే ప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయా హాస్యో నిరూపితః॥ ౨౫॥ అధునా ప్రాసంగికం పరిసమాప్య ప్రకృ

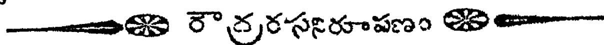
కరుణరసనిరూపణం

తం మధురతమం కరుణం నిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశాదివిభావో వక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుఠన హాహాకారదైన్యోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్త్వికవాష్పవైస్వర్య దైన్యాలస్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమగ్లానిచింతామరణ చాపలవిషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికః కరుణః

ననూ తే కరుణే శోకః కథం సుఖాస్వాద ఇతి చేత్ "గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవస్స్ఫురత్ప్రౌఢశ్శ్యామః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః॥ సుఖం వా దుఃఖం వా సవిధయతు యానో రసహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతి పూర్ణో రసభర" ఇత్యుక్తరీత్యా దను కార్యవిషయే యమాస్వాదవైచిత్రీనసామాజికవిషయో ఽపి వేకః॥ కరుణరసముదాహరతి- భేరీతి॥ నిర్గ్వరగద్గదాతి స

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ గంతుమసమర్థా ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమా ఇతిపాఠే- శిశూనాం పాదలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనా ఇత్యర్థః- కపోతానప్యారావతానపి - ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరే మహాప్రవాహే॥ స్థానభ్రంశవిభావోఽయంకరుణః ॥ ఇష్టజననాశఃవిభావస్తు॥ 'హామాతస్త్వరితాసికుత్ర కిమిదం హాదేవతాః క్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోఽశనిర్హుతవహ

యథా ॥ భేరీభూరివిజృంభణం రఘుపతే రాకర్ణ్య ధాటీముఖే
వైరిక్షోణిభుజాం విహాయ నగరాణ్యేకైకశో ధావతాం। దారా
నిర్భరగర్భగాశ్శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః పరం క్రందంతో బ
తమజ్జయంతికరుణాపూరే కపోతానపి॥ ౩౦॥ ఏవం కార్యభూతాక

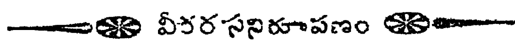

రౌద్రరసనిరూపణం

రణనిరూపణానంతరంతత్కారణం రౌద్రంనిరూపయతి। అసుహృద్ధర్షణాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పారుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్స్వేదనిగ్రహస్తనభ్రుకుటీకపోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః స్తంభప్రళయాంతిరిక్తసకలసాత్త్వికః క్రోధస్థాయికో రౌద్రః। వ్యభిచారిణస్తు ॥ హర్షాసూయేతథాగర్వ ఉత్సాహో మోహ ఏవ వచ। చాపల్యముగ్రతాచైవ రౌద్రే భావా భవంత్యమీ ॥ యథా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాంతరాళత్వంగజ్జిహ్వాగ్రఖడ్గం స్ఫురదధరహసుభ్రూకుటీభీమవక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్వాజన్మ ధనుష్పాదరుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషం రఘుపతి మసురావీత్యుదితుర్ద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసప్రస్తావాద్రౌద్రా

స్తేంగేషుదగ్ధేదృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘరమధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి॥ ౩౦॥ అథరౌద్రరసనిరూపణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీందర్శయతి - అసుహృదిత్యాదినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి॥ స్ఫూర్జద్ధూర్వ్రనిర్ఘోషణ- స్ఫూర్జంతీనాం ముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్త్యా ... ప్రఘోషో మహానాదో

యస్యతంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహ ఇతి॥ తత్సా
మగ్రీందర్శయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థసమ్మతిందర్శయతి - ఉత్సా

నంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్స్యాద్వీరరసః కార్యే
లోకోత్తరేమహోక్ష॥అలోకసాధారణేషుదుర్జయశత్రుజయా
దిషుసాతిశయఃప్రయత్నఉత్సాహః । సఏవవిభావాదిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి।అస్యచోత్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమ
పురుషఆలంబనవిభావః। అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయ
బలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః।
అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయపూ
ర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయో
జితేంద్రియతా। బలంశారీరం। పరాభిభవోద్యోగోమానసః
పరాక్రమః। ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః। ప్రతాప
శ్శత్రూణాం దుఃఖకారిత్వం । ప్రభావస్తేజోధిక్యేపాద్యస
హిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయఆదిశబ్దార్థాః। స్థైర్యధైర్యశౌ
ర్యౌదార్యవైశారద్యాత్మపవాక్యాదిభిరనుభావైరాక్షేప్యాభి
నేయాఃకావ్యేవర్ణనీయాశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥అమర్షఃప్రతిబో
ధశ్చవితర్కోథమతిర్ధృతిః। క్రోధాసూయోగ్రసంమోహాఆవే
గశ్చపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్య
మీ॥ అత్రభరతవాక్యం“ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వా
చ్చసమ్మోహాత్ । వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసోనామసంభవ
తి॥స్థితివీర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః।
వాక్యైశ్చాక్షేపకరైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయః”ఇతి। అయం
త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయావీరశ్చ॥క్రమాస్యథా॥ రే
రేలంకేశరామంకిమితి మృగయసేతిష్ఠరే ఃస్తారామేప్రోక్త
పాత్రియాంతికాయతుతజరసర్వైస్సహ్యగాచవ్యపూర్వం।
హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ఉత్సాహోనామాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్॥క్రమేణోదాహరతి॥రేరేఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౨॥ నా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- అ

నీత్వా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవా
యూనాఖండాస్త్వత్కాలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావం
భజంతే ॥౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ
సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిర మరకత
స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషి స్మే
రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాం రాఘవౌ
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా॥ రామపవదయావీ
రోనాపరశ్శరణాగతం। కాకాసురమరక్షద్యస్సాపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతమనర్థాశంకనంభయం। తదేవచరసీభావంప్రపన్నం
స్యాద్భయానకః॥శస్త్రాస్త్రక్రూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార
ప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో
శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥వ్యభిచారిణస్తు॥
సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥
సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంవీక్ష్య ధాటీభటా
న్నిక్షువ్యాపృతచక్షుషఃక్లమజుషఃక్షీణత్విషశ్చద్విషః । గా
హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాపి
ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాపినాకూందరాః ॥౩౫॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా
జుగుప్సైవబీభత్సోయామాంసాస్రాదిదృష్టిజా। అస్యమాం
సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

థేతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్ సాంస్ఫాలనాన్॥ ౩౫॥ఇ

థబీభత్సంలక్షయతి- సేతి॥ ఉభావప్యేకతోఽభిదాహరతి- డాకిన్యఇతి॥ గతరసైశ్శుష్కైః- స్తరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైః అస్రైశ్శోణితైశ్చపూయైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్రరక్తమాంసాదీనాం పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వాద్ద్వయోరప్యుదాహరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతంలక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః। వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారోవిషాదశ్చభయంరోగోమతిర్మదః। మరణంచేతివిజ్ఞేయాభావాబీభత్ససంభవాః ॥ సద్వివిధః । క్షోభీచోద్వేగీచేతి । రక్తమాంసాదిభిశ్చక్షోభీ। పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చోద్వేగీద్వయంయథా॥ డాకిన్యః కౌతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రామజాతైర్నిస్సంకోచాఃపిశాచాగతరసతరసైశ్చాస్రపూయైశ్చవిస్రైః।కూశ్మాండాఃకాలఖండాచలకులగిళనాద్భూరితృప్తాశ్చదృప్తాభేతాళాహాస్తతాళాన్దధతిముదితాభుక్తనక్తంచరాంత్రాః ॥౩౬॥

అద్భుతరసనిరూపణం

అథాద్భుతంనిరూపయతి।విచిత్రార్థేక్షణోద్భూతోహృద్విస్తారోద్భుతోరసః। అస్యవిచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపనిర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు ॥ఆవేగోజడతామోహోహర్షణంవిస్మయస్మృతిః।ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతేరసే॥యథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రోద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాఃపుత్రస్సత్రామజైత్రస్సతరణికలాసోదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగాభ్రాతాచక్షీరకంఠస్తదపి విజితవానద్భుతంరామభద్రః ॥౩౭॥ యథావా ॥ మన్మైవనాటకేకంసవధే॥ ఆరూఢఃకురథంరజోంధితదృశాసూతేనసంచోదితై

తవ్యఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అరూఢఇతి॥ శూలేనోత్కంపితఉత్కంపనశీలః కరోయస్యసతథోక్తః- [illegible] తేనశూలవ్యాధినోత్కంపినాకరోయస్యసతథోక్తః- [illegible] అన్యత్రలక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంవిధోరథీరథికః - [illegible]

శా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణో రజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్ర ప రాగపిహితనేత్రైః- సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదానాంతదశ్వత్వాన్మతాంతరే శబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః - అన్యత్రాసన్నమరణైరిత్యర్థః- అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రక్రాంతే చక్రే యస్య తం తథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః అన్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా న భ్రమతీతి భావః - ఏతాదృశం- కురథం భూరథం- అన్యత్ర కుత్సితరథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్శేషో గుణో మౌర్వీ యస్మిన్తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపత్రో గరుడవాహన స్సప వఃశిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం- ద్రుతం శీఘ్రం సంధాయ తిస్రః పురః పంచతాం మృతిం- అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తం చ "వక్రేత

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రక్రాంతచక్రం ద్రుతం ।
చాపే హీనగుణే విపత్రవిశిఖం సంధాయ నిన్యేద్భుతం శూలో
త్కంపికరో రథీ విషమదృక్తిస్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కుర
థం భూరథం అన్యత్ర కుత్సితం రథమారూఢ ఇతి యోజనా। కుర
థమిత్యత్ర కోఃకన్ సమాసః "కుః పాపార్థే ఆజీవదర్థ" ఇత్యాది
గణసూత్రేషు క్వాదీనాం పాపాద్యర్థవిశేషణత్వసమాస
స్యోక్తత్వాత్। పాపకుత్సితదర్థానాం కోరర్థత్వాత్ । అత్ర
కృతే కుత్సార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన న కదాదేశః ॥౩౮॥ అ

చ్ఛత్రమితి త్రిపురజయసమయే స్యందనస్తత్పదాంకద్వైతీయీకాంబుజాక్షీ శరధిరపి సగోత్రద్విజాతాధినాథః । కాండాస్తజ్జాతజాతాననకుహరచరా జ్యా చ తన్మస్తచక్రీ యస్యాభూత్సోఽవతాన్నశ్శిశిర కరకరోల్లాసిచూడో మహేశ" ఇతి॥ ననురథపదయోశ్చేత్యనుశాసనబలాత్కద్రథమితి వక్తవ్యే కథం కురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి - కోఃకుత్సార్థకస్య కుశబ్దస్య- అయం భావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూమ్యర్థకత్వాత్కుత్సార్థకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యం న భవతీతి- తత్ర హేతుమాహ- కుః పాపార్థ ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రేషు తద్వ్యాఖ్యానావసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానోఽర్థాన్దర్శయతి- పాపేతి॥ నన్వత్ర కుత్సార్థస్యాపి కవిసంరంభగోచరత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- అత్ర

కృతేత్వితి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాత్తదభావ ఇతి ॥ ౩౮ ॥ అథ శాంతరసం లక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావశ్శమాఖ్యస్థాయిభావః । అస్య విభావాది సామగ్రీం దర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - శ్రీరామేతి ॥ ఆమృశంతి అనుసందధతే ॥ ౩౯ ॥ అథ విభావాదిస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావం లక్షయతి- శబ్దేనేతి॥ ఆలం

శాంతరసనిరూపణం

థచరమం శాంతరసం నిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యపంజ్ఞో భావశ్శాంతరసో మతః॥ అస్య భవభంగురతాదయో విభావాః। పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్నిమేషతాదయోనుభావాః । స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్త్వికాః । జుగుప్సావైరాగ్యమతిస్మృతిశ్రమహర్షవిబోధాదయో వ్యభిచారిణః॥ యథా॥ శ్రీరామబాహుశమితాసురవిఘ్నవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయః పులకాప్లుతాంగాః । మోహాయ మోహరహితా ముహురామృశంతి తద్ధామ ధీమయమనామయమాదిమం యత్ ॥ ౩౯ ॥ ఎ

విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం

వంరసస్వరూపం సావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యాసం ప్రతివిభావాదీనాం లక్షణాన్యాహ॥ శబ్దేన వాథ దృష్టేన యో న భావో విభావ్యతే । స విభావో ద్విధాలంబనోద్దీపనవిభేదవాన్॥ భావో రత్యాదిర్నిర్వేదాదిశ్చ । విభావ్యతే వ్యక్తీక్రియతే యేన స విభావనవ్యాపారయోగాద్విభావ ఇత్యర్థః ॥ ఆలంబనం తు రత్యాదేర్విషయో నాయికాదికః । ఉద్దీపనం తదుత్కర్షహేతుస్తచ్చ చతుర్విధం ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః । తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టా యౌవ

బనమితి- నాయికాదికః- నాయికా చ నాయకశ్చ నాయకౌ తావాదిర్యస్య స తథోక్తః -కుబ్జవామనాదయో త్రాదిశబ్దార్థః । ఏవం సామాన్యేనాలంబనవిభావముక్త్వా శృంగారమాత్రోద్దీపనస్య లక్షణం సభాగం చాహ- ఉద్దీపనమితి ॥ తస్యారంతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వం లక్షయతి-అనుభావ ఇతి॥ భావో రత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభా వాన్నిరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణో లక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగా రాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగార స్యశృంగాటకం సంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్యానహావభావాదికా మతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
దలంకరణం మతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తి
తాః ॥ తచ్చేష్టాస్తు॥ భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్య
మిత్యపి। లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టా
యితం కుట్టమితం బిబ్బోకో లలితం తథా। కుతూహలం చ చకితం
వికృతం హాస ఇత్యపి ॥ ఏవం శృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధా
మతాః॥ అనుభావో భవేత్సోఽయం భావో యేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూతోఽనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్త్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్త
ద్భవాస్సాత్త్వికా మతాః॥ తే చ స్తంభాదయోఽష్టౌ ప్రాగుక్తాః॥
ఏకత్రానియతా భావాః కథ్యంతే వ్యభిచారిణః । త ఏవాన్య
త్ర సంచారాత్సంచారిణ ఇతి స్మృతాః ॥ తే చ నిర్వేదాదయః
ప్రాగుక్తాః॥ తత్ర శృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా॥ శరీరి
ణీ శంబరవైరిశక్తిశ్శృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ। విధేర్వ
ధూనిర్మితినైపుణైకలీలాముదే రామ తవాస్తు బాలా ॥౪౦ ॥
ఉద్దీపనవిభావస్తద్గుణాదిర్యథా ॥ ముగ్ధా గిరో విహసితాని సి
తాని హావా భావాశ్చ మంజుమధురా మధురాకృతాయాః ।
కందర్పవైభవపుషో వపుషోఽపి శోభా రామస్య మానసముదంస
ముదంచయంతి ॥ ౪౧॥ ....*
అనుభావో యథా ॥ భ్రూవల్లరీం రతిపతేర్నవచాపయష్టిం మా
కుంచ్య తత్ర వినివేశ్య తదస్త్రరూపాం। శృంగారభంగిరసనిఘ్న

శం మంగళం చాంగం యస్యాస్సా తథోక్తా॥ ౪౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహర తి- ముగ్ధా ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౪౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూ వల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్మయక్రీడేత్యుక్తావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యా రసేనానురాగేణ చ నిమీలితాః - అవ్యాజానీత్యర్థః - శృంగారభంగి రేవ రసస్తైలాదిస్తేన నిర్మలితాను త్తేజితాంశ్చ - లజ్జయా అలసాం తస్యం కుచితాః॥ ౮౨॥ అథ సాత్త్వికానాం స్వరూపముదాహరణం చ॥ స్తంభ ఇతి॥ రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యో జాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విస్తబ్ధచేతనయా చేష్టావిఘాత స్తంభ ఇత్యర్థః॥ ప్రళయ ఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'నాకాయమనసాం ప్రాయః ప్రళయో నష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవం స్తంభం సుఖమూలం ప్రళయం చోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసా న్ప్రఘుపతౌ కిరతి స్మ బాలా॥ ౮౨॥ అథ సాత్త్వికవికారాణామేకైకశో లక్షణోదాహరణే చాహ॥ స్తంభస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాధమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయం యథా॥ శయ్యోపాంతగతైవ భూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలా ప్రాంతకుచస్పృశం ప్రియకరం రోద్ధుం కరం శక్నుయాత్। కిం చాస్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపి తదా సమ్మోహమాపేదిరే స్వాంతస్థైర్యజుషి ప్రియే కిముత యాస్తాని చేతోభువా॥ ౮౩॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆపుంఖమగ్నకందర్పపత్రిపత్రావళీమివ। రామోత్సంగంగ బాంగేషు రోమాంచమవహద్వధూః॥ ౮౪॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుః

శయ్యేతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ-న చుంబితా నాలింగితా చేత్యవగంతవ్యః। అత్ర పూర్వార్ధే స్తంభ ఉత్తరార్ధే ప్రళయశ్చ॥ ౮౩॥ సుఖేతి॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచః॥ సుఖజన్యం రోమాంచముదాహరతి ఆపుంఖేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూ యుగపల్లక్షయతి వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదః। అనురాగరోషభయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథుః॥ హాసః

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి॥ పులకైః స్వేద
దశీకరైరాప్లుతం వ్యాప్తమంగం యస్యాః సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తద
నంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీ యంత్రపుత్రీవ॥ ౪౫॥ వి
షాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిఘ్నవాద్యనుభా
వం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్ఠూణేతి॥ ఛా॥ దృష్ట్వేతి॥
కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిసు
గ్ధం వంచయసి- వదేతి శేషః॥ ౪౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘట్టితేవ ప్ర
వేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తావయీ కాంచనయంత్రపు
త్రీయథా ప్రియాంకే విలలాస సీతా ॥ ౪౫ ॥ విషాదమదహ
షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా ॥ దట్ఠూణ సహిత క్కే
మ్మికవోలే పాండురత్తణం। రామే తుహ మణ సత్త సపతారేసి క్కి
ం మ॥ ఛా॥ దృష్ట్వా సఖితరయా మికపోలే పాండురత్వం। రా
మేత వమనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౪౬॥ అశ్రు
నేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరణత్రస్యన్నగబాష్పాకులేందువత్ ॥ అలక్ష్యశముఖం
సా ప్రేరామవిద్వేషితాం॥ ౪౭॥ మదాంగస్పదభాషి
త్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ ఝూమఝూమాశరా
లాపా ముగ్ధాయా ముఖనిర్గతాః ॥ అమూముహుర్ముహుర్భా
రామం మారమార్గ్యిరవాంశువ॥ ౪౮ ॥ అథ స్వేదాదీనాం వ్యభి
చారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖహ్లాద్యత్వ

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమశ్రూ
దాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౪౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి- మదేతి ॥ హ
ర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- ఝూమేతి॥ ఝూ
మఝూమా ఇత్యతిమందాస్ఫుటదీనానీతి యావత్ - శాస్త్రశాన్యత్ర ధ్వానితమె
షు తేతాదృశా ఆలాపా అభాషణాని॥ ౪౮॥ అథ స్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహేత్యాహ॥ అథేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖా
దిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయం విభావానుభావరసాంగత్వేన
స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి - అత స్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః - చింతా
శ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోనుభావాః॥ గ్లానిం లక్షయతి - గ్లానిరితి॥
క్షుత్పిపాసాసంభువనాదిప్రయాసజనితో బలాపచయో గ్లానిః॥ శంకాం లక్ష
యతి - శంకేతి॥ పరకార్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహ
నం శంకేత్యర్థః। రోమవైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోనుభావాః॥
శ్రమం లక్షయతి - శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదశ్శ్రమః - స్వేదోప
మర్దనాదయోనుభావాః॥ ధృతిం లక్షయతి - చేత ఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం। శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేశ్చేతస్థైర్యం ధృతిర్భ
వేత్॥ పంచానాముదాహరణాని॥ వ్యగ్రాస్సర్వోపచారా మల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరం తస్యాశ్శుష్యచ్ఛిరీషప్రతిభట
మధునాలజ్జయాంతర్వ్యగూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాంగు
రురజనితవాహ్వానజన్యః ప్రయాసోరామధ్యానేనలబ్ధేత్వయి
తుబత సఖీచేతసస్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యా ఇత్యంతేన ని
ర్వేదో నిబద్ధః। తతోర్ధునేత్యంతేన గ్లానిః। గూఢమిత్యనేన శం
కా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిరితి జ్ఞేయం॥ ౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైర్హృదః
ప్రసత్తిర్హర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయం యథా॥ సమీ

భిర్నిష్ప్రహత్వం ధృతిః - అవ్యగ్రతాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరణలా
ఘవార్థమేవం క్రమోల్లంఘనేన స్వరూపనిరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాప్యు
దాహరతి - వ్యగ్రా ఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం॥ నిర్వేదాదీన్యోజయతి
అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాం లక్షయతి - జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమో
ద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వం జాడ్యం - అత్రానిమేషనయన [illegible]
తూష్ణీంభావాదయోనుభావాః॥ హర్షం లక్షయతి - ఉత్సవాద్యైరితి॥
ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనః ప్రసాదో హర్షః - స్వే
దాశ్రుకంపాదయోనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి - [illegible]

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి ॥ పులకైః స్వేదశీకరైరాప్లుతం వ్యాప్తమంగం యస్యాస్సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తదనంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీ యంత్రపుత్రీవ॥ ౪౫॥ విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్టోణేతి॥ భా॥ దృష్ట్వేతి ॥ కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిము గ్ధం వంచయసే- వదేతి శేషః॥ ౪౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘట్టితేవ ప్రవేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తావయీ కాంచనయంత్రపుత్రీ యథా ప్రియాంకే విలలాస సీతా ॥ ౪౫ ॥ విషాదమదహర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా ॥ దట్టోణసహితకైర్మిమ్మికపోలేపాండురత్తణ। రామేతుహమణిసత్తసపతారేసికిత్తిమ॥ భా॥ దృష్ట్వా సఖితరయా మికపోలే పాండురత్వం। రామేత వమనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౪౬॥ అశ్రునేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమోనిగరణత్రస్యన్మృగబాష్పాకులేం ముఖం ॥ అలక్ష్యత ముఖం సా ప్రాంరామవిద్వేషి మోషితాం॥ ౪౭॥ మదంగద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ ఝామఝామాస్వరాలాపా ముగ్ధాయా ముఖనిర్గతాః ॥ అమూ ముహుర్ముహూరామం మారమార్గ్వరవాశ్రవ॥ ౪౮ ॥ అథ నిర్వేదాదీనాం వ్యభిచారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖశ్వాస్యతత్త్వ

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౪౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి-మదమితి ॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- ఝామేతి॥ ఝామఝామాణ్యతిమందాస్యతిదీనానీతి యావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణి వామే తే తాదృశా ఆలాపా అభాషణాని॥ ౪౮॥ అథ నిర్వేదాదీనాం స్వభావ

ముదాహరణంచాహేత్యాహ॥ అథేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖాదిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయం విభావానుభావరసాంగత్వేన స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి-అత స్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-చింతాశ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోఽనుభావాః॥ గ్లానిం లక్షయతి-గ్లానిరితి॥ క్షుత్పిపాసానిధువనాదిప్రయాసజనితో బలాపచయో గ్లానిః॥ శంకాం లక్షయతి - శంకేతి ॥ పరకార్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనం శంకేత్యర్థః। రోమవైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోఽనుభావాః॥ శ్రమం లక్షయతి-శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదశ్శ్రమః - స్వేదోపమర్దనాదయోఽనుభావాః ॥ ధృతిం లక్షయతి - చేత ఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం। శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేశ్చేతస్స్థైర్యం ధృతిర్భ
వేత్ ॥ పంచానాముదాహరణాని ॥ వ్యర్థాస్సర్వోపచారామల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరం తస్యాశ్శుష్యచ్ఛిరీషప్రతిభట
మధునాలజ్జయాతద్వ్యగూఢం। యాతాయాతైస్సఖీనాంగు
రురజనితవాహ్యేనజన్యః ప్రయాసో రామధ్యానేనలబ్ధేత్వయి
తుబత సఖీచేతసస్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యా ఇత్యంతేన ని
ర్వేదోఽభిబద్ధః। తతోఽధునేత్యంతేన గ్లానిః। గూఢమిత్యంతేన శం
కా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిరితి జ్ఞేయం ॥౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైః
ప్రసత్తిర్గర్వహర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయం యథా॥ సమీ

భిన్నస్పృహత్వం స్మృతః- అవ్యగ్రతాదయోఽనుభావాః ॥ ఉదాహరణేగాఘవార్థమేవం క్రమేణ సంఘసేనస్వరూపనిరూపణమితి బోధ్యం॥ పంచాప్యుదాహరతి- వ్యర్థా ఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం ॥ నిర్వేదాదీస్సర్వయతి లతేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాం లక్షయతి- జాడ్యమితి ॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతమితి- తత్ర వ్యగ్రతా మూఢత్వం జాడ్యం- అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీంభావాదయోఽనుభావాః॥ హర్షం లక్షయతి -ఉత్సవాద్యైరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనఃప్రసాదో హర్షః- స్వేదాశ్రుపులకాదయోఽనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి [illegible] ॥ [illegible]

౫౦ ॥ దైన్యంలక్షయతి- సత్త్వత్యాగాదితి॥ సత్త్వత్యాగోదార్ఢ్యత్యాదేరుప లక్షకః- తేనసత్త్వత్యాగదార్ఢ్యత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యం-కార్పణ్యపదంచదేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉగ్రతాంలక్షయతి- వ్యక్తఇతి॥ అపరాధపుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహాద్యపేక్ష్యక్తే సతి-తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంక్రౌర్యముగ్రతా చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- సం

త్యక్త్వా రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానవగంతుకా
మాః। క్షణంబభూవుఃక్షణదాచరేంద్రాఃప్రాపుఃప్రసాదం
పరమంసురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యం
కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాది
కృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥ త్ర
యంయథా॥ సంత్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరా
శిస్త్రాతాస్మాకంసహివయమపిత్రస్నవోభూభృతస్స్యుః। రా
మః క్రోధాదభిపతతినోవీక్ష్యకించిద్వ్యలీకం సేనానీర్నోన్నగము
దిహాకథంసోపిభీతోగతోహి॥ అత్రప్రథమార్ధేదైన్యంనిబద్ధం।
ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ చిత్తక్షోభంజను
స్త్రాసమాకస్మికభయోదితం ॥యథా ॥ విషమాయుధమాలో
క్యరాఘవంగతసాంచమూః । కంపస్విన్నచలనాత్మత్రాసను
భావమదర్శయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వంప్రాహు
రీర్ష్యాంమనీషిణః। అపరాధనిచిత్తస్యామర్షః ప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమపకారం॥ యోజయతి-అ
త్రేతి॥ ౫౧ ॥ త్రాసంలక్షయతి-చిత్తేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికంతస్మాత్స
యాత్ - గ్రాహ్యశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాది జన్యః
కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చిత్తక్షోభస్త్రాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధంభయంకరం
శాస్త్రంచసంచలనం చ - శీఘ్రభావమనీగత్వాసంగనాత్వంచ॥ ౫౨ ॥అసూ
యాంలక్షయతి - పరేతి ॥ గుణిష్వరిజనస్యాసూయాజన్య పరోత్కర్షాసహి

ష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయోనుభావాః ॥ అమ
ర్షం లక్షయతి- అపరాధేతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా సాపరాధే మనః
ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి యావత్ - తదేవామర్షః- స్వేదశి
రఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోనుభావాః॥ గర్వం
లక్షయతి-ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యోఽన్యధిక్కారావ
జ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్య
ర్థః॥ అసూయామర్షావుదాహరతి- నహీతి॥ స్పష్టం॥ ౫౩ ॥ గర్వముదా
హరతి- నేతి॥ పంకజన్మ పాపజన్మ-పంకజం చ ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాది
నా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిం లక్షయతి -స్మృతిరితి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైః సం

వేత్। ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యస్యకారో గర్వ ఉచ్యతే॥ య
థా॥ నహి మత్తోధికా లక్ష్మీస్తస్యాం తవ కథం రతిః । ఇతి రాఘవ
బధ్నాతి భ్రుకుటీం త్వయి మే సఖి ॥ ౫౩ ॥ న చంచలా హంస చ
పంకజన్మగతా న దోషాకరసోదరీ చ। ఇతి శ్రియం న్యక్కురుతే స
ఖీ మే త్వం రామ తస్యాం సజహాసి రాగం॥ అత్రాదిమశ్లోకే ఈ
ర్ష్యామర్షౌ నిబద్ధౌ। ద్వితీయే గర్వ ఇతి వేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః
పూర్వానుభూతే స్మరణం స్యాత్తదుద్యమః॥ యథా॥ రామ త్వ
యా మమ సఖీ లలితాని పూర్వమాశ్లేషచుంబనముఖాన్యనుభా
వితాని। ఆలోచ్య దుర్లభతరాణ్యధునాపి హాతుం ప్రాణాన్స్పటీతప
వనాభిముఖం ప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతం హర్షమో
హయోర్మిశ్రణం మదః॥ యథా॥ శీధుపానవివశాస్స్రాతురా

సాకారోద్బోధే సతి పూర్వానుభూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - త
త్ర భ్రూక్షేపశిరఃకంపాదయోనుభావాః॥ మరణం లక్షయతి-మరణమి
తి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాత్మనసోఽపాయో హి కార్శ్యశ్వాసాద్యను
భావో మరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోత్ర
వివక్షిత ఇత్యాహ- తదుద్యమ ఇతి॥ ద్వయమప్యుదాహరతి- రామేతి ॥ అ
నుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని॥ ౫౫॥ మదం లక్షయతి- మదిరేతి॥ హ
ర్షః ప్రసాదః మోహో మూర్ఛా చైతద్ద్వయం మదిరాదిజన్యో హర్షమోహసం
కరో మదః- అత్ర వాగంగస్ఖలితహాసితరుదితాదయోఽనుభావాః

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీఘ్రేతి॥ సురవారయోషితోఽప్స రసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాం లక్షయతి-మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్యమీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతాలైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః ॥ సుప్తింలక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రా సముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ విబోధం లక్షయతి - అవబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగులిస్ఫోటజృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥

ఘూర్ణమాననయనాస్స్ఖలద్గిరః। హావయంతి సురవారయో
షితో రామసాయకలతాహతాహితాః ॥౫౬॥ మనసో మీల
నం నిద్రా సుప్తిస్తస్యాః ప్రగాఢతా । అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయం యథా ॥ రఘుపతిభుజో
త్సంగే తుంగే నిధాయ నిజం శిరః సురతవిరతౌ నిద్రాముద్రాక్షి
ణాక్షణమాగతా । సహితవఘసంస్పర్శొత్సృష్ట్వా కయాచన
కాంతయాకృతకృతసంజల్పోతల్పాదహంత్వరితోత్థితా ॥
౫౭॥ స్వాంతసంకోచనం వ్రీడా కామరాగస్తవాదిభిః ॥ య
థా ॥ అలీజనేనగమితాసు తురేణశయ్యాంతస్మిన్ క్రమేణగ
లితేమలితేచ కాంతే । కిం వాపిధేయమపిధేయమపీహ కిం వే
త్యాలోచనాం నతముఖీ విదధేస్మ సీతా ॥౫౮॥ ఆవేశో దుఃఖ
మోహార్తైర్యోపస్మారోఽంగతాపనః। చింతాదుఃఖభయోన్మాద

త్రయమప్యుదాహరతి రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగే ఉపరిభాగే - నిద్రాముద్రైక్షణః ఉత్సవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి- స్వాంతేతి॥ కామనిమిత్తో రాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆదిశబ్దార్థః- మదనాభిలాషాదభిమర్శనాత్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- అలీజనేనేతి। క్రమేణ పర్యాయేణ-యుగపన్నమనే సంశయాదిప్రసక్తేరితి భావః- ధలేనే వా హతః॥ ౫౮॥ అపస్మారం లక్షయతి- ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యాభూతావేశాదిజన్యోభూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్క్షేలాలాఫేనా

త్యనుభావక ఆవేశోఽపస్మార ఇత్యర్థః॥ మోహం లక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
దిభిర్వైచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పతఘూర్ణనాద
ర్శనాదయోఽనుభావాః॥ ద్వయమప్యుదాహరతి-తమాలానితి ॥ ఉత్తాలా
నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతిం లక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహా
పోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద వి
దర్థస్యవహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే
తి। స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్భశ్రమాదినా ప్రయ
త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః ॥ ఆవేగం లక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్వనభు
వి విలోక్యాహితనృపా బతే హాస్యాయాతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః । వనే భ్రామం భ్రామం పికటపటపాగ్రై రభిహ
తా హతాస్స్వాహోఖ్యైరితి ఝడితి మూర్ఛాముపగతాః ॥౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః ॥యథా॥ అనవా
ప్తే దేహాదాహాస్సుఖకామ పవదాశరథేర్గామః। నహ్యాత్యస్మిన్న
రుషే త్వేదాదృశరూపచాతురీదృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్యేష్వాహ్వయనుదీర్యతే।ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రాం
తిరిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥సంశయోత్తర్కకల్పనానంత్యం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే ॥యథా॥ పుష్పాస్త్రతేషు బత యాంభవనేషు మంద
ముద్యంజతే స్మరిపువామదృశోవిహస్తం। తారామధాటిపట
హాత్రుభితాంతరంగాశ్చ్రత్రస్ట వేన బహుధావనధావనాని॥౬౧
ధర్మశ్శరీరభృదసావితి ధార్మికాణాం మూర్తో నయోఽయమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్యాగాజవిడ్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య
చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయోఽనుభావాః॥ వితర్కం లక్షయతి- సంశయాదితి। ఉపలక్షణమేతత్
తేన సంశయవిమర్శాదిజన్యోఽనేకధా సంభావనాత్మా భ్రాంతోపశిరఃకం
పాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ
నేధావనాని। అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ
రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కూటపిచేష్టితా

నాటకపటోర్వ్యమానాం-మాయావినామితి యావత్ ॥౬౨॥ అవహిత్థాం లక్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్ర శూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభంగాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిః కృతయా రాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా జనితౌ వేపథురోమహర్షౌ కంపరోమాంచౌ॥ ౬౩॥ వ్యాధిం లక్షయతి- వ్యాధిరితి॥ సన్నిపాతదోషవైషమ్యాభిభవజన్మాశీతోష్ణజ్వరాదిర్వ్యాగాళుతోష్ణా

మంత్రవిశారదానాం । కాలాంతకోఽయమితి కూటవిచేష్టితానాం సంజాయతే రఘుపతౌ బహుధా వితర్కః॥ అత్ర ప్రథమం పద్యమాలస్యావేగయోరుదాహరణం ద్వితీయం వితర్కస్యేతి వేద్యం ॥౬౨॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యా సావహిత్థేతి కథ్యతే॥ యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనాజనితవేపథురోమహర్షౌ। మధ్యేసభం మసృణచందనపంకచర్చావ్యాజేన గోపయతి వైరివసుంధరేంద్రః ।౬౩॥ వ్యాధిర్జ్వరాదిరున్మాదస్తుల్యచేష్టా జడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండితవిరోధివధూజనానాం గాత్రేషు గాఢమదనజ్వరదూషితేషు। హారాః స్ఫుటంతి హరిచందనమేతి శోషం ధూమాయతే చ నలినీదళకల్పశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ స్థానాయ సంఘటయ మందర కందరం నోఽత్యావయం కృశబలాశ్శబరా భవన్తి। ఇత్యచేతనసచేతనతుల్యవృత్త్యా భ్రామ్యంతి రామవిముఖాశ్చకితా వనేషు ।౬౫॥ విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాభావచింతనైః । విలంబాక్షమతౌత్సుక్యం చేతస్తాపస్వరాదికృత్॥ చాపలం త్వ

ఖుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదం లక్షయతి- ఉన్మాద ఇతి॥ భయసంస్తాపాత్తేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రమో ఉన్మాద ఇత్యర్థః॥ తత్ర నిమిత్తాసంబద్ధప్రలాపహసితరుదితగానోపవేశనోత్థానరోదనాదయోఽనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్మాదముదాహరతి- స్థానాయేతి॥ హే మందర, హే శబరాః॥ ౬౫॥ విషాదం లక్షయతి- విషాద ఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిపత్త్యుపపత్త్యాది

వసనత్వసంక్షయోవిషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య
ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుత్తమాద్యాశ్రయత్వేనత్రిధఇత్యా
హుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇష్టవిరహాదిన్యూనస్తుదిదృక్షాదిజ
న్యంమనస్తాపత్వరాశ్వాసానిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సు
క్యమిత్యర్థః।చాపలంలక్షయతి-చాపలంత్వితి।రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూ
లమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః।తత్రభర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాద
యోనుభావాః॥విషాదముదాహరతి-బద్ధఇతి।స్పష్టం ॥౬౬॥ ఔత్సుక్యము
దాహరతి-అహ్నామితి॥స్పష్టం॥౬౭॥చాపలముదాహరతి-భ్రూభంగేతి॥రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం॥ క్రమేణయథా॥ బద్ధస్సము
ద్రోబలభేదిజేతాహతస్సుతస్సంయతిదేవరోపి । ప్రత్యర్ప
యేద్దైత్యపతిర్నసీతాంకోవాక్రమస్స్యాద్యమకంఠసూత్రే ॥
౬౬ ॥ అహ్నాంప్రభోరచిరమస్తమయేతబింబం సజ్జీకురుష్వ
సహసాసఖిపుష్పతల్పం । తూర్ణంప్రసాధయమమాంగమ
నంగతప్తంసంక్షిప్యవాప్రజసమానయరామచంద్రం॥ ౬౭ ॥
భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశాస్త్రశర
సంగమనప్రసంగం ॥ తస్మింజసీగణితమాభరణైః క్వణద్భిః
ప్రస్తౌతి రామమభితశ్చలితా సఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చల
నాచ్చాపల్యం ॥ ౬౮ ॥ అథప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ

—— భావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణాని ——

నాంలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమాభితః రామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః॥ చలితా-భ్రూభంగేన సంగవతా
మపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాంరంగైర్గ్లహైః- అత్రస్వానస్థాన్వా
దిసోరంగశబ్దస్యన్యస్తపరత్వం-రంగోరణస్థలేరాగేన్యస్తరంగేత్రపుణ్యపి
ఇతిశ్వః- ఆనంగశాస్త్రేణసుమశరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం -
ప్రస్తౌతి- ప్రకటయతీత్యర్థః ॥౬౮॥ అథభావస్వరూపనిరూపణంప్రతిజా
నీతే-అథేతి॥ భావంలక్షయతి-రసే-బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశృం
గారవిషయః ప్రాథమికోంకురరూపవికారో భావఇత్యర్థః- తదుక్తం। "ని
ర్వికారాత్మకేచిత్తే భావః ప్రథమవిక్రియా । తతోల్పవికృతిర్హావో...

దివికారవది"తి॥ హావం లక్షయతి-హావ స్త్వితి॥ ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలో
కత ఇతి- హరచాపమారోపయంతమేనం రామం - అత్రాలోకత ఇత్యనువ
ర్తతే॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥౧౮॥ హేలాం లక్షయతి-సువ్యక్తేతి ॥ ఉదా
హరతి-చార్వితి॥ స్మర ఏవ సుధాంబుధి స్తస్య చంద్రపాదైః మన్మథోద్దీపకై
రిత్యర్థః-శృంగారస్య మంగళతరంగభరైః - సర్వాంకృతౌ వ్యతికరస్సం

భావమాహుర్మనీషిణః । హావస్తు భావ ఏవ స్యాదీషద్విస్పష్టవి
క్రియః॥ ద్వయం యథా॥ ఆలోకతే పూర్వమవిక్రియైవ యూ
నో జనాన్ సద్య ఉ జానకీయం । ఆరోపయంతం హరచాపమేనం
కించిత్సముంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్ర కించిత్సముంచత్పులకే
త్యనేన హావో నిబద్ధః। శిష్టేన భావ ఇతి వేద్యం ॥౧౮॥ సువ్యక్త
విక్రియో భావో హేలేతి పరికీర్త్యతే। యథా॥ చారుస్మితైస్స్మ
రసుధాంబుధిచంద్రపాదైశ్శృంగారమంగళతరంగభరైర
పాంగైః। సర్వాంకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చ గాఢే ప్రాదుర్భ
వంతి సుతనోః ప్రణయప్రరోహాః॥ ౨౦॥ అభూషణేఽపి రమ్యత్వ
మాకారస్య మాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥ రఘువరరామావయవైః
ప్రకృతిశుభై ర్భూషణాని భూష్యంతే । ఉపభిన్నహిమశిశిరకరా
విభాంతి తాన్యేవ తైస్తు శోభంతే॥ ౨౧॥ యథా వా॥ తాటంక
గ్రైవేయక కేయూరముఖాని భూషణాన్యస్యాః। స్వయమంగ
యమాధాతుం న శక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౨౨॥ లీలా
ద్యలంఘనం యత్తు ధైర్య మాకార్యస్యుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తా
పితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభి ర్మర్దితాపి కలయాచలాంశ్చితైః।
ప్రేరితాప్యవనిజాలిభిః పతిం సా బ్రవీన్న పరుషారుషాగిరః॥ ౨౩
యథా వా॥ హృతోత్తరీయా రామేణ స్తనయోస్తనయా భువః।

బంధోర్యేషాం తైః- ప్రణయప్రరోహాః ప్రేమాంకురాః ॥ ౨౦ ॥ మాధు
ర్యం లక్షయతి-అభూషణ ఇతి॥ ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామా
యాస్సీతాయా అవయవైః॥ ౨౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- తాటంకేతి॥
గ్రైవేయకం కంఠభూషేత్యమరః॥ ౨౨॥ ధైర్యం లక్షయతి లీలాదీతి ॥ ఉదా
హరతి- తాపితేతి॥ పరుషాగిరః నాబ్రవీత్ ॥ ౨౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికం బంధవిశేషం॥ ౨౪॥ లీలాం లక్షయతి- లీలేతి ॥ ఉదాహరతి- రఘ్వితి॥ అత్ర ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వం సీతాయాః- సతీపతివ్రతా చ-దయితా ఏవమనుకారిణ్యపి మనోహారిణీ చ- పతివ్రతాలక్షణం తు "భుక్తే నుభుక్తే యా పత్యౌ దుఃఖితే దుఃఖితా య ది। ముదితే ముదితా త్యర్థం ప్రోషితే మలినాంబరా ॥ సుప్తే పశ్చాత్తు యా శేతే పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతి। నాన్యం కామయతే చిత్తే సా విజ్ఞేయా పతివ్రతేతి"॥ ౨౫॥ విలాసం లక్షయతి- తాత్కాలికీతి॥ విక్రియాః నేత్ర భ్రూవక్త్రకర్మణాం విశేష ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భ్రూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౨౬॥ విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్స్వస్తికమాధాయ నాముంచద్ధైర్యకంచుకం॥ ౨౪॥ లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిర్గత్యాధచేష్టితైః॥ యథా॥ రఘుపుంగవస్య వచనం వచసా చేష్టాం చ చేష్టయా దృష్టిం। దృష్ట్యా చానుసరంతీ సీతా జాతా సతీ చ దయితా చ ॥ ౨౫ ॥ తాత్కాలికీ విలాసస్స్యాద్విక్రియా తిర్వల్లభేక్షణాత్ ॥యథా॥ భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశరసంగమసప్రసంగం। తచ్చింజినీరణితమాభరణైః క్వణద్భిః ప్రస్తౌతి రామముఖితశ్చలితా సఖీయం ॥ ౨౬ ॥ విచ్ఛిత్తిరల్పభూషాభిరపి రమ్యత్వముచ్యతే॥ యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీ చాంపేయసీలోత్పలోత్తంసౌ తేతనుత స్మ విస్మితలవో నిర్మాతి నాసామణిం। హారస్ఫారమరీచిరారచయతి శ్రీఖండచర్చాశ్రియం బాలే శేషవిభూషణైః కృతమియబ్రామస్య ధీరం మనః ॥ ౨౭ ॥ విభ్రమస్త్వరయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి - తాటంకేతి॥ తాటంకద్యుతిర్లోలలోచనరుచిశ్చ -తే- చాంపేయోత్తంసస్సీలోత్పలోత్తంసంచ తౌ కర్ణభూతౌ- కృతమలం॥ కుత ఇత్యత ఆహ ఇయదితి ॥ రామస్య మనః ఇయద్ధీరం ప్రతావద్ధైర్యయుక్తం-(స్త్రీ) స్వభావాసుగుణ్యేనాత్ర కాకురనుసంధేయా-ముగ్ధేఽలం కృతైరలంకారైరలం- తన్మనస్థైర్యమహం వేద్మి త్వదవలోకనమాత్రేణ రజ్యతీతి భావః॥ ౨౭॥ విభ్రమం లక్షయతి- విభ్రమ ఇతి॥ కాలే ప్రియతమసమాగమాదిసమయే- త్వరయా మదనావేశాదిసంభ్రమేణ భూషా

ణాం స్థానవిపర్యయః స్థానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గవ్యసనేనాసక్త్యా రభసస్వాంతయా వేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనం త్వశు
భే సక్తౌ పానస్త్రీమృగయాదిషు। దైవానిష్టఫలే పాపే విపత్తౌ నిష్ఫలోద్యమ
ఇతి విశ్వః॥ ౭౮॥ కిలికించితం లక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ ప్రతికలం ప్రతిక్షణం మిళంతో గద్గదరవా యస్యాస్సా తథోక్తా- త్రిం
శత్తు తాః కలేత్యమరః॥ ౭౯॥ మోట్టాయితం లక్షయతి ॥ మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయా కాంతయాసీత్ప్రాణేశో హారోర్ఘుటితి
ఘుటితః కంకణం కంఠనాళే। కాంచీసూత్రం కచపరిసరే కాంచ
నప్రజ్ఞ్నితం చేలాతూలత్కేర్నయనలినే కజ్జలం పాదపద్మే॥ ౭౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితం ॥ యథా॥ ప్ర
గాఢం సందష్టాధరకిసలయా మర్షపరుషా ప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసా సపులకశరీరా
జనకజా న కాంతం నాత్మానం కిమపి బుబుధే నాపరమపి ॥ ౭౯ ॥
మోట్టాయితం భవేదిష్టకథాదౌ భావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావే నమయతి వదనం నిగూఢదరహసితం। సపులకకపో
లఫలకా ఘటయతి కుచయోః పటాంచలం బాలా॥ ౮౦॥ సంమర్దే
పి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ అన్యే త్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణే మోదమానాపి మానసే। దుఃఖితేవ బహిః కుప్యేద్య
త్ర కుట్టమితం హి తదితి॥ యథా॥ హృదిముష్టినిఘాతసంభవా న
ఖదంతక్షతజాపి వేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయా బుబు
ధే నాల్పతరాపి బాలయా ॥ ౮౧ ॥ మానాత్కాంతస్య సల్లా
పే బిబ్బోకో నాదరక్రియా ॥ యథా॥ వాక్యైరముష్య పివిస్తై
ర్న మనో మదీయం ప్రత్యేతి కిం మమ పునః కృతే సఖి యాహి శిక్షితాం ।

భావసూచనం స్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౮౦
కుట్టమితం లక్షయతి- సమ్మర్ద ఇతి॥ మతాంతరేణ లక్షణమాహ - కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥ స్పష్టం॥ ౮౧ ॥ బిబ్బోకం ల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేన గర్వాభిమానాదినాపి యో
నేష్టానాదరకరణం బిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

తినవిశ్వసతి- చింతాంకింయాసి॥ ౮_౨॥లలితంలక్షయతి- సుకుమారేణ॥ఉ
దాహరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారః హిమవాలుకా తుషారస్తుహినం గం
ధసారః శ్రీఖండచందనం తైః॥ ౮ ౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ- మృద్వితి॥ మృ
దుయథాతథాశింజానానిమంజీరకాంచీవలయకంకణాని తైః- తత్కృతైరి
త్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణవిలాసైస్స్మితేనచసీతాయాస్సౌ
కుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥౮ ४ ॥ కూతూహలచకితేలక్షయ

కామస్య మేగిళతుపంచశరీశరీరంయావల్లభాస్యసఖిసాస్తుప
రంకృతార్థా॥౮_౨॥సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం॥
యథా॥ఘనసారతుషారగంధసారైః కిముపీయూషశిరీషచంప
కైర్వా। సఖితేవయవాస్మ్యసారేణస్పృష్టా దయితో యాస్ఫుజ
తేమృదూపచారైః ॥౮ ३॥ యథావా॥మృదుశింజానమంజీర
కాంచీవలయకంకణైః। సస్మితాసేవతేరామం రామారహసి
విభ్రమైః॥ ౮४ ॥ రమ్యేకుతూహలంలౌల్యంచకితంభయసం
భ్రమః॥ క్రమేణయథా॥విలోకలెతన్ముఖమేవబాలాశృణో
తితస్యైవశుభంచరిత్రం । తదంగసంగంపిజహౌనచాపిఛా
యావదాహారవిహారకాలే ॥ ౮౫ ॥ పరిహాసోద్యోగాంప్రి
యసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వానేపథ్యం ఝడితికటా
హాగతవతీం।సమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్సస్మరభయాం
స్థితోగూఢంరామస్స్మితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః॥౮౬॥విహృ
తంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా॥అన్యేత్వాహుః॥
ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం। క్రియ
యావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతదుదాహృతమిః॥యథా॥ కాం

తి-రమ్యఇతి॥ రమ్యేరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః॥ చకితమితి॥కుతూ
హలముదాహరతి- విలోకతఇతి॥స్పష్టం॥ ౮౫॥చకితముదాహరతి- పరిహా
సేతి॥పరిహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ణీషాది ధారణసం
సంచితవేషం॥ ౮౬॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య
ప్రాప్తావసరస్యేత్యర్థః॥ విహృతస్యమతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్యే
యేతి॥ స్వమతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి ॥ నవార్ణవచనః[illegible]

సల్లాపః- క్రీడాలీలావచనమ్ - చేత్యనేనః- మదనఃయువా శ్యాంకపమారా ధితః- కేకేబంధవిశేషాశ్చ నృత్యవిశేషాశ్చ జాతా ఇత్యర్థః॥ ౯౭ ॥ హా సం లక్షయతి- హసితమితి॥ యౌవనమదోత్థితం-న తు హాస్యవద్విపర్యా షాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పల్లవేతి॥ భా॥ ప్రకటం॥ మదిరాక్షీ శింజనాక్షి॥ ౯౮॥ ఏవం రసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాప్తావసరానపి స్మృతిశంకయా రసాంతరోత్పత్తిం స్మారయతి- హాస్య ఇతి॥ నను ప్రా

తే సహర్షవచనం సఖికింకిముక్త మారానిష్పాదకం మదనో యువా శ్యాం। వృద్ధుంతమాలిజనమిత్యనన్తనరోషాబాలాన దర్శనచకింబిమవాచవాక్యం ॥ ౯౭ ॥ హసితం యౌవనమదో త్థితంహాసోఽనిమిత్తకం॥యథా ॥ పల్లవాంగుళా అలజా వినసా ఘనజొవ్వణేణమఇరక్షి । మఅణదిరోహిణిఅ ల్జానా మంగ్గలాఅహాస ఇఅణిమిద్ద ॥ భా ॥ప్రకటానురాగబంధాపిన శాఘునయౌవనేనమదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జాగామంన్య త్ర హసత్యనిమిత్తం ॥౯౮ ॥ ఇతిరసభావనిరూపణం॥ ****

రసాంతరోత్పత్తిప్రసంగః

అత్ర రసాంతరోత్పత్తిగపికవిభిన్నన్యాయః॥ యదుక్తం శృంగారతిలకే "హాస్యో భవతి శృంగారాత్ కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః" ఇతి॥ హాస్యోఽపి సంపూర్ణస్థిరోధత్తే రసాంతరమితి శాంతిరయోత్ రిత్యాయద్యప్యేకైకపదరసస్యాన్యతే తథాపి రసాంతరోప మహాకవిభిరంగీకృతః। సచాస్మాభిస్సదసలంకారోదాహరణే

థాన్యే సత్యంగిత్వముపసర్జనత్వే సత్యంగత్వం, ఏవంచ హాస్యోఽపి సం పూర్ణస్థిరోధత్తే రసాంతరమిత్యభియుక్తోక్తేః కథంగనయోరంగాంగిభా వః కథం వా తస్యాంగత్వమిత్యాశంక్యాహ- తథాపీతి॥అయం భావః॥ సాహి త్యశాస్త్రే మిశ్రం త్వేవపరస్పరం। ప్రథమయోర్నాయకస్య ప్రధానం భవిష్యతీ" త్యాదివచనపరిహార్యాయరసాంగరసంపరిణ్ణః ॥ సతేఽ ॥ స సంకరస్య- దసవదలంకారోదాహరణే - [illegible]

ర్శితః-వీరశృంగారయోరంగాంగిభావ ఉదాహృత ఇత్యర్థః॥ రసాభాసస్త్రి
తి॥ లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగే ఏకత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా త్రివిధోపి
రసాభాసో నిరూపితః। ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే గామన్వద్రైవణాః
కాంతేత్యశ్లోకే॥ భావాభాసోపీతి॥ ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే- మ... రా
యుధిపత్రిణో రఘుపతేరితిశ్లోకే॥ రసభావయోరితి తదాభాసౌ అనౌచిత్య
ప్రవర్తితా ఇతి సుస్ఫుటపాదోక్తే రసాదీన్యప్రవృత్తిరేవ తయోరాభా
సత్వం। భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగత్వంచ కదాచిత్సంభవతీ
త్యాహ- రసఇతి॥ ముఖ్యే అంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోపీతి- అంగసూ

దర్శితః। రసాభాసస్త్రివిధో లక్షితః ఊర్జస్వ్యలంకారోదా
హరణే దర్శితః। భావాభాసోప్యూర్జస్వ్యలంకారోదాహరణేద
ర్శితః। రసభావయోరాభాసత్వమనుచితవిషయప్రవర్తనం॥

భావశాంతిభావోదయాదివివరణం

రసే ముఖ్యేపి క్వచిదాస్వాదాతిశయవశాద్భావశాంత్యాదయో
ప్యంగిత్వమపి భజంతే॥ ఉక్తంహి కావ్యప్రకాశే "రసే ముఖ్యే
పి తేంగిత్వం ప్రాప్నువంతి కదాచన। తే భావశాంత్యాదయః
అంగిత్వంచ రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవదితి" తత్ర
భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణే దర్శితా॥ భావో
దయో యథా॥ ఆలింగనేనగమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్ గతే
నగళితే మిళితే చ కాంతే। కింవా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వే
త్యాలోచనాం నతముఖీ కురుతే స్మ సీతా॥ అత్ర లజ్జాభావస్యోద

తా। అపీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- ప్రాధాన్యమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ త
త్ర సమ్యక్ప్రాంతామభియుక్తసమ్మతిం దర్శయతి - రసఇతి॥ కదాచనేతి భా
వాద్యాస్వాదనదశాయాం - తత్సంవలనే తు రసస్య ప్రాధాన్యమేవేతి భా
వః॥ అంగిత్వంచేతి- యథా రాజానుగతో వివాహప్రవృత్తో భృత్యో రాజ్ఞి
ముఖ్యేపి ప్రాధాన్యమాలంబతే తద్వదితి భావః। తత్రేతి- తత్ర భావశాం
త్యాదిష్వన్యతరః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - దయితజనవియో
గార్తారుణ... ఇతిశ్లోకే॥ అథ భావోదయముదాహరతి - ఆలింగనేనే
తి॥ గతే... నిర్వ్యాజేన - క్రమేణేతి వా పాఠః॥ యోజయతి - అత్రేతి॥

౭౯॥ భావసంధిం లక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్షన్నితి ॥ ఈర్ష్యామర్షిణీ- సీతాపాణిమయం గ్రహీష్యతీత్యసూయారోషయుక్తా- రుషా- సీతా మమైవ కాః పశ్యంతీతి రోషేణేత్యర్థః ॥ వైదేహ్యం లజ్జాస్మరాభ్యామావర్జితాః భూమిభృతాం బృందే వపుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్నిదధ ఇత్యన్వయః। యోజయతి- అత్రేతి॥ ౮౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః-౮౧।యత్రాన్యోన్యవిరోధినాం భావానాం పరస్పరస్పర్ధినామో
పః బధ్యేత తత్ర భావసంధిః ॥ స యథా॥ఆకర్షన్నిటలేక్షణస్య
రభసాదాకర్ణపూర్ణం ధనుర్వైదేహ్యం పితురంకభాజనిరసత్ఫాల
జ్జాస్మరావర్జితాః । ఈర్ష్యామర్షిణి తత్స్వయం పరకృతే నానా
దిగంతాగతే బృందే భూమిభృతాం రుషా వపుషా నాత్రిరః క
టాక్షాంకురాన్ ॥ అత్ర రతిక్రోధయోస్సంధిః ॥ ౮౦ ॥ యథా
వా ॥ మమైవ నాటకే తంసవధే ॥ రోమాద్గతిం మీతుణం విప్ర
లయన్వాహం భయాక్షిలయన్ క్రోధే క్వచిదీరయన్ కటుగి
రం చాటూక్తిమపి స్యతః। ఏకేనాశుపదా పురఃపరిసరన్నన్యే
న పశ్చాత్ స్థితో జగ్ కాంచిజ్జానుగతో స్మితా యుకశాంతే శ్లేష్మా
దిస్సారః॥ అత్రాపి హర్షక్రోధయోస్సంధిః॥ ౮౧॥యత్ర బహూ
నాం భావానామన్యోన్యమపి మిత్రకతయా నిబంధః క్రియతే త
త్ర భావశబలతా॥సా యథా॥అయాంత్యానమా మాం తక్రోఘుప
తిః కిం తేన జాతాగసాం యాస్యామి స్వయమేవ తస్య సవిధం కిం
వా వదన్మాం సఖి। ఆయాత్తస్స్వయమేవ నన్విహాధునా స్త్రీత్యా
మినైనస్సుఖం తన్మా గుంతస్ఫుటసభావేష్వనుకీర్తం కాం వాంభ విత్రి
కథా అత్ర చింతామృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషా
దానాం శబలతా ॥౮౨॥........................... *

రోషాదతి॥ కటుగిరం పరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥౮౧॥భావశబ
లతాం లక్షయతి- యత్రేతి॥తాముదాహరతి॥ ఆయాంతు ఇతి ॥ స్వయం స్వ
తవివాయత్తో-నఃసులభ ఇతి యావత్ -అత్ర బహూనాం భావానాం పూర్వపూర్వ
స్యోపమర్దేన నిబద్ధా ఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౮౨॥ ఇతి త్యాది॥ ...

సంప్రతికవిస్స్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ణాతత్వం దర్శయంత్స్వాహంకారపరిహారపూర్వకం కృతినాయకం ప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥ హియస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హారితగోత్రావతంస వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసిద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుపతిగుణమణిగణధామని సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే రసనిరూపణం నామ దశమస్తరంగః॥.........*

ఆస్థానమందరమిందిరాప్రణయినో దేవస్య రామాత్మనస్తన్వంగస్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణః కర్ణసనోహరో విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్య(త్రి)భువనవిదితే వారణాశ్యన్వయే యః స్సంజాతో యల్లమాంబాకృతసుకృతఫలం పర్వతేశస్య భాగ్యం। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రే విలసతి దశమో రామవర్ణ్యేతరంగః॥..................... *

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధ్యవిహిత గ్రంథానుసంధాయినా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్రబంధఃకృతః । కస్త్వేష్యేదము నాధ్వనాహ్యా సులభో బోద్ధా చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞో గతమత్సరో స్తిహిరమా రామస్సంతుష్యతు ॥ ౯౩ ॥ భో మాతః కవితేహితం పుమవ వచఃకెం విత్స్నమాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ మత్యైస్తుతిం మాకృధాః। కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాస్స్వదవి

స్పత్సగర్భఘమానసులభః- బోద్ధారో మత్సగ్రస్తా ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః। గమారామహాయస్యసతిఖో స్తిః సః శ్రీరామ రఘుపత్నీహరిః॥ ౯౩ ॥ సంప్రతి

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భో మాతరితి॥ విసారిణామమాగమనా-వ సాంద్రప్రాయపిశితానాం లేపేచ ర్ప్యయామభిలాషీ టోత్కృన్యవా॥ ౯౪॥

తోరు వావిస్రవసాంద్రప్రాయపిశితాలేపాభిలాషీభవే
త్॥ ౯౪॥ సంజాతోహరితాన్వయే మహతియశ్శ్రీపన్న
తేశస్సుధీష్ణాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్య
లాకృతిః। ధర్మాఖ్యేనమనీషిణా విరచిత స్తస్యాస్సునా
తాదృశా సోయం మావదిలాంతకం విజయతాం సాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౫ ॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాత ఇతి॥ ...
సర్వోత్కర్షేణవర్తతాం॥ ౯౫

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే దశమస్తరఙ్గః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనాస్థం ప్రస్థితైస్సంస్థితైస్సహితైః ... । మ
యాకృతోమందరపర్వయత్నాత్తనోతుసత్యాస్సుమనఃప్ర ... శా
స్త్రేషు నచార్థశాస్త్రేషు కావ్యాదేషుపరిశ్రమోపి । ...
యేయంగురుప్రసాదోహి నమేను భావః॥ ... వ్యాఖ్యానే ...
తోపసదనే నవింద ... ।
... జగదఖిలప్రాణిసుభగా ...
మూలూకవితలైః॥ ధర్మసూరివచో ... ।
యం మందరాభిఖ్యాభూయాదాభాస్కరం భువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

